

HISTORYCZNE KSIĘGOZBIORY CIESZYNA NA TLE ŚLĄSKIM

HISTORICKÉ
KNIŽNÍ FONDY
TĚŠÍNA
NA POZADÍ
SLEZSKÉM

TESCHNER
HISTORISCHE
BÜCHERSAMMLUNGEN
VOR SCHLESISCHEM
HINTERGRUND

HISTORICAL BOOK
COLLECTIONS OF
CIESZYN AGAINST
THE SILESIAN
BACKGROUND

**HISTORYCZNE KSIĘGOZBIORY
CIESZYNA
NA TLE ŚLĄSKIM**

**Rola kulturowa
i przedmiot badań**

HISTORICKÉ KNIŽNÍ FONDY
TĚŠÍNA
NA POZADÍ SLEZSKÉM

Kulturní úloha
a předmět výzkumu

TESCHNER
HISTORISCHE BÜCHERSAMMLUNGEN
VOR SCHLESISCHEM HINTERGRUND

Kulturbildende Rolle
und
Forschungsgegenstand

HISTORICAL BOOK COLLECTIONS
OF CIESZYN
AGAINST THE SILESIAN BACKGROUND

Cultural role
and subject matter of research

KSIĄŻNICA CIESZYŃSKA
CENTRUM BADAŃ ŚLĄSKOZNAWCZYCH I BOHEMISTYCZNYCH
UNIwersytetu Wrocławskiego

HISTORYCZNE KSIĘGOZBIORY CIESZYNA NA TLE ŚLĄSKIM

Rola kulturowa
i przedmiot badań

pod redakcją
Ryszarda Gładkiewicza

Cieszyn 1997

**Wydanie publikacji sfinansowane
przez Open Society Institute w Budapeszcie**

All English translations

Jacek Słupski

Projekt okładki

Jadwiga Dunaj

Opracowanie redakcyjne

Józef Wojtal

Korekta

Urszula Sagan

Na okładce: Mapa Księstwa Cieszyńskiego, Augustae Vindelicorum (Augsburg):
sumptibus Tobiae Conradi Lotteri (2 poł. XVIII w.); 58 x 48,5 cm

P 0.14.28 ZS

KN 14350

Piąta publikacja Książnicy Cieszyńskiej

Wydawca: Książnica Cieszyńska,

43-400 Cieszyn, ul. Przykopa 14, tel. (033) 52 16 62

e-mail: kcc@cieszyn.petex.bielsko.pl

© Copyright by Książnica Cieszyńska – Cieszyn 1996

ISBN 83-902888-6-9

Skład: „TArt” Studio Wydawniczo-Poligraficzne we Wrocławiu

Druk i oprawa: D.A.B.–„Graf” P.P.H.U. we Wrocławiu

Objętość: ark. wyd. 22,0; ark. dr. 12,25

Nakład: 500 egz.

WPROWADZENIE

Śląsk Cieszyński, położony u zbiegu granic Małopolski, Górnego Śląska, Moraw i Słowacji, podlegał w ciągu wieków różnorodnym wpływom narodowym, wyznaniowym i kulturalnym. Często stawał się przedmiotem i sceną międzynarodowych konfliktów, kilkakrotnie zmieniała się jego przynależność państwowa. Jakkolwiek zjawiskom tym towarzyszyły niekiedy wydarzenia tragiczne, dla kultury cieszyńskiej wielość ideowych wpływów oraz koegzystencja, a okresami – rywalizacja mieszkających tu grup narodowych i wyznaniowych, okazały się korzystne, zadecydowały o jej żywotności, otwartości i bogactwie.

Jednym z najbardziej wyrazistych świadectw dawnej wielokulturowości Śląska Cieszyńskiego są zachowane w Cieszynie, stolicy regionu, zabytkowe kolekcje biblioteczne. Większość z nich, połączona już w latach trzydziestych XX w., znajduje się obecnie w strukturze Książnicy Cieszyńskiej, utworzonej w 1994 r. komunalnej biblioteki o charakterze naukowym. Pozostałe są własnością instytucji, przy których zostały niegdyś założone: Biblioteka im. Tschammerów funkcjonuje przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, Biblioteka Dekanatu stanowi własność Parafii Św. Marii Magdaleny, Biblioteka Oo. Bonifratrów przechowywana jest w cieszyńskim klasztorze Zgromadzenia Braci Miłosiemnych, a znaczna część księgozbioru dawnego Muzeum Miejskiego wchodzi w skład współczesnej cieszyńskiej placówki muzealnej. Razem tworzą one pokaźny zasób biblioteczny, obejmujący kilkadziesiąt tysięcy jednostek rękopisów oraz ponad 160 000 książek i czasopism, w tym 24 000 starych druków i 77 inkunabułów. Zawartość owych zbiorów, reprezentatywna dla wszystkich nurtów ideowych występujących w przeszłości na Śląsku Cieszyńskim, a zarazem obejmująca liczne i cenne zabytki piśmiennictwa, sprawia, że stanowią one nie tylko jeden z ważniejszych składników kulturowej spuścizny regionu, ale także część uniwersalnego, głównie polskiego, niemieckiego i czeskiego dziedzictwa piśmienniczego.

Mimo dużej wartości zbiory cieszyńskie przez wiele lat pozostawały w zapomnieniu, poza zasadniczym nurtem badań i wymiany naukowej. Na skutek złych warunków przechowywania oraz braku fachowej opieki większość z nich uległa przy tym poważnej destrukcji. Owym negatywnym zjawiskom zdołano położyć kres dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych. Najistotniejszym elementem działań naprawczych, podjętych wówczas z inicjatywy samorządowych władz Cieszyna, a wspartych przez polskie środowisko bibliologiczne, stała się decyzja o powołaniu Książnicy Cieszyńskiej. Placówka ta, korzystając z pomocy specjalistów skupionych w specjalnie w tym celu powołanej Radzie Programowej, pod-

jęła wszechstronne działania zmierzające do zapewnienia powierzonym sobie zbiorom ochrony konserwatorskiej i pełnego opracowania.

Obok przyjęcia właściwych rozwiązań organizacyjnych, budowy odpowiedniego zaplecza technicznego, za najważniejszy aspekt owych działań uznać należy wypracowanie podstaw koncepcyjnych poszczególnych dziedzin aktywności nowej Biblioteki. Temu właśnie celowi podporządkowana została idea organizowanych w Cieszynie Letnich Szkół Bibliotekoznawstwa. Pierwsza impreza w tym cyklu, poświęcona roli i zadaniom regionalnej biblioteki naukowej, odbyła się już w 1993 r., wnosząc istotny wkład do trwających wówczas przygotowań do utworzenia Książnicy Cieszyńskiej, nadania jej właściwych form organizacyjnych i wytyczenia perspektywicznych kierunków działania¹. Druga Letnia Szkoła Bibliotekoznawstwa, zorganizowana w 1994 r., stanowiła z kolei element przygotowań do uruchomienia w Książnicy działalności dokumentacyjnej i informacyjnej w zakresie wiedzy o regionie². Następne seminarium, przeprowadzone w 1995 r., miało już ogólnopolski charakter i dotyczyło problematyki ochrony i konserwacji zbiorów zabytkowych przechowywanych w placówkach regionalnych. Dla Książnicy stało się ono pierwszą okazją do zaprezentowania własnych doświadczeń i osiągnięć w tej dziedzinie³.

Niniejsza publikacja stanowi pokłosie czwartej, a jednocześnie najważniejszej z urządzonych dotąd przez Książnicę konferencji. Podobnie jak było to w latach minionych, jej zasadniczym celem było przygotowanie programowego i metodologicznego instrumentarium dla realizowanych w Cieszynie prac. Konferencja, zorganizowana w 1996 r., od poprzednich różniła się tym, że przygotowana została z myślą o potrzebach nie tylko samej Książnicy, ale wszystkich cieszyńskich bibliotek zabytkowych. Nie mniej istotne znaczenie ma fakt, iż poprzedzona została ona kilkumiesięcznym programem badawczym, tworząc płaszczyznę do podsumowania jego wyników.

Program ów, zorganizowany przez Książnicę Cieszyńską przy wsparciu Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, sfinansowany został z subwencji Open Society Institute w Budapeszcie przyznanej Książnicy w ramach *Regional Library Program*. Jego celem było pełne, naukowe rozpoznanie wszystkich przechowywanych w Cieszynie zabytkowych kolekcji książkowych i opracowanie na tej podstawie koncepcji działań, których realizacja powinna w perspektywie doprowadzić do włączenia owych zbiorów do międzynarodowego obiegu naukowego. Aby wynikiem badań zapewnić pełny

¹ A. Rusnok: *Letnia Szkoła Bibliotekoznawstwa w Cieszynie*, „Bibliotekarz” 1994 nr 4 s. 23–25.

² Materiały *II Letniej Szkoły Bibliotekoznawstwa* opublikowane zostały w tomie: *Z problemów ochrony, konserwacji i rejestracji regionalnego dziedzictwa piśmienniczego*, pod red. I. Panica, Cieszyn 1994, ss. 112; zob. też: J. Sztuchlik: *Druga Letnia Szkoła Bibliotekoznawstwa*, „Bibliotekarz”, 1995 nr 3, s. 28.

³ *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie. Cieszyn 20-22 września 1995. Materiały*, pod red. B. Bieńkowskiej i A. Nowickiej, Cieszyn 1995, ss. 86; zob. też: K. Zbylut-Jadczyk: *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie (Cieszyn, 20-22 września 1995 r.)*, „Przegląd Biblioteczny” 1996 z. 2/3 s. 192–196.

obiektywizm i wszechstronność, do udziału w programie zaproszono specjalistów z Polski, Czech i Niemiec, a więc z krajów, których piśmiennictwo jest w Cieszynie najszerzej reprezentowane. Ze strony polskiej wzięli w nim udział: Prof. dr hab. Barbara Bieńkowska, prezes Polskiego Towarzystwa Bibliologicznego, oraz Prof. dr hab. Józef Szczepaniec z Uniwersytetu Wrocławskiego. Czeskie środowisko bibliologiczne reprezentowali: PhDr. Anežka Baďurová z Biblioteki Głównej Czeskiej Akademii Nauk w Pradze oraz PhDr. Lubomír Bajger z Biblioteki Instytutu Śląskiego w Opawie, a stronę niemiecką: Jelko Peters, współpracownik Federalnego Instytutu Wschodnioniemieckiej Kultury i Historii w Oldenburgu, oraz Prof. Dr. Alfred G. Świerk z Uniwersytetu w Erlangen. Zadaniem każdego z badaczy było przeprowadzenie kwerendy w zbiorach cieszyńskich i przygotowanie na tej podstawie ekspertyz zawierających: a) ocenę wartości i znaczenia cieszyńskich kolekcji bibliotecznych dla śląskiej oraz – alternatywnie – polskiej, czeskiej, niemieckiej kultury piśmienniczej, b) propozycje dotyczące zakresu, metodologii i harmonogramu badań bibliologicznych, którym należy owe zbiory poddać, c) programowe i metodologiczne założenia dotyczące opracowywania i edycji katalogów i inwentarzy poszczególnych – wskazanych przez autora ekspertyzy – fragmentów zbiorów, d) propozycje dotyczące opracowania i edycji poszczególnych znajdujących się w tychże zbiorach źródeł. Obok ekspertyz na temat bibliotek cieszyńskich, w ramach programu przygotowane zostały także referaty dotyczące polskiego, czeskiego i niemieckiego stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu całego Śląska. Realizacji tego zadania podjęli się: ze strony niemieckiej – Prof. Dr Alfred G. Świerk, ze strony czeskiej – PhDr. Jaromír Linda z Uniwersytetu Karola w Pradze, a ze strony polskiej zespół w składzie: Prof. dr hab. Kazimiera Małczyńska i Prof. dr hab. Krzysztof Migoń z Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Dr Anna Tokarska z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Niżej podpisany przygotował referat na temat stanu i potrzeb badań w zakresie księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego.

Konferencja, na której forum przedstawione zostały powyższe opracowania, nosiła tytuł: *Historyczne księgozbiory Cieszyna na tle śląskim. Rola kulturowa i przedmiot badań*. Wzięło w niej udział blisko 50 specjalistów: księgoznawców, historyków i bibliotekarzy z Polski, Czech, Niemiec i Szwajcarii. Prace konferencyjne rozpoczęto w dniu 28 października 1996 r. od otwarcia w Galerii Książnicy Cieszyńskiej wystawy zatytułowanej *Zabytkowe biblioteki Cieszyna*. Pokazane zostały na niej rękopisy i druki pochodzące ze wszystkich cieszyńskich księgozbiorów historycznych, charakterystyczne dla ich profili, a jednocześnie reprezentatywne dla kultury piśmienniczej Polski, Czech, Niemiec i Śląska⁴. Po wernisażu, który stanowił praktyczną niejako ilustrację dla treści będących przedmiotem obrad, uczestników konferencji przyjął burmistrz Cieszyna dr Jan Olbrycht. Podczas spotkania, odbywającego się w cieszyńskim Ratuszu, burmistrz zapoznał gości z planami samorządu miejskiego w zakresie polityki kulturalnej, w tym przede

⁴ Ekspozycja została zaopatrzona w drukowany katalog: G. Ciompa-Wucka, J. Spyra, K. Szlong: *Zabytkowe biblioteki Cieszyna – Historické knihovny v Těšíně – Die altertümlichen Büchersammlungen in Teschen*, Cieszyn 1996, ss. 24.

wszystkim – dotyczącymi rozwoju Książnicy Cieszyńskiej, podkreślając przy tym wagę, jaką władze miasta przywiązują do kwestii nadania owej placówce właściwego kształtu oraz akcentując znaczenie fachowej pomocy, jakiej mogą udzielić im w tej mierze uczestniczący w konferencji specjaliści. Robocza część obrad odbyła się w Centrum Konferencyjnym Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie. Rozpoczęto ją w dniu 29 października od prezentacji referatów na temat stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu całego Śląska i Śląska Cieszyńskiego. Przygotowane na podstawie przeprowadzonych w Cieszynie badań, polskie, czeskie i niemieckie ekspertyzy przedstawione zostały w ostatnim dniu trwania konferencji. Dzięki przyjęciu takiego porządku obrad, ich zasadniczy przedmiot, czyli potrzeby i możliwości naukowego rozpoznania i wykorzystania kolekcji przechowywanych w Cieszynie, ułożony został w szerszym, ogólnośląskim kontekście, co w trakcie dyskusji pozwoliło na formułowanie ocen i postulatów w sposób racjonalny, stosownie do skali problemu i z uwzględnieniem ponadregionalnych potrzeb badawczych w dziedzinie bibliologii.

Opinie, wnioski i postulaty badawcze zgłoszone przez referentów zostały przedyskutowane w trakcie popołudniowych części obrad w drugim i trzecim dniu konferencji. Dyskusja rozwijała się w dwóch kierunkach: z jednej strony odniesiono się do sformułowanych przez referentów ocen i opinii na temat stanu badań nad śląskimi księgozbiorami historycznymi oraz znaczenia i możliwości naukowego wykorzystania zbiorów cieszyńskich, z drugiej zaś – omówiono wysunięte w ekspertyzach i referatach postulaty badawcze i propozycje metodologiczne. Dyskusja pozwoliła nie tylko na uporządkowanie i hierarchizację wniosków i propozycji zawartych w poszczególnych wystąpieniach, ale przyczyniła się do poszerzenia ich zakresu. W jej wyniku pojawiły się ponadto propozycje praktycznej realizacji określonych postulatów badawczych czy wniosków odnoszących się do opracowania poszczególnych fragmentów zbiorów. Podsumowania postulatów i propozycji zgłoszonych zarówno przez referentów, jak i uczestników dyskusji, dokonała na zakończenie konferencji mgr Hanna Łaskarzewska, kierownik Pracowni Dokumentacji Księgozbiorów Historycznych Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Za wcześnie jeszcze na generalną ocenę rezultatów programu, ich znaczenie bowiem zweryfikowane zostanie dopiero w przyszłości, przy czym to od opiekunów poszczególnych cieszyńskich bibliotek oraz bibliologów zajmujących się kulturą książki na Śląsku w głównej mierze zależeć będzie zakres, w jakim wypracowane przez ekspertów założenia wykorzystane zostaną w praktyce. Niemniej, odwołując się do głosów wypowiedzianych w trakcie dyskusji konferencyjnej, już obecnie pokusić się można o sformułowanie w tej kwestii kilku zasadniczych uwag.

1. Ze względu na obowiązujące w przeszłości ograniczenia natury politycznej, a także z uwagi na zakorzenione na polsko-czesko-niemieckim pograniczu narodowe resentymenty, badania nad śląskimi księgozbiorami historycznymi często traktowano jako jeden z instrumentów realizacji celów politycznych, co w bezpośredni sposób rzutowało na wybór kierunków badań, a w konsekwencji także na jakość i zakres uzyskanych efektów. Możliwość podsumowania i skonfrontowania polskiego, niemieckiego i czeskiego dorobku otwarła w tej dziedzi-

nie nowe perspektywy. Uzyskany w wyniku realizacji programu zobiektywizowany i pozbawiony politycznych ograniczeń obraz stanu badań nad śląskimi księgozbiorami historycznymi odsłonił rzeczywiste istniejące w tej dziedzinie luki i braki metodologiczne, a przede wszystkim ujawnił bezwzględną potrzebę wzajemnego wykorzystywania polskich, niemieckich i czeskich osiągnięć badawczych oraz prowadzenia dalszych badań w sposób planowy i skoordynowany. Przedstawione w trakcie konferencji oceny stanu badań, zawierające – z jednej strony – obfity i uporządkowany materiał bibliograficzny, z drugiej zaś – usystematyzowany katalog postulatów badawczych oraz bogaty zestaw propozycji metodologicznych, stać się mogą punktem wyjścia i programową podstawą planowania dalszych badań, służąc zarazem jako cenna pomoc warsztatowa dla bibliologów oraz historyków zajmujących się kulturą Śląska.

2. Zbiory cieszyńskie wykorzystywane były dotąd głównie przez historyków regionu. Również poświęcone im piśmiennictwo pochodziło przede wszystkim spod piór miejscowych autorów. W konsekwencji zawartość cieszyńskich księgozbiorów historycznych rozpoznana została tylko w bardzo niewielkim, odnoszącym się głównie do problematyki regionalnej zakresie. Przez pryzmat przydatności do badań regionalnych była też oceniana ich wartość. Realizacja programu zmieniła tę sytuację. Ekspertyzy przygotowane przez zaproszonych specjalistów, uzupełnione następnie o opinie zgłoszone w czasie konferencji, zawierają wszechstronną, zobiektywizowaną analizę bibliologiczną zasobów cieszyńskich kolekcji bibliotecznych oraz ich znaczenia dla kultury piśmienniczej Polski, Niemiec i Czech. Obejmują też szeroki repertuar propozycji programowych odnoszących się do potrzeb i możliwości wykorzystania owych zbiorów w prowadzonych w tychże krajach badaniach z zakresu nauk humanistycznych, na czele z historią i bibliologią. Co najważniejsze jednak, stanowią one także programową podstawę działań, których realizacja powinna doprowadzić do włączenia cieszyńskich kolekcji do międzynarodowego obiegu naukowego, a tym samym do stworzenia warunków ich naukowego wykorzystania, stosownie do tkwiących w nich wartości poznawczych, istotnych – co w ekspertyzach zostało wyraźnie podkreślone – nie tylko w wymiarze regionalnym, ale także uniwersalnym, ogólnoeuropejskim. Zgłoszone przez autorów ekspertyz oraz uczestników konferencji propozycje metodologiczne, zarysowany przez nich zakres i harmonogram działań będą dla opiekunów poszczególnych cieszyńskich bibliotek zabytkowych fundamentem długofalowego planowania i organizowania programów bibliotecznego i naukowego opracowania zbiorów, edycji inwentarzy i katalogów, a – w perspektywie – również aktywnego uczestnictwa w międzynarodowej wymianie naukowej i kulturalnej.

3. Realizacja programu obok stworzenia szerokiej podstawy teoretycznej zawoalowała też wieloma propozycjami dotyczącymi praktycznej realizacji określonych projektów, a ponadto pozwoliła Książnicy na zacieśnienie współpracy z krajowymi i zagranicznymi ośrodkami naukowymi oraz – co nie mniej ważne – pozostałymi cieszyńskimi bibliotekami zabytkowymi. Najważniejszym tego efektem jest koncepcja stworzenia w Książnicy – opartego na wypracowanym w niej modelu komputerowego katalogowania dawnych zbiorów – centralnego katalogu, który obejmowałby zawartość wszystkich cieszyńskich księgozbiorów

historycznych. Koncepcja ta, zarysowana przez ekspertów już w trakcie przeprowadzania kwerend, została zaakceptowana przez opiekunów poszczególnych bibliotek i – jak można się spodziewać – przynajmniej przez część z nich zostanie niebawem zrealizowana.

Publikując materiały będące owocem programu badań nad księgozbiorami historycznymi Cieszyna, ufamy, że sięgać do nich będą nie tylko ludzie odpowiedzialni za politykę kulturalną miasta i opiekunowie poszczególnych cieszyńskich bibliotek, ale także wszyscy badacze kultury Śląska oraz czytelnicy zainteresowani możliwością skorzystania z przechowywanych w Cieszynie zbiorów. W zamierzeniu bowiem niniejszy tom stanowić ma nie tylko podstawę programową rozwoju cieszyńskich bibliotek zabytkowych, ale – zanim ukazą się drukiem postulowane przez ekspertów inwentarze i katalogi poszczególnych fragmentów zbiorów – powinien spełnić również rolę przewodnika po ich zasobach. Przynosi on ponadto obfity materiał bibliograficzny, przydatny w badaniach nad historią i kulturą Śląska, a zatem stać się może w tych dziedzinach cenną pomocą warsztatową.

*

Program, którego efektem jest niniejsza publikacja, sfinansowany został przez Open Society Institute, pod jego adresem kieruję zatem szczególne podziękowania. O przyjęcie wyrazów wdzięczności za współpracę i pomoc przy realizacji programu proszę również Opiekunów wszystkich cieszyńskich bibliotek zabytkowych, a także Kierownictwo Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, w której pomieszczeniach odbyła się wieńcząca program konferencja. Na koniec wreszcie, specjalne podziękowania pragnę złożyć Prof. dr hab. Barbarze Bieńkowskiej oraz Mgr Hannie Łaskarzewskiej, których niezmiennej życzliwości dla Książnicy i ogromnej pomocy udzielonej przy przygotowywaniu niniejszego tomu zawdzięczać należy, iż trafia on do rąk Czytelników.

Krzysztof Szelong

Dyrektor Książnicy Cieszyńskiej

Kazimiera Maleczyńska

Wrocław

Krzysztof Migoń

Wrocław

Anna Tokarska

Katowice

STAN POLSKICH BADAŃ NAD ŚLĄSKIMI KSIĘGOZBIORAMI HISTORYCZNYMI*

I

Pojęcie księgozbioru historycznego rozumiemy tak, jak określiła je Barbara Bieńkowska: „obejmuje ono każdy zamknięty zbiór od kilku książek do wielotyśięcnej kolekcji (...), zbiór, którego gromadzenie zostało definitywnie ukończone czy to wiele wieków temu, czy współcześnie – jednak pod warunkiem, że właściciele bądź sprawcy albo zakończyli działalność, albo przerwali ją w jakimś punkcie bez zamiaru kontynuacji w dotychczasowym kształcie”¹. Za cytowaną autorką przyjmujemy także użyteczne wyróżnienie warstwy „wewnętrznej” i „zewnątrznej” w badaniach nad księgozbiorami historycznymi². Pozwoli to określić sytuację badawczą odnoszącą się do Śląska zarówno od strony ściśle bibliologicznej, a także z perspektywy ogólniejszej – ze stanowiska historii, polityki, kultury i społeczeństwa tego obszaru.

Przedmiotem opisu będą prace opublikowane autorów polskich dotyczące księgozbiorów istniejących dawniej, a niekiedy i dzisiaj, w historycznych granicach Śląska. Zrozumiałe, że:

1. polskie badania w tym zakresie zintensyfikowały się dopiero po drugiej wojnie światowej, kiedy w granicach Polski znalazła się większość ziem śląskich;
2. odmienna jest, uwarunkowana historycznie, specyfika badań, ich tematyka i wyniki, w różnych regionach Śląska;

---

* K. Maleczyńska przedstawiła sytuację badawczą dotyczącą Dolnego Śląska do końca XVII w., A. Tokarska – Górnego Śląska. Część dotyczącą Dolnego Śląska w wiekach XVIII–XX i opracowanie całościowe – K. Migoń.

¹ B. Bieńkowska: *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*. „Studia o Książce” 1986 T. 16 s. 3.

² *Tamże*: s. 6 i in.

3. prace w zakresie dziejów bibliotek pozostają w kontekście badań nad całym dawnym systemem książki, tj. nad ruchem wydawniczym, drukarstwem, księgarstwem, bibliografią, czytelnictwem;

4. zasadnicze znaczenie dla sytuacji badawczej ma stan zachowania i dostępność odpowiednich źródeł i całych zasobów dawnej książki gromadzonej na terenie Śląska;

5. osiągnięty dzisiaj poziom wiedzy o śląskich księgozbiorach historycznych jest raczej arytmetyczną sumą oddzielnych poczyniń badawczych, aniżeli rezultatem planowych, konsekwentnie realizowanych prac prowadzących do syntezy;

6. większość dawnych księgozbiorów śląskich nie istnieje już jako zwarte, a tym bardziej kompletne kolekcje, toteż wiedzę o nich należy dopiero budować drogą żmudnego postępowania badawczego.

Do opublikowanych już przedtem przeglądów sytuacji badawczej nie tak wiele można dzisiaj dodać, co oznacza, że w ostatnich dwóch dziesięcioleciach wyraźnie spadło tempo prac nad historią książki na Śląsku, a zwłaszcza nad dziejami księgozbiorów³. Istniejące zatem opracowania, sformułowane w nich oceny i propozycje, zachowują nadal swoją wartość.

Spróbujmy wszakże spojrzeć jeszcze raz na cały polski dorobek badawczy w tym zakresie, zwłaszcza powojenny, odnaleźć w nim główne problemy i najważniejsze osiągnięcia, wskazać potrzeby i wyjaśnić przyczyny istniejącego stanu rzeczy.

Pierwszym polskim uczonym, który zajął się historią śląskiego księgozbioru był Jerzy Samuel Bandtkie, w latach 1804–1811 rektor szkoły Św. Ducha i bibliotekarz w kościele Św. Bernardyna we Wrocławiu. Według ustaleń Aleksandra Rombowskiego napisał, prawdopodobnie między rokiem 1809 a 1811, *Kurze Geschichte der Bibliothek zu St. Bernhardin in der Neustadt*⁴. Rombowski uważa opracowanie Bandtkiego za pobieżne, nie wolne od pomyłek, ograniczające historię biblioteki do historii jej donatorów, ale dorzucające do jej dziejów „niejeden ciekawy szczegół”⁵. Aleksander Rombowski dowiódł, że to właśnie Bandtkie był pierwszym historykiem tej biblioteki, a nie Michael Morgenbesser, który w swojej wydanej w 1814 r. *Geschichte des Hospitals und der Schule zum heiligen Geiste, so wie auch der Bibliothek zu St. Bernhardin zu Breslau...* wykorzystał rękopis Bandtkiego.

³ Zob. zwłaszcza: A. Żbikowska-Migoń: *Historia książki śląskiej w polskich badaniach księgoznawczych powojennego trzydziestolecia*. W: *500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku. Materiały sesji naukowej 9–11 X 1975 Wrocław*. Wrocław 1978 s. 23–29 „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 364 (Bibliotekoznawstwo 7); K. Małczyńska: *Stan i potrzeby badań nad historią książki na Dolnym Śląsku*. „Studia o Książce” T. 17 1988 s. 173–189; – : *Założenia metodologiczne przyszłej historii książki, bibliotek i czytelnictwa na Śląsku*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 T. 32 z. 1 s. 73–91.

⁴ A Rombowski: *J. S. Bandtkiego wrocławska karta biblioteczna*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” 1956 Ser. A nr 4 (Bibliotekoznawstwo 2) s. 3–54, fot. 1–7 (na s. 30–41 publikacja tekstu Bandtkiego).

⁵ Tamże: s. 20.

W piśmiennictwie polskim księgozbiory śląskie były właściwie nieobecne do pierwszej połowy naszego stulecia. Dość wspomnieć, że Edward Chwalewik zarejestrował tylko piętnaście miejscowości, w których istniały zbiory biblioteczne: Brzeg, Gliwice, Głogowa Góra (Głogówek), Katowice, Kluczbork, Królewska Huta (Chorzów), Lignica (Legnica), Lubań, Opole, Racibórz, Warmbrunn (Cieplice), Wrocław, Zgorzelice (Zgorzelec), Zielona Góra, Żegań (Żagań)⁶. Z paroma wyjątkami informacje o nich są bardzo zdawkowe. Taki stan rzeczy potwierdzają też opracowania przeglądowe oceniające polski dorobek naukowy w zakresie historii bibliotek (m.in. prace Aleksandra Birkenmajera, Heleny Więckowskiej, Bogumiły Kosmanowej, Zofii Gacy-Dąbrowskiej⁷), zwłaszcza zaś te, które specjalnie dotyczą Śląska⁸.

Przełom w pracach nad dziejami księgozbiorów na Śląsku nastąpił – jak wspomniano – po drugiej wojnie światowej. Było to związane z ogólnym rozwojem studiów historycznych, nowymi źródłami i metodami, ale przede wszystkim z dostępem badaczy polskich do zasobów śląskich bibliotek, koniecznością ich uporządkowania, udostępnienia i zbadania. Straty wojenne i przemieszczenia księgozbiorów wywołały potrzebę ustanowienia nowego porządku bibliotecznego, potrzebę nie dającą się zrealizować bez pogłębionych badań⁹. Zamówieniem politycznym i społecznym było zaś ujawnianie przeszłości polskiej książki i bibliotek na Śląsku. Zapewne przyczyniło się to, początkowo zwłaszcza, do pewnej jednostronności podejmowanych badań, ale przyniosło godne uwagi publikacje mające w nauce trwałą wartość.

Badania historycznoksięgoznawcze szybko znalazły po drugiej wojnie światowej poparcie władz i odpowiednie ramy instytucjonalne. We Wrocławiu poważnymi ośrodkami badawczymi stały się biblioteki Uniwersytecka i Kapitulna, potem także Katedra (obecnie Instytut) Bibliotekoznawstwa i Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1953 r. w ramach Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego powstała Komisja Bibliografii (od 1978 r.: Bibliologii) i Bibliotekoznawstwa, której aktywność konferencyjna i wydawnicza znacznie przyczyniła się do poznania dziejów książki i bibliotek na Śląsku. Wspomnijmy tu tylko konferencje naukowe, pierwsza (1953 r.), druga (1954 r.), Komisji¹⁰ i wydawaną przez nią serię „Śląskie

⁶ E. Chwalewik: *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiętek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*. T. 1–2 Warszawa-Kraków 1926–1927.

⁷ A. Birkenmajer: *Bibliotekoznawstwo polskie: jego przeszłość, stan obecny i perspektywy na przyszłość*. W: Birkenmajer: *Studia bibliologiczne*. Wrocław 1975 s. 33–79; H. Więckowska: *Organizacja, stan i kierunki badań bibliologicznych 1945–1967*. „Przegląd Biblioteczny” 1968 z.1/2 s. 45–77; B. Kosmanowa: *Przegląd badań nad historią bibliotek w Polsce*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” Warszawa 1980 T. 16 s. 47–78; Z. Gaca-Dąbrowska: *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa XIX i XX w.* „Studia o Książce” 1982 T. 12 s. 67–87.

⁸ Por. prace cytowane w przyp. 3 oraz A. Skura: *Zbiór starych druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu jako źródło do badań nad dziejami książki na Śląsku*. „Studia o Książce” 1988 T. 17 s. 191–201.

⁹ B. Kocowski: *Historyczne podstawy organizacji zbioru starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” 1955 Ser. A nr 1 (Bibliotekoznawstwo 1) s. 1–40 i odb.

¹⁰ W zagajeniu konferencji Antoni Knot, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, mówił: „Komisja Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego jest

Prace Bibliograficzne (obecnie: „Bibliologiczne”) i Bibliotekoznawcze”. Uniwersytet rozpoczął w 1955 r. publikację „Bibliotekoznawstwa” (w ramach „Zeszytów Naukowych”, obecnie „Acta Universitatis Wratislaviensis”); historia śląskich bibliotek gościła na łamach „Roczników Bibliotecznych”, Studiów o Książce”, „Sobótki”. Na Opolszczyźnie najznaczącą rolę odegrał Instytut Śląski, na Górnym Śląsku – Biblioteka Śląska, a później także Uniwersytet Śląski w Katowicach.

We wszystkich tych instytucjach, może z wyjątkiem środowiska katowickiego, po rozkwicie w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, udział tematyki śląskiej w pracach badawczych wyraźnie zmniejszył się. Minał pierwszy entuzjazm zrodzony na gruncie spotkania z nową tematyką i polonocentrycznym nastawieniem części autorów, przede wszystkim zaś zabrakło z czasem kompetentnych badaczy wyposażonych w wiedzę historyczną, bibliologiczną i umiejętności językowe. Biblioteki naukowe miast śląskich coraz mniej miały możliwości kadrowych i finansowych na rozwijanie badań nad swoimi księgozbiorami historycznymi, uniwersyteckie instytuty i zakłady bibliotekoznawstwa, obciążone dydaktyką i poszukujące – w zetknięciu z aktualnymi potrzebami praktyki bibliotekarskiej – nowego paradygmatu naukowego, również zmniejszyły zakres i tempo prac historycznoksięgoznawczych.

Z wypowiedzianymi sądami nie pozostają jednak w sprzeczności następujące opinie autorów niniejszego referatu:

1. polski dorobek w badaniach nad śląskimi księgozbiorami jest znaczny;
2. możliwości i perspektywy dalszych prac w tym zakresie są – właśnie dzięki stworzonym już podstawom – nader obiecujące.

Polski dorobek w badaniach nad śląskimi księgozbiorami historycznymi obejmuje wszystkie epoki historyczne: od średniowiecza po niedawną przeszłość. Wyraża się różnymi typami publikacji – od monografii poszczególnych kolekcji po próby generalizacji określonych zagadnień i częściowe syntezę. Wiedza o księgozbiorach historycznych rozproszona jest też w opracowaniach skoncentrowanych na innych zagadnieniach bibliologicznych, zwłaszcza na obiegu i użytkowaniu książki. Niemało faktów dotyczących dawnych księgozbiorów zawierają prace historyków, historyków literatury, historyków Kościoła itd.

W wielu bibliotekach w znacznym stopniu uporządkowane zostały zbiory i ich dokumentacja. Niestety, w tych największych, będących zbiornicami księgozbiorów historycznych, stan inwentarzy i katalogów daleki jest jeszcze nie tylko od ideału, ale i od warsztatowej użyteczności. Różne spisy, wykazy, kartoteki, katalogi mają często jedynie charakter roboczy i nie służą wszystkim zainteresowanym. Niektóre grupy zbiorów czekały się jednak opracowań stojących na najwyższym poziomie naukowym. Dają one nowy zupełnie pogląd na księgozbiory istniejące kiedyś na Śląsku. Wspomnijmy tu jedynie katalog 80 rękopisów średniowiecznych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, opracowa-

---

głównym ośrodkiem dla prowadzenia i koordynacji badań z zakresu jak najszerzej pojętej nauki o książce i bibliografii dla terenu całego Śląska” i akcentował, że prace w zakresie tematyki śląskiej mogą opierać się „o bogate i jedyne w Polsce biblioteczne historyczne zbiory regionalne”. Zob. *Pierwsza konferencja naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego Wrocław 20–21 XI 1953. Referaty i dyskusja*. Wrocław 1956 s. 7.

ny przez Konstantego Jażdżewskiego¹¹, publikacje Wincentego Urbana obejmujące manuskrypty Biblioteki Kapitulnej¹², *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* Bronisława Kocowskiego¹³ i *Katalog poloników XVI w. Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (t. 1–3) Jana Ożoga¹⁴.

II

Badacze polscy uzupełnili w istotny sposób wiedzę o księgozbiorach śląskich w średniowieczu. Tematyka ta już wcześniej była intensywnie uprawiana przez autorów niemieckich (np. prace Josepha Jungnitta i Marie Fliegel o bibliotece katedralnej, dzisiejszej Kapitulnej; Augustina Knoblich a i Karla Heinricha Rothera o prywatnych księgozbiorach duchownych)¹⁵, ale dopiero prace Wincentego Urbana, Alfreda Świerka, Krzysztofa Pawlika i innych ujawniły nie znane wcześniej kolekcje i pokazały szerszy niż dotąd sądzono zasięg kultury książki na Śląsku¹⁶. Książka A. Świerka pt. *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu* (Wrocław 1965) stanowiła największe w tym zakresie osiągnięcie. Po wielu dopiero latach mogła równać się z nią gruntowana rozprawa Konstantego Jażdżewskiego *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)* (1992). Mniejszych opracowań dotyczących oddzielnych zbiorów klasztornych (dominikanów, klarysek), kościelnych (kapituły w Nysie) bądź prywatnych (Jana Rodziny) jest więcej¹⁷. Zwróćmy też uwagę na ogólniejsze wypowiedzi wytrawnego znawcy śląskiej książki rękopiśmiennej Stanisława Solickiego (*Z problematyki średniowiecznych bibliotek śląskich*)¹⁸.

¹¹ K. Jażdżewski: *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180–260 comprehendens*. Wrocław 1982.

¹² W. Urban: *Rękopisy liturgiczne Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1963 T. 6 s. 155–190, i odb.

¹³ Cz. 1–3 Wrocław 1959–1977.

¹⁴ Wrocław 1988–1991.

¹⁵ J. Jungnitz: *Geschichte der Dombibliothek in Breslau*. W: *Silesiaca. Festschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens zum 70. Geburtstag C. Grünhagen*. Breslau 1898 s. 187–206; M. Fliegel: *Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehenden Mittelalter*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1919 Jg. 53 s. 84–133; K. H. Rother: *Über die Büchersammlung des Bischofs Johann Roth*. „Schlesische Geschichtsblätter” 1923 s. 15–21; A. Knoblich: *Die Bibliothek und Verlassenschaft des Dom-Altaristen Theodor Keyll, gestorben zu Braslau 1504* „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens” Breslau 1870 Jg. X s. 384–394.

¹⁶ W. Urban: *Zarys dziejów Biblioteki Kapitulnej we Wrocławiu*. W: *Verbum Crucis – kardynałowi Bolesławowi Kominkowi w hołdzie*. Red. J. Krucina. Wrocław 1974 s. 89–112; A. Świerk: *Piętnastowieczny księgozbiór Jana Rodziny, polskiego kaznodziei we Wrocławiu*. „Sobótka” 1965 R. 20 nr 2 s. 171–178; – : *Śląskie biblioteki do początku 16 wieku*. W: *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej*. Wrocław 1968 s. 79–89; K. Pawlik: *Biblioteka otuchowskonyskiej kapituły kolegiackiej w średniowieczu*. „Roczniki Biblioteczne” 1973 R. 17 s. 557–605.

¹⁷ Np. K. Zawadzka: *Ze studiów nad bibliotekami klasztornymi dominikanów na Śląsku (1226–1810)*. „Roczniki Biblioteczne” 1974 R. 18 s. 301–328; – : *Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu 1226–1810*. W: *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. Red. J. Kłockowski. Warszawa 1975; I. Czachrowska: *Książka w rękę klarysek śląskich*. „Sobótka” 1966 R. 21 s. 407–418.

¹⁸ W: *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Wrocław 1977.

Przechowywane w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu średniowieczne rękopisy poklasztorne proveniencji śląskiej dają możliwość dalszych badań nad bibliotekami poszczególnych zakonów. Wydaje się, że szczególnie warte zainteresowania są rękopisy pocysterskie z Krzeszowa. Możliwa jest także – oczywiście we fragmentach – rekonstrukcja innych śląskich księgozbiorów klasztornych.

III

Zainteresowanie zbiorami renesansowymi rozwinęło się właściwie w naszym stuleciu, stąd dominują prace polskie, choć nie brak i przedwojennych pióra autorów niemieckich, jak np. rozprawa K. H. Rothera poświęcona księgozbiorowi biskupa Jana Rotha¹⁹. Źródłem do badań nad księgozbiorami renesansowymi są obok zachowanych egzemplarzy ksiąg również inwentarze.

Mniej, niżby można się spodziewać, zajmowano się książnicą Tomasza Rehdigera, która, powstała na Zachodzie, była jednak dziełem Ślązaka i jeszcze przed końcem XVI w. została sprowadzona do Wrocławia. Najważniejsze prace o działalności Rehdigera wyszły już dawno spod ręki A. Wachlera i G. Beckera²⁰, ale obie o księgozbiorze mówią niewiele. Wielkość zachowanego do dzisiaj w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu zbioru wymaga w badaniach nad nim pracy zespołowej. Nie stanowi on dzisiaj wyodrębnionej kolekcji, jest rozproszony w zasobie starych druków, toteż jego opis musi być poprzedzony sporządzeniem kartoteki proveniencyjnej szesnastowiecznych druków pochodzących z dawnej wrocławskiej Biblioteki Miejskiej. W wyróżnieniu druków ze zbiorów Rehdigera mogą pomóc charakterystyczne superekslibrisy. Trochę dodatkowych informacji o tej pięknej renesansowej kolekcji mogą dostarczyć późniejsze inwentarze bibliotek, w których księgozbiór ten się znajdował.

Podobnie na monografię czeka biblioteka kościoła Św. Marii Magdaleny. Dysponuje ona kilkoma katalogami, w tym jednym z 1601 r., a więc obrazujący stan zbiorów w XVI w. Poszerzenie wiedzy o tej bibliotece jest tym bardziej pilne, że jej znaczenie w reformacji religijnej i we wrocławskim szkolnictwie może przyczynić się wydatnie do wzbogacenia obrazu śląskiej kultury renesansowej.

Prac dotyczących mniejszych szesnastowiecznych księgozbiorów śląskich jest niewiele; oparte są one przeważnie na zachowanych egzemplarzach książek. Spod pióra Marty Burbianki wyszedł opis kolekcji kanonika wrocławskiego Stanisława Saura²¹, Wincenty Urban opracował zbiór Sebastiana Schleupnera²², Kazimiera Maleczyńska wybrała i opracowała resztki księgozbioru biskupa wrocławskiego

¹⁹ Por. przyp. 15.

²⁰ A. W. J. Wachler: *Thomas Rehdiger und seine Büchersammlung in Breslau*. Breslau 1828; G. Becker: *Thomas Rehdiger, der Mann und sein Werk*. Breslau 1921 Diss. Univ. Wratislaviae.

²¹ M. Burbianka: *Śląski bibliofil Stanisław Saur – wychowanek Uniwersytetu Krakowskiego*. „Roczniki Biblioteczne” 1964 R. 8 z. 1/2 s. 33–78.

²² W. Urban: *Księgozbiór ks. Sebastiana Schleupnera w Bibliotece Kapitulnej we Wrocławiu*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1960 T. 7 z. 2 s. 103–117.

Andrzeja Jerina przechowywane w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu²³. Wszystkie te prace ograniczały się do rekonstrukcji księgozbiorów lub ich części, a nie zajmowały się kręgami ich użytkowników. Biblioteka kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy, badana przed wojną przez Hansa Bahlowa, doczekała się nowego opracowania w postaci artykułu Heleny Szwejkowskiej²⁴. Księgozbiory ludzi wywodzących się z ziemi jeleniogórskiej Wacława Kolera (XV–XVI w.) i Kaspra Schwenckfeldta (XVI–XVII w.) opisał na podstawie inwentarza Adolf Andrejew²⁵.

Wiele nowego wnieśli do badań nad historią bibliotek Karol Głombiowski oraz jego współpracownicy i uczniowie, tworząc tzw. szkołę Głombiowskiego²⁶. K. Głombiowski badając obieg książki interesował się księgozbiorami jako jednym ze źródeł do badań nad czytelnictwem i ujawniał przy tej okazji istnienie licznych, nie znanych dotąd kolekcji. W swej teoretycznej pracy pt. *Problemy historii czytelnictwa* (Wrocław 1966) K. Głombiowski opracowywał przeważnie śląskie materiały i nawiązywał wielokrotnie do spraw bibliotecznych. Ten sam autor zajmował się polską literaturą polityczną na Śląsku²⁷, recepcją książki braci polskich²⁸, dzieł Długosza i Kromera²⁹, pism Macieja z Miechowa³⁰, poezji polsko-łacińskiej doby Odrodzenia³¹ oraz tekstów ulubieńca renesansowej publiczności czytającej, Erazma z Rotterdamu³², dając przy tym przegląd księgozbiorów, w których znajdowały się interesujące go teksty. Prace te zostały poprzedzone, wykorzystującym głównie korespondencję, szkicem *W kręgu czytelnictwa humanistów wrocławskich XVI w.*³³

²³ K. Maleczyńska: *Szczątki księgozbiorów biskupa wrocławskiego Andrzeja Jerina z XVI w. zachowane w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. „Roczniki Biblioteczne” 1993 R. 37 z. 1/2 s. 187–191.

²⁴ H. Bahlow: *Die Kirchenbibliothek von St. Peter und Paul in Liegnitz*. „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Vereins für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz” 2(1908) s. 140–175, 3(1910) s. 301–303; H. Szwejkowska: *Z dziejów biblioteki kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy jako księżnicy miejskiej i szkolnej*. „Sobótka” 1963 R. 18 nr 2 s. 141–150.

²⁵ A. Andrejew: *Wacław Koler i jego księgozbiór*. „Roczniki Biblioteczne” 1980 R. 24 z. 1 s. 441–467; – : *Kaspar Schwenckfeldt i jego księgozbiór*. „Roczniki Biblioteczne” 1992 R. 36 s. 115–138.

²⁶ Por. K. Maleczyńska: *Profesor dr Karol Głombiowski*. „Roczniki Biblioteczne” 1983 R. 27 z. 1/2 s. 3–14; K. Migoń: *Karol Głombiowski (1913–1986)*. „Studia o Książce” 1988 T. 17 s. 3–14.

²⁷ K. Głombiowski: *Polska literatura polityczna na Śląsku od XVI do końca XVIII w. Studium z zakresu historii użytkowania książki*. Katowice 1960.

²⁸ K. Głombiowski: *Książka ariańska na Śląsku w XVII i XVIII wieku*. „Kwartalnik Opolski” 1966 R. 12 nr 4 s. 185–200; – : *O społecznej recepcji książki braci polskich na Śląsku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1968 T. 4 s. 265–298.

²⁹ Tenże: *Dzieło Jana Długosza i Marcina Kromera na Śląsku*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1962 Ser. A nr 38 Bibliotekoznawstwo 3 s. 39–60.

³⁰ Tenże: *Traktat o dwóch Sarmacjach i Kronika polska Macieja z Miechowa na Śląsku*. „Roczniki Biblioteczne” 1961 R. 5 z. 1/4 s. 115–138.

³¹ Tenże: *Poezja polsko-łacińska doby Odrodzenia w czytelnictwie środowiskach Śląska*. „Roczniki Biblioteczne” 1962 R. 6 z. 1/2 s. 57–79.

³² Tenże: *O poczytności Erazma z Rotterdamu na Śląsku w dobie Odrodzenia*. „Roczniki Biblioteczne” 1960 R. 4 z. 1/2 s. 1–24.

³³ Tenże: *Tamże*: Wrocław 1955.

Renesansowymi księgozbiorami i ich właścicielami, a także czytelnikami tej epoki zajmowali się Kazimiera Maleczyńska i Krzysztof Migoń³⁴. Przegląd erazmianów w bibliotece parafialnej w Nysie dał natomiast Józef Mandziuk³⁵. Z prac tych wyłaniają się szczątki licznych księgozbiorów dolnośląskich, m.in. Jana Cratona, Jakuba Monaviusa, Wawrzyńca Scholza, Marcina Schillinga, Jana Hesse we Wrocławiu, Tobiasza Fischera i Jana Jakuba Fibinga w Świdnicy, Walentego Krautwalda w Nysie.

Stosunkowo słabo jest zbadana biblioteka Piastów brzeskich, istniejąca przynajmniej od 1569 r. Zajmowali się nią jeszcze przed wojną i w czasie jej trwania Franz Nieländer i E. Richtsteig³⁶. Po wojnie scharakteryzowali ją ogólnie Bronisław Kocowski, Adam Skura i Jan Ożóg³⁷; tylko książki medyczne doczekały się obszerniejszego opisu³⁸. Zarówno w partiach szesnastowiecznych, jak i siedemnastowiecznych księgozbiór ten stanowi wdzięczne pole do dalszych badań bibliologicznych. Ze zbiorów prywatnych czeka zwłaszcza na zbadanie dysponująca inwentarzem z początków XVII w. kolekcja wrocławianina Serwacego Reichla³⁹.

IV

Badania nad siedemnastowiecznymi dolnośląskimi księgozbiorami historycznymi dały, dzięki liczным zachowanym inwentarzom i egzemplarzom książek, sporą liczbę prac monograficznych. Do najważniejszych należą oparte na inwentarzach publikacje Marty Burbianki i Karola Głombiowskiego dotyczące zbiorów przy kościele Św. Bernardyna we Wrocławiu i biblioteki franciszkanów w Nysie⁴⁰. Biblioteką jezuitów w Świdnicy zajmował się Zdzisław Lec wykorzystujący głównie materiały archiwalne i zachowane zbiory, ale jego prace nie zostały niestety opublikowane.

³⁴ K. Maleczyńska: *Recepcja książki francuskiej we Wrocławiu w XVI w.* Wrocław 1968; – : *Zainteresowania czytelnicze mieszczan dolnośląskich okresu Renesansu*. Wrocław 1982; K. Migoń: *Rękopisy orientalne na Śląsku do końca XVIII wieku i ich właściciele*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1966 nr 46 (Bibliotekoznawstwo 4) s. 27–60; – : *Śląscy orientaliści i zbieracze orientaliów do XIX w.* W: *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*. T. 3 Warszawa 1969 s. 7–45; – : *Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII wieku*. Wrocław 1969.

³⁵ J. Mandziuk: *Erazmiana w bibliotece parafialnej w Nysie*. „Roczniki Biblioteczne” 1978 R. 22 z. 3/4 s. 407–422.

³⁶ F. Nieländer: *Die Piastenbibliothek des Brieger Gymnasiums und ihre bemerkenswertesten Schätze*. „Brieger Zeitung” 22–29 III 1922 *Unterhaltungsbeilage*, s. 16–18; – : *Die Piastenbibliothek des Brieger Gymnasiums, ein Denkmal altschlesischer Kultur*. „Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit” 1928 I s. 59–69; E. Richtsteig: *Ungehobene Schätze der Piastenbücherei zu Brieg*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1942 Bd. 76 s. 55–62.

³⁷ B. Kocowski: *Historyczne podstawy...*; A. Skura, *Zbiór starych druków*; J. Ożóg: *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Wrocław 1995.

³⁸ S. Szpilczyński: *Libri medici historycznego księgozbioru Piastów brzeskich*. W: *Kultura artystyczna Renesansu na Śląsku w dobie Piastów*. Opole 1975 s. 41–95.

³⁹ *Rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Sygn. 1949 KN 717.

⁴⁰ M. Burbianka: *Inwentarz wrocławskiej biblioteki przy kościele Św. Bernardyna z 1657 r.* W: B. Kocowski, M. Burbianka, K. Głombiowski: *Z dziejów książki na Śląsku*. Wrocław 1953 s. 29–76; K. Głombiowski: *Biblioteka franciszkanów w Nysie w świetle inwentarza z roku 1678. Tamże* s. 77–146.

Zachowane w znacznej części zbiory wyższego duchowieństwa wrocławskiego i nyskiego pozwoliły na opisanie bibliotek wielu osób. Wincenty Urban przebadiał kolekcje Jana Leuderode, Abrahama Ignacego Kirchnera a Lilienkirch, Piotra Gebauera, Gotarda Franciszka Schaffgotscha, Jana Chryzostoma Printz a Buchow, Jana Ambrożego Feliksa Pedewitza, Sebastiana Ignacego Rostocka, Jerzego Wawrzyńca Budaeusa a Lohr i publikował jednocześnie ogólniejsze artykuły na ten temat (eksponując zainteresowania duchowieństwa patrystyką)⁴¹. Księgozbiorem biskupa wrocławskiego Karola Franciszka Neandra zajmował się Józef Mandziuk⁴²; ten sam autor przedstawił historię biblioteki przy kościele Św. Jakuba w Nysie⁴³, potem przeszedł do zagadnień ogólniejszych opisując bibliofilstwo duchownych w XVII w.⁴⁴, książki patrystyczne w zbiorach duchowieństwa⁴⁵ oraz – na podstawie wizytacji kościelnych – książki różnowiercze w tych środowiskach⁴⁶. We wszystkich tych przypadkach zostało ujawnione istnienie nie znanych przedtem, choć niewielkich, księgozbiorów prywatnych⁴⁷. Badania nad kolekcjami książek wyższego duchowieństwa śląskiego w XVII w. wiodły od monografii poszczególnych księgozbiorów do opracowań ogólniejszych, w których próbowano odnaleźć pewne prawidłowości występujących zjawisk.

Niemale znaczenie miało zajęcie się siedemnastowiecznymi księgozbiorami na seminarium magisterskim znawcy problemu Karola Głombiowskiego. Na podstawie analizy inwentarzy zbiorów powstały wówczas liczne prace, które dostępne są w maszynopisach w Instytucie Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego. Dotyczą one: kolekcji biskupa wrocławskiego Sebastiana Ignacego Rostocka (oprac. Wanda Jama), franciszkanów w Kłodzku (Bogumiła Andrzejewska), minorytów przy kościele Św. Doroty we Wrocławiu (Halina Keferstein), wrocławskiej Leopoldiny (Maria Nechay), księcia brzeskiego Jana Chrystiana (Jerzy Reichert)⁴⁸.

W zakresie badań nad księgozbiorami zakonnymi doby baroku największe znaczenie ma traktująca w znacznej mierze o bibliotece wspomniana już książka

⁴¹ Por. jego pracę: *Jan Leuderode i jego księgozbiór z XVII w.* Wrocław 1981; zob. także J. Mandziuk: *Bibliografia prac ks. biskupa prof. dra hab. Wincentego Urbana*. W: *Misericordia et veritas. Księga pamiątkowa ku czci księdza biskupa Wincentego Urbana*. Wrocław 1986 s. 45–78.

⁴² J. Mandziuk: *Zainteresowania bibliofilskie Karola Franciszka Neandra, biskupa sufragana wrocławskiego (1626–1693)*. „Roczniki Biblioteczne” 1984 R. 28 z. 1/2 s. 107–151; – : *Księgozbiór Karola Franciszka Neandra, biskupa sufragana wrocławskiego (1626–1693). Analiza zawartości*. W: *Misericordia...* s. 179–236.

⁴³ Tenże: *Biblioteka przy kościele Św. Jakuba w Nysie*. „Roczniki Biblioteczne” 1976 R. 20 z. 1/2 s. 27–78; – : *Księgozbiór przy kościele Św. Jakuba w Nysie (analiza zawartości)*. Tamże s. 579–660.

⁴⁴ Tenże: *Duchowni bibliofile na Śląsku w XVII w.* „Sobótka” 1987 R. 42 nr 2 s. 199–221.

⁴⁵ Tenże: *Książka patrystyczna w księgozbiorach śląskiego duchowieństwa diecezjalnego w XVII w.* „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 163–184.

⁴⁶ Tenże: *Śląskie duchowieństwo diecezjalne a książka protestancka w XVI i XVII w.* „Roczniki Biblioteczne” 1992 R. 36 z. 1/2. s. 139–162.

⁴⁷ Por. też K. Maleczyńska: *Pisma Lutra we Wrocławiu w XVI i XVII w.* „Sobótka” 1984 R. 39 s. 485–492; – : *Księgozbiory parafialne w diecezji wrocławskiej w II połowie XVII w. w świetle protokołów wizytacji kościelnych*. „Sobótka” 1986 R. 41 nr 4 s. 583–598.

⁴⁸ Zob. P. Litwiniuk: *Bibliografia prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych wykonanych w Instytucie Bibliotekoznawstwa [Uniwersytetu Wrocławskiego] 1961–1987*. Wrocław 1988.

K. Jażdżewskiego poświęcona opactwu cysterskiemu w Lubiążu⁴⁹, a także wnosząca elementy statystyki praca tegoż autora pt. *Stare druki ze śląskich klasztorów cysterskich w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*⁵⁰. Tego też głównie okresu dotyczy gruntowna praca H. Szwejkowskiej o księgozbiorze cysterek w Trzebnicy⁵¹. Ta sama autorka zajmowała się również szesnasto- i siedemnastowiecznymi, oraz późniejszymi, dziejami biblioteki kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy⁵². Nie ma natomiast dokładniejszego opracowania biblioteka jezuitów we Wrocławiu (jego podstawą mógłby stać się inwentarz z 1706 r. zachowany w Bibliotece Uniwersyteckiej)⁵³.

Do niedawna zupełnie niezauważona była przez badaczy biblioteka ewangelickiego kościoła zamkowego w Oleśnicy (obecnie kościół parafialny pod wezwaniem Św. Jana Ewangelisty). Ostatnio została opracowana w formie zrekonstruowanego inwentarza (239 książek) przez Martę Samocką z Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Przy okazji badań nad szesnastowieczną orientalistyką śląską i nad recepcją książek o tematyce orientalnej kilka prac dotyczących księgozbiorów opublikował Krzysztof Migoń: o bibliotekach Andrzeja Akoluta i Gotfryda Baltazara Scharffa, o kolekcjach rękopisów orientalnych, o zbiorach w środowisku żydowskim⁵⁴. Problematyka ta znalazła się też w jego większym opracowaniu pt. *Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII w.* (Wrocław 1969).

Powstającymi w XVII w. bibliotekami wielkich majoratów śląskich w Cieplicach i Książu (przed wojną pisali o nich H. Nentwig i K. J. Endermann⁵⁵) po wojnie interesowano się niewiele; wymienić można zwłaszcza artykuł Mariana Iwanaka o księgozbiorze cieplickim⁵⁶. Zbyt mało wiemy też o Rudolfinie legnickiej opisaną przez Bronisława Kocowskiego w *Historycznych podstawach zbioru starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Rudolfiną, podobnie jak biblioteki majoratów, winna stać się przedmiotem dalszego postępowania badawczego opartego na nowoczesnych metodach.

⁴⁹ K. Jażdżewski: *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163–1642)*. Wrocław 1992.

⁵⁰ „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 129–140.

⁵¹ H. Szwejkowska: *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*. Wrocław 1955.

⁵² Taż: *Z dziejów biblioteki...*

⁵³ Rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Sygn. IV Fol. 273 aa.

⁵⁴ K. Migoń: *Wrocławski orientalista Andrzej Akolut (jego życie, prace, księgozbiór)*. „Przegląd Orientalistyczny” 1965 nr 4 s. 325–335; – : *Pastor G. B. Scharff, jego księgozbiór i czasopismo*. „Roczniki Biblioteczne” 1989 R. 33 z. 1/2 s. 41–51; – : *Rękopisy orientalne na Śląsku do końca XVIII w. i ich właściciele, tamże*; – : *Książka żydowska na Śląsku. Rekonesans badawczy*. „Sobótka” 1989 R. 44 nr 1 s. 89–99.

⁵⁵ H. Nentwig: *Zwei schlesische Majoratsbibliotheken–Warmbrunn und Fürstenstein*. W: *Beiträge zur Bücherkunde und Philologie August Willmanns 25 III 1903 gewidmet*. Leipzig 1903 s. 129–138; K. J. Endermann: *Die Reichsgräfllich von Hochbergsche Majoratsbibliothek in den ersten drei Jahrhunderten ihres Bestehens 1609 bis 1909*. Breslau 1910.

⁵⁶ M. Iwanek: *Biblioteka Schaffgotschów w Cieplicach Śląskich Zdroju*. „Rocznik Jeleniogórski” 1986 T. 24 s. 43–57.

V

Księgozbiory dolnośląskie XVIII–XX w. nie cieszyły się tak wielkim zainteresowaniem badaczy, jak kolekcje istniejące w stuleciach dawniejszych, chociaż materiały źródłowe są obfite i łatwo dostępne. Różne przyczyny zadecydowały o takiej sytuacji badawczej, ale – sądzić można – największe znaczenie dla polskich historyków i bibliologów miał, szczególnie początkowo, fakt, że biblioteki tego okresu należały niemal wyłącznie do kręgu kultury niemieckiej i nie stanowiły atrakcyjnego pola badań dla autorów polskich. Można oczywiście wymienić liczne prace, w których dolnośląskie księgozbiory ostatnich trzech stuleci były tak czy inaczej przedstawiane, ale, w zestawieniu z potrzebami badawczymi i możliwościami, dorobek ten nie jest wielki. W skromnej liczbie opracowań zaznacza się ponadto wyraźniej nurt polski: dostrzeżono najpierw te księgozbiory, które zawierały książki polskie lub w jakiś sposób były związane ze środowiskami polskimi. Dowodem są prace Aleksandra Rombowskiego, Mieczysława Waltera, Jana Reitera⁵⁷.

Historia księgozbiorów dolnośląskich XVIII–XX w. była interesująca także z punktu widzenia potrzeb organizacyjnych i naukowych współcześnie istniejących bibliotek, które wchłonęły – zwłaszcza po drugiej wojnie światowej – kolekcje dawniejsze. Dotyczy to szczególnie wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, w której skupione są zachowane do dzisiaj zabytki kultury książki dawnego Wrocławia, a w znacznym stopniu także całego Dolnego Śląska. Z powodów tyleż naukowych, co praktycznych powstały więc opracowania B. Kocowskiego czy A. Skury⁵⁸.

Historię biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego pierwszy przedstawił w ilościowym szkicu – w stulecie jej powstania – Fritz Milkau⁵⁹. Autorzy polscy z czasem podjęli temat, ale zakres i waga potrzebnych tu działań wskazują na wieloletnią perspektywę ich finalizacji. Kluczowy dla dziejów dolnośląskich księgozbiorów, które na początku XIX w. weszły w wielkim stopniu w skład Biblioteki Uniwersyteckiej, jest opisany przez Mieczysława Waltera problem sekularyzacji klasztorów i akcji Johanna Gustawa Büschinga⁶⁰. Sprawa zasługuje na dalsze studia, zwłaszcza nad tymi częściami księgozbiorów, które zostały wywiezione poza Śląsk.

Z kolei przedwojenna Stadtbibliothek, która w połowie XIX w. powstała z księgozbiorów wrocławskich kościołów i gimnazjów, a w 1945 r. stała się pod-

⁵⁷ A. Rombowski: *Biblioteka [Krystiana Assiga] kaznodziei polskiego we Wrocławiu*. „Przegląd Zachodni” 1955 nr 9–12 s. 244; – : J. S. Bandtkiego wrocławska karta biblioteczna, *Tamże*; M. Walter: *Księgozbiór wrocławskiego polonisty Daniela Vogla*. Wrocław 1948; J. Reiter: *Biblioteki polskich towarzystw akademickich we Wrocławiu w XIX w.* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” 1956 Ser. A nr 4 (Bibliotekoznawstwo 2) s. 77–116, il.

⁵⁸ Zob. przyp. 8 i 9.

⁵⁹ F. Milkau: *Die Königliche und Univeritäts-Bibliothek zu Breslau*. Breslau 1911.

⁶⁰ M. Walter: *Pruska sekularyzacja klasztorów w dziejach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. W: *Druga konferencja naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego Wrocław 3–5 XI 1954. Referaty i dyskusja*. Wrocław 1957 s. 179–193. Zob. też K. Migon: *O początkach wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej*. W: *Studia i materiały z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*. T. 3 Wrocław 1994 s. 69–76.

stawą dzisiejszej Biblioteki Uniwersyteckiej, nie ma opracowania na miarę jej znaczenia w dziejach miasta. Badał jej historię A. Rombowski, ale poza drobną zapowiedzią nie opublikował żadnej większej pracy na ten temat⁶¹. W pewnym tylko stopniu lukę wypełnia wydana niedawno książka J. Ożoga *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (1995); nie są natomiast dotąd wydane opracowania Wojciecha Mrozowicza, na które zwraca uwagę Ożóg⁶². Brakuje też, poza przyczynkami, prac, które dotyczyłyby losów dolnośląskich bibliotek po drugiej wojnie światowej⁶³.

VI

W badaniach nad księgozbiorami historycznymi Górnego Śląska przeważa aspekt ich „zewnętrzności”, a więc ujęcia w kontekście całego systemu książki. Niewiele prac dotyczy zasobów poszczególnych bibliotek, metod udostępniania zbiorów czy zainteresowań czytelników. Dane dotyczące bibliotek „puszczy górnośląskiej” rozproszone są w wielu publikacjach, w opracowanych materiałach archiwalnych, scharakteryzowanych w nielicznie zachowanych katalogach i dokumentacji bibliotecznej, w pamiętnikach, korespondencji prywatnej i urzędowej, wydawnictwach jubileuszowych towarzystw, związków i kółek prowadzących biblioteki, zwłaszcza od lat siedemdziesiątych XIX w. Opracowania dotyczą różnych typów bibliotek: prywatnych, szkolnych (w tym także gimnazjalnych i akademickich), stowarzyszeniowych, oświatowych (przeznaczonych dla szerokich kręgów odbiorców), kościelnych, parafialnych i klasztornych. Brakowało natomiast na Górnym Śląsku dużych bibliotek naukowych aż do powstania w okresie międzywojennym bibliotek Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku, Sejmu Śląskiego czy Instytutu Pedagogicznego.

Historia księgozbiorów górnośląskich okazjonalnie tylko trafia do ogólnopolskich opracowań syntetycznych. Toteż oceniając sytuację badawczą w tym zakresie trzeba zacząć od artykułów Otylii Słomczyńskiej i Anny Tokarskiej⁶⁴. Sporo informacji pojawia się w opracowaniach dotyczących poszczególnych okresów

⁶¹ A. Rombowski: *Dzieje Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. „Sprawozdanie Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1956 Ser. A T. 11 s. 62–64.

⁶² J. Ożóg: *Zarys...*, s. 6. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na artykuł W. Mrozowicza: *Stan opracowania książki rękopiśmiennej ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 93–106.

⁶³ Pracę z tego kręgu tematycznego wykonała w Bibliotece Uniwersyteckiej i w Instytucie Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego korzystająca ze stypendium PAN autorka niemiecka Ortrud Kape: *Die Geschichte der wissenschaftlichen Bibliotheken in Breslau in der Zeit von 1945 bis 1955. Unter besonderer Berücksichtigung der Universitätsbibliothek*. St. Katharinen 1993.

⁶⁴ O. Słomczyńska: *Stan i perspektywy badań nad historią książki polskiej na Górnym Śląsku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981–1982 T. 17/18 s. 173–188; – : *Źródła archiwalne do badań nad historią książki polskiej na Górnym Śląsku w XIX w.* „Studia o Książce” 1988 T. 17 s. 203–215; A. Tokarska: *Powstanie i główne kierunki rozwoju bibliotek na Górnym Śląsku w latach 1848–1900*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 227–250. A. Tokarska przygotowała też większą, znajdującą się w druku, pracę pt. *Biblioteki polskie na Górnym Śląsku w XIX w.*

historycznych⁶⁵, zwłaszcza doby zaborów⁶⁶. Niemało materiałów można znaleźć w publikacjach dotyczących różnych typów bibliotek⁶⁷ lub w monografiach miast rejestrujących także najważniejsze fakty dotyczące bibliotek⁶⁸.

O najstarszych, mających bogate zbiory, bibliotekach klasztornych, rozproszonych najczęściej w wyniku sekularyzacji na początku XIX w., jest niewiele opracowań⁶⁹. Spośród bibliotek prywatnych skromną literaturę ma księgozbiór brzeskich Piastów⁷⁰, niewiele obszerniejszą – biblioteka książąt pszczyńskich⁷¹. Bogate księgozbiory posiadały prawdopodobnie nieliczne na Górnym Śląsku rodziny magnackie i ziemiańskie. Na przykład Kochcicki z Lublińca założyli bibliotekę na początku XVII w., o której F. Lucae pisał, że „zgromadzone tam foliały rozsiewały blask swymi złożonymi okładkami”⁷²; do większych zaliczał się też księgozbiór Oppersdorfów z Głogówka. Niewiele wiemy o dziejach zbiorów magnackich z Pilchowic i Krapkowic, pomimo opublikowania ich katalogów⁷³. Nie został także zbadany prywatny księgozbiór Kosickich z Wilkowic Wielkich w powiecie tarnogórskim, choć liczne są opracowania dotyczące „opiekuna szlą-

⁶⁵ Por. np. K. Malczewski: *Biblioteki-czytelnie w dawnym powiecie raciborskim*. W: *Studia Śląskie*. Seria nowa, T. 14 1969 s. 293–315; O. Słomczyńska: *Dzieje książki i bibliotek w powiecie oleskim*. „Głos Olesna” 1969 nr 4 s. 124–136; J. Ratajewski: *Ruch czytelniczy i biblioteki polskie na Śląsku Opolskim 1922–1939*. Opole 1970; – : *Informacje o książce, bibliotekach i czytelnictwie na łamach czasopism polskich w Opolu w latach 1911–1921*. „Roczniki Biblioteczne” 1970 R. 14 z. 1–2 s. 351–364.

⁶⁶ K. Małeczyńska: *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*. Wrocław 1987; *Z dziejów udostępniania książki w Polsce w okresie zaborów. Studia i materiały* pod red. K. Małeczyńskiej. Wrocław 1985.

⁶⁷ M.in. J. Wróblewski: *Polskie biblioteki ludowe w zaborze pruskim i na terenie Rzeszy Niemieckiej w latach 1843–1939*. Olsztyn 1975; W. Jakóbczyk: *Rola bibliotek ludowych w byłym zaborze pruskim*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1965 T. 1 s. 294–319; F. Szymiczek: *Polskie biblioteki ludowe w Górnośląskim Zagłębiu Węglowym w latach 1901–1914* (w świetle materiałów archiwalnych i prasowych). „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1972 T. 8 s. 223–242.

⁶⁸ Por. np. L. Musioł: *Pszczyna. Monografia historyczna*. Katowice 1936; *Opole. Monografia miasta*. Red. W. Dziewulski i F. Hawranek. Opole 1975; L. Musioł: *Wozniki. Dzieje miasta od czasów najdawniejszych do połączenia z Macierzą w roku 1922*. Opole 1971; *Bytom. Zarys rozwoju miasta*. Red. W. Długoborski. Kraków 1979; H. Rechowicz: *Tarnowskie Góry. Zarys dziejów powiatu*. Katowice 1969.

⁶⁹ Por. np. S. Rybandt: *Los średniowiecznego księgozbioru cystersów w Rudach po kasacie opactwa w 1810 r.* „Roczniki Biblioteczne” 1977 R. 21 z. 3–4 s. 633–644.

⁷⁰ S. Szpilczyński, *Libri medici...*

⁷¹ H. Bogdanow: *Zainteresowania czytelnicze arystokracji śląskiej u schyłku XVII w. na przykładzie biblioteki książąt pszczyńskich*. „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1966 nr 46 (Bibliotekoznawstwo 4) s. 61–109.

⁷² F. Lucae: *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten*. Frankfurt/Main 1689 s. 649; M. Pawłowiczowa: *Andrzej Kochcicki – Pan na Lublińcu – mecenas Walentego Rożdżeńkiego*. W: *Nowe Rożdżeńsciana. Studia o Walentym Rożdżeńskim i jego dziele „Officina ferraria” z roku 1612*. Red. A. Jarosz. Wrocław 1985 s. 29–37.

⁷³ A. Wangersky: *Verzeichnis der Bücher, Kupferwerke und Manuscripte, welche sich in der Majors-Bibliothek von Pilchowitz befinden*. Ratibor 1835; J. Hübner: *Schlossbibliothek Krappitz*. Breslau 1916.

skiej narodowości” Karola Kosickiego i jego zasług w tworzeniu polskich bibliotek w Tarnowskich Górach i Bytomiu⁷⁴.

Różnorodne biblioteki domowe postrzegane są i analizowane w ramach badań grup społecznych ich właścicieli – księży, nauczycieli, lekarzy, literatów. W pierwszej grupie znajdują się księgozbiory księży katolickich: Anastazego Sedlaga⁷⁵, Józefa Michała Potempy⁷⁶, Jana Bożego Laxy’ego, Jana Alojzego Ficka⁷⁷, Józefa Szafranka, Józefa Dembończyka, Józefa Michalskiego, Augustyna Kucza, Józefa Wajdy, Konstantego Damrota, Norberta Bonczyka, Leopolda Markiefki, Emila Szramka. Oprócz duchownych katolickich rozwojowi szkolnictwa, oświaty i bibliotek sprzyjali pastory ewangeliccy: Jan Wilhelm Pohle i Weber z Tarnowskich Gór, Aleksander Fryderyk Wilhelm Prusse z Wołczyna, Plaskuda z Szymonkowa. Bogate księgozbiory posiadali także nauczyciele spełniający – zwłaszcza w okresie niewoli narodowej – ważne zadanie utrwalania języka polskiego, umacniania tradycji i poczucia tożsamości narodowej, m.in. Emanuel Smółka w Bytomiu⁷⁸, Józef Lompa w Lubszy⁷⁹ i Karol Miarka w Pielgrzymowicach. Podobny cel widoczny jest w twórczości „samorodnych pisarzy śląskich”, oprócz wymienionych N. Bonczyka i K. Damrota, także Daniela Szędzielorza, Piotra Kołodzieja, Jana Kupca, Maksymiliana Jasionowskiego, Juliusza Ligonii, Wawrzyńca Hajdy i Jana Mehla⁸⁰. Większość z wymienionych twórców była zaangażowana w działalność oświatową. Obok bibliotek własnych organizowali oni zbiory o charakterze publicznym, często dzięki pomocy działających w Wielkopolsce organizacji – Towarzystwa Oświaty Ludowej, a od 1880 r. Towarzystwa Czytelni Ludowych⁸¹. Do tej pory brakuje całościowych opracowań dotyczących bibliotek szkolnych i akademickiej w Prószkowie. Wzmianki o zasobach działów nauczycielskich i uczniowskich bibliotek szkolnych pojawiają się w nielicznych opracowaniach⁸². Natomiast wiele prac dotyczy różnych bibliotek stowarzyszenio-

⁷⁴ O. Kosickim pisała zwłaszcza J. Ender w *Obrońcy ludu śląskiego*. Warszawa 1956 s. 155–199; J. Koraszewski: „Poradnik dla Ludu Górnośląskiego” Karola Kosickiego w ocenie jego współczesnych. „Zaranie Śląskie” 1938 z. 3 s. 163–166.

⁷⁵ O. Stomczyńska: *Książka polska w Opolu (1800–1890)*. Opole 1978 s. 117; E. Chwalewik: *Z dziejów ekslibrisu na Śląsku w XVI do XIX w.* „Silva Rerum” 1939 z. 8 s. 196.

⁷⁶ L. Musioł: „Biblioteka powiatowa” w Lublińcu z początków XIX stulecia. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1957 nr 2 s. 69–71; O. Stomczyńska: *Książki z kraju J. Lompy, K. Damrota, J. Ligonii*. Opole 1990.

⁷⁷ D. Rott: *Bibliofil-edytorka Skargi. Literackie fascynacje księdza Jana Ficka*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1992 s. 189–196.

⁷⁸ A. Tokarska: *Początki zorganizowanego czytelnictwa polskiego na Górnym Śląsku (1848–1849)*. W: *Z dziejów polskiej książki na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku. Rozznanie wstępne*. Red. A. Jarosz. Katowice 1988 s. 169–182.

⁷⁹ J. Rudnicka: *Fragment biblioteki Lompy*. W: *Z zagadnień teorii i praktyki bibliotekarskiej. Studia poświęcone pamięci Józefa Gryca*. Wrocław 1961 s. 281–306.

⁸⁰ *Śląscy pisarze ludowi (1800–1914). Antologia poezji i prozy*. Oprac. J. Kucianka. Wrocław 1968.

⁸¹ W. Jakóbczyk: *Towarzystwo Czytelni Ludowych. 1880–1939*. Poznań 1982.

⁸² M.in. J. Madeja: *Elementarze i nauka elementarna czytania i pisania na Śląsku w wiekach XVIII–XIX (1763–1848)*. Katowice 1960; H. Falkowska: *Z dziejów polskich bibliotek szkolnych*. Warszawa 1966; F. Szymiczek: *Biblioteka polskiego gimnazjum w Bytomiu*. Opole 1965.

wych⁸³ i parafialnych⁸⁴. W znacznym stopniu znane są dzieje biblioteki doktora Juliana Łukaszewskiego, Biblioteki Polskiej z Rumunii⁸⁵, przekazanej w lipcu 1892 r. Górnośląskiemu Towarzystwu Literackiemu w Bytomiu, a także bibliotek Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Sejmu Śląskiego⁸⁶.

VII

Przytoczone wyżej, tak w tekście, jak i w przypisach, opracowania dotyczące śląskich księgozbiorów historycznych nie wyczerpują pełnej bibliografii tematu. Ilustrują jedynie główny nurt badań i sytuację w studiach nad dawnymi zbiorami śląskimi. Wskazują na dorobek autorów polskich, którzy wiedzę o kulturze książki na Śląsku znacznie posunęli naprzód, umożliwiając współczesnym i następnym pokoleniom badaczy kontynuację prac.

Zachowana dokumentacja bibliologiczna, która może posłużyć do badań nad księgozbiorem historycznymi, została dotąd wykorzystana w skromnym zaledwie stopniu. Wystarczy uświadomić sobie, że, na przykład, w samej tylko Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu mamy do czynienia z setkami rękopiśmiennych i drukowanych inwentarzy i katalogów zbiorów śląskich, zwłaszcza XVIII- i XIX-wiecznych⁸⁷. Znaczna ich część zasługuje na pogłębione studia, po których spodziewać się można znacznego wzbogacenia wiedzy o kulturze umysłowej dawnego Śląska.

Korzystne dla dalszego toku prac nad śląskimi księgozbiorem historycznymi byłoby sporządzenie rejestru dotychczasowego dorobku w postaci retrospektywnej śląskiej bibliografii bibliologicznej⁸⁸. Celowe byłoby podjęcie nowych inicjatyw czy też kontynuowanie dawniejszych, jak:

⁸³ M. Pater: *Ruch polski na Górnym Śląsku w latach 1879–1893*. Wrocław 1969; W. Zieliński: *O roli czytelnictwa na Górnym Śląsku na przełomie XIX i XX wieku*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1973 [druk 1975] R. 18 s. 106; J. Kucianka: *Pierwsze dziesięciolecie biblioteki Kółka Towarzystwa w Królewskiej Hucie (1870–1880)*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1966 nr 3–4 s. 154–163; M. Antonów: *Działalność kulturalna polskich towarzystw na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w świetle współczesnej prasy polskiej*. W: *Studia i materiały z dziejów Śląska*. T. 2 Wrocław 1958 s. 629–667; F. Szymczek: *Polskie tradycje kulturalne na Śląsku i udział w nich bibliotek (w latach 1861–1939)*. Wrocław 1970; P. Barczyk: *Aktywność kulturalno-oświatowa polskich instytucji pozaszkolnych na Górnym Śląsku (1848–1939)*. Katowice 1992.

⁸⁴ J. Myszor: *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821–1914*. Katowice 1991; J. Gwioździk: *Biblioteka parafii w Załężu w świetle inwentarza z 1914 roku*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922. Zarys problematyki*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994 s. 221–230.

⁸⁵ W. Jabłońska: *Biblioteka Polska w Rumunii i jej wpływ na powstanie Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku*. „Roczniki Biblioteczne” 1960 R. 4 z. 3/4 s. 477–520.

⁸⁶ *Biblioteka Śląska 1922–1972*. Red. J. Kantyka. Katowice 1973; H. Rechowicz: *Poprzedniczki Biblioteki Śląskiej i ich rola w życiu umysłowym województwa śląskiego*. Katowice 1992.

⁸⁷ Zob. np. wykazy w pracach K. Głombiowskiego: *Polska literatura polityczna na Śląsku od XVI do końca XVIII w.* Katowice 1960 s. 195–201 i K. Migonia: *Recepcja książki orientalistycznej na Śląsku do końca XVIII wieku*. Wrocław 1969 s. 179–186.

⁸⁸ Potrzeba takiej bibliografii jest tym większa, iż nie dysponujemy jednolitą, pełną bibliografią księgoznawczą, a w bibliografiach niemieckich (np. *Wolfenbütteler Bibliographie zur Geschichte des Buchwesens im deutschen Sprachgebiet 1840–1980*) tematyka śląska traktowana jest marginalnie.

- badania proveniencyjne, studia nad ekslibrisami;
- publikacja spisów inwentarzy i katalogów bibliotek⁸⁹;
- publikacja materiałów źródłowych typu archiwalnego;
- penetracja zawartości dawnych czasopism śląskich;
- opracowanie słownika biobibliograficznego pracowników książki na Śląsku.

Dzisiejszy stan badań umożliwia już podjęcie takich działań, a ich realizacja pozwoli na rozwinięcie prac nie tylko nad dawnymi księgozbiorami śląskimi, ale i nad całą kulturą książki w tym regionie. Ze względu na specyfikę terytorialną i kulturową Śląska wszelkie polskie prace dokumentacyjne i interpretacyjne powinny uwzględniać dorobek nauki niemieckiej i czeskiej w tym zakresie.

Kazimiera Maleczyńska

Krzysztof Migoń

Anna Tokarska

THE CURRENT STATUS OF POLISH RESEARCH INTO THE HISTORICAL BOOK AND DOCUMENT COLLECTIONS IN SILESIA

Summary

Polish research into the historical book and document collections in Silesia intensified after World War II, when the majority of the Silesian land was incorporated into the Polish State. The above work is connected with the study of the whole former book system, i.e. the publishing industry, printing, the book trade, bibliography, and readership.

Already during the first post-war years the libraries which became important research centres in this respect were: Wrocław's University Library and Kapitulna (chapter) Library; they were joined later by the Faculty (Institute) of Librarianship and Wrocław University's Historical Institute. The most important role in the Opole region has been played by the Silesian Institute, in the Upper Silesia – by the Silesian Library in Katowice, and later also by the Silesian University.

Polish research has encompassed all historical epochs – from the Middle Ages until the recent past – and its results have appeared in various publications, from monographs of individual collections, through attempts to generalise particular issues, to partial syntheses. Some Polish authors have presented a previously unknown image of the Silesian medieval libraries (among others Alfred G. Świerk, Konstanty Jażdżewski, Krzysztof Pawlik, Stanisław Solicki), some have enriched our knowledge about the Renaissance and Baroque libraries (among others Marta Burbianka, Karol Głombiowski, Kazimiera Maleczyńska, Wincenty Urban), others have concentrated on selected – mainly from the point of view of the needs of Polish science and the new organisation of library collections after World War II – points pertaining to the 18th-20th century collections (among others Aleksander Rombowski, Mieczysław Walter, Jan Reiter, Adam Skura, Jan Ożóg).

The insufficiently researched source base, the absence of detailed monographs, and the visible decline in the historical interests (and competence!) in library and university research programmes do not offer much hope for fast progress in the research into the Silesian historical book and document collections.

⁸⁹ Sporo śląskich materiałów zostało uwzględnionych w pracy U. Paszkiewicz: *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 roku*. Cz. 1–2 Warszawa 1990.

Alfred G. Świerk

Moguncja

ŚLĄSKIE KSIĘGOZBIORY HISTORYCZNE W ŚWIEŁIE HISTORIOGRAFII NIEMIECKIEJ

Zainteresowanie dziejami książki i bibliotek na Śląsku sięga swymi początkami wieku XVII, początkowo w formie informacyjnego opisu lub relacji z podróży, później z wyraźną przewagą narracji historycznej nad aktualną informacją; wreszcie pojawiają się coraz liczniej, począwszy od XX w., prace monograficzne pojmujące biblioteki jako zabytki kultury, będące jednocześnie świadectwem życia umysłowego regionu¹.

Zasadniczą cezurę w badaniach nad historią śląskich księgozbiorów stanowi II wojna światowa, w wyniku której nie tylko przedmioty badań, ale i źródła do ich dziejów znalazły się niemal całkowicie poza zasięgiem nauki niemieckiej. Spowodowane tym zahamowanie procesu badań pogłębiała jeszcze nieustannie zaostrażająca się z początkiem lat pięćdziesiątych sytuacja polityczna. Wyrażne odprężenie, które nastąpiło w ostatnich latach, otwiera pod tym względem zupełnie nowe perspektywy.

Patrząc dziś na dorobek nauki niemieckiej okresu przedwojennego, szczególnie po 1900 r., należy ocenić go jako poważny i wartościowy, tym bardziej iż wiele prac powstało na podstawie nie istniejących już dziś źródeł lub je rejestruje i opisuje. Szczególnie cenne są pod tym względem wydawnictwa katalogów różnych kolekcji historycznych, w głównej mierze rękopisów, mające swe początki już w latach czterdziestych ubiegłego wieku² lub – w wypadku opisu poszczególnych zabytków – sięgające nawet drugiej połowy XVIII w.³

Nie uszczuplając wartości dorobku nauki niemieckiej okresu przedwojennego, należy równocześnie wskazać na istniejące do dziś poważne luki i białe pla-

---

¹ A. Żbikowska-Migoń: *Śląscy badacze książki i jej dziejów w XVIII wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 185–205.

² W. Mrozowicz: *Stan opracowania książki rękopiśmiennej ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Tamże, s. 95–106.

³ Np. J. E. Scheibel: *Codex quattuor evangeliorum latinus Rehdigeranus Matthaeus et Marcus cum textu graeco et editione Vulgata collatus*. Breslau 1763; S. B. Klose: *Quellen der Geschichte der hl. Hedwig. Nachrichten von Handschriften der lateinischen Legende, ingleichen von dem ersten Druck der Deutschen*. W: S. B. Klose: *Von Breslau. Dokumentirte Geschichte und Beschreibung*. In *Briefen*. T. 1 Breslau 1781 s. 399–414.

my na mapie opracowań śląskich bibliotek historycznych. Wystarczy tylko wymienić największe z nich dotąd niedostatecznie przebadane, jak: kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu, św. Macieja, św. Wincentego, franciszkanów i dominikanów oraz klarysek we Wrocławiu, cystersów w Krzeszowie i Henrykowie oraz na biblioteki kolegiów śląskich jezuitów, nie mówiąc już o cennych i bogatych kolekcjach prywatnych, mieszczańskich i szlacheckich, których zasoby lub dawne inwentarze i katalogi znajdują się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁴.

Przedwojenny dorobek nauki niemieckiej jest dostatecznie znany polskiej historiografii. Aby się o tym przekonać, wystarczy tylko spojrzeć na przypisy jakiegokolwiek polskiej pracy dotyczącej historii książki i bibliotek na Śląsku. Mimo to pozwolę sobie na krótki przegląd osiągnięć tego czasu, by przejść następnie do zreferowania wyników okresu powojennego, co jest dość niewdzięczne, gdyż rejestrować przyjdzie nie tyle osiągnięcia, ile odsłaniać braki i luki. Sytuacja taka ma jednak swój aspekt pozytywny, gdyż wskazuje na perspektywy usunięcia owych luk, i to w ramach współpracy polsko-niemieckiej. Tej ostatniej sprzyja niewątpliwie nowa sytuacja polityczna, szczególnie jeśli idzie o współpracę między instytucjami, na płaszczyźnie indywidualnej bowiem, tj. kontaktów osobistych, istnieje ona od dawna. Nie chciałbym poprzestać wyłącznie na przeglądzie dorobku opublikowanego, lecz wskazać również na prace w przygotowaniu oraz na projekty będące w realizacji. Pożyteczne może się okazać zwrócenie uwagi na niemieckie instytucje naukowe, zainteresowane w szczególności sposobem tematyką Śląska i zdane dlatego na korzystanie ze źródeł przechowywanych w zbiorach polskich, a przez to i na współpracę z instytucjami polskimi oraz na polsko-niemieckie przedsięwzięcia natury ogólniejszej, w których ramach mieści się także i problematyka śląskich księgozbiorów historycznych. Wykraczam poza właściwy temat dlatego, by zwrócić uwagę przede wszystkim na ewentualne możliwości skoordynowania planów i realizacji badań bibliograficznych i dokumentacyjnych, będących przecież podstawą wszelkich badań historycznych.

I jeszcze jedna uwaga: w niniejszym przeglądzie zasygnalizowano wszystkie prace niemieckojęzyczne, które ukazały się poza granicami Polski, bez względu na obecne miejsce zamieszkania ich autora. Chodzi tu głównie o okres powojenny.

1. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

Wiek XVIII, szczególnie jego druga połowa, był okresem znacznego przyspieszenia tempa życia książki, okresem dużych zmian zarówno w sferze jej produkcji, jak księgarskiego obiegu i społecznej recepcji⁵. Każda z tych sfer: księgarstwo, publiczność literacka i czytelnicy, spojęne w jedną dialektyczną całość, zmieniała swe oblicze w zależności od zmian pozostałych. W orbicie tych przemian znała-

⁴ Por.: K. Maleczyńska: *Założenia metodologiczne przyszłej historii książki, bibliotek i czytelnictwa na Śląsku*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 R. 32 z. 1 s. 79–80.

⁵ Por. A. Żbikowska-Migofi: *Historia książki w XVIII wieku. Początki bibliologii*. Warszawa 1989 s. 11 i dalsze.

zły się także biblioteki wszelkich typów, szczególnie u schyłku XVIII w., kiedy kasata zakonu jezuitów (1773) oraz sekularyzacja klasztorów zmieniły całkowicie krajobraz biblioteczny. Z jednej strony oświatowa tendencja do coraz szerszego udostępniania zbiorów, z drugiej zaś nagląca potrzeba zatroszczenia się o masy książek pozbawionych ich pierwotnych właścicieli, wymagały fachowego podejścia do każdego z tych problemów. Nieodzowną stała się naukowa refleksja nad książką, manifestująca się w Niemczech szczególnie intensywnie na przełomie XVIII i XIX w. poprzez opracowywanie katalogów oraz studiów historycznych. Rezultaty tych badań miały przede wszystkim charakter bibliograficzny i historyczno-opisowy, a jeśli dotyczyły bibliotek, to łączyły w sobie funkcje informacyjne o stanie aktualnym z zarysami historycznymi ich dziejów. Publikacje te powstawały często z okazji jubileuszy instytucji, co nadawało im nierzadko charakter panegiryczny. Opracowania tego typu pojawiają się na Śląsku już w XVII w., ze wzmożoną intensywnością zaś w wieku XVIII. Proces ten oraz ocena jego wyników stał się przedmiotem wnikliwej analizy Anny Żbikowskiej-Migoń, przedstawionej w 1987 r. na konferencji dotyczącej historii książki, bibliotek i czytelnictwa na Śląsku⁶. W poniższych wywodach dotyczących tego okresu korzystam głównie z jej ustaleń.

Należy stwierdzić, że zainteresowania dziejami bibliotek śląskich owych czasów koncentrują się na Wrocławiu. Biblioteki kościołów Św. Marii Magdaleny, Św. Elżbiety i zbiór Thomasa Rehdigera (†1576) jako pierwsze doczekały się skromnych publikacji⁷. Skąpe wiadomości o niektórych bibliotekach klasztornych znaleźć można w pismach F. Lucä i N. Heneliusa⁸. Gruntowniejsze są relacje wrocławskiego lekarza Johanna Chrystiana Kundmanna, który – korzystając czasem ze świdnickich *Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens* G. B. Scharffa – wykracza często poza ramy zwykłego opisu wnętrza biblioteki oraz opraw książek i podaje informacje o zawartości treściowej księgozbioru, jego historii i klasyfikacji. Żałować należy, że poza bibliotekami wrocławskimi autor uwzględnił jedynie wielkie biblioteki cystersów w Henrykowie, Kamieńcu i Krzeszowie⁹. Do środowiska wrocławskiego należeli także Johann David Wolf, autor dziełka o bibliotece kościoła Św. Bernardyna¹⁰, oraz bibliotekarz Rehdigieriany Johann Ephraim Scheibel¹¹, który w precyzyjnym naukowo zarysie przedstawił dzieje tejże biblioteki we wstępie do zamierzonego cyklu publikacji poświęconych najcenniejszym zabytkom tego księgozbioru. Odbiegający również od ówczesnego schema-

⁶ Por. przyp. 1.

⁷ Ch. Coler: *Oratio de bibliotheca Maria-Magdalенаe*. Vratislaviae 1699; G. Krantz: *Memorabilia Bibliothecae publicae Elisabethanae Vratislaviensis*. Vratislaviae 1699; J. Gebhard: *Encaeniae bibliothecae Rehdigerianae*. Vratislaviae 1664.

⁸ Fr. Lucä: *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten*. Frankfurt 1689 s. 627-656; N. Henelius: *Silesiographia*. Breslau 1704 s. 706-720.

⁹ J. Ch. Kundmann: *Academiae et scholae Germaniae, praecipue Ducatus Silesiae, cum Bibliothecis, in Nummis...* Breslau 1741.

¹⁰ J. D. Wolf: *Compendiaria Bibliothecae Neapolitanae Vratislaviensis ad Aedem S. Bernardini servata descriptio...* Brieg 1764.

¹¹ J. E. Scheibel: *Nachrichten von den Merkwürdigkeiten der Rehdigerschen Bibliothek zu Breslau abgefasst von ihrem Aufseher...*, 1 Stück. Breslau 1794.

tu przedstawienia dziejów biblioteki według kolejnych bibliotekariatów jest krótki zarys historii księgozbioru miejskiego w Lubaniu, wydany w 1795 r. przez konrektora i bibliotekarza liceum w Lubaniu Friedricha Liebegotta Bechera¹².

Wspomniane już wydarzenia historyczne na przełomie XVIII i XIX w., które przeobraziły śląski krajobraz biblioteczny, zahamowały publikacje fachowe. Głównym zadaniem stało się bowiem zabezpieczanie i porządkowanie zalewającej magazyny masy książek z bibliotek skasowanych klasztorów. Wymiar problemów, jakie stanęły przed nowymi właścicielami, ilustrują rękopiśmienne akta podręczne pełnomocnika Głównej Komisji Sekularyzacyjnej Johanna Gustava Büschinga w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu¹³ oraz jego dziennik podróży, w którym spisuje wrażenia, jakie odniósł podczas wizytowania poszczególnych klasztorów. Tylko pierwsza część tego dziennika ukazała się drukiem¹⁴. W rok później Michael Morgenbesser opublikował zwięzłą historię wspomnianej już wyżej biblioteki kościoła Św. Bernardyna we Wrocławiu, korzystając przy tym, jak wykazano, z rękopisu J. S. Bandtkiego¹⁵.

Najstarszą biblioteką śląską, nie objętą zresztą sekularyzacją, jest Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu, sięgająca swymi początkami prawdopodobnie wieku X. Pierwszy drukowany katalog jej zbiorów ukazał się w 1840 r. i obejmował dzieła o treści teologicznej¹⁶. Pierwszy zaś opis jej dziejów, bardzo krótki i schematyczny, opublikował w 1898 r. Joseph Jungnitz¹⁷. O wiele obszerniej i bardziej szczegółowo potraktowała ten sam temat Maria Fliegel, ograniczając się jednak do czasów późnego średniowiecza¹⁸.

Nie mniej ważnym ośrodkiem kultury książki we Wrocławiu była Biblioteka Miejska, powstała w latach 1863–1865 z połączenia starej biblioteki Rady Miejskiej, tj. słynnego renesansowego zbioru T. Rehdigera, pomnożonego z biegiem czasu o liczne darowizny mieszczan, z bogatą biblioteką kościoła Św. Marii Magdaleny i wspomnianą już Bernardyną. Biblioteka ta stała się po II wojnie światowej, razem z innymi pomniejszych zbiorami, trzonem obecnej Biblioteki Uniwersyteckiej. Początki Biblioteki Miejskiej opisał w niewielkim artykule Max

¹² F. L. Becher: *Schicksale der öffentlichen Sammlungen von Büchern Naturalien, Münzen, Kunstsachen und Alterthümern in Lauban. Ankündigungsschrift der wöchentlichen Eröffnung der im Zucht- u. Waisenhaus dazu erbauten Säle*. Lauban 1795.

¹³ BUWr. Büsching: *Acta manualia*. Akc. 1948 KN.

¹⁴ J. G. Büsching: *Bruchstücke einer Geschäftsreise durch Schlesien unternommen in den Jahren 1810, 11, 12*. Breslau 1813.

¹⁵ M. Morgenbesser: *Geschichte des Hospitals und der Schule zum Heiligen Geist so wie auch der Bibliothek zu St. Bernhardin zu Breslau zum Andenken der 600 jährigen Dauer des Hospitals*. Breslau 1814. – Por. A. Rombowski: *J. S. Bandtkiego wrocławska karta biblioteczna*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” 1956 Ser. A nr 4 s. 3–54 (Bibliotekoznawstwo 2).

¹⁶ *Catalogus bibliothecae rev. capituli ad ecclesiam cathedralem S. Johannis Bapt. Vratislav. Pars I. Libri theologici*. Vratislaviae 1840.

¹⁷ J. Jungnitz: *Geschichte der Dombibliothek in Breslau*. W: Silesiaca. Festschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens zum 70 Geburtstag seines Präses C. Grünhagen. Breslau 1898 s. 187–206; –: *Die Breslauer Dombibliothek*. Breslau 1908. Nadb. z „Schlesische Volkszeitung” 1908 Nr. 245, 249, 253.

¹⁸ M. Fliegel: *Die Dombibliothek zu Breslau im ausgehenden Mittelalter*. Breslau 1919. Nadb. z „Zeitschrift des Vereins für Geschichte [u. Altertum] Schlesiens”, 1919 Jg 53 s. 84–133.

Hippe w 1921 r.¹⁹, natomiast biblioteka Rehdigera jako jej najcenniejsza część stała się już w 1828 r. przedmiotem opracowań naukowych²⁰. Ale dopiero po prawie stu latach, ukazała się pierwsza i jak dotąd jedyna monografia na ten temat, przy czym jest to głównie biografia Rehdigera, a nie spis jego księgozbioru²¹.

Wiecej światła rzucają na zbiory Biblioteki Miejskiej opublikowany przez Carla Brockelmanna katalog rękopisów arabskich, perskich, tureckich i hebrajskich oraz katalog jej inkunabułów, opracowany przez A. Heyera w 1906 r.²² Katalogi oraz literaturę dotyczącą Biblioteki Miejskiej oraz bibliotek T. Rehdigera, kościoła Św. Marii Magdaleny i Bernardyny do 1903 r. zestawili H. Wendt w swej bibliografii do dziejów miasta Wrocławia²³.

Odpowiednio do napływu wielkiej liczby książek z rozwiązanych klasztorów i kolegiat śląskich do planowanej Centralnej Biblioteki we Wrocławiu, połączonej w 1815 r. ze zbiorami wrocławskiej Leopoldiny oraz biblioteką rozwiązanego we Frankfurcie n. Odrą uniwersytetu Viadriny, które razem stworzyły nową wrocławską Bibliotekę Uniwersytecką, wzrastała tradycyjna rola Wrocławia jako centralnego ośrodka kultury książki na Śląsku. Nic więc dziwnego, że przez cały XIX w. i lata późniejsze, zbiory wrocławskie nadal skupiały na sobie uwagę badaczy. Znakomity historyk, wydawca źródeł i profesor Uniwersytetu Wrocławskiego G. A. H. Stenzel opublikował z okazji zmiany na stanowisku rektora na przełomie lat 1821/1922 katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej, dotyczących historii Śląska²⁴. Równocześnie ukazał się w literackim dodatku do „Provinzialblätter” pierwszy opis samej biblioteki²⁵. Stan zbiorów oraz dokonane prace organizacyjne przedstawione zostały ponownie w 1864 r.²⁶ Pod koniec XIX w. ukazała się pierwsza poważniejsza praca, opisująca rękopisy Biblioteki Uniwersyteckiej²⁷, poprzedzona wykazem rękopisów medycznych w bibliotekach wrocławskich²⁸, oraz rękopisów o treści historycznej, pochodzących z dawnej biblioteki

¹⁹ M. Hippe: *Zur Vorgeschichte der Breslauer Stadtbibliothek*. W: *Aufsätze Fritz Milkau gewidmet*. Leipzig 1921 s. 162–176.

²⁰ A. W. J. Wachler: *Thomas Rehdiger und seine Büchersammlung in Breslau. Ein biographisch-literarischer Versuch*. Breslau 1828.

²¹ G. Becker: *Thomas Rehdiger, der Mann und sein Werk*. Breslau 1921, Diss. Univ. Wratislaviae.

²² C. Brockelmann: *Verzeichnis der arabischen, persischen, türkischen und hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau*. Breslau 1903; A. Heyer: *Verzeichnis der Inkunabeln der Stadtbibliothek zu Breslau*. Breslau 1906.

²³ H. Wendt: *Katalog der Druckschriften über die Stadt Breslau*. Hrsg. von der Verwaltung der Stadtbibliothek. Breslau 1903 s. 335–339 i 1. Nachtrag s. 117.

²⁴ G. A. H. Stenzel: *Notitia librorum manuscriptorum historiam Silesiacam spectantium, quos servat bibliotheca academica. Vratislaviae 1821–1822*.

²⁵ *Kurzer Bericht über die Königliche und Universitätsbibliothek in Breslau*. „Provinzialblätter” 1822. Lit. Beilage s. 53–64.

²⁶ Neigebauer: *Die Königliche und Universitäts-Bibliothek zu Breslau*. „Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft” 1864 s. 7–9, 41–51.

²⁷ J. Staender: *Die Handschriften der Königlichen und Universitätsbibliothek zu Breslau*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte [und Altertum] Schlesiens”, 1899 Jg. 33 s. 1–66.

²⁸ A. W. Henschel: *Catalogus codicum medii aevi medicorum ac physicorum, qui manuscripti in bibliothecis Vratislaviensibus asservantur*. Breslau 1847.

Viadriny²⁹. Publikacje te były owocem postępujących prac nad uporządkowaniem zbiorów i informowały o ich zawartości szerszą publiczność naukową. Biblioteka Uniwersytecka specjalizowała się od samego początku w gromadzeniu literatury z zakresu filologii słowiańskiej. Wyniki poczyniń w tym kierunku przedstawił w 1930 r. Erwin Koschmieder³⁰. W 1933 r. ukazał się katalog rękopisów orientalnych w opracowaniu Gustava Richtera³¹. Z planowanego pełnego katalogu rękopisów biblioteki ukazała się pod koniec lat trzydziestych jedynie pierwsza jego część, obejmująca sygnatury I F 1 – I F 155³².

Z okazji jubileuszu stulecia Uniwersytetu w 1911 r. ówczesny jej dyrektor Fritz Milkau opublikował dzieje biblioteki. Jest to pierwsza i do dziś jedyna monografia tej książnicy³³. Krótkiego opisu doczekała się także biblioteka towarzystwa naukowego, powstałego w 1803 r. pod nazwą Gesellschaft zur Beförderung der Naturkunde und Industrie, przemianowane następnie na Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur³⁴. W 1885 r. włączono ją do Biblioteki Uniwersyteckiej. W 1846 r. z towarzystwa naukowego wyodrębnił się zasłużony dla historii Śląska Verein für Geschichte und Alterthum Schlesiens. W wydawanym przez niego czasopiśmie Zeitschrift für Geschichte Schlesiens opublikowany został w 1861 r. katalog jego najcenniejszych rękopisów³⁵.

Koncentracja uwagi badawczej na bibliotekach wrocławskich, a szczególnie na Bibliotece Uniwersyteckiej, skupiającej w sobie najcenniejsze zbiory największych klasztorów śląskich, wysuwała ich dzieje, także i w miarę postępu prac katalogowych, na czołowe miejsce. Niezwykle zasługi w ich opracowaniu posiada K. H. Rother, który na podstawie źródeł rękopiśmiennych oraz zachowanych książek charakteryzuje w kilku artykułach pięć największych bibliotek na Śląsku: w Kłodzku (minoryci i bernardyni)³⁶, Krzeszowie (cystersi)³⁷, Żaganiu (kanonicy regularni św. Augustyna)³⁸, i Henrykowie (cystersi)³⁹. Prace te, powstałe w latach

²⁹ *Handschriften geschichtlichen Inhalts, welche aus der Universitäts-Bibliothek zu Frankfurt in die zu Breslau gelangt sind*. Berlin 1887.

³⁰ E. Koschmieder: *Die Slawische Abteilung der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*. „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 1930 Jg. 47 s. 540–549.

³¹ G. Richter: *Verzeichnis der orientalischen Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*. Leipzig 1933.

³² *Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich*. T. 1.: *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*. Bd 1. Leipzig 1938–1939.

³³ F. Milkau: *Die Königliche- und Universitätsbibliothek zu Breslau. Eine Skizze*. Breslau 1911. Nadb. z *Festschrift zur Feier des 100-jährigen Bestehens der Universität Breslau* (nadto spis rzeczy i indeks).

³⁴ K. G. Nowak: *Die schlesische Bibliothek der Schlesischen Gesellschaft*. „Provinzial-Blätter” 1835 Jg. 102 s. 427–433.

³⁵ *Verzeichnis der wichtigsten Handschriften des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*. „Zeitschr. d. Ver. für Gesch. u. Alterthum Schlesiens” 1861 Jg. 3 s. 392–400.

³⁶ K. H. Rother: *Über die Bibliotheken des ehemaligen Minoriten- und Franziskanerklosters zu Glatz*. „Glatzer Heimatblatt” 1923 Jg. 9 s. 65–89 i odb.

³⁷ Tenze: *Die Säkularisation der Bibliothek des Cisterzienserklosters Grüssau*. „Der Wanderer im Riesengebirge” 1925 H. 5 i odb.

³⁸ Tenze: *Ein Ausleihregister der Augustiner Chorherren zu Sagan. Ein Beitrag zur Geschichte der Bibliothek*. „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 1928 Jg. 43 s. 1–22 – : *Das Handschriftenverzeichnis*

dwudziestych, odsłaniają partiami bogactwo bibliotek śląskich klasztorów i dają ogólne wrażenie o poziomie i intensywności ich życia intelektualnego. Daleko im jednak do bogactwa zawartości i zakresu monografii w rodzaju pracy ks. Ludwika Zalewskiego o bibliotekach klasztornych na Lubelszczyźnie i Podlasiu⁴⁰. Na taką monografię czeka Śląsk do dziś. O bibliotece norbertanek w Czarnowasach oraz o zbiorach karmelitów w Wołowie i Trzcinicy Wołowskiej piszą bardzo krótko Ernst Wahner i Mager⁴¹. Tak przedstawia się piśmiennictwo dotyczące bibliotek klasztornych.

Księgozbiorem kolegiat natomiast nie poświęcano wiele uwagi. Praca Alfreda Sabischa o księgozbiórze byłej kolegiaty Św. Krzyża w Opolu, powstała na podstawie nielicznych materiałów archiwalnych oraz na niewielu ocalałych z zawieruchy dziejowej książek, jest jedyną w swoim rodzaju⁴², powojenna już publikacja znanego historyka kościoła na Śląsku Hermanna Hoffmanna o księgozbiórze kolegiaty głogowskiej jest bowiem wbrew jej obiecującemu tytułowi jedynie króciutkim przedstawieniem stanu biblioteki na podstawie katalogu z połowy XVIII w.⁴³

Zasługą H. Hoffmanna jest jednak zwrócenie uwagi na biblioteki przykościelne, parafialne, jako zaniedbany dotąd teren badawczy⁴⁴. Jedynie biblioteka kościoła Św. Jakuba w Nysie⁴⁵ oraz bogaty, sięgający czasów średniowiecza księgozbiór protestanckiego kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy, przekształcony w XVII w. w bibliotekę miejską, posiadały wtedy opracowania monograficzne⁴⁶.

---

nis der Augustiner-Propstei Grünberg (in Schlesien) vom Jahre 1423. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1925 Jg. 59 s. 102–124.

³⁹ Tenże: *Aus Schreibstube und Bücherei des ehemaligen Zisterzienserklosters Heinrichau*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 1928 Jg. 61 s. 44–80.

⁴⁰ L. Zalewski: *Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*. Warszawa 1926.

⁴¹ E. Wahner: *Über die Bibliothek des Prämonstratenser-Nonnenklosters zu Czarnowanz*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1900 Jg. 34 s. 414–416; Mager: *Zwei Klosterbibliotheken aus dem Wohlauer Kreise*. „Heimatblatt des Kreises Wohlau” 1924 Jg. 3 s. 5–6.

⁴² A. Sabisch: *Die Bibliothek des ehemaligen Kollegiatstiftes zum hl. Kreuz in Oppeln mit Verzeichnis der Inkunabeln und Frühdrucke bis 1530*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1939 Jg. 4 s. 125–148.

⁴³ H. Hoffmann: *Die Glogauer Dombibliothek*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1966 Jg. 24 s. 201–207.

⁴⁴ Tenże: *Schlesische Kirchenbüchereien*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1939 Jg. 4 s. 91–124.

⁴⁵ F. Schuppe: *Katalog der Bibliothek der katholischen Stadtpfarrei zu Neisse*. Neisse 1865; A. Kastner: *Geschichte der Neisser Pfarrbibliothek*. W; tenże: *Geschichte der Stadt Neisse*, T. 1. H. 3 Neisse 1866 s. 198–210.

⁴⁶ W. Gemoll: *Die Handschriften der Petro-Paulinischen Kirchenbibliothek zu Liegnitz*. Programm nr. 207. Liegnitz 1900; F. Bahlow: *Die Kirchenbibliothek von St. Peter und Paul in Liegnitz*. „Mitteilungen des Geschichts- und Altertums-Verein für die Stadt und das Fürstentum Liegnitz” 1908 H. 2 s. 140–175; 1910 H. 3 s. 301–303; R. Mende: *Die Bedeutung der Reimannschen Leichenpredigtsammlung in der Peter-Paul-Kirchenbibliothek zu Liegnitz*. „Mitteilungen des Geschichts- und Altertumsvereins zu Liegnitz” 1936 Jg. 15 s. 221–223; G. Richter: *Katalog der Leichenpredigten-Sammlungen der Peter-Paul- Kirchenbibliothek und anderer Bibliotheken in Liegnitz* Lfg. 1. Bibliothek Familiengeschichtlicher Quellen, 9, Marktschellenberg 1938.

Gromadzenie książek w rękach świeckich ma na Śląsku dawną tradycję, sięgającą do czasów średniowiecza. Światli książęta i co znaczniesze rody szlacheckie, zamożni mieszczenie i ambitne rady miejskie oraz szkoły otaczały je troskliwą opieką. Niewiele z tych zbiorów jednak zachowało się w swej pierwotnej postaci. Wielka ich część weszła w skład większych bibliotek, jak np. we Wrocławiu lub Legnicy⁴⁷, albo uległa rozproszeniu. Do wielkich i znakomitych bibliotek śląskich, które spotkał ten ostatni los, należą zbiory Schaffgotschów w Cieplicach i Hochbergów w Książu. Wspomina o nich po raz pierwszy H. Nentwig w krótkim artykule z 1903 r.⁴⁸ Ten sam autor poświęcił już nieco wcześniej obszerną pracę zbiorom w Cieplicach, o których pisali także G. Nave oraz Gerhard Anter⁴⁹. W 1910 r. biblioteka Hochbergów w Książu obchodziła swój 300-letni jubileusz. Z tej okazji opisał jej dzieje Karl Johannes Endermann. W 1981 r. sporządzono z tej pracy anastatyczny przedruk⁵⁰. Dwa druczki z pierwszej połowy XVIII w. dotyczą biblioteki książęcej w Oleśnicy⁵¹. Krótko opisane zostały także zbiory byłego gimnazjum nyskiego⁵² oraz tzw. Biblioteka Piastowska gimnazjum w Brzegu⁵³.

Niemalą rolę w dokumentowaniu kultury minionych czasów odgrywały na Śląsku zbiory prywatne. Wykonywany zawód, wyeksponowana pozycja społeczna, zainteresowania naukowe idące często w parze z zamiłowaniem do pięknej, rzadkiej i ozdobnej książki oraz z pasją zbieracza stworzyły zbiory, mieszczące się w skali od niezbędnego narzędzia pracy naukowej lub zawodowej, do prawdziwych skarbnic bibliofilskich rzadkości. Często pozostały po nich jedynie ślady w formie spisów katalogowych, inwentarzy, testamentów, katalogów aukcyjnych lub innych dokumentów. Systematyczna inwentaryzacja tego rodzaju źródeł oraz badania proveniencyjne w bibliotekach przechowujących kolekcje historyczne są *conditio sine qua non* dla ujawnienia i zobrazowania tej strony kultury książki na Śląsku. Zadania tego, o ile mi wiadomo, nie podjęła się dotychczas ani nauka polska, ani niemiecka. Dorobek przedwojenny na tym polu jest odpowie-

⁴⁷ E. Pfudel: *Mittheilungen über die Bibliotheca Rudolphina der Königlichen Ritter-Akademie zu Liegnitz*. Programm nr. 153. Liegnitz 1876.

⁴⁸ H. Nentwig: *Zwei schlesische Majoratsbibliotheken (Warmbrunn und Fürstenstein)*. W: Beiträge zur Bücherkunde und Philologie August Willmanns am 25 III 1903 gewidmet. Leipzig 1903 s. 129–138; toż w skrócie pod tym samym tytułem w „Der Wanderer im Riesengebirge” 1907 Jg. 27 s. 161–165.

⁴⁹ H. Nentwig: *Silesiaca in der Reichsgräfllich Schaffgotsch'schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*. Leipzig 1901–1902; G. Nave: *Die Reichsgräflichen Schaffgotsch'schen Sammlungen in Warmbrunn. I. Die Majoratsbibliothek*. „Der Wanderer im Riesengebirge” 1926 Jg. 46 s. 57–59; G. Anter: *Hundert Jahre Majoratsbibliothek in Bad Warmbrunn*. Tamże 1934 Jg. 54 s. 130–131.

⁵⁰ K. J. Endermann: *Die Reichsgräfliche von Hochbergsche Majoratsbibliothek in den ersten drei Jahrhunderten ihres Bestehens 1609–1909*. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte Breslau 1910.) Reprint Aalen: Scientia 1981; W. M[i]lch: *Die Reichsgräflich von Hochbergsche Majoratsbibliothek in Fürstenstein*. „Der Wandere im Riesengebirge” 1933 Jg. 53 s. 92–94.

⁵¹ S. Kroll: *De bibliotheca Silesiorum Olsnensi... epistola 1-2*. Leipzig 1735, 1736.

⁵² Vogel: *Etwas über die Bibliothek und den Schul-Apparat des Königlichen Gymnasiums zu Neisse, als Bruchstück zur Geschichte desselben*. „Schlesische Provinzialblätter” 1820 Jg. 71.

⁵³ F. Nieländer: *Die Piastenbibliothek des Brieger Gymnasiums, ein Denkmal altschlesischer Kultur*. „Schlesisches Jahrbuch” 1928 1 s. 59–69; E. R.: *Ungehobene Schätze der Piastenbücherei zu Brieg*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 1942 Jg 76 s. 55–62.

dnio skromny. Jedynie zasłużony dla historii bibliotek śląskich K. H. Rother opublikował krótki opis biblioteki wrocławskiego biskupa Jana IV Rotha, przekazanej w 1506 r. Bibliotece Kapitulnej⁵⁴. Hubert Jedin wzmiankuje w krótkim komunikacie o średniowiecznej bibliotece altarysty z Jawora Piotra Seybotha, która wraz z jej właścicielem dostaje się do Karyntii (Burg Moosham a.d. Murr). Krótkiej wzmianki doczekała się także biblioteka śląskiego bibliofila najnowszych czasów Maxa Pinkusa, fabrykanta z Prudnika⁵⁵.

Aby dopełnić przegląd piśmiennictwa przedwojennego, należy jeszcze wymienić kilka prac o charakterze ogólnym oraz kilka artykułów o poszczególnych zabytkach rękopiśmiennych śląskiej proveniencji. Do kategorii pierwszej należy praca wspomnianego już kilkakrotnie K. H. Rothera o najstarszych dokumentach dotyczących książek na Śląsku⁵⁶, praca W. Molsdorfa o życiu książki na Śląsku⁵⁷ oraz krótkie artykuły o bibliotekach Wrocławia i Opola⁵⁸.

Teren Górnego Śląska o stosunkowo słabo rozwiniętej kulturze książki doczekał się także kilku opracowań. Dzieje jego bibliotek do 1815 r. omówiono krótko w ramach obszerniejszej pracy o górnośląskim introligatorstwie, przemysle drukarskim, księgarstwie i publicystyce. Informacje te krytycznie ocenił i uzupełnił w obszernej recenzji W. Klawitter⁵⁹. Biblioteka Miejska w Gliwicach, założona w 1898 r., opisana została w 1928 r. z racji 25-lecia swego istnienia⁶⁰.

W latach 1926–1927 powstała w Raciborzu z inicjatywy ówczesnych władz Prowincji Śląskiej Górnośląska Biblioteka Krajowa (Oberschlesische Landesbibliothek), dla której zakupiono bibliotekę Oppersdorffów z Głogówka. Na stanowisko jej dyrektora powołano znanego nam już K. H. Rothera. W 1929 r. przedstawił jej przyszłą rolę w dziele propagowania kultury na Górnym Śląsku⁶¹. Biblioteka ta została w 1931 r. uroczystie otwarta⁶², ale już w 1938 r. przeniesio-

⁵⁴ K. H. Rother: *Über die Büchersammlung des Bischofs Johann Roth*. „Schlesische Geschichtsblätter” 1923 H. 2 s. 15–21.

⁵⁵ B. Schwarz: *Max Pinkus und die Schlesienbücherei*. „Wir Schlesier” 1932/33 Jg. 13 s. 142–143.

⁵⁶ K. H. Rother: *Die ältesten Urkunden über Bücher in Schlesien*. „Schlesische Geschichtsblätter” 1926 H. 1 s. 6–11.

⁵⁷ W. Molsdorf: *Das Schrift-, Buch- und Bibliothekswesen in Schlesien*. (Schlesische Landeskunde) Leipzig 1913.

⁵⁸ *Aus Breslauer Bibliotheken und Sammlungen*. „Schlesische Monatshefte” 1929 Jg. 6 s. 317–318; W. Krause: *Von alten Oppelner Bibliotheken*. „Oppelner Heimatblatt” 1934/1935 Jg. 10 s. 4–6.

⁵⁹ F. Kaminsky: *Beiträge zur Geschichte des oberschlesischen Buchbinderei-, Buchdruck-, Buchhandels-, Zeitungs- und Bibliothekswesens bis 1815*. Breslau-Oppeln-Priebatsch 1927; Rec. W. Klawitter „Der Oberschlesier” 1928 Jg. 10 s. 22–26.

⁶⁰ K. Kaisig: *Fünfundzwanzig Jahre Vorgeschichte der Stadtbücherei Gleiwitz 1889–1923*. „Gleiwitzer Jahrbuch” 1928 s. 185–200.

⁶¹ K. H. Rother: *Die kulturelle Aufbauarbeit unter besonderer Berücksichtigung der Oberschlesischen Landesbibliothek im Rahmen der oberschlesischen Kulturpolitik*. „Die Provinz Oberschlesien” 1929 Jg. 4 s. 34–36.

⁶² *Zur Eröffnung der Oberschlesischen Landesbibliothek in Ratibor am 14. Januar 1931. Die Eröffnungsfeier im Landehaus*. „Die Provinz Oberschlesien” 1931 Jg. 6 s. 32–34.

na do Bytomia na Górnym Śląsku. Po wojnie zbiory jej znalazły się w Bibliotece Śląskiej w Katowicach.

Poszukiwania silesiaków w bibliotekach obcych okazały się owocne szczególnie w Szwecji i w Brytyjskim Muzeum w Londynie⁶³. Pierwsze, zainicjowane już w 1851 r. przez austriacką komisję krajową do spraw Moraw, dotyczyły wprowadzie źródeł do historii tej prowincji, ale indeks opublikowanych w rok później wyników obfituje w nazwy miast śląskich, jak np. Wrocław, Nysa, Brzeg, Opole. Pod ogólnym hasłem „Śląsk” znaleźć też można wiele ciekawych pozycji⁶⁴.

Cały szereg rękopisów śląskich opisano także przy okazji prowadzonych badań z zakresu historii sztuki, malarstwa książkowego, czy też opraw. Podstawowym dziełem jest tu praca Ernesta Klossa o śląskim malarstwie książkowym okresu średniowiecza⁶⁵. Stare oprawy z wrocławskiej Biblioteki Miejskiej opisał P. Adam⁶⁶. Pod względem treści szczegółowo zostały opracowane dwa rękopisy żagańskie, przywiezione z Soboru w Bazylei przez przeora żagańskiego Bernarda Fabri⁶⁷, oraz wrocławskie rękopisy *Machzora*, obejmującego cykl modłów, obowiązujących w czasie uroczystych świąt żydowskich⁶⁸.

Na tym chciałbym zakończyć przegląd literatury przedwojennej i przejść do czasów po drugiej wojnie światowej.

Względnej obfitości prac okresu przedwojennego odpowiada w czasie powojennym tylko skromna liczba publikacji. Są to przeważnie przyczynki oraz wzmianki i wspomnienia, te ostatnie, niestety, w większości naukowo mało albo całkiem bezwartościowe. W porównaniu z piśmiennictwem polskim różnica ta staje się jeszcze bardziej drastyczna. Prawdziwej eksplozji prac polskich odpowiada prawie że zaniemówienie po stronie niemieckiej. Sytuacja ta trwa właściwie do dzisiaj, gdyż ostatnio ukazała się tylko jedna monografia w języku niemieckim, przedstawiająca dzieje biblioteki śląskiej, a mianowicie praca zmarłego w 1956 r. bibliotekarza dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu Alfreda Rüfflera o tejże bibliotece. Rękopis, ukończony już w 1951 r., przeleżał w archiwum Herder Institut w Marburgu całe 45 lat, zanim znalazł wreszcie wydawcę. Fakt ten jest symptomatyczny dla okresu powojennego⁶⁹. Znakiem pewnego ożywienia jest może praca Ortrud Kape z 1993 r., omawiająca dzieje bibliotek naukowych

⁶³ K. Wutke: *Silesiaca im Britischen Museum zu London*. „Schlesische Geschichtsblätter” 1909 Jg. 3 s. 61–64.

⁶⁴ B. Dudik: *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Im Auftrag des hohen mährischen Landesauschusses im Jahr 1851 unternommen und veröffentlicht*. Brünn 1852.

⁶⁵ E. Kloss: *Die schlesische Buchmalerei des Mittelalters*. Berlin 1942; – : *Drei unbekannte Bilderhandschriften aus der Blütezeit der böhmischen Malerei*. „Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft” 1942 Jg. 9 s. 1 i nast.

⁶⁶ P. Adam: *Alte Einbandkunst in der Breslauer Stadtbibliothek*. W: *Festbuch zum 46. Bundestage des Bundes Deutscher Buchbinder-Innungen*. Breslau 1927 s. 27–58.

⁶⁷ O. Günther: *Zwei Breslauer Handschriften und ihr Schreiber*. „Schlesische Jahrbücher für Geistes- und Naturwissenschaft” 1924 Jg. 3 s. 10–20.

⁶⁸ P. de Haas: *Beschreibung der Breslauer deutschen Machsor-Handschriften*. „Sonicino-Blätter” 1927 Jg. 3 s. 31–37.

⁶⁹ A. Rüffler: *Die Stadtbibliothek Breslau im Spiegel der Erinnerung. Geschichte, Bestände, Forschungsstätte*. Sigmaringen 1996.

Wrocławia, ze szczególnym uwzględnieniem Biblioteki Uniwersyteckiej, ale tylko za okres od 1945 do 1955 r.⁷⁰, którą dlatego trudno umieścić w ramach tego przeglądu. Przytaczam ją jednak ze względu na jej dotychczasową jednorazowość oraz na jej wartość informacyjną dla czytelnika niemieckiego jako w pewnym sensie przewodnika po historycznych kolekcjach tych zbiorów.

Tematykę śląskich bibliotek historycznych, potraktowaną przeglądowo i ogólnie lub też selektywnie w ramach historii poszczególnych miejscowości, podejmuje kilka przyczynków o charakterze naukowym oraz cały szereg mniej wartościowych pod tym względem wspomnień, zamieszczanych przeważnie w czasopiśmie ziomkowskich. Na granicy nauki i reminiscencji porusza się autor znanej monografii o wrocławskim wydawnictwie Kornów, Hans Jessen, w ogólnym referacie na temat śląskich bibliotek⁷¹. Bardziej natomiast szczegółowe, acz krótsze, są wzmianki H. Hoffmanna o bibliotece kolegiaty głogowskiej⁷². Rękopisy, inkunabuły i druki XVI w. z dawnej biblioteki łańcuchowej w Złotorii są przedmiotem artykułu Johanna Grunewalda, autora wielu rozpraw i przyczynków do śląskiej historii kościoła i genealogii śląskich rodów⁷³. W podobny do niego sposób szkicuje dzieje biblioteki kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy Hans Bahlow, wskazując na ważniejsze jej zabytki, jak np. rękopis *Speculum Saxonicum* z 1386 r., iluminowany żywot św. Jadwigi Śląskiej z 1300 r., oraz na inkunabuły i znacznie większe druki luterzańskie (tzw. Biblia Lutra, 1534)⁷⁴. Króciutkiej wzmianki doczekała się także dawna biblioteka klasztoru cystersów w Lubiążu⁷⁵. Nieco obszerniej natomiast przedstawione zostały dzieje średniowiecznego skryptorium klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu wraz z jego biblioteką⁷⁶. Tragiczne losy dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu pod koniec II wojny światowej upamiętnione są w krótkich wspomnieniach kilku świadków (m.in. naocznych) jej katastrofy. Posiadają one w pewnym sensie charakter źródłowy⁷⁷. Kilku krótszych wzmianek-wspomnień doczekała się biblioteka Hochbergów z Książa (Fürstenstein), której cenne i bogate zbiory znaj-

⁷⁰ O. Kape: *Die Geschichte der wissenschaftlichen Bibliotheken in Breslau in der Zeit von 1945 bis 1955. Unter besonderer Berücksichtigung der Universitätsbibliothek*. St. Katharinen 1993. Por. w niniejszej publikacji K. Małczyńska i in.: *Stan polskich badań...* przyp. 63, s. 22.

⁷¹ H. Jessen: *Von schlesischen Bibliotheken. Rede auf einer schlesischen Studententagung in Würzburg. „Schlesien“* 1962 Jg. 7 s. 100–106.

⁷² Por. przyp. 43.

⁷³ J. Grunewald: *Die ehemalige Kettenbibliothek in der Stadtpfarrkirche zu Goldberg. „Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte“*. N. F. 1973 Jg. 52 s. 26–37.

⁷⁴ H. Bahlow: *Erinnerungen an die Kirchenbibliothek*. W: *Die Peter-Paul Kirche zu Liegnitz (Beiträge zur Liegnitzer Geschichte, 2)*, Lorch 1972 s. 155–159; przedruk pt.: *Erinnerungen an die Peter-Paul Bibliothek in Liegnitz*. W: „Abhandlungen zur Namenforschung und Buchgeschichte” Neustadt/Aisch” 1980 s. 120–124.

⁷⁵ E. H.: *Leubus. Vom Kloster und seiner Bibliothek*. „Schlesier-Jahrbuch” 1956 [1955] s. 68–70.

⁷⁶ A. Świerk: *Schreibstube und Schreiber des Augustiner-Chorherren-Stiftes zu Sagan im Mittelalter*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1968 Jg. 26 s. 124–140.

⁷⁷ F. Grieger: *Die letzten Tage einer Universitätsbibliothek. Die Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*. „Breslauer Nachrichten” 1949 Jg. 1 nr. 12 s. 3–4, nr 13 s. 12 i nast.; A. Rüffler: *Die Breslauer Stadtbibliothek*. Tamże nr 3 s. 5.; H. Gruhn: *Das Ende der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*. „Nachrichten für wissenschaftliche Bibliotheken” 1951 Jg. 4 s. 154–156.

dują się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁷⁸. Zarejestrować należy także dwa krótkie wspomnienia o bibliotece Schaffgottschów z Cieplic, której zbiory obecnie znajdują się częściowo w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, w Bibliotece Śląskiej w Katowicach oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie⁷⁹. Obie te wzmianki nie posiadają jednak większej wartości naukowej.

Odnosnie do bibliotek prywatnych zanotować należy z dorobku powojennego w Niemczech jedynie szkic o śląskich księgozbiorach prywatnych do początku XVI w.⁸⁰ oraz artykuł o bibliotekach niektórych członków kapituły wrocławskiej XVII w. ze szczególnym uwzględnieniem zbioru największego wśród nich bibliofila, bpa sufragana wrocławskiego Karola Franciszka Neandra (1626–1693). Zbiór jego liczył ok. 30 000 tomów. Przekazany w 1693 r. kolegium jezuitów wrocławskich, podniesionemu w 1702 r. do rangi akademii, stał się załącznikiem późniejszej Biblioteki Uniwersyteckiej⁸¹. O bibliotece śląskiego reformatora życia religijnego Johanna Hessa (1490–1547), pierwszego luterańskiego proboszcza kościoła Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, pisze znany historyk Paul Lehmann. Większa jej część, przekazana w testamencie temuż kościołowi, dostała się w XIX w. do Biblioteki Miejskiej, a następnie do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁸². Reszta zbiorów uległa rozproszeniu i znajduje się teraz w wielu bibliotekach niemieckich, m.in. w bibliotece Opactwa Benedyktynów w Ottobeuren. Odnalezione tam przez P. Lehmana 18 t. są przedmiotem opisu oraz wnikliwej analizy, szczególnie jednak rękopiśmienne komentarze i notaty J. Hessa, rozsiane po marginesach kart prawie wszystkich jego książek. Rzucają one światło na wydarzenia współczesne J. Hessowi, na spory religijne oraz na znane osobistości z jego bliższego i dalszego otoczenia.

Z kościołem Św. Marii Magdaleny we Wrocławiu związany był także do końca życia zm. w 1651 r. śląski poeta i nauczyciel gimnazjalny Heinricus Closius. Zbiór jego w liczbie 104 t. dostał się krótko po jego śmierci do biblioteki kościoła NPM w Berlinie. Closius zaopatrywał swe książki systematycznie w daty i ceny kupna (okres od 1606 do 1645 r.), dostarczając w ten sposób bardzo cennych informacji dla historii księgarstwa tego czasu. Wiele jego książek pochodziło z darów i nosi odpowiednie zapiski. Wydobyty z nich materiał natury biograficznej uzupełnił i skomentował w osobnym dodatku do pracy Adolfa Lamin-

⁷⁸ A. Röffler: *Die Fürstensteiner Bibliothek*. „Breslauer Nachrichten” 1949 Jg. 1 nr 15 s. 9; W. Reichelt: *Die Fürstensteiner Bibliothek*. Tamże; [Silesius] Ul.; *Schloss Fürstenstein und seine Bibliothek* i. J. 1945. Tamże nr 16 s. 18.

⁷⁹ E. Krause: *Die Graf Schaffgottsch's Majoratsbibliothek in Bad Warmbrunn*. „Schlesische Bergwacht” 1977 Jg. 27 H. 7. s. 127; – : *Die Schaffgottschen Sammlungen in Bad Warmbrunn*. „Bote aus dem Queisthal” 1977 Jg. 31 [103] H. 4 s. 1–2.

⁸⁰ A. Świerk: *Beiträge zur Geschichte schlesischer Privatbibliotheken bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1969 Jg. 27 s. 75–97.

⁸¹ J. Mandziuk: *Prälaten als Büchermärrer. Ein Beitrag zur Bildung des höheren schlesischen Klerus im 17. Jahrhundert*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1987 Jg. 45 s. 105–115.

⁸² P. Lehmann: *Aus der Bibliothek des Reformators Johannes Hessius*. W: *Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg Leyh*. „Zentralblatt für Bibliothekswesen” Beih. 75. Leipzig 1950 s. 101–124.

skiego J. Grünewald⁸³. Krótkiego opisu doczekała się także jedna z bibliotek cieszyńskich, mianowicie Biblioteka im. Tschammera, sięgająca swymi początkami końca XVIII w. Zmarły w 1787 r. cieszyński adwokat Gottlieb Rudolf Tschammer zapisał ją w testamencie parafii ewangelickiej. Trzon jej stanowi zwarta grupa druków czołowych teologów protestanckich, związanych głównie z Wittenbergą⁸⁴.

Czasów nam prawie współczesnych dotyczy artykuł o znakomitych zbiorach znanego śląskiego bibliofila M. Pinkusa, fabrykanta z Prudnika, wielbiciela i przyjaciela niemieckiego pisarza Gerharta Hauptmanna. Ambicją jego było zebranie kompletu literatury dotyczącej Śląska oraz cenionego przez niego autora. Zgromadził w tym celu ponad 25 000 t. Biblioteka jego była od początku dostępna naukowcom i stała się w krótkim czasie cenną kopalnią wiedzy dla historyków. W 1936 r. została sprzedana przez spadkobierców. Największą jej część nabyła wówczas późniejsza Górnośląska Biblioteka Krajowa (Oberschlesische Landesbibliothek) w Bytomiu⁸⁵. O dziejach tejże biblioteki traktuje krótki artykuł Heddy Oehlke oraz komunikat Ingeborg Wolf⁸⁶, o obecnym zaś miejscu jej przechowywania w Bibliotece Śląskiej w Katowicach pisze Dietrich Salewski, wymieniając i opisując dla niemieckiego czytelnika jej zbiory⁸⁷.

Tematyka śląskich księgozbiorów historycznych została także uwzględniona w hasłach topograficznych ukazującego się od 1987 r. drugiego wydania *Lexikon des gesamten Buchwesens*. Autorami odpowiednich haseł są przeważnie uczeni polscy. Opracowane zostały dotychczas: Wrocław (Breslau), Legnica (Liegnitz), Głogów (Glogau), Krzeszów (Grüssau), Lubiąż (Leubus) i Henryków (Heinrichau)⁸⁸.

Poważniejsze prace niemieckie o niezaprzeczalnych walorach naukowych dotyczą nie tyle bibliotek, ile poszczególnych zabytków rękopiśmiennych śląskiej proveniencji. Do nich należą niewątpliwie dwie monografie wybitnego austriackiego historyka Leo Santifallera: pierwsza – o kronice opatów klasztoru Św. Wincentego we Wrocławiu, druga – o kopiażach tego klasztoru⁸⁹.

⁸³ A. Laminski: *Collectanea M. Henrici Closii. Eine schlesische Privatbibliothek des 17. Jahrhunderts in Berlin*. Mit einem Anhang von J. Grünewald: *Biographische Erläuterungen*. „Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte”. N. F., 1993 Jg. 72 s. 7–24.

⁸⁴ H. Patzelt: *Die Tschammer-Bibliothek in Teschen*. W: *Beiträge zur Geschichte Schlesiens im 19. Jahrhundert*. Dülmen 1987 s. 7–10.

⁸⁵ K. Schwerin: *Max Pinkus, seine Schlesienbücherei und seine Freundschaft mit Gerhart Hauptmann*. „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1963 Jg. 8 s. 210–235.

⁸⁶ E. Oehlke: *Aus der Geschichte der Oberschlesischen Landesbibliothek*. 1959 Jg. 4 s. 280–258; I. Wolf: *Die Oberschlesische Landesbibliothek in Beuthen*. „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins”. 1954/1955 (1955) Jg. 15/16 s. 129–131.

⁸⁷ D. Salewski: *Bücher und ihre Geschichte. Die Schlesische Bibliothek in Kattowitz*. „Der gemeinsame Weg” 1979 Jg. 2 nr 14 s. 46–49, Jg. 3 nr 15 s. 62–63.

⁸⁸ *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 2. Auflage (A – Naturselfdruck), Stuttgart 1987–1996.

⁸⁹ L. Santifaller: *Liebethals Copialbücher des Prämonstratenserstiftes zum Hl. Vinzenz in Breslau*. „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 15”. Innsbruck 1947; – : *Nikolaus Liebethal und seine Chronik der Äbte des Breslauer St. Vinzenzstiftes*. Tongerlo 1949, „Analecta Praemonstratensia” 25.

Znany zabytek literatury medycznej, *Liber Alexandri de agnoscendis febribus et pulsibus et urinis*, zawarty we wrocławskim *Codex Salernitanus*”, stał się przedmiotem pracy doktorskiej na wydziale medycznym uniwersytetu w Monachium w 1949 r.; praca ta pozostała do dziś w maszynopisie⁹⁰.

W przypadku zbioru *Wyroków Magdeburskich* (*Magdeburger Urteile*), ważnych dla rozwoju prawa i ustawodawstwa miejskiego na Śląsku⁹¹, chodzi nie o rękopis biblioteczny, ale o zabytek z Archiwum Miasta Wrocławia, natomiast jednym z trzech źródeł, które stały się podstawą edycji tekstu tzw. *Liegnitzer Stadtrechtsbuch*, spisane go w 1399 r. na rozkaz księcia legnickiego Ruprechta przez Mikołaja Wurma (Vermis), jest rękopis z dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu ze zbioru Rehdigera⁹².

Jednym z najcenniejszych rękopisów, znajdujących się już od połowy XVII w. poza granicami Śląska, jest słynna *Legenda obrazkowa św. Jadwigi*, powstała z inicjatywy księcia legnicko-brzeskiego Ludwika I w 1353 r. Monografię tego zabytku, będącą do dziś podstawowym opracowaniem dziejów życia i kultu św. Jadwigi na Śląsku, opublikował w 1967 r. znany historyk kościoła i kultury Śląska Josef Gottschalk⁹³. Kodeks ten znajdował się wtedy w posiadaniu wybitnego kolekcjonera i mecenasa sztuki z Aachen Petera Ludwiga, który sprzedał go później wraz z całą swoją kolekcją rękopisów średniowiecznych do Getty Museum w Malibu (Kalifornia). Krótco przedtem, w 1972 r., sporządzono zeń facsimile i wydano wraz z tomem zawierającym edycję tekstu oraz szereg artykułów komentujących dzieje, znaczenie i wartość artystyczną kodeksu⁹⁴.

Do prac na temat pojedynczych zabytków rękopiśmiennych proveniencji śląskiej należą także: krótki artykuł H. Hoffmanna o *Kronice* wrocławskiego kownika Stanisława Sauera (†1535)⁹⁵ oraz dwie rozprawki E. Koschmiedera o słowiańskim rękopisie liturgicznym z traktatem Mnicha Chrabra *O pismenech* z dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu i o cyrylickich rękopisach wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej⁹⁶.

⁹⁰ H. Neustedt: *Bemerkungen zum Liber Alexandri de agnoscendis febribus et pulsibus et urinis aus dem Breslauer Codex Salernitanus. (Mit deutscher Übersetzung)*. Diss. München 1949. Maszyn.

⁹¹ F. Klein: *Das Buch der Magdeburger Urteile im Breslauer Stadtarchiv*. „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germ. Abteilung” 1948 Jg. 66 s. 261–293.

⁹² H.-J. Leuchte: *Das Liegnitzer Stadtrechtsbuch des Nicolaus Wurm. Hintergrund, Überlieferung und Edition eines schlesischen Rechtsdenkmals*. Sigmaringen 1990 (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, 25).

⁹³ J. Gottschalk: *Die älteste Bilderhandschrift mit den Quellen zum Leben der hl. Hedwig, im Auftrag des Herzogs Ludwig I. von Liegnitz und Brieg im Jahre 1353 vollendet*. „Aachener Kunstblätter” 1967 Jg. 34 s. 61–162; – : *Die älteste deutsche Übersetzung der Hedwigslegende 1380*. „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1953 Jg. 11 s. 51–64; – : *Die wunderbare Rettung des Schlackenwerther St. Hedwigs-Codex*. „Hedwigs-Kalender” 1957 (1956) s. 24–28. Ostatnio ukazało się polskie tłumaczenie zabytku z zestawieniem ważniejszych edycji: *Legenda św. Jadwigi*. Z oryg. łac. przetł. A. Jochelson przy współudziale W. Gągolewskiej. Przyg. do druku J. Pater, Wrocław 1993. [Przyp. red.].

⁹⁴ *Der Hedwigs – Codex von 1353: Sammlung Ludwig*. [Faksimile]. T. 1–2. Berlin 1972.

⁹⁵ H. Hoffmann: *Die Chronik des Breslauer Domherrn Stanislaus Sauer (†1535)* W: *Studien zur historischen Theologie* 1953 s. 102–118.

⁹⁶ E. Koschmieder: *Die Hs. 1318 der ehemaligen Stadtbibliothek zu Breslau*. „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau” 1957 T. 2 s. 73–92.; – : *Über einige kyrillische Neuenhandschriften der Universitätsbibliothek zu Breslau*. W: *Symbola Hans Jessen oblata*. Würzburg 1967 s. 145–154.

Wskazać należy również na dwa artykuły Wolfganga Jungandreas, który ustalił, że autorem pieśni kościelnych z rękopisu nr 1305 Biblioteki Uniwersyteckiej w Lipsku był proboszcz z Kościelnej Wsi (Steinkirchen) w pow. zgorzeleckim Konrad z Quernfurtu (zm. w 1382 r. w Lwówku Śląskim), i dowiódł w ten sposób śląskiego pochodzenia tego rękopisu⁹⁷. Drugi artykuł dotyczy śląskiego rękopisu *Expositio super pater noster* Mikołaja Kuzańczyka⁹⁸.

Na początku lat osiemdziesiątych pojawiła się w Bücherei des Deutschen Ostens w Herne XIX-wieczna kopia średniowiecznej *Kroniki Miasta Wrocławia* pisarza miejskiego Piotra Eschenloera. Jest to prawdopodobnie odpis niemieckiej wersji tekstu rękopisu z dawnej biblioteki Hochbergów w Książu, będącego z kolei współczesną kopią reprezentacyjnego egzemplarza, sporządzonego na rozkaz wrocławskiej rady miejskiej w 1498 r. Staranność tej – dotychczas nie znanej – kopii kwalifikuje ją jako ważne źródło do historii Wrocławia na co wskazał w swym artykule Norbert Adam⁹⁹.

W sprawozdaniu o nabytkach za lata 1959–1963 do znajdującego się w Tybindze depozytu dawnej Biblioteki Państwowej w Berlinie (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz) umieszczony jest interesujący komunikat o 17 rękopisach, pochodzących z wrocławskiego zbioru Rehdigera¹⁰⁰, które zabezpieczono w czasie ostatniej wojny w Coburgu. Stamtąd dostały się w 1947 r. do Central Collecting Point w Monachium, a następnie przeszły w ręce niemieckich władz administracyjnych, które przekazały je w 1963 r. jako depozyt do Tybingi. Do najcenniejszych ówczesnych nabytków zaliczyć należy słynną 4-tomową, wspaniale iluminowaną *Kronikę* Jean Froissarta z 1468/1469 r. (Ms.Rehd.1-4) oraz *Boską Komedię* Dantego, pergaminowy rękopis z XIV w. Wśród 14 druków, pochodzących również z tej kolekcji, był także pergaminowy egzemplarz *Theuerdanka*, wydanego w Augsburgu w 1517 r. Dziś owe cymelia łącznie z 9 tomami autografów i listów słynnych humanistów i religijnych reformatorów (Luther, Melanchthon, Musculus i in.) znajdują się w Bibliotece Państwowej w Berlinie. Charakter komunikatu ma także omówienie kilku XVIII-wiecznych rękopisów, dotyczących genealogii niektórych śląskich rodów szlacheckich oraz historii Kościoła i miast śląskich z biblioteki Hochbergów w Książu, przechowywanych obecnie w Archiwum Państwowym we Wrocławiu¹⁰¹.

Owocem kontaktów wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej z Ośrodkiem Badań Biograficznych Uniwersytetu w Marburgu jest wydany w 1986 r. katalog wybranych mów pogrzebowych ze zbiorów Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu.

⁹⁷ W. Jungandreas: *Das Ms. 1305 der Universitätsbibliothek Leipzig eine Hs. aus Schlesien*. „Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie” 1972 Jg. 17 s. 205–212.

⁹⁸ Tenze: *Die schlesische Handschrift der Vaterunserauslegung des Nikolaus von Kues*. „Schlesien” 1980 Jg. 25 H. 3 s. 167–171.

⁹⁹ N. R. Adam: *Eine wichtige Handschrift zur Geschichte Breslaus*. „Archiv f. schles. Kirchengeschichte” 1984 Jg. 42 s. 167–176.

¹⁰⁰ W. Gebhardt: *Die Neuerwerbungen des Tübinger Depots der Staatsbibliothek 1959–1963*. „Jahrbuch der Stiftung Preußischer Kulturbesitz” 1963 s. 149–156.

¹⁰¹ J. Grünwald: *Handschriften aus der Fürstensteiner Bibliothek im Staatsarchiv Breslau*. „Ost-deutsche Familienkunde. Zeitschrift für Familiengeschichtsforschung” 1980 Jg. 28 H. 2 s. 67.

wiu¹⁰². Poprzedził go artykuł Adama Skury, informujący o zasobie tychże mów od XVI do XVIII w. w Bibliotece Uniwersyteckiej¹⁰³. Na marginesie, bo nie jest to praca autorów niemieckich, ale opublikowana w Niemczech, należy przy tej okazji wspomnieć o katalogu hebrajskich rękopisów biblioteki dawnego Żydowskiego Seminarium Teologicznego we Wrocławiu, który ukazał się w 1965 r. w Wiesbaden w serii publikacji „Leo Baeck Institute” w Nowym Jorku¹⁰⁴. O historycznych podstawach zbioru muzykaliów wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej pisze Aniela Kolbuszewska w pracy zbiorowej na temat muzyki Niemiec i ich wschodnich sąsiadów¹⁰⁵.

Na tym można zakończyć przegląd godnych wzmianki rozpraw i artykułów powojennych na temat części kolekcji lub pojedynczych zabytków ze zbiorów śląskich.

2. PRACE W PRZYGOTOWANIU

Aby dopełnić obraz powojennych badań niemieckich nad śląskimi zbiorami historycznymi, należy wspomnieć o niektórych projektach będących obecnie w przygotowaniu. Plany te publikowane bywają w „Berichte und Forschungen”, wydawanych przez Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte w Oldenburgu poczynawszy od 1993 r. Do najważniejszych należy projekt bibliografii historii śląskich bibliotek do 1945 r. w opracowaniu Martiny Graf¹⁰⁶. Przewidziane są także edycje tekstu *Speculum Saxonicum* z wrocławskiego rękopisu Biblioteki Uniwersyteckiej¹⁰⁷ oraz tzw. *Breslauer Arzneibuch* z roku 1300/1310 (Cod. Rehd. 291) tejże samej biblioteki¹⁰⁸.

3. INSTYTUCJE I OŚRODKI BADAWCZE

Wspomniane wyżej projekty związane są z reguły z uniwersytetami, których celem badawczym są w pierwszym rzędzie dzieje kultury umysłowej Śląska i które w wielkiej mierze zdane są na źródła znajdujące się w bibliotekach i archiwach polskich. To z kolei otwiera szeroko drzwi do wzajemnych kontaktów

¹⁰² R. Lenz: *Katalog ausgewählter Leichenpredigten der ehemaligen Stadtbibliothek Breslau*. Marburg 1986.

¹⁰³ A. Skura: *Trauerschriften vom 16. bis zum 18. Jahrhundert in der Universitätsbibliothek Wrocław*. W: *Leichenpredigten als historische Wissenschaften*. Red. Rudolf Lenz. T. 3 1984 s. 337–345.

¹⁰⁴ D. S. Loewinger, S. B. D. Weinryb: *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Library of the Juedisch-Theologisches Seminar in Breslau*. Wiesbaden: 1965.

¹⁰⁵ A. Kolbuszewska: *Historische Grundlagen der Musiksammlungen in der Universitätsbibliothek zu Breslau*. W: K. W. Niemöller, H. Loos (red.): *Die Musik der Deutschen und ihrer Nachbarn im Osten. Ostseeraum-Schlesien-Böhmen/Mähren-Donauraum. Tagungsbericht*. Köln 1992 s. 295–302.

¹⁰⁶ M. Graf: *Bibliographie des schlesischen Bibliothekswesens bis 1945*. Por. „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte”. Wissenschaftlicher Informationsdienst, 1993 Jg. 1 nr 1214.

¹⁰⁷ J. T. Piirainen, J. Venne, W. Waßer: *Der Sachsenspiegel aus Breslau* [Wrocław]. Tamże nr 631.

¹⁰⁸ G. Keil, R. Spranger: *Das „Breslauer Arzneibuch” von 1300/10 (Cod. Rehd. 291 der UB Wrocław)*. Tamże nr 640, oraz 1994 nr 962.

i współpracy polsko-niemieckiej na polu zarówno udostępniania, jak i badania śląskich zbiorów historycznych. Oto kilka najważniejszych:

1. Gerhard-Möbus-Institut für Schlesienforschung przy Uniwersytecie w Würzburgu. Instytut ten zajmuje się historią medycyny, szczególnie literaturą medyczną, powstałą na Śląsku w średniowieczu, której zasięg oddziaływania i recepcja wykraczały daleko poza granice regionu. Następny projekt koncentruje się na oświeceniowych tendencjach medycyny, higieny i przyrodolecznictwa, mających również swe źródła na Śląsku, np. w postaci tzw. *Katechizmów Zdrowia* (*Gesundheitskatechismen*), tworzących odrębny gatunek piśmiennictwa medycznego, którego popularność również sięgała daleko poza granice Śląska.

2. Stiftung Kulturwerk Schlesien – działa również w Würzburgu od 1982/1983 r., organizuje sympozja naukowe o tematyce śląskiej oraz posiada jedną z najbogatszych w Niemczech bibliotekę silesiaków.

3. Instytut Historii Uniwersytetu w Stuttgarcie – projekty dotyczące historii Śląska (Projektbereich schlesische Geschichte). W Instytucie tym przygotowuje się obecnie edycję korespondencji jednego z czołowych przedstawicieli śląskiego oświecenia, opata zagańskiego Jana Ignacego Felbigera, oraz wydanie wspomnień wrocławskiego pedagoga i historyka Willi Cohna (1900–1933). Obiektem szczególnego zainteresowania są śląskie źródła o charakterze biograficznym od 1701 r. począwszy do XX w. włącznie, jak np. schematyzmy, metryki wpisów, księgi adresowe itp., a więc materiały, w które obfitują archiwa i biblioteki śląskie, zawierające historyczne zbiory.

4. Ludwig-Petry-Institut przy Uniwersytecie w Moguncji (Johannes-Gutenberg-Universität, Mainz), wspierany przez Historische Kommission für Schlesien, opracowuje śląski słownik biograficzny.

5. Historia Żydów na Śląsku jest przedmiotem badań Salomon-Ludwig-Steinheim-Institut w Duisburgu oraz Komisji Historycznej w Berlinie.

6. Stiftung Haus Oberschlesien zainteresowana jest historią Górnego Śląska jego życiem społecznym, dziejami partii politycznych oraz osobistościami życia społeczno-politycznego interesuje się szczególnie Forschungsstätte Ostmitteleuropa przy Uniwersytecie w Dortmundzie.

7. Sprawy Śląska mieszczą się także w ramach ogólnych zainteresowań sprawami wschodnioniemieckiej kultury i historii Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte w Oldenburgu. Jest to placówka dobrze znana polskim kręgom naukowym, gdyż utrzymuje – zwłaszcza w ostatnich latach – żywe kontakty z polskimi ośrodkami naukowymi na Śląsku.

Na koniec należy jeszcze wspomnieć o dwu projektach, które mogą przyczynić się do ożywienia badań nad śląskimi księgozbiorami historycznymi przy współpracy polsko-niemieckiej. Podczas ostatnich targów książki w Lipsku w marcu 1996 r., szczególnie promujących książkę polską, odbyło się z inicjatywy Instytutu Księgoznawstwa Uniwersytetu w Erlangen (Buch- und Bibliothekskunde -Buchwissenschaft) oraz Instytutu Księgoznawstwa Uniwersytetu w Moguncji (Institut für Buchwesen) polsko-niemieckie forum dyskusyjne, na którym zaprezentowano możliwości studiów i badań księgoznawczych zarówno w Polsce, jak i Niemczech. Próbowano także podsumować osiągnięte dotychczas wyniki

współpracy naukowej pomiędzy odpowiednimi instytucjami po obu stronach granicy, oraz możliwości dalszej kooperacji. Powstała wtedy także myśl o urządzeniu w tym celu polsko-niemieckiej biblioteki księgoznawczej przy Instytucie Księgoznawstwa Uniwersytetu w Moguncji. Uniwersytet ten ma długą tradycję polsko-niemieckich kontaktów i posiada przy wydziale sławistyki ośrodek „Polonicum”, szerzący wśród studentów znajomość języka polskiego. Przy nim więc ma się w przyszłości koncentrować – tak przewidują plany – polsko-niemiecka współpraca w badaniach historii książki.

Drugie przedsięwzięcie jest natury ogólniejszej, ale może się okazać niezwykle owocne dla rozwoju badań nad kulturalną przeszłością Śląska. W styczniu 1996 r. otwarto w niemieckiej części Zgorzelca Muzeum Śląskie (Schlesisches Museum), finansowane przez Republikę Federalną, Freistaat Sachsen, Landsmannschaft Schlesien oraz miasto Görlitz. W instytucji tej mają się w przyszłości koncentrować wszystkie sprawy i wysiłki badawcze dotyczące Śląska i jego dziejów. Placówka ta ma być instytucją naukową, inspirującą i koordynującą badania śląskoznawcze w Niemczech. Przewiduje się również scentralizowanie przy niej wszystkich bibliotek śląskoznawczych z całych Niemiec. Należy mieć nadzieję, że przyczyni się to do ożywienia niemieckich badań nad historią Śląska i jego kultury umysłowej i że instytucja ta stanie się ponadto pomostem między nauką polską i niemiecką.

4. OGÓLNE INICJATYWY POLSKO-NIEMIECKIE

Na zakończenie bilansu osiągnięć powojennej nauki niemieckiej na polu badań dziejów śląskich bibliotek historycznych należy wspomnieć jeszcze o dwu szerszych przedsięwzięciach polsko-niemieckich, w których ramach mieści się także problematyka śląskich zbiorów historycznych. Pierwsza akcja ma na celu zarówno zapewnienie, jak i rozszerzenie dostępu do zbiorów Germaników – w tym wielu nie znanych nauce uniwersyteckiej publikacji, obecnie znajdujących się w bibliotekach polskich. Przewiduje się zmikrofilmowanie druków od XVI do XVIII w., wyselekcjonowanie owych według miejsc druku (Śląsk, Pomorze, Prusy Wschodnie i Zachodnie). Mikrofilmowane będą także dzieła niemieckojęzyczne lub treściowo związane z tematyką polsko-niemiecką, drukowane w Polsce centralnej. Do projektu włączono także gazety i czasopisma z XIX i XX w. (do 1914 r.). Wszystkie wytypowane do zmikrofilmowania zbiory mają znaczenie ponadregionalne i świadczą o powiązaniach kultury polskiej i niemieckiej. Projekt ten powstał z inicjatywy Fundacji Roberta Boscha (Robert Bosch Stiftung) a finansowany jest obecnie przez Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej w Warszawie¹⁰⁹.

Drugim przedsięwzięciem jest ukazujący się od 1992 r. *Handbuch der historischen Bestände in Deutschland* redagowany przez zespół prof. Bernharda Fabia-

¹⁰⁹ F. G. Kaltwasser: *Alte Drucke, Zeitungen und Zeitschriften in polnischen Bibliotheken als gemeinsames europäisches Erbe im Schnittpunkt polnischer und deutscher Kultur*. „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 1993 Jg. 40 s. 418; [Przyp. red.: J. Pasztaleniec-Jarzyńska: *Udział Biblioteki Narodowej w polsko-niemieckim projekcie mikrofilmowania zbiorów polskich bibliotek*. „Przegląd Biblioteczny” 1997 R. 65 z. 1 (w druku)].

na, działający w ramach Forschungsinstitut für Buchwissenschaft und Bibliographie przy Uniwersytecie w Münster w Westfalii¹¹⁰. Według B. Fabiana jest to nowy rodzaj inwentarza, w którym przedmiotem opisu jest księgozbiór historyczny. Poszczególne tomy wydawnictwa obejmują biblioteki z obszaru Niemiec, krajów niemieckojęzycznych, a także spoza niemieckiego obszaru językowego. Pod pojęciem „zbiory historyczne” rozumie się druki (włącznie z gazetami, czasopismami, mapami i grafiką) od XV w. do końca XIX w. *Handbuch* opisuje kolekcje historyczne jako całość, ich historię, stan obecny, istniejące inwentarze i katalogi aktualne, podaje również literaturę przedmiotu. Powstają w ten sposób mini-monografie poszczególnych kolekcji historycznych i całych bibliotek, pozwalające na studia porównawcze. Idea rejestracji zbiorów historycznych znalazła także oddźwięk w Austrii, gdzie pod patronatem Biblioteki Narodowej opracowuje się austriacką część *Handbucha* (do tej pory ukazały się 3 tomy). Jako osobna część przewidziane są tomy poświęcone krajom z pogranicza niemieckiego, w tym Polsce, gdzie prace koordynuje Biblioteka Jagiellońska. Śląskie zbiory historyczne znajdują tam swe poczesne miejsce.

Alfred G. Świerk

SILESIAN HISTORICAL BOOK COLLECTIONS IN THE LIGHT OF GERMAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The interest in the history of the book and libraries in Silesia started at the beginning of the 17th century. Initially it assumed the form of informative descriptions or journey accounts, later with a distinct domination of historical narration over current information, and subsequently, the increasingly popular (since the beginning of the 20th century) mature monographic works constituting a reflection of the growing realisation of the role of the region's historical libraries as monuments to the local culture and intellectual life.

A major turning point in the research into the history of the Silesian book collections was World War II, as a result of which not only the subject matter of the research, but also the sources used to determine their history were put almost totally outside the reach of German science. The setback in the research deepened even further with the worsening political situation in the early 1950s. The clearly visible relaxation of tension in this area which we have witnessed during the last few years has opened certain entirely new perspectives. Looking today at the achievements of the German pre-war science, especially after 1900, we cannot overestimate their importance and value, especially because in many instances they are based on sources which are today non-existent. Some German works also registered or described the sources. Of special value, in this respect, are top quality catalogues of various historical collections. It has to be stressed, however, that the researchers focused mainly on Wrocław libraries, in particular the University Library, which contains the most precious collections from the secularized Silesian monasteries.

¹¹⁰ J. Pirożyński: Wydawnictwo Bernharda Fabiana „*Handbuch der historischen Buchbestände*” i polski w nim udział. „Przegląd Biblioteczny” 1997 R. 65 z. 1 (w druku). [Przyp. red.].

The relative abundance of the bibliographical material of the pre-war era is not at all matched by the number of post-war publications, which consist mainly of contributions, references and memoirs, of which the latter are, in the most part, unfortunately totally or almost totally worthless from the scientific point of view. In comparison with the situation on the Polish side, the difference becomes even more pronounced. A veritable explosion in the number of Polish publications is accompanied by a nearly total silence on the German side. The situation has in fact lasted to the present day, and it has not been changed by the posthumous publication, in November 1996, of Alfred Rüffler's work about the City Library in Wrocław; its manuscript, finished already in 1951, was gathering dust in the Marburg Herder Institut Records Office for a full 45 years before it finally found a publisher. The above fact is symptomatic of the post-war period.

Jaromír Linda

Praha

ČESKÉ VÝZKUMY SLEZSKÝCH HISTORICKÝCH KNIŽNÍCH FONDŮ

1. STAV ZPRACOVÁNÍ

Pojem slezské historické knižní celky je ve svém obsahu termín velmi různorodý. Především tím můžeme myslet historické knihovny vzniklé na území Slezska a na tomto území dnes i uchovávané. Dále může jít o knihovny, které byly později z nejrůznějších důvodů z tohoto regionu deponovány mimo území vlastního Slezska, a konečně v úvahu přicházejí i knihovny, které nemají ke Slezsku organický vztah a jsou přesto na jeho území dnes deponovány. Zřejmě největší problém nastává při pokusu určit hranici Slezska – vzhledem k proměnlivosti této hranice v minulosti bude nutné vzít si na pomoc právní historiky. Z české strany obvykle dochází ve vztahu k dějinám po roce 1742 k redukci na tzv. české Slezsko, a to často bez ohledu na další slezské oblasti. Myslíme, že v tomto shromáždění panuje všeobecná shoda, že takové geografické omezení a omezování je dnes již nemístné. Ostatně toto setkání je jedním z mnoha pokusů tento nepříznivý stav zvrátit.

Dalším pojmem, kterému by měla být věnována alespoň stručná úvaha, je sošloví historický knižní celek. Obecné chápání tohoto pojmu posunuje takové knihovny do historicky vzdálených období, v lepším případě např. do roku 1800, což je hranice, kdy je vytištěná kniha považována za starý tisk. Domníváme se, že přesnější by bylo vymezení takových knihoven termínem uzavřený knihovní fond, tedy takový fond, který není již dále doplňován, nevyvíjí se, je konzervován. Z tohoto pohledu by bylo možno považovat i knihovny z tohoto (a za několik let minulého) století. Takovým příkladem je knihovna o 5000 svazcích českotěšínského starosty Josefa Koždoně, získaná Státním archivem v Opavě v roce 1951 (*Průvodce* 1, s. 131 – viz 6. Literatura).

Tomu, jakým způsobem jsou historické knižní celky zpracovány, se budeme věnovat v dalším textu. Na úvod několik obecných faktů. Stav zpracování historických knihoven na území českého Slezska je zcela nedostatečný, ba přímo katastrofální. Vždy se jedná o dílčí seznamy a soupisy, popřípadě studie – ve svém celku tyto knihovny nejsou zpracovány už vůbec. Můžeme zde zmínit první vlaštovky, jako soupis vratislavských tisků uložených ve Státní vědecké knihovně

v Olomouci, který sestavil Václav Pumplrla a který eviduje celkem 457 tisků z let 1501-1800, jež byly vytištěny ve Vratislavi (Pumplrla 1982).

Poměrně nedávno, v roce 1991 se pracovníci vrcholné instituce v tomto regionu – Slezského ústavu České akademie věd v Opavě, zamýšleli v rámci stálého výzkumného programu „Slezsko v dějinách českého státu“ nad současným stavem zpracování dějin v nejširším slova smyslu a pokusili se i vytyčit další úkoly, které před historiky stojí. Naši problematiky se dotýkají úvahy Blanky Pitronové (*Raný novověk (1526–1742)*, ss. 59–88) a Andělína Grobelného (*Období rakouského Slezska (1742–1918)*, ss. 89–181). Zatímco A. Grobelný celkem trefně poznamenal o tripartitě česko-polsko-německých vztahů, že „byly dosud ponejvíce studovány z hlediska potřeb jedné národnosti“ (Grobelný, s. 135), aniž tuto myšlenku dále rozvedl, B. Pitronová alespoň konstatovala, že „bude proto třeba zmapovat průběh jazykové hranice ve Slezsku, a to česko-německé i česko-polské a její změny během 16.–18., případně 19. století“ (Pitronová, ss. 73–74). Tím je problematika dalšího výzkumu kulturních dějin Slezska vyčerpána, o knihovnách, dějinách knihovnictví apod. ani nemluvě. Tristně o tomto stavu vypovídá návštěvní kniha těšínské knihovny, kdy v dosud ne plně doceněné a výjimečné knihovně Leopolda J. Šeršníka (o které, doufejme, bude na tomto setkání ještě mnohokrát zmínka), kde studují badatelé ze všech možných končin, pouze zájemci s bližšího okolí, z univerzit, kterých je nedaleko odtud hned několik, jaksí chybějí. Český literární historik se tak musí např. spokojit s téměř třicet let starou publikací o Šeršníkovi z pera Milana Kudělky (Kudělka 1957).

2. ZÁMECKÉ A HRADNÍ KNIHOVNY

Nejpříznivější stav zpracování je v oblasti zámeckých a hradních knihoven. Ty byly po 2. sv. válce ve své většině přivtěleny pod správu Národního muzea, kde vzniklo speciální oddělení zámeckých knihoven, které dnes rozvíjí bohatou soupisovou a publikační činnost. Převážná většina těchto knihoven je sepsána v tzv. lokálních katalogech. Nejlépe dnes známe rukopisy v těchto knihovnách, a to jednak díky soupisu Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven, který připravili pracovníci Komise pro soupis a studium rukopisů, jednak díky speciálně zaměřené studii S. Petra Rukopisné fondy zámeckých a hradních knihoven na Moravě a ve Slezsku.

Zámecká knihovna v Hradci nad Moravicí patřící kdysi rodu Lichnowských obsahuje 5497 titulů v 15 059 svazcích z toho 22 rukopisy (mj. katalog numismatické sbírky Roberta Fortunata Lichnowského z roku 1862, sign. R 22, dále rukopisy, z nichž vyplývá literární činnost knížat Felixe a Eduarda Lichkovských). Z tisků zde uvádíme např. *Pertinaciae Bohemiae, Moraviae et Silesiae* (Lito-myšl 1669) známého českého barokního učenice, děkana svatovítské kapituly, Tomáše Pešina z Čechorodu (Tošnerová s. 53, Petr s. 23, Čáda 1955).

Zámecká knihovna Solca v Karvině z 18. stol. pocházející ze sbírek Franze Johanna Larisch von M(nnicha a Karla Franze Orlíka z Laziska, obsahující 783 titulů ve 1070 svazcích. Slezské problematiky se dotýkají např. některá díla B. Balbína, na prvním místě ovšem jeho *Diva Wartensis*, Středovského *Sacra Mo-*

raviae historia ad. V knihovně je uloženo 9 rukopisů, mj. dva rukopisy přednášek z filosofie (z let 1712 a 1714), které si zapsal posluchač vratislavské univerzity Karel Orlík z Laziska (sign. R 3 a R 4), česky psaná *Regesta*, obsahující kupní smlouvy za Petra Leopolda Orlíka z Laziska z let 1679–1707 apod. (Petr, s. 34, Tošnerová s. 135). O této knihovně (stejně jako o práci celého oddělení zámeckých knihoven Národního muzea v Praze) bude podrobněji informovat kolega Mašek, na jehož studii zde odkazují). Část knih, celkem 572 sv., bylo převedeno v r. 1946 do Státního archivu v Opavě (*Průvodce* 1, s. 131).

Zámecká knihovna v Bruntále řádu německých rytířů s přibližně 20 000 svazky a komturská knihovna ze Sovince stejného řádu jsou zatím nezpracovány (Petr, s. 43).

Okrajově se silesiaca dají nalézt i v jiných knihovnách – z nich nejvýznamnější je jihomoravská zámecká knihovna v Nových Syrovicích, budovaná rodinou Nimptschů. Jsou v ní uloženy mj. rukopisné extrakty privilegií knížectví svídnického a javorského z let 1347–1598 a 1345–1626 v opise z r. 1677 (sign. R 3), *Consuetudines Silesiae Feudales*, týkající se lenního práva a povahy lén ve Slezsku z roku 1689 (sign. R 27), *General-Consignation aller in ... Ober- und Nieder Schlesien ... befindlichen Stüftern, Clöstern ... Dörfern* z roku 1740 (sign. R 33) apod. (Petr, s. 30).

V opavském Zemském archivu se dochovaly vedle jiných archivních dokladů především zatím nepříliš využívané katalogy zámeckých knihoven, které mohou pomoci rekonstruovat zámecké a hradní knihovny v době před rozsáhlými přesuny po 2. sv. válce. Nejčastěji jsou tyto nedoceněné knihovní pomůcky uloženy v rodových archivech, případně v archivech velkostaků. Jedná se o katalog knihovny v Hradci nad Moravicí z roku 1850 ve fondu Rodový archiv Lichkowských (*Průvodce* 2, s. 19), katalogy zámecké knihovny ve Fulneku (jejíž část byla po r. 1873 odvezena do Belgie) v oddělení XI. fondu Velkostatek Fulnek (*Průvodce* 2, s. 51), inventář zámecké knihovny v Hošťálkovech z roku 1786 ve fondu Velkostatek Hošťálkovy (*Průvodce* 2, s. 61), 5 knihovních katalogů z let 1867–1897 zámecké knihovny v Kravařích ve fondu Velkostatek Kravaře (*Průvodce* 2, s. 76), seznam navarrské zámecké knihovny z 2. pol. 19. stol. ve fondu Rodový archiv Navarrů (*Průvodce* 3, s. 88). Bohužel tam, kde bychom to nejvíce přivítali, se dochovaly jen zlomky archivu, jako je tomu např. ve známém hudebním centru na zámku Slezských Rudolticích (*Průvodce* 2, s. 114). Pro úplnost, třebaže se to vymyká obsahu této části, dodejme že již v roce 1935 převzal Zemský archiv v Opavě část knihovny Těšínské komory o 924 svazcích z konce 18. a z 19. stol., které tvoří převážně technická a právní literatura (*Průvodce* 2, s. 29).

3. MUZEJNÍ KNIHOVNY

Podobná situace, pokud se týká našeho poznání, je stav v muzejních knihovnách na území českého Slezska. Tzv. karty II. evidence, které podrobně registrují všechny knihy a rukopisy podle zásad vědeckého popisu, jsou zavedeny jen výjimečně. Tam, kde jsme se s nimi setkali, se mnohdy jedná o stručný popis několika znaků, a tak je často účelnější projít celý fond osobně. Nejčastěji jsou

tyto knihovny registrovány v kalatozích nebo v přírůstkových seznamech, často nejsou od sebe odděleny tzv. sbírkové knihovny s historickými svazky od běžné současné literární produkce, někdy působí značné potíže rozlišit v takových pomůckách tisk od rukopisu. S jedinou výjimkou nevyšel ani žádný tištěný katalog. Tou je Soupis starých tisků ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku Václava Pumprly (Pumprla 1985) v rámci ediční řady Soupisy sbírek muzeí Severomoravského kraje, z níž je nám ale znám pouze tento svazek. Po vlastním soupisu, vycházejícím ze zkušeností V. Pumprly na soupisových akcích ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, následuje rejstřík tiskařů a nakladatelů, dále rejstříky tiskařů a nakladatelů podle míst tisku, rejstříky ilustrací, tisků s uvedením ceny, tiskařských a nakladatelských signetů, proveniencí, portrétů a rejstřík předmětový a obsahový. Tento bohatý podpůrný materiál tak případným zájemcům dovoluje velmi solidní orientaci po případných osudech slezských historických knihoven i slezské knižní kultury v širším slova smyslu ve sbírkové knihovně frýdecko-místeckého muzea. Bohužel tento ojedinělý soupis spíše jen podtrhuje katastrofální stav v evidenčních pracech muzejních knihoven.

Tento stav se v současné době pokouší řešit projekt kateder české literatury a literární vědy a českého jazyka na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v rámci grantového úkolu Akademie věd České republiky, nazvaný Rukověť literárních rukopisů 17. a 18. století Čech, Moravy a Slezska. V první fázi sepisujeme narativní rukopisné prameny z muzeí od Aše po Český Těšín. Tato ojedinělá akce – podílí se na ni mimo vědeckých pracovníků přes dvacet studentů tří českých univerzit – má za úkol zvrátit neuspokojivý stav znalostí našich rukopisných fondů a chce přinést české i evropské literární historii, lingvistice, hymnologii, kunsthistorii i dalším příbuzným vědám dostatek základních informací o rukopisném bohatství v českých, moravských a slezských muzeích. Silesiaca nalézáme téměř ve všech muzeích v širokém pásu od severních Čech až po Jablunkovský průsmyk. Tak v Děčíně to byla německá modlitební kniha polského cisterciáka Antonína Ondřeje de „Krzsimows“, sekretáře polského krále z roku 1763. V Polici nad Metují, pobožce okresního muzea v Náchodě, čekalo zpracovatele překvapení v podobě konvolutu nekatolických kázání Jiřího Davida z Husince u Vratislavi, české exulantské osady, z konce 18. století. Jmenovaný kazatel si u jednotlivých opusů poznamenával kdy a kde je proslovil, především si ale tyto koncepty zapisoval na makulaturu související s jeho povoláním, takže v tomto rukopise máme podánu Davidovu korespondenci, vedenou v latině, němčině, francouzštině, polštině a češtině, ba dokonce i seznam obyvatel husinecké osady. V Okresním vlastivědném muzeu ve Frýdku-Místku je to opis morních písní z poč. 19. století (z let 1714–1715), které složili Emilián Šmíd a místecký děkan František Čajka. Zpracována je také knihovna muzea v Českém Těšíně. Ze 130 rukopisů je jich deset starších roku 1800, např. koncepty 61 kázání Ondřeje Pauliniho, evangelického faráře v Bystřici, z let 1785–1799, k nimž je připojeno dalších 6 funerálních kázání z let 1785–1792 (sign. Z 3946). Matrika zemřelých, narozených a oddaných farnosti v Mostech u Jablunkova kromě běžných matričních údajů také záznamy o mariánském kultu v Mostech (sign. H 8131). Zcela typický pro toto jazykově smíšené území je konvolut opisů několika polských a českých starých tisků, např. staročeské Půti aneb cesty svatých

patriarchů, nebo *Obrona nauky prawdziwey* Marcina Krowickiego (sign. K 2143). Zcela ojedinělý je konvolut podobného obsahu, který byl objeven na začátku tohoto roku (zatím bez sign.). Tuto literární lahůdku tvoří opisy děl zcela výjimečné kvality, a to jak české, tak i polské provenience (sign. S 20 39). V rukopise se setkáváme s opisy českých výkladů snů ze 16. století, opisy českých historických písní (*Píseň žalostná o ukrutnosti tureckej v uherskej krajině roku 1663*), kramářských písní (*Píseň o jednom mládenci, na jehožto svadbě anjel Rafael byl a kterak od něho zase k rozkošem božským jsa pozván, tři sta padesáte let tam zůstal*, vytištěná z r. 1744 nebo *Dvě písničky světské, první o pannách boubelatých, druhá o krásnej holubičce, jenž svou sličností k milování zapaluje*), dále texty v polštině, mj. *Piesni tance podwany* (sic) *Szlachetney mlodzi polskiey, Seym panienski*, vytištěný v Krakově r. 1697 a mnoho dalších. Rukopis se v současné době zpracovává a zprávu o něm bychom rádi uveřejnili i v polském odborném tisku.

4. KNIHOVNY CÍRKEVNÍCH INSTITUCÍ

Zřejmě nejhorší stav panuje ve zpracování knihoven církevních institucí. Na prostá většina farních archivů, jejichž fondy najdeme ve Státních okresních archívech, je nezpracována. Do léta tohoto roku tak např. nebyl zpracován jediný fond církevního původu ve Státním okresním archivu Karviná. Informace o knihovnách nalézáme především v inventářích, jež jsou nejčastěji z 18. a 19. století, přičemž se jedná v menším počtu případů o soupisy vlastních knihoven, obvykle ale jde o soupis knih, jež byly bezprostředně používány v církevní praxi, jako jsou Bible, misály, agendy apod. O vlastních knihovnách, zůstaly-li vůbec zachovány, panují jen dohady a podle stavu, jaký panuje na území vlastních Čech, jen odhadujeme, že se bude jednat jen o trosky farních knihoven. Jestliže na několika místech tohoto příspěvku konstatujeme znepokojení nad stavem zpracování historických knižních fondů, pak je stav ve zpracování knihoven farních, příp. děkanských katastrofální, přesněji nulový.

O řádových knihovnách jsme podrobně informováni z dvacetistránkové Zprávy o svozu klášterních knihoven a archivů v Čechách a na Moravě, která soustřeďuje údaje o konfiskovaných klášterních knihovnách na území České republiky. Knihovny z území českého Slezska byly podle této zprávy soustředěny ve Slezské studijní knihovně v Opavě. Jedná se o tyto knihovní celky:

kapucínů ve Fulneku	3 200 sv.
salezianů v Ostravě	9 947 sv.
salesianů v Hodoňovicích u Frýdku	4 028 sv.
redemptoristů ve Frýdku	6 810 sv.
salvátorů v Krnově	6 500 sv.
minoritů v Krnově	8 200 sv.
redemptoristů v Ostravě	8 075 sv.
minoritů v Opavě	1 500 sv.
jezuitů v Opavě	5 000 sv.
německých rytířů v Opavě	10 000 sv.
celkem	63 260 sv.

Podrobněji je znám je osud části knihoven jezuitů a německých rytířů v Opavě, jejichž přibližně 500 svazků převzal v roce 1951 Státní archiv v Opavě (*Průvodce* 1, s. 131), a ostravských salesiánů, jejíž část převzala Krajská lidová knihovna v Ostravě (*Zpráva*). Citovaná zpráva nicméně konstatuje, že evidence „byla v některých případech ztížena tím, že SÚC dal povolení některým speciálním zájemcům, aby si vybrali z klášterních knihoven vhodnou literaturu a odváželi ji ještě před příchodem zástupců státních studijních knihoven. Ještě větším nedopatřením bylo, že někteří z těchto zájemců se dostali i do knihoven, které měly býti zachovány jako celky a odvezli si odtud některé speciální druhy literatury”. To se týká např. tzv. opatské knihovny benediktinů v Broumově, která vzhledem ke svému geografickému umístění jistě obsahovala velké množství silesiac. Přes toto negativní konstatování Zprávy je z některých formulací patrné, že skutečný stav byl druhotnými zásahy do textu zkreslen. Byl tak škrtnut např. celý odstavec, sdělující, že „knihovna minoritů v Krnově byla před převzetím Státní studijní knihovnou a bez jejího vědomí přestěhována velmi nevhodně z rozhodnutí ONV v Krnově do židovského templu, takže byla znemožněna jakákoliv evidence”, z věty znějící „z knihovny salesiánů v Ostravě převzala nezjištěný počet svazků Krajská lidová knihovna v Ostravě”, bylo slovo „nezjištěný” opraveno na „menší” apod. Knihovní katalog piaristů v Bílé Vodě z roku 1845 je uložen ve fondu

Piaristé Bílá Voda v opavském Zemském archivu (*Průvodce* 4, s. 79).

5. STARŠÍ PÍSEMNICTVÍ A SLEZSKÉ HISTORICKÉ KNIHOVNY

Třebaže přednáším pro posluchače knihovnictví na FF UK, byť se podílím na soupisových akcích inkunábulí, rukopisů i starých tisků pro některé instituce v České republice, dovoluji si na závěr malou odbočku a budu se věnovat v deseti bodech oboru, kterým se zabývám a který na dějiny knihoven a knihovnictví bezprostředně navazuje. Mnohé z těchto bodů jistě budou i výzvou pro přítomné knihovníky, aby svá studia neomezovali na výzkum čistě knihovědných záležitostí, ale orientovali a tím pomáhali i nám oreintovat se i v širších kulturních souvislostech.

1. Studium české literatury ve Slezsku staršího období je z naší strany omezo-
váno obvykle jen na literaturu vzniklou na území dnešního Slezska českého.

2. Z toho vyplývá i zúžení jazykové. Jazykové prostředí, které se na této produkci podílelo, není respektováno a vytvářejí se tzv. národní dějiny literatury, které měly své opodstatnění naposledy v době J. Jungmanna. Informace o literatuře polské, německé jsou u nás útržkovité, nemluví o literatuře psané italsky (zpěvohry), francouzsky (část korespondence v 18. stol.), nebo hebrejsky. Tady je nutno vyzvednout nelehkou práci Základní knihovny ČAV a především kolegyně Baďurové, které se specializuje na soupis cizojazyčné produkce z území českého státu.

3. Studie posledních let o slezské literatuře se omezují na zjištění vycházející z prací starých několik desetiletí – myslím tím práce literárních historiků Vašici, Kalisty, Vilikovského a Kopeckého. Nepřevyšují je ani materiálůvě, ani interpretačně.

4. Pro celou českou literární historii reflektující 17.–18. století je příznačné, že se ve svých výkladech opírá pouze o dobovou literaturu tištěnou, na rozdíl od Polska, kde je např. v pracích J. Pelce celé 17. století nazýváno obdobím rukopisným. To se týká i literatury slezské.

5. Nepochybně je výklad literárních dějin vždy redukován jen na určitý počet děl a autorů – to je pochopitelné. Přitom ale dochází k nevyjasněnému vztahu mezi tzv. recepčními dějinami literatury, prosazované historiky školy Annale a mezi literárními dějinami zohledňující hlediska estetická a poetická. Nutně pak dojdeme k jiným autorům a literárním dílům.

6. Knihovnickému zpracování se blíží tyto tzv. recepční dějiny literatury, přičemž jen část knihovníků si uvědomuje nutnost podat rozbor starého tisku z hlediska obsahu. V modlitebních knížkách 17. a 18. stol. jsou podle zvyklostí registrováni pouze čeští světci, a to ještě ve výběru, ale nikoliv např. modlitby či vidění sv. Brigity, Bernarda, sv. Bonaventury apod., svědčící o pronikání vysoce náročných a exkluzivních textů do lidového prostředí. Tento příklad je pouze orientační a vztahuje se veskrze na veškerou dobovou literaturu.

7. Tam, kde je to možné, tam, kde existuje dostatek reprezentativních příruček a pomůcek upouštět od popisu tiskařské výzdoby, *impresa* apod. a více se věnovat tzv. individuálním znakům, které jsou pro jeden každý výtisk jedinečné. Většině knihovníků, kteří jsou uvyklí pracovat s tiskem, dělá např. potíže dostatečně kvalitně zpracovat rukopisné přípisky, které často o osudu knihy, jejích vlastnicích, dějinách knihovny atd. vypoví daleko více, než vlastní knižní korpus.

8. Je zřejmé, že je třeba rozšířit pojem literatura a zahrnout do ní i žánry z pohledu dnešního neliterární, či stojící na jejím pomezí, jako jsou např. korespondence, zpěvohry, synopse dramát a i literaturu odbornou. Právě tyto drobné útvarry, vyskytující se v podobě adligat, jsou často při popisech opomíjeny.

9. Česká literární historie vychází při svých interpretacích ze současných pohledů a hledisek – dobové poetiky, jejich využívání i v neliterárních žánrech je věcí neprozkoumanou a omezuje se na několik citátů z nejznámějších děl.

10. Je nepochybné, že zde chybí instituce, která by tvořila základnu takto orientovaného výzkumu. Lze se domnívat, že toto setkání bude významným příspěvkem k takovému bádání. Zvláště knihy, jejich osudy, literární díla a umění v nejšířším smyslu v nich obsažené, vždy překračovaly hranice jazykové, teritoriální i tématické. Takto by k tomuto problému mělo přistupovat i budoucí badatelské úsilí.

6. LITERATURA

Čáda: Čáda Fr., *Rukopisné svazky v zámecké knihovně na Hradci u Opavy*. „Slezský sborník” 1955 53 s. 283–292.

Grobelný: Grobelný A., *Období rakouského Slezska (1742–1918)*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu*. Práce Slezského ústavu ČSAV v Opavě, Opava 1991.

Kudělka: Kudělka M., *Leopold Jan Šeršník (1747–1814). Život a dílo*, Ostrava 1957.

Petr: Petr St., *Rukopisné fondy zámeckých a hradních knihoven na Moravě a ve Slezsku*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska, Sborník ze 4. odborné konference Olomouc, 11.–12. října 1994*, Brno 1995.

Pitronová: Pitronová B., *Raný novověk (1526–1742)*, in: *Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu*, Práce Slezského ústavu ČSAV v Opavě, Opava 1991.

Průvodce 1: kol., Státní archiv v Opavě, *Průvodce po archovních fondech 1*, Praha 1955.

Průvodce 2: kol., Státní archiv v Opavě, *Průvodce po archivních fondech 2*, Praha 1959.

Průvodce 3: kol., Státní archiv v Opavě, *Průvodce po archivních fondech 3*, Praha 1961.

Průvodce 4: kol., Státní archiv v Opavě, *Průvodce po archivních fondech 4*, Praha 1961.

Pumpřla 1982: Pumpřla V., *Soupis starých tisků ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci. II/3: Vratislavské tisky z let 1501–1800*, Olomouc 1982.

Pumpřla 1985: Pumpřla V., *Soupis starých tisků ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*, Frýdek-Místek 1985.

Tošnerová: kol. (red. M. Tošnerová), *Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven. Průvodce po rukopisných fondech v České republice I.*, Praha 1955.

Zpráva: Zpráva o svozu klášterních knihoven a archivů v Čechách a na Moravě, opis strojopisu v archivu autora.

Jaromír Linda

CZECH RESEARCH INTO SILESIAN HISTORICAL BOOK COLLECTIONS

Summary

The starting point for the article is the unsatisfactory situation regarding the status of the scientific description of the historical book collections in the area of the so-called Czech Silesia. Also the most recent list of research studies that should be conducted for that region, which has been put together by the historians grouped around the SZM Silesian Institute in Opava, does not promise any changes in this respect in the near future. In our view also more general research into the history of culture is being neglected. Our article presents a map of the current actual status of the scientific description of palace, castle, museum and church book collections.

Undoubtedly, the most thoroughly researched are castle and palace libraries, particularly thanks to the research undertaken by the Palace Library Branch of the National Museum in Prague. Besides the locally kept catalogues for practically all those collections, also some special studies registering their manuscripts have been conducted. The library catalogues kept at the Land Registry in Opava have been preserved in a relatively good condition.

Museum libraries or their old print and manuscript collections often have registers only in the form of a list of acquisitions. The higher level of description, the so-called II-record cards, are present only occasionally. The only catalogue to have appeared in print is the catalogue of the old prints of the museum in Frydek-Místek; however, the museum's collection concerns Silesia only marginally.

The least known are the collections kept by church institutions. In the case of large monastery libraries we have at least the information about their condition when they were confiscated in the early 1950s. The fate of some of them is still a mystery to us. Smaller church collections (kept in parishes or sometimes decanates) have not been examined at all; their condition is undoubtedly unsatisfactory and we do not possess any – even the most rudimentary – knowledge about them. No materials to assist in determining the history of such collections are available, because, for the most part, they have not been researched or even catalogued.

In the conclusion we attempt to point out the issues common for historical-and-literary studies and bibliological research, with a particular emphasis on Silesia. Such issues on the part of the Czech researchers include an excessive concentration on the books and collections from the Czech section of Silesia written in the Czech language, describing the formal features of the prints and ignoring their individual histories, a proposition that books should be catalogued taking into account the related disciplines (linguistics, history of literature, history of art etc.). We close with the statement that books have been transcending linguistic, territorial and thematic borders, and nowadays that should constitute the methodological principle governing the process of their scientific description.

Krzysztof Szelong

Cieszyn

STAN BADAŃ NAD KSIĘGOZBIORAMI HISTORYCZNYMI Z TERENU ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO*

Od połowy XVIII w. historia księstwa cieszyńskiego biegła innymi torami niż dzieje większości śląskich ziem. Obszar Śląska Cieszyńskiego pozostawiony po wojnach austriacko-pruskich w granicach monarchii Habsburgów, w 1920 r. podzielony został pomiędzy Polskę i Czechosłowację. Wynikające stąd różnorakie implikacje dla życia regionu nie pozostały bez wpływu także na jego kulturę, w tym oczywiście na kulturę książki, a w konsekwencji również na badania, dotyczące tego zagadnienia. Jakkolwiek już ten sam fakt w dostatecznym stopniu uzasadnia konieczność odrębnego potraktowania stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego, nie jest to jedyna przyczyna, dla której zdecydowano się na przyjęcie takiego rozwiązania. Powód drugi w bezpośredni sposób wiąże się z programem obecnej konferencji, obejmującym zarówno problematykę ogólnosłąską, jak i zagadnienia dotyczące bibliotek samego Cieszyna. Omówienie badań nad księgozbiorami historycznymi z całego terenu Śląska Cieszyńskiego staje się tu naturalnym łącznikiem pomiędzy obydwoma grupami zagadnień, a jednocześnie tłem, na którym dokonać można rzeczywistej oceny potrzeb i możliwości naukowego rozpoznania i wykorzystania kolekcji przechowywanych w Cieszynie.

Za cieszyńskiego prekursora badań nad księgozbiorami historycznymi można uznać znanego pedagoga, uczonego i bibliofila, księdza Leopolda Jana Szersznika (1747–1814), który podczas studiów w Pradze opracował i wydał drukiem rozprawkę poświęconą Clementinum, głównej bibliotece czeskiej prowincji jezuitów. W pracy tej, napisanej na podstawie kwerend archiwalnych i autopsji, autor zamieścił nie tylko obszerne informacje na temat historii i zawartości Clementinum, ale także refleksje ogólniejszej natury, dotyczące m.in. konieczności podjęcia badań nad dziejami innych praskich księgozbiorów¹. Po powrocie na Śląsk

---

* Niniejszy tekst stanowi zmienioną i uzupełnioną wersję artykułu pt. *Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*, „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 5–14.

¹ Dziełko to, noszące tytuł *Ueber den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*, napisane zostało w 1773 r., a wydane trzy lata później w „Abhandlungen

Cieszyński, Leopold J. Szersznik kontynuował kwerendy biblioteczne w miejscowych zbiorach. Ślady tego można odnaleźć m.in. w wydany w 1810 r. dziełku *Nachrichten von Schriftstellern und die Künstlern aus dem Teschener Fürstenthum*². Wydaje się jednak, że cieszyńskie biblioteki interesowały go tylko od strony użytkowej jako historyka regionu i kolekcjonera. Nie stanowiły już dla niego autonomicznego przedmiotu badań. Wynikało to być może z niewielkiej wartości, jaką w jego mniemaniu prezentowały miejscowe zbiory, o których – prawdopodobnie w odpowiedzi na listowne zapytanie swojego brneńskiego znajomego, Johanna Jacoba Heinricha Czikanna – pisał: „Von Bibliotheken ist ausser Teschen nirgendswo anders was anzutreffen. Die in meiner Geburtsstadt Teschen von mir zum öffentlichen Gebrauch errichtete, und bereits mit siebentausend Gulden dotirte ist noch im Entstehen (...)”³. Zastanawiające, że Leopold J. Szersznik nie wspominał przy okazji o bibliotece im. Tschammera, która w Cieszynie istniała już od połowy XVIII w., a w 1807 r. pojawiają się drukowane informacje na jej temat. Artykuł zatytułowany *Nachrichten über die Bibliothek der evangelischen Kirche in Teschen* jest pierwszą znaną do tej pory publikacją na temat cieszyńskich bibliotek⁴. Na kolejną trzeba było czekać aż do 1830 r., kiedy to ukazał się artykuł poświęcony księgozbiorowi Leopolda J. Szersznika. Autorem opracowania był kustosz tejże biblioteki Albin Heinrich (1785–1864), który skoncentrował się na przedstawieniu okoliczności utworzenia księgozbioru, bardzo mało miejsca poświęcając jego zawartości i strukturze⁵. Analiza owych zagadnień nie była zresztą celem publikacji. Jej autorowi chodziło raczej o popularyzację dorobku Leopolda J. Szersznika. Podobnemu zamierzeniu służył tekst dotyczący współistniejących z biblioteką zbiorów muzealnych, ogłoszony przez Albina Heinricha już w 1818 r.⁶

---

einer Privatgesellschaft in Böhmen”, Prag 1776 s. 258–286; szerzej zob.: M. Kudělka: *Leopold Jan Šeršnik (1747–1814). Život a dílo*, Ostrava 1957 s.52–53; K. Szelong: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*, W: *190 lat założenia Muzeum i Biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*, pod red. J. Spyry, Cieszyn 1993 s. 38–39.

² W biogramach Tobiasza Jacobiego i Jana Kłapsi zamieszczone zostały informacje, że dziełka ich autorstwa L. J. Szersznik znalazł w bibliotece barona Friedricha Calischa, por. L. J. Scherschnik: *Nachrichten von Schriftstellern und die Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*. Teschen 1810, s. 93 i 100.

³ Więcej do zakomunikowania L. J. Szersznik miał na temat cieszyńskich kolekcji muzealnych, zob.: M. Kudělka: *Korespondence Leopolda Jana Šeršnika z J. P. Cerronim a J. J. Czikannem*. „Slezský sborník” 1953 T. 51 s. 263, 276.

⁴ „Oesterreichische Litterarische Annalen” 1807 T. 2 s. 28–32, wcześniej krótka wzmianka na temat bielskiej biblioteki Zygmunta Frölicha ukazała się w: R. Kneifel: *Topographie des k.k. Antheils von Schlesien*. T. 2 cz. 2 Brünn 1804 s. 143.

⁵ A. Heinrich: *Geschichte der K.K. Scherschnik'schen Gymnasialbibliothek in Teschen*, „Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst”. 1830 nr 68 s. 533–536 nr 69 s. 546–548; por. też: Tenże: *Versuch über die Geschichte des Herzogthumes Teschen von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten*. Teschen 1818 s. 205.

⁶ Tenże: *Kais. Kön. Scherschnik'schen Museum zu Teschen*. „Vaterländische Blätter” 1818 nr 89/90 s. 356, 359–360.

Przez następne dziesiątki lat nie pojawiały się – poza materiałami czysto informacyjnymi⁷, sprawozdaniami⁸, wzmiankami w syntezach dziejów Cieszyna⁹ lub drobnymi przyczynkami poświęconymi szczególnie cennym obiektom bibliotecznym¹⁰ – nowe publikacje na temat cieszyńskich księgozbiorów historycznych. Szersze badania nad dziejami książki na Śląsku Cieszyńskim podjęto dopiero na przełomie XIX i XX w. pod wpływem nasilających się polemik na temat narodowego oblicza księstwa. Przodowali w nich historycy związani z polskim obozem narodowym, dla których obecność na tym terenie piśmiennictwa w języku ojczystym stawała się ważkim argumentem, przemawiającym za polskością Śląska Cieszyńskiego. Trudną do przecenienia rolę odegrał tu ks. Józef Londzin, który był inicjatorem zakrojonych na dużą skalę badań bibliograficznych oraz autorem kilku opracowań na temat dawnych cieszyńskich poloników¹¹. Pochodzący spod je-

⁷ W połowie XIX w. ukazało się wiele publikacji propagujących założoną w Cieszynie Bibliotekę Polską dla Ludu Kraju Cieszyńskiego, np.: *Biblioteka Polska dla Ludu Kraju Cieszyńskiego*. „Tygodnik Cieszyński” 1849 nr 4; *Biblioteka Polska w Cieszynie*. Tamże nr 9, 10; P. Stalmach: *O Czytelnicy Polskiej i Bibliotece dla Ludu Kraju Cieszyńskiego*, tamże 1850 nr 18; D. Janota: *Biblioteka polska w Cieszynie*. „Czas” 1852 nr 236.

⁸ Mamy tu na uwadze przede wszystkim sprawozdania działających na terenie Śląska Cieszyńskiego instytucji, głównie szkół oraz organizacji społecznych, zawierające bardzo cenne niekiedy materiały źródłowe na temat bibliotek, por.: Ch. F. d'Elvert: *Die Programme der Gymnasien als historische Quellen*. „Schriften der historisch-statistischen Sektion der k.k. m.-schl. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde”. H. 5 Brünn 1853 s. 140–193; niektóre polskie sprawozdania wymienia: M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. Katowice 1986 s. 15–16, przyp. 15, 16; przewodnik po ważniejszych morawskich i śląskich bibliotekach i muzeach opublikował: Ch. F. d'Elvert: *Die Bibliotheken und andere wissenschaftliche Kunst- und Altherthums-Sammlungen in Mähren und österreichisch Schlesien*. „Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde”. H. 3 Brünn 1852 s. 70–132.

⁹ Na przykład A. Peter: *Die Scherschnecke'sche Stiftung* W: Tenże: *Geschichte der Stadt Teschen*. Teschen 1888 s. 172–174; Tenże: W: *Teschen. Ein historisch-topographisches Bild*. Teschen 1888 s. 149–151.

¹⁰ T. Ujazdowski: *Pieśń starożytna rycerska*. „Pamiętnik Sandomierski” T. 5–8. Warszawa 1830 s. 109–114; Ph. Gabriel: *Einige quellen zur geschichte Schlesien überhaupt und des herzogtums Teschen insbesondere* [sic!]. W: *Programm des k.k. katholische Gymnasiums in Teschen*. Prag 1852 s. 15–18; J. Vondráček: *Krótka wiadomość o polskim rękopiśmie Orlanda Szalonego w Szersznikowskim księgozbiore w mieście Cieszynie się znajdującym*. W: *Programm des k.k. katholischen Gymnasiums in Teschen für das Schuljahr 1865*. Teschen 1865 s. 14–25. Por.: J. Czubek: *O rękopisie »Orlanda Szalonego« w bibliotece im. Szersznika w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1936 t. 12 s. 56–58; A. Landsfeld: *Archiv Musea Šeršnikova*. „Věstník Matice Opavské” 1895 nr 5 s. 56–60, 1897 nr 7 s. 37–40; W. Zych: *Rękopisy biblioteki Czytelnicy Ludowej w Cieszynie*. „Przewodnik Bibliograficzny” 1910 nr 9/10–12.

¹¹ J. Londzin: *Kilka druków śląsko-polskich z zeszłego i pierwszej połowy bieżącego stulecia z szczególniejszym uwzględnieniem innych książek polskich używanych przez ludność polską w Księstwie Cieszyńskim*. W: *III Sprawozdanie dyrekcyi prywatnego gimnazjum polskiego z prawem publiczności w Cieszynie za rok szkolny 1897–8*, s. 3–22; – : *Biblijografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1704 do roku 1904*. Cieszyn 1904; – : *Polskość Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 1919; – : *Dwa rzadkie druki*, „Gwiazdka Cieszyńska” 1921 nr 33; – : *Uzupełnienie do „Biblijografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”, jakoteż biblijografia nowszych druków aż do roku 1922*. Część 1. Cieszyn 1922; – : *Uzupełnienie do „Biblijografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”, jakoteż biblijografia nowszych druków aż do roku 1922*. Część 2. Cieszyn 1923; – : *Stulecie pierwszej polskiej książki modlitewnej dla katolickiej młodzieży szkolnej*. „Gwiazdka Cieszyńska”, 1923 nr 64, 66; *Polskość Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 1924.

go pióra artykuł¹² otwierał w 1925 r. całą serię publikacji w sposób bezpośrednio odnoszących się do dziejów polskich księgozbiorów na Śląsku Cieszyńskim. Niestety, tendencja do instrumentalnego traktowania badań w tej dziedzinie spowodowała, że autorzy zajmujący się historią kolekcji bibliotecznych swoją uwagę koncentrowali głównie na roli książki i biblioteki w procesie kształtowania się polskiej świadomości narodowej Ślązaków cieszyńskich, niemal zupełnie pomijając wątki istotne dla badań ściśle bibliologicznych¹³. Podobna dążność uwidoczniła się również w piśmiennictwie odnoszącym się do bibliotek starszych, nie mających polskiej proveniencji. Przykładem mogą być tutaj artykuły dotyczące księgozbioru im. Tschammera, w których eksponowano odnalezione w bibliotece świadectwa związków dawnej kultury cieszyńskiej z kulturą polską¹⁴. Niewiele ówczesnych publikacji wolnych jest od narodowego utylitaryzmu; są to przy tym w większości materiały źródłowe, sprawozdawcze bądź informacyjne, związane z przeprowadzaną w latach trzydziestych XX w. reorganizacją cieszyńskich bibliotek zabytkowych oraz staraniami na rzecz ich właściwego zabezpieczenia i wykorzystania¹⁵. Obok prac Franciszka Popiołka, znanego cieszyńskiego historyka, który podjął trud upowszechnienia informacji o przechowywanych w Cieszynie źródłach rękopiśmiennych, na uwagę zasługują wyniki badań Alodii Kaweckiej-Gryczowej, która oprócz katalogu inkunabułów znajdujących się w bibliotekach Leopolda J. Szersznika, Czytelni Ludowej oraz im. Tschammera opublikowała krótki tekst omawiający zawartość tychże kolekcji, a zarazem wskazujący na pilną potrzebę włączenia ich do szerszego obiegu naukowego. Trwała wartość ma również opracowanie poświęcone biografii i dorobkowi Leopolda J. Szersznika, ogłoszone przez wieloletniego kustosa szersznikowskich zbiorów Jana Wytrzensa. Niestety, zawiera ono tylko bardzo skąpe i powierzchowne wiadomości na temat biblioteki.

¹² Tenże: *Ośmdziesięcioletni jubileusz założenia polskiej biblioteki dla teologów byłej austriackiej części diecezji wrocławskiej*. „Gwiazdka Cieszyńska” 1925 nr 69, 70.

¹³ 25-letni jubileusz Czytelni Katolickiej. „Gwiazdka Cieszyńska” 1931 nr 53; J. E. Tomąta: *Na 40-lecie jubileusz Czytelni Ludowej*. „Prawo Ludu” 1934 nr 7; *Na 60-lecie »Dziedzictwa bł. Jana Sarkandra«*. Szkic jego prac i wysiłków w latach 1923–1933. Oprac.: F. Trombala. Cieszyn 1934 s. 20–23; J. Galicz: *Biblioteka Polskich Teologów Wrocławskich w Ołomuńcu i Widnawie (Przyczynek do dziejów ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim)*. Cieszyn 1934; – : *Polska Czytelnia Katolicka w Skoczowie*. „Gwiazdka Cieszyńska” 1935 nr 13, 15, 17; *Najstarsze czytelnie*, W: Tenże: *Z minionych lat. Przyczynki do historii ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 1937 s. 72–79.

¹⁴ *Biblioteka kościelna im. Tschammera w Cieszynie*. „Poseł Ewangelicki” 1925 nr 36; A. Buzek: *Z archiwum szkolnego Zboru Ewangelickiego w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1931 z. 1, s. 25–28; – : *Z archiwum Zboru Ewangelickiego w Cieszynie. Korespondencja pierwszych pastorów cieszyńskich*, Tamże 1931 z. 3–4 s. 192–194; J. Wantuła: *Starodawne rotty przysięg na Śląsku. Na podstawie rękopisów biblioteki kościoła ewangelickiego w Cieszynie*, Tamże 1932 z. 1 s. 20–25; J. Wantuła: *Biblioteka zboru ewangelickiego w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1936 z. 2 s. 132–135.

¹⁵ E. Chwalewik: *Zbiory polskie*. T. 1. Warszawa 1926 s. 50–52; W. Olszewicz: *Biblioteczne potrzeby Cieszyna*, Tamże 1931 z. 2 s. 81–83; F. Popiołek: *Zbiory cieszyńskie*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1930 t. 2 s. 220–224; J. Wytrzens: *Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika*, „Zaranie Śląskie” 1930 z. 2 s. 131–138, z. 3 s. 186–194; F. Popiołek: *Materiały do historii Śląska w zbiorach cieszyńskich*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1931 T. 3 s. 343–347; A. Kaweckiej-Gryczowej: *Wrażenia z Bibliotek cieszyńskich*. „Zaranie Śląskie” 1936 z. 2 s. 83–89.

Ważne dla badań nad dziejami cieszyńskiego bibliofilstwa i kultury książki okazało się też upowszechnienie informacji o odkrytych w tym czasie ekslibrisach, należących do luterńskiego kaznodziei i pisarza Jerzego Trzanowskiego (1592–1637) oraz żyjącego w latach 1777–1840 chłopca, właściciela pokaźnego zbioru książek, Jury [Jerzego] Gajdzicy¹⁶.

Tendencje zbliżone do tych, jakie przed wojną zarysowały się w polskiej literaturze poświęconej cieszyńskim księgozbiорom historycznym, obserwować możemy także w piśmiennictwie powojennym. Jest ono wprawdzie nieporównanie obfitsze, nadal jednak jego zasadniczy nurt stanowią publikacje odnoszące się do dziejów bibliotek polskich powstałych na tym obszarze w XIX i XX w. Z kolei opracowania na temat kolekcji starszych – poza nielicznymi wyjątkami o charakterze wybitnie przyczynkarskim – w większości mają dowodzić, że „(...) książka [polska] w tej integralnie polskiej dzielnicy funkcjonowała nieprzerwanie, pełniąc od chwili odłączenia Śląska od macierzy szczególnie ważne zadania”¹⁷.

Powojenni badacze szczególną uwagę zwrócili na dzieje polskich księgozbiorów powstałych w Cieszynie w połowie XIX w., najpierw w cieszyńskim Gimnazjum ewangelickim, a następnie pod szyldem Biblioteki Polskiej dla Ludu Kraju Cieszyńskiego i Czytelni Ludowej, największej XIX-wiecznej polskiej biblioteki na Śląsku Cieszyńskim. Wśród wielu poświęconych temu zagadnieniu prac, w większości – dodajmy – noszących cechy publicystyki historycznej, na wyróżnienie zasługują publikacje Ludwika Brożka, Franciszka Zahradnika, Mirosława Fazana oraz Marii Pawłowiczowej¹⁸. Równolegle ukazywały się opracowania dotyczące księgozbiorów należących także do innych polskich organizacji, w tym przede wszystkim – Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego, „Siły”, „Jedności”, „Sokoła”, Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, „Dziedzictwa bł. Jana Sarkandra” czy włączonej do zbiorów ostatniego z wymienionych towarzystw – biblioteki Koła Teologów Polskich w Ołomuńcu i Widnawie itd.¹⁹ W zdecydowa-

¹⁶ W. Karger: *Nieznany portret Jerzego Trzanowskiego (Tranosciusa), zwanego »słowiańskim Lutrem« (Przyczynek do śląskiej ikonografii)*. „Zaranie Śląskie” 1931 z. 3/4 s. 156–160; J. Wantuła: *Wizerunek Jerzego Trzanowskiego*. „Kalendarz Ewangelicki” 1930 s. 122–125; – : *Najdawniejszy chłopski exlibris polski*, Warszawa 1935; E. Chwalewik: *Z dziejów exlibrisu na Śląsku w wieku XVI–XIX*. „Silva Rerum”, 1939 z. 8 s. 197–199.

¹⁷ M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka...* s. 9.

¹⁸ L. Brożek: *W stulecie pierwszej cieszyńskiej wyprawy po książki polskie do Krakowa*. „Kalendarz Głosu Ludu 1948” s. 38–40; F. Zahradnik: *Czytelnia Ludowa w Cieszynie – w setną rocznicę założenia*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1960 nr 3 s. 106; – : *Czytelnia Ludowa w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1963 z. 2 s. 151–166; M. Pawłowiczowa: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach prywatnych oraz związków młodzieżowych Śląska Cieszyńskiego*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1974 s. 45–77; – : *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach towarzystw i związków politycznych Śląska Cieszyńskiego (1848–1920)*. Tamże, 1975 s. 41–66; M. Fazan: *Czytelnia Polska w Cieszynie (1848–1854)*. *Przyczynek do kształtowania się i rozwoju polskiego życia kulturalnego na Śląsku Cieszyńskim*, „Książnica Śląska” 1979–1982 s. 113–137; J. Konieczny: *Pierwsza polska biblioteka*. W: „Kalendarz Cieszyński 1986” s. 35–36.

¹⁹ K. Chmiel: *Książka w działalności Macierzy Szkolnej*. W: *Ziemia Cieszyńska w drodze do Polski Ludowej*. Cieszyn 1947; J. Kurzelowski: *Niedola książki polskiej w Cieszynie w czasie II wojny światowej*. „Zwrot” 1950 nr 9 s. 12–13; F. Szymiczek: *O katalogu działowym Biblioteki Teologów w Widnawie*, Tamże 1957 nr 4 s. 208–213; L. Brożek: *Wspomnienie o bibliotece „Dziedzictwa”* Tamże 1958 nr 2/3 s. 98–105; – : *Londzińskie zbiory*, „Kierunki” 1959 nr 28 s. 4;

nej większości publikacji utrzymana została tendencja do prezentowania okoliczności powstania poszczególnych kolekcji, ich losów i roli, jaką odrywały w życiu cieszyńskiej społeczności, z pominięciem głębszych analiz księgoznawczych. Na tym tle korzystnie wyróżniają się opracowania M. Pawłowiczowej, która podjęła najbardziej systematyczne – jak dotąd – badania nad polskimi księgozbiorami z terenu Śląska Cieszyńskiego, uwzględniając w swoich dociekaniach nie tylko aspekty ściśle historyczne, ale także bibliologiczne. Jej zasługą było też zwrócenie większej uwagi na księgozbiory szkolne. Tą ostatnią tematyką zajęli się też Jan Broda, Weronika Ćwiertnia, a ostatnio Irena Socha i Krzysztof Krysta²⁰. Kilka szkiców polscy badacze poświęcili ponadto specyficznym dla Śląska Cieszyńskiego XIX-wiecznym księgozbiорom chłopskim²¹, a także – powstałym w ciągu ostatniego stulecia prywatnym kolekcjom bibliofilskim. W tym ostatnim wypadku jednak mamy do czynienia głównie z materiałami biograficznymi, w których problematyka bibliologiczna stanowi tylko jedno z wielu omawianych zagadnień²². Próbę syntetycznej prezentacji prywatnych księgozbiорów z terenu

W. Ćwiertnia: *Biblioteki publiczne w Bielsku-Białej w latach 1720–1939*. „Roczniki Biblioteczne” 1968 z. 1/4 s. 97–140; – : *Tradycje bibliotek publicznych w Bielsku-Białej*. W: „Kalendarz Beskidzki 1974” s. 105–112; K. Piegza: *W setną rocznicę założenia jabłonkowskiej czytelnicy*, „Zwrot” 1970 nr 4 s. 17; E. Pasek: *Z przeszłości Pedagogicznej Biblioteki Powiatowej w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1972 t. 2 s. 197–199; M. Pawłowiczowa: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach towarzystw i związków politycznych Śląska Cieszyńskiego (1848–1920)*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1975 s. 41–66; – : *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach prywatnych oraz związków młodzieżowych Śląska Cieszyńskiego*. Tamże, 1974 s. 45–77; *Polskości bastion. Szkice z przeszłości Macierzy*, pod red. R. Danela, Cieszyn 1985; J. Pilch: *Z dziejów robotniczego stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Siła” na Śląsku Cieszyńskim 1908–1939*. Opole 1987; Z. Jasiński: *Działalność kulturalno-oświatowa Polaków za Ołzą 1920–1938*. Opole 1990; M. Fazan: *Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim 1842/1848–1920*. Wrocław 1992; B. Orszulik: *Biblioteka Pedagogiczna w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1985 T. 10 s. 82–95.

²⁰ W. Ćwiertnia: *Biblioteki publiczne...*; J. Broda: *O księgozbiорze wiślańskim sprzed wieku*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1971 nr 1/4 s. 130–133; – : *Biblioteka Szkoły Ludowej w Cieszynie*. Tamże 1972 s. 129–134; M. Pawłowiczowa: *Dzieła Józefa Ignacego Kraszewskiego w bibliotekach szkolnych Śląska Cieszyńskiego (do 1920)*. „Książnica Śląska” 1975–1978 s. 83–115; I. Socha, K. Krysta: *Sprawozdania dyrekcji Gimnazjum Polskiego w Cieszynie za lata 1896–1923 jako świadectwa kultury regionu*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922. Zarys problematyki*. pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1994 s. 159–172.

²¹ L. Brożek: *O chłopie cieszyńskim, co kochał książki a nienawidził wojny*. „Głos Ludu” 1956 nr 39; J. Kurzelowski: *Jerzy Gajdźca (1777–1840)*. „Zwrot” 1970 nr 5 s. 14–14; J. Broda: *Chłopsy piśmiornice*. „Kalendarz Beskidzki 1974” s. 181–184; – : *Zapiski chłopów śląskich*. „Regiony” 1978 nr 1 s. 58–90; – : *Chłopski piśmiornice*. „Zwrot” 1979 nr 1 s. 59–60; K. D. Kadłubiec: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987.

²² Do tej pory ukazało się kilka przyczynków na temat bibliotek: Tadeusza Regera, Jana Wanuły, Jana Matuli, Brunona Konczakowskiego, zob. Zofii Kossak-Szczuckiej, Ludwika Brożka, Jana Brody oraz Jadwigi, Władysława i Jerzego Oszełdów: zob. W. Zajączkowska: *Zbiór Tadeusza Regera, znanego działacza socjalistycznego Ziemi Cieszyńskiej (przechowywany w Archiwum Państwowym w Łodzi)*. „Sobótka” 1964 s. 511–519; A. Wadowski: *Księgozbiór Tadeusza Regera w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1966 z. 1 s. 133–136; K. Kuźniński: *Losy zbiorów bibliotecznych Tadeusza Regera*. „Pamiętnik Cieszyński” T. 10 s. 96–99; K. L. Koniński: *Robotnik bibliofilem. Przyczynki do bibliofilstwa na Śląsku*. „Silva Rerum” 1931 z. 1/6; A. Radziszewska: *Bibliofilstwo Jana Wanuły*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1975 s. 129–143; L. Brożek: *Biblioteka naukowa „Silesia” w Czeskim Cieszynie*. „Zwrot” 1949 nr 1 s. 15; – : *Jan Matula i jego zainteresowania*. „Głos Ziemi Cieszyńskiej”

Śląska Cieszyńskiego z okresu od 1740 do 1920 r. podjęła M. Pawłowiczowa. Jednak i tutaj autorka na pierwszym planie umieściła wątki, które mogłyby zaświadczyć o trwałości polsko-cieszyńskich powiązań kulturalnych²³.

Inną grupę kolekcji bibliotecznych, budzącą szersze zainteresowanie polskich badaczy, stanowią zabytkowe księgozbiory przechowywane w Cieszynie, na czele z zasobami wchodzącymi obecnie w skład Książnicy Cieszyńskiej. Wśród tych ostatnich – jak wskazywaliśmy już wyżej – najwięcej prac poświęcono bibliotece Czytelni Ludowej. Artykuł podsumowujący dotychczasowy stan badań na jej temat ukazał się w 1995 r. na łamach tomu 11 „Pamiętnika Cieszyńskiego”²⁴. Tam również zamieszczone zostało najnowsze opracowanie dotyczące kolekcji Józefa Ignacego Kraszewskiego, drugiej wchodzącej w skład Książnicy Cieszyńskiej biblioteki, która skupiła na sobie większą uwagę polskich badaczy²⁵. Trzecim księgozbiorem należącym do tej kategorii jest kolekcja Leopolda J. Szersznika. W jej przypadku jednak polskie badania wniosły stosunkowo niewiele nowych ustaleń. Większość odnoszących się do niej prac ma charakter wybitnie przyczynkarski bądź stanowi podsumowanie wcześniejszych dociekań²⁶. Poza wyżej wymieniony-

1976 nr 11; S. Zahradnik: *Jan Matula*. „Zwrot” 1980 nr 8 s. 62–63; J. Spyra: *Bruno Konczakowski i jego kolekcja*. Cieszyn 1988; – : *Kolekcja Bruno Konczakowskiego, przykład prywatnego muzeum dzieł sztuki i rękodziela artystycznego*. „Materiały Muzeum Wnętrz Zabytkowych” 1990 T. 6 s. 109–128; – : *Zabytkowy księgozbiór Bruno Konczakowskiego*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.*, pod red. H. Łaskarzewskiej, Warszawa 1993 s. 29–33; M. Heller: *Zbiory biblioteki Muzeum Zofii Kossak-Szatowskiej w Górkach Wielkich*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1974 s. 93–103; J. Pilch: *Dedykacje na książkach Ludwika Brożka*. „Kalendarz Cieszyński 1989” s. 116–119; J. Broda: *Śmierć bibliotek?* „Kalendarz cieszyński 1997” s. 115–116; J. Oszelda: *Dom pełen książek*. Tamże, s. 117–120. Próbę syntetycznego ujęcia owego zagadnienia podjęła: A. Guznar: *Bibliofilstwo cieszyńskie po drugiej wojnie światowej. Próba monografii* (Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. Edmunda Rosnera w Uniwersytecie Śląskim, Filia w Cieszynie, Instytut Wychowania Przedszkolnego i Pracy Kulturalno-Oświatowej). Cieszyn 1981; Książnica Cieszyńska, zespół rękopisów, sygn.: RS III 000027.

²³ M. Pawłowiczowa: *Księgozbiory prywatne na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. „Roczniki Biblioteczne” 1988 z. 1 s. 207–226.

²⁴ M. Danel: *Biblioteka Czytelni Ludowej w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 25–46.

²⁵ A. Gojniczek: *Biblioteka Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Tamże s. 47–65; L. Brożek: *Biblioteka Kraszewskiego w Cieszynie*. „Przemiany” 1957 nr 6 s. 4; H. Karpińska: *Ciekawostki w książkach biblioteki J. I. Kraszewskiego*. „Cieszyński Rocznik Muzealny” 1970/1971 t. 2 s. 143–150; G. Ciompa-Wucka: *Kraszewski a Cieszyn*. „Kalendarz Cieszyński 1989” s. 83–87; biblioteka ta zwróciła również uwagę badaczy spoza regionu cieszyńskiego, zob. S. Świerzewski: *Kraszewski i książki*. „Przegląd Biblioteczny” 1965 z. 1 s. 26–35; J. Jarowiecki: *Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego – warsztat pracy pisarza i historyka*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1991 nr 3 s. 69–92. Na temat owej kolekcji powstała także praca magisterska: B. Majewska: *Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego* (napisana pod kier. doc. dr. hab. Jerzego Jarowieckiego, Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej WSP w Krakowie) Kraków 1984.

²⁶ J. Koraszewski: *Kilka słów o Bibliotece Szersznika w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1957 nr 3 s. 142–145; J. Król: *Leopold Jan Szersznik – jego działalność i kontakty z budzicielami czeskimi*. „Zaranie Śląskie” 1962 z. 1 s. 3–24; T. Aleksandrowicz: *Antyk w księgozbiore księdza Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*. pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1992 s. 161–167; – : *Biblioteka w cieszyńskim księgozbiore księdza Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka polska...* s. 204–209; – : *Śladami antyku i Biblii. Z dziejów cieszyńskiego księgozbioru księdza Leopolda Jana Szersznika*

mi, jeszcze tylko biblioteka Tadeusza Regeera (1872–1938), miejscowego działacza socjalistycznego i niepodległościowego stała się przedmiotem głębszych opracowań²⁷. Nie doczekała się ich natomiast niezwykle interesująca kolekcja Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, która również wchodzi w skład Książnicy Cieszyńskiej. Pewne informacje na jej temat odnaleźć można tylko w opublikowanym w 1973 r. artykule Ludwika Brożka charakteryzującym wszystkie księgozbiory znajdujące się w strukturze ówczesnego Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej²⁸. Podobna uwaga odnosi się także do kolekcji, czy też ściślej rzecz biorąc – szczątków zbiorów (między innymi z: Techniker Club, Albrechts Gymnasium, Teschener Kammer, Deutschen Leseverein Teschen, Volksbildungsverein Skotschau, Volksbücherei der Nordmark Teschen, Bibliothek des Zentral Instituts für Oberschlesische Landesforschung, gimnazjów polskich w Cieszynie i Orłowej, sądów różnych szczebli z terenu Śląska Cieszyńskiego, Muzeum Macierzy w Czeskim Cieszynie, poszczególnych kół Macierzy Szkolnej, szkół ludowych) wchodzących w skład tzw. księgozbioru pomuzealnego, czyli zespołu, który w 1960 r. wydzielono z biblioteki Muzeum i przekazano do utworzonego wówczas Oddziału Zabytkowego Biblioteki Śląskiej. Pewne informacje na ich temat przynosi tylko wspomniany już artykuł Ludwika Brożka, a także opracowanie Janusza Spyry poświęcone dziejom i zawartości biblioteki muzealnej²⁹.

W okresie powojennym oprócz kolekcji bibliotecznych będących obecnie w posiadaniu Książnicy Cieszyńskiej zainteresowanie polskich badaczy nadal przyciągała biblioteka im Tschammera. Jednak i w jej przypadku nie doczekaliśmy się dotąd wszechstronnej monografii, na którą kolekcja ta bez wątpienia zasługuje. Większość poświęconych jej publikacji to drobne przyczynki lub materiały popularyzacyjnoinformacyjne³⁰. Istotniejszym wkładem nauki polskiej do

---

w latach 1922–1945. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1922–1945. Zarys problematyki*. pod red. M. Pawłowiczowej, Katowice 1995 s. 206–212; I. Panic: *Zespół archiwalny biblioteki Księdza Leopolda Szersznika*. W: *190 lat... s. 61–67*; T. Stawek: *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*. Tamże, s. 69–79; K. Szelong: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*. Tamże, s. 37–52; M. Makowski, J. Spyra, K. Szelong: *Zbiory i fundacja Szersznika po 1814 r*. Tamże, s. 81–90.

²⁷ Zob. przyp. 22.

²⁸ L. Brożek: *Zbiory cieszyńskie*. W: *Biblioteka Śląska 1922–1972*. pod red. J. Kantyki. Katowice 1973 s. 67–83; szkice o podobnym charakterze ogłosił też K. Szelong: *Oddział Zabytkowy Miejskiej Biblioteki Publicznej w Cieszynie*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 12–22; – : *Książnica Cieszyńska*. Cieszyn 1995; toż w wersji angielskiej i niemieckiej: *Cieszyn Historical Library*. Cieszyn 1995; *Haus des Teschner Buches*, Cieszyn 1995; – : *Książnica Cieszyńska* (sic!). W: *Problematyka historycznych a wznacnych książnic fundacji Čech, Moravy a Slezska 1995*. Sborník z 5. Odborné konference Olomouc, 10.–11. října 1995. pod red. V. Pumprlí, Brno 1996 s. 40–44; artykuł Anny Rusnok na temat biblioteki Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego opublikowany zostanie na łamach T. 11 „Pamiętnika Cieszyńskiego”.

²⁹ J. Spyra: *Biblioteka Muzeum w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 66–81.

³⁰ J. Broda: *Rodowód i zawartość Biblioteki Zborowej im. Tschammera w Cieszynie*. „Zwrot” 1970 nr 4 s. 19; – : *Biblioteka im Tschammera w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1970 nr 1/4 s. 83–88; – : *Polonica w Bibliotece Tschammera w Cieszynie*. „Zwrot” 1972 nr 2 s. 16–17; – : *Bohemica w Bibliotece im. Tschammera*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” s. 84–90; G. Ciompa-Wucka: *Dokument epoki*. „Kalendarz Cieszyński 1985” s. 86–89; – : *Dziedzictwo*. „Kalendarz Cieszyński 1991” s. 78–81; – : *Biblioteka im Tschammera w Cieszynie*. W: *Cieszyń-*

badani nad cieszyńskimi księgozbiorami historycznymi okazało się rozpoznanie dwóch nie znanych dotąd kolekcji, a mianowicie Biblioteki Dekanatu oraz klasztornej i szpitalnego księgozbioru oo. bonifratrów. W obu przypadkach dokonała tego M. Pawłowiczowa, której badania w odniesieniu do pierwszej z wymienionych kolekcji uzupełnione zostały następnie przez Weronikę Pawłowicz³¹. Opublikowana w 1995 r. przez o.M. Marcina Łobozka monografia biblioteki i archiwum klasztoru oo. Bonifratrów nie spełnia, niestety, oczekiwań, księgoznawcy³². Jest to raczej rodzaj repertorium sporządzonego bez zachowania bibliograficznych reguł, które nie wnosi wiele nowego do badań nad zawartością kolekcji czy choćby jej historią. Powyższa uwaga w niczym oczywiście nie umniejsza użytkowej wartości opracowania, które dla historyków regionu stać się może cennym przewodnikiem po klasztornej archiwum.

Od wskazanych wyżej niedostatków i jednostronności widzenia kwestii cieszyńskich księgozbiorów historycznych nie są wolne także próby monograficznego ujęcia owego problemu, podjęte przez kilku polskich badaczy. Obok artykułów Ludwika Brożka oraz Haliny Leszczyńskiej-Stąsiek³³ mamy tu przede wszystkim na uwadze syntezę dziejów książki i bibliotek na Śląsku Cieszyńskim pióra M. Pawłowiczowej³⁴. W pracy tej, obejmującej okres od 1740 do 1920 r., omówione zostały znane już z innych opracowań księgozbiory im. Tschammera, L. J. Szersznika, Jury (Jerzego) Gajdycy, oo. bonifratrów oraz Dekanatu. Większą część monografii zajmuje wszelako problematyka XIX-wiecznych bibliotek polskich, przy czym zarówno w wypadku kolekcji dawniejszych, jak i pochodzących z ubiegłego stulecia, autorka koncentruje się głównie na ujawnianiu ich związków z kulturą polską.

Uwagi podobne do tych, jakie formułowaliśmy wobec opracowań polskich zgłosić można także w odniesieniu do czeskiej literatury traktującej o historii książki i bibliotek na Śląsku Cieszyńskim. Także w tym przypadku wyraźnie uwiadcza się tendencja do instrumentalnego traktowania badań i koncentrowania się na tych aspektach, które zaświadczyć mogą o trwałej obecności na tym terenie kultury czeskiej. Z uwagi wszakże na fakt, iż większe księgozbiory o jednoznacznie czeskiej proveniencji na Śląsku Cieszyńskim pojawiły się dopiero w trzeciej de-

skie księgozbiory historyczne... s. 23–28; – : *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1993 T. 7 s. 163–164; *Biblioteka im. Tschammera*. W: *Symposia Bibliologica*. pod red. H. Łaskarzewskiej, Warszawa 1995 s. 23–28.

³¹ M. Pawłowiczowa: *Ks. Jan Brzuszka (1757–1840). Jego prace i księgozbiór*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1970 nr 1/4 s. 88–101; – : *Biblioteka bonifratrów w Cieszynie*. „Studia Bibliologiczne” 1988 T. 2 s. 70–83; – : *Księgozbiór oo. bonifratrów w Cieszynie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 34–41; W. Pawłowicz: *Biblioteka dekanatu w Cieszynie. Historia i księgozbiór*, *Tamże*, s. 42–52; – : *Biblioteka Dekanatu w Cieszynie*. „Kalendarz Cieszyński 1993” s. 77–78; – : *U źródeł Biblioteki Dekanatu w Cieszynie – kolekcja księdza Antoniego Alojzego Löhna*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 18–24; zob. też: M. Kocych-Imielska: *Zapomniany biblioman*. „Kalendarz Cieszyński 1987” s. 138–139.

³² M. M. Łobozek: *Archiwum i biblioteka bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa: 1995.

³³ L. Brożek: *Biblioteki cieszyńskie*, „Silva Rerum” 1939 z. 10; – : *Z dziejów książki polskiej na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Ziemia Cieszyńska w drodze...* s. 6–16; H. Leszczyńska-Stąsiek: *Praca z książką polską na Śląsku Cieszyńskim w drugiej połowie XIX wieku*. „Bibliotekoznawstwo” 1966 T. 4 s. 111–163.

³⁴ M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka...*

kadzie XX w., zainteresowanie czeskich badaczy przyciągnął problem nieco przez stronę polską zaniedbywany, a mianowicie – kolekcje przechowywane w chłopskich domach w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego. Badania te, w których już od lat międzywojennych prym wiodli Jaroslav Mikuláš i Joža Vochala, doprowadziły m.in. do odkrycia niezwykle interesującej biblioteki Jozefa Stříž (1833–1905) z Bruzovic pod Frydkiem oraz wielu pomniejszych zbiorów zawierających wszakże bardzo cenne materiały. Efektem owych badań było też zwrócenie uwagi na obecność i rolę na tym terenie tzw. špalíčkovéj literatury (literatury jarmarcznej)³⁵. Drugi kierunek, na którym skoncentrowały się badania czeskich historyków, to biblioteki i kółka czytelnicze zakładane tu przez czeskie organizacje pod koniec XIX w.³⁶ Tendencją, która z naszego punktu widzenia może jednak zamazywać obraz, jaki wyniki owych dociekań tworzą, jest wspólne na ogół prezentowanie ustaleń odnoszących się zarówno do kolekcji powstałych na Śląsku Cieszyńskim, jak i na Opawszczyźnie, a więc na całym obszarze tzw. czeskiego Śląska. Cecha ta charakteryzuje także jedyną bodaj czeską próbę syntetycznego ujęcia kwestii księgozbiorów historycznych na Śląsku Cieszyńskim autorstwa Arnošta Mazura³⁷.

Sukcesem, jaki niewątpliwie można zapisać na koncie czeskich badaczy, jest przygotowanie najpełniejszego dotychczas opracowania poświęconego dorobkowi L. J. Szersznika³⁸. Także wiadomości na temat księgozbioru cieszyńskiego prefekta, jakie zostały tam zawarte, są do tej pory najobszerniejsze. Wartości owej pracy nie jest w stanie podważyć nawet fakt, iż jej autor nie ustrzegł się przed nadmiernym – naszym zdaniem – eksploatowaniem tych wątków, które lokować mają dorobek L. J. Szersznika w czeskim kręgu kulturowym. Jeślibyśmy chcieli wydobyć także inne braki czeskiej literatury dotyczącej starszych kolekcji bibliotecznych, należałoby wskazać na nieobecność publikacji szerzej prezentujących historyczne zbiory przechowywane w bibliotece Muzeum Těšínska w Czeskim Cieszynie, obecnie przecież największej tego typu placówce na czeskim obszarze

³⁵ J. L. Mikuláš: *Těšínský knihomil Josef Stříž z Bruzovic*, „Naše kniha” 1931 s. 347; J. Vochala: *Vzácné knižní a listinné památky z lidového vlastnictví na Těšínsku*, „Těšínsko” 1958 č. 8 s. 9–12; – : *Lidová špalíčková literatura na Těšínsku*. Tamże, 1964 č. 13–14 s. 3–19; J. L. Mikuláš: *Vesnický knihomil Josef Stříž z Bruzovic*. Tamże, 1968 č. 2–3 s. 23–28; J. Zahradník: *O českých reformačních spisovatelích na Těšínsku*. Tamże, 1977 č. 1 s. 23–28; K. Ježová: *Knihovna Josefa Stříže ve sbírce Okresního Vlastivědného Muzea ve Frýdku-Místku*. Tamże, 1986 č. 3 s. 26–27.

³⁶ J. L. Mikuláš: *Matice opavská a česká kniha ve Slezsku*. „Naše kniha” 1928 s. 17; – : *O těšínském knihovně*. Tamże, 1925 s. 56; – : *Česká obecni knihovna v Těšíně*. Tamże, 1929 s. 80; J. Vicher: *Čtenářské besedy na Těšínsku*. Tamże, 1929 s. 167; J. Vochala: *První české knihovny a čtenáři na Těšínsku*. „Těšínsko” 1960 č. 14–15 s. 9–11, 1961 č. 18/19 s. 9–12; V. Fícek: *Ke vzniku čtenářských kroužků ve Slezsku*. Tamże 1972 č. 1–2 s. 28–29; J. Nehýbl: *K prvopočátku obrozeneckého knižního ruchu v Těšíně*. Tamże 1973 č. 2 s. 6–7; J. Mikuláš: *Sto let čtenářského ruchu v pobešedských obcích na Těšínsku*, „Studie o Těšínsku” 1974 T. 3 s. 357–368; *Městská knihovna v Orlové*. „Těšínsko” 1981 č. 1 s. 10–14.

³⁷ A. Mazur: *K počátkům knihovnictví na Ostravsku*. „Knihovny” 1962 R. 3 s. 165–202.

³⁸ M. Kudělka: *Leopold Jan Šeršník (1747–1814). Život a dílo*, Ostrava 1957. Ten sam autor przygotował też dwie edycje źródeł odnoszących się do Leopolda J. Szersznika: *Korespondence Leopolda Jana Šeršníka z J. P. Cerronim a J. J. Czikanem*. „Slezský sborník” 1953 T. 51; – : *L. J. Šeršník a Gelasius Dobner*. „Slezský sborník” 1954 T. 52.

Śląska Cieszyńskiego³⁹, a także na wyraźny brak zainteresowania czeskich badaczy dla innych – poza szersznikowską – zabytkowych bibliotek zlokalizowanych w Cieszynie. Wystarczy wspomnieć, iż ostatni bodaj artykuł w języku czeskim na temat biblioteki im. Tschammera ukazał się w 1919 r.⁴⁰

Pomimo powyższych zastrzeżeń oraz faktu, iż literatura czeska jest zdecydowanie uboższa niż literatura polska, a przy tym skażona podobnymi wadami, ze względu na przedmiot swojego zainteresowania wypełnia istotną lukę w polskich ustaleniach i jako taka stanowi ważny element piśmiennictwa poświęconego cieszyńskim księgozbiорom historycznym. Tego samego stwierdzenia nie można niestety odnieść do XX-wiecznych publikacji niemieckich. Poza ogłoszonym w 1900 r. artykułem na temat losów morawskich i śląskich bibliotek klasztornych po kasacie zakonów w XVIII w.⁴¹ oraz pracą Karla Hoinkesa, poświęconą pochodzącej z przełomu XVII i XVIII w. mieszczańskiej bibliotece Zygmunta Frölich (†1720) z Bielska⁴², inne niemieckie opracowania w istotny sposób nie uzupełniają stanu badań nad cieszyńskimi księgozbiорami historycznymi⁴³. Nieliczne obszerniejsze artykuły, jak choćby Herberta Patzelta na temat biblioteki Tschammera, powielają informacje znane w większości z innych publikacji⁴⁴. Podobne zastrzeżenie można sformułować także w stosunku do materiałów, jakie ukazywały się od czasu do czasu na łamach czasopism wydawanych po 1945 r. w Niemczech przez środowiska wywodzące się ze Śląska Cieszyńskiego, jak na przykład „Mein Beskidenland” czy „Beskiden-Kalender”. Brak szerszego dostępu do zbiorów cieszyńskich skutecznie – jak się wydaje – zablokował rozwój niemieckich badań w tej dziedzinie i spowodował, że niemiecka literatura przedmiotu ma bardzo ograniczoną skalę, tak co do liczby publikacji, jak i zakresu podejmowanych problemów.

Próbując sformułować ocenę całości dotychczasowego piśmiennictwa odnoszącego się do cieszyńskich księgozbiорów historycznych, wypada stwierdzić, iż jakkolwiek jest ono stosunkowo bogate, co stanowi zresztą typowe zjawisko dla obszarów pogranicza narodowego i kulturowego⁴⁵, cechują go znaczne braki, tak co do zakresu prezentowanej tematyki, jak i sposobu jej ujmowania. Zdecydowanie przeważają w nim wszelkiego rodzaju prace, przynależne do „zewnątrznej” – według określenia Barbary Bieńkowskiej – warstwy badań nad księgozbiорami hi-

³⁹ Por.: H. Hoňková: *Biblioteka Muzeum Těšínska*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 111–113.

⁴⁰ A. Frita: *Stará bohémica v Těšíně*. „Časopis Muzea království českého” 1919 s. 81–88, 256–263.

⁴¹ A. Schubert: *Die ehemaligen Bibliotheken der von Kaiser Josef II. aufgehobenen Mönchsklöster in Mähren und Schlesien, sowie die der Exjesuiten zu Teschen und Troppau*. Leipzig 1900 s. 321–336, 401–423, 449–468, nadb. „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Jg. 17.

⁴² K. Hoinkes: *Eine Bielitzer öffentliche Bibliothek von 1720 (mit Nachtrag)*. Poznań 1936. W piśmiennictwie polskim kolekcję tę zaprezentowała jedynie W. Ćwiertnia: *Biblioteki publiczne...*

⁴³ Por.: *Stadtmuseum Teschen*. „Heimatkalender Kreises Teschen” 1941 T. 1 s. 74–76; Ch. Plehn: *Die Tschammer-Bibliothek zu Teschen*. „Oberschlesische Zeitung” 1943 nr 325.

⁴⁴ H. Patzelt: *Die Tschammer-Bibliothek in Teschen*. W: *Beiträge zur Geschichte Schlesiens im 19 und 20 Jahrhundert*. bearb.: P. Chmiel, H. Neuback i N. Gussonne. Dülmen 1987 s. 7–10; – : *Die Rudolf-von-Tschammer-Bibliothek*. W: *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen 1989 s. 130–133.

⁴⁵ B. Bieńkowska: *Badania regionalne w historiografii książki*. „Studia o Książce” 1988 T. 17 s. 29–30.

storycznymi⁴⁶, a więc analizujące okoliczności i uwarunkowania powstawania, funkcjonowania i roli bibliotek, a nie samej zawartości zbiorów. Znaczną ich część stanowią zresztą fragmenty różnego rodzaju opracowań, w których problem księgozbiorów historycznych prezentowany jest tylko jako jedno z wielu zagadnień⁴⁷. Obszerniejsze rozprawy w całości poświęcone kwestii księgozbiorów historycznych, w których księgozbiory te poddawane są nie tylko „zewnątrznej”, ale i „wewnętrznej” analizie należą niestety do wyjątków. Gdyby z kolei zbilansować zakres tematów, okaże się, że największej liczby opracowań doczekały się dotąd księgozbiory stanowiące obecnie własność Książnicy Cieszyńskiej oraz biblioteka im. Tschammera. O wiele mniejsza liczba publikacji dotyczy trzech innych cieszyńskich bibliotek zabytkowych, czyli księgozbioru oo. bonifratrów, biblioteki dekanalnej oraz Muzeum. Obfitą literaturę posiadają też biblioteki polskich i czeskich organizacji kulturalno-oświatowych. Kilka szkiców poświęcono ponadto bibliotekom szkolnym oraz księgozbiorom chłopskim. Brak jest natomiast omówień bibliotek szlacheckich⁴⁸, mieszczańskich⁴⁹ i kościelnych spoza Cieszyna. Niewiele też jest nowych prac na temat bibliotek należących do przedwojennych organizacji i instytucji niemieckich oraz żydowskich⁵⁰. Wydaje się, że zbyt mało uwagi poświęcono również współczesnym kolekcjom bibliofil-

⁴⁶ B. Biełkowska: *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*. „Studia o Książce” 1986 T. 16 s. 6–7.

⁴⁷ Obok prac dotyczących poszczególnych organizacji czy też dziejów oświaty i kultury (zob. przyp. 19), mamy tu przede wszystkim na uwadze monografie miejscowości, np.: W. Pindel: *Biblioteki-czasopisma, broszury-publicyści*. W: *Dzieje Skoczowa od zarania do współczesności*. pod red. E. Biszorskiego, Wyd. 2. Skoczów 1993 s. 248–256; K. Ochmian: *Działalność kulturalna i sportowa w Strumieniu w latach 1990–1939*. W: *Strumień. (Z dziejów miasta od jego początków do 1939 r.)*. Strumień 1983 s. 137–140.

⁴⁸ Jedyna charakterystyka biblioteki dworskiej (należącej do Skrbieńskich) zob. H. Lankoči: *Obec a panství Šenov. Kronika starobylé, slezské dědiny*. Polská Ostrava [br.]; por.: A. Frinta: *K. B. Skrbenský, slezský spisovatel XVII stol. „Věstník Matice Opavské” 1919 č. 25 s. 67–81*; szlacheckie proveniencje w bibliotekach L. J. Szersznika i im. Tschammera wymieniają m.in.: M. Kudělka: *Leopold Jan Šeršník...* s. 134–137; J. Broda: *Rodowód i zawartość Biblioteki Zborowej im. Tschammerów w Cieszynie*. „Zwrot” 1970 nr 4 s. 19; M. Pawłowiczowa: *Księgozbiory prywatne...* s. 211; *Biblioteka im. Tschammera...* s. 25–7; w najbliższym, 11 tomie „Pamiętnika Cieszyńskiego” opublikowane zostaną opracowania poświęcone księgozbiorowi Larischów z Solcy (obecnie część Karwiny), pióra Petra Maška oraz bibliotece dworskiej z Grodźca (k. Skoczowa), autorstwa Wacława Gojniczka i Antoniny Staszków.

⁴⁹ B. Polockzowa wymienia np. duży księgozbiór Kaspra Frölicha (†1596 r.) z Cieszyna oraz cenny zbiór muzykaliów należący do ewangelickiego kantora z drugiej połowy XVI w. – B. Polockzowa: *Materiały archiwalne o ośrodku protestanckim w Cieszynie w latach 1585–1644*. „Pamiętnik Cieszyński” 1992 T. 5 s. 79, 84; o istniejących w Cieszynie w XVI, XVII i XVIII w. księgozbiorach mieszczańskich i szlacheckich ta sama autorka wzmiankuje też w: *Życie w dawnym mieście*. W: *Cieszyn. Zarys miasta i powiatu*. pod red. J. Chlebowczyka. Katowice 1973 s. 148; I. Panic pisze z kolei o księgozbiorach absolwentów cieszyńskiego gimnazjum w XVIII w.: – *Gimnazjaliści*. „Kalendarz Cieszyński 1988” s. 91–92.

⁵⁰ Zagadnienia te poruszają tylko: K. Puzio, A. Puzio: *Biblioteki mniejszości niemieckiej w województwie śląskim 1922–1939*. „Roczniki Biblioteczne” 1984 z. 1/2 s. 197–209 oraz W. Cwiertnia: *Biblioteki publiczne w Bielsku-Białej*; niezwykle interesującą, obcojęzyczną kolekcją założoną w Cieszynie w 1964 r., jest biblioteka esperancka, zob.: K. Szczurek: *Biblioteka esperancka*. „Kalendarz Cieszyński 1991” s. 84–87.

skim oraz zbiorom będącym własnością cieszyńskich twórców, naukowców, działaczy społecznych czy politycznych. Niejednokrotnie zresztą na badania te jest już za późno ze względu na rozproszenie części kolekcji.

Poważne luki badawcze przy jednoczesnym powierzchownym i jednostronnym rozpoznaniu części bibliotek powodują, że literatura dotycząca cieszyńskich księgozbiorów historycznych, mimo iż wydaje się obszerna, nie stwarza wystarczającej podstawy do szerszych – wychodzących poza wiek XIX – dociekań z zakresu historii kultury i nauki na tym obszarze. Tymczasem księgozbiory historyczne, zwłaszcza te dawniejsze, mogą się okazać źródłem niezwykle cennych informacji na temat kultury duchowej Śląska Cieszyńskiego w epoce nowożytnej, ówczesnych kontaktów intelektualnych i powiązań księstwa z innymi obszarami, lokalnych środowisk kulturalnych czy nawet poszczególnych wybitnych postaci, a więc – w sumie – zagadnień, które z uwagi na brak innych źródeł zostały do tej pory rozpoznane tylko w bardzo niewielkim zakresie. Także dla badań nad późniejszymi dziejami Śląska Cieszyńskiego, zwłaszcza zaś nad kształtowaniem się świadomości ideowej oraz mentalności jego mieszkańców, rozwojem miejscowego ruchu naukowego i kulturalnego, ścieraniem się różnorodnych wpływów narodowych, wyznaniowych czy nawet politycznych, księgozbiory historyczne mogą okazać się niezwykle przydatne. Należy również podkreślić, że badania w tej dziedzinie przynieść mogą wiele ustaleń, istotnych dla ponadregionalnych syntez czy analiz bibliologicznych, i to zarówno w sferze faktografii, jak i metodologii⁵¹.

Warunkiem pełnego wykorzystania poznawczych wartości księgozbiorów historycznych jest jednak zachowanie w trakcie procesu badawczego elementarnych wymogów naukowego obiektywizmu, co – w tym wypadku – oznacza przede wszystkim konieczność wyzbycia się narodowych, wyznaniowych czy politycznych uprzedzeń. W świetle niedawnych, bo pochodzących jeszcze z końca lat osiemdziesiątych publikacji, stwierdzenie to tylko pozornie wydaje się truizmem. Po wtóre, istnieje pilna potrzeba przygotowania odpowiedniego zaplecza dokumentacyjnego, ułatwiającego wybór właściwych kierunków badań, a zarazem zwiększającego dostępność potrzebnych źródeł. I tak wydaje się, że w pierwszej kolejności należałoby opracować możliwie pełną bibliografię publikacji odnoszących się do księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego, a więc nie tylko opracowań na temat bibliotek i ich właścicieli czy analiz poszczególnych obiektów wchodzących w skład danego zbioru, ale także inwentarzy i katalogów⁵², sprawozdań z dzia-

⁵¹ Por.: B. Bieńkowska: *Badania regionalne...* s. 17–33.

⁵² Inwentarze i katalogi ujęte w pracy: U. Paszkiewicz: *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich założonych w Polsce do 1939 roku. Cz. 1: Księgozbiory instytucjonalne w układzie topograficznym*. Warszawa 1990 s. 50–51 nie wyczerpują całości istniejącego materiału. Oprócz wymienionych już wcześniej prac Filipa Gabriela, Antonína Landfelda, Wojciecha Zycha, Franciszka Popiołka, Ałodii Kaweckiej-Gryczowej (przyp. 10 i 15), można by ów wykaz uzupełnić choćby o: M. Pawlik: *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po św. Józefie Ignacym Kraszewskim*. Lwów 1888; *Katalog der Bibliothek des Techniker-Club in Teschen*. Teschen 1898; *Katalog der Lehrer-Bibliothek*. „Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums zu Bielitz für das Schuljahr 1897/98” 1898–1899 cz. 1–2 s. 3–32, s. 64–79. Po 1939 r. ukazały się ponadto spisy: *Silesiaca w Bibliotece Muzeum w Cieszynie*, oprac. L. Brożek, Cieszyn 1957; *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego*

łałości, regulaminów itd.⁵³ Wydaje się, że szczególnie cenny materiał uzyskać można studiując dawną prasę cieszyńską, na łamach której stosunkowo często pojawiały się notatki na temat funkcjonowania poszczególnych bibliotek, a nawet wykazy otrzymywanych przez nie książek wraz z nazwiskami ofiarodawców. Blżej także należy się przyjrzeć drukowanym sprawozdaniom z działalności miejscowych organizacji czy instytucji, szczególnie zaś szkół różnego szczebla. Również tam znaleźć można niezwykle interesujące informacje o funkcjonowaniu bibliotek, włącznie z rocznymi wykazami nabytków, statystyką dotyczącą czytelnictwa czy katalogami poszczególnych kolekcji⁵⁴. Równoległe z kwerendami bibliograficznymi powinny być prowadzone wszechstronne badania archiwalne, mające na celu opracowania katalogu źródeł rękopiśmiennych przydatnych w badaniach nad księgozbiorami historycznymi. Wydaje się, że szczególnie cenne informacje przynieść może kwerenda w zbiorze testamentów cieszyńskiego Oddziału Archiwum Państwowego w Katowicach, a także w przechowywanych w katowickiej centrali tegoż Archiwum materiałach administracji niemieckiej z czasów II wojny światowej, zawierających m.in. dane dotyczące likwidowanych i reorganizowanych kolekcji bibliotecznych. W badaniach archiwalnych nie można również pominąć zbiorów rękopiśmiennych znajdujących się w cieszyńskich bibliotekach zabytkowych, a obejmujących między innymi inwentarze i katalogi wielu nieistniejących już księgozbiorów⁵⁵. Kwerendą należałoby objąć także zbiory znajdujące się w okolicach Cieszyna i będące w gestii osób prywatnych, kościołów oraz instytucji i organizacji kulturalnych. W tym ostatnim przypadku ustalenia uzyskane w wyniku badań archiwalnych powinny być uzupełniane drogą wywiadów czy ankiet. Za najistotniejszy jednak element przygotowań do stworzenia kompletnej dokumentacji do badań nad cieszyńskimi księgozbiorami historycznymi uznać należy opracowanie pełnej i zgodnej z najlepszymi wzorcami kartoteki proveniencyjnej dla wszystkich zachowanych kolekcji⁵⁶. W Książnicy Cieszyńskiej, w ramach rozpoczętego w 1994 r.

go, red.: A. Puzio, Cz. 1: oprac.: J. M. Dyrda, A. Burzyński, E. Chlebowczyk-Szweda, A. Wolano, Katowice, Cz. 2: M. Sitek, J. M. Dyrda, G. Ciompa-Wucka, B. Gajek, Katowice 1982; V. Pumpřla: *Soupis starých tisků ve sbírce Okresního vlastivědného muzea ve Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek 1985.

⁵³ Gromadzenie materiałów do tego rodzaju bibliografii rozpoczęła niedawno w Książnicy Cieszyńskiej Anna Gojniczek. Niektóre jej ustalenia były dla mnie cenną wskazówką przy przygotowaniu niniejszego artykułu.

⁵⁴ Na przydatność sprawozdań szkolnych do badań bibliologicznych zwrócili ostatnio uwagę Irena Socha i Krzysztof Krysta: *Sprawozdania dyrekcji Gimnazjum...*

⁵⁵ Na przykład w dziale rękopisów biblioteki L. J. Szersznika jeszcze przed 1976 r. znajdował się obejmujący 568 pozycji *Wypiss z Inwentarze kterehoz Datum na Landeku w Sobotu po Swatem Bartolomegi Letha 1640 teykagicz se wszech pozostalych knih po Neb. Urozenym Panu Girzyku Sobku Swobodnym Panu z Kornicz, on en czass na Welke Rudicz, Landeku a Ropiczy od Narzizenych Panuw Commisarzuw J. K. Mti sepsanych a poznamenannych gakoto nasleduge* (sygn. DD IX 43). Być może z powyższej kolekcji pochodzi przechowywana obecnie w bibliotece im. Tschammera *Kronika Hartmanna Schedla* (Augsburg 1496) z wytłoczonymi na okładce inicjałami „G S V K”, które można rozszyfrować jako: „Georg Sobek von Kornitz” (!?); epigramat poświęcony Jerzemu Sobkowi zamieszczony został w: B. Exner: *Anchora utriusque vitae...* Hanau 1619 s. 96; por.: L. J. Scherschnik: *Nachrichten von Schriftstellern...* s. 147–148.

⁵⁶ Por.: B. Bieńkowska: *Kilka uwag i propozycji...* s. 11–13. Znakomitą pomocą metodyczną jest tutaj artykuł M. Sipayłło: *O metodzie badań proveniencyjnych starych druków*. „Z badań nad polskimi księgozbiorami historycznymi” 1975 T. 1 s. 9–30.

długofalowego programu opracowania całości zbiorów bibliotecznych, tego rodzaju badania zostały już zainicjowane i pozostaje tylko mieć nadzieję, że niebawem również inne cieszyńskie biblioteki zabytkowe podejmą trud przygotowania własnych kartotek proveniencyjnych. Jest to istotne i z tego względu, że znaczna część materiałów przechowywanych w różnych kolekcjach jest wobec siebie komplementarna; także pod względem proveniencyjnym.

Realizacja powyższych działań powinna doprowadzić nie tylko do stworzenia warsztatu badawczego w postaci bibliografii i katalogów źródeł, ale przede wszystkim do opracowania pełnego indeksu księgozbiorów historycznych z terenu Śląska Cieszyńskiego i wreszcie – przygotowania spójnego programu dalszych prac badawczych.

Krzysztof Szelong

STATUS OF RESEARCH INTO HISTORICAL BOOK COLLECTIONS FROM THE CIESZYN SILESIA REGION

Summary

More detailed research into the history of books was undertaken at the turn of the 19th and 20th centuries under the influence of the then intensifying debate over the national character of the duchy. It was led by historians connected with the Polish national camp, for whom the presence of Polish books and periodicals in the region constituted a solid argument in favour of the Polish character of Cieszyn Silesia. In time, the local book historians became interested also in the history of the area's libraries. However, the tendency to instrumentally treat the research into both of the above fields resulted in a situation where the Polish researchers dealing with the historical book collections concentrated mainly on proving the historical and contemporary connections between the culture of Cieszyn Silesia and that of Poland. Very few publications of that time are free from national utilitarianism; most of them are materials of a reporting or informative nature. Also the post-war Polish literature pertaining to the historical book collections of Cieszyn was devoted mainly to their role and importance to the process of the development of Cieszyn Silesians' national identity, and the studies concerning the older collections, besides certain rare exceptions of a particularly contributory nature, served, above all, to prove that „[...] the [Polish] book in this integrally Polish district has been functioning incessantly, fulfilling – since the separation of Silesia from the mother country – some especially important tasks”. A similar attitude was adopted by Czech and German historians, although they were altogether much less interested in the historical book collections, which is understandable when one takes into account the fact that, on one hand, until 1920 there were not many Czech libraries in the region, and, on the other hand, that the German historiography, especially after WWII, has been, for obvious reasons, very limited in scope.

Attempting to assess the whole literature concerning the historical Cieszyn book collections one must notice that, although it is relatively rich, which is typical of areas situated along national and cultural boundaries, it is characterised by significant gaps both in terms of its subject matter and the manner of its interpretation. Its overwhelming majority is constituted by various works belonging to the „outer” – in the terminology of Bar-

bara Biełkowska – layer of research into historical book collections, i.e. studies analysing the circumstances and conditions affecting the establishment, operation and role of libraries. Furthermore, its significant section is composed of fragments of various syntheses, in which the issue of the historical collections is only one of many topics. More comprehensive dissertations devoted wholly to the issue of the region's historical book collections, in which they are subjected not only to an „outer” but also an „inner” analysis are unfortunately few and far between. An examination of the scope of the analysed issues shows that the largest number of works deals with the collections belonging to Książnica Cieszyńska (the collections of Leopold J. Szersznik, Józef I. Kraszewski, Tadeusz Reger, the Community Lending Library, the Polish Ethnographic Society, and the so-called former museum collection), and the Tschammer Library. A much smaller number of publications regards the other three historical collections, i.e. of the hospital and monastery book collection of the Hospitalers of St. John of God, the Decanate Library, and the Museum Library. Comprehensive book collections are also in the hands of the local Polish and Czech cultural and educational organisations. A few papers have also been written on school and peasants' libraries. Yet there are no analyses or even general descriptions of any libraries of nobility, middle-class or the church from outside Cieszyn. Apart from some older materials, there are also no works about the libraries belonging to any pre-war German or Jewish organisations or institutions. Insufficient attention has been paid to contemporary bibliophile collections.

Serious research gaps with a simultaneous superficiality and one-sidedness in the scientific description of some libraries have brought about a situation in which the literature regarding the historical Cieszyn book collections does not form a sufficient basis for any wider, i.e. extending beyond the 19th century, investigations into the history of culture and science in the region. Yet the historical book collections, especially the older ones, could prove an enormously valuable source of information on the intellectual culture of Cieszyn Silesia in the modern era, the ideological and cultural links of the duchy with other areas, the local cultural circles or even individual personalities from the world of culture or science, and so, in short, on issues about which our knowledge is only very rudimentary, due to a general lack of other sources. However, in order that systematic research into the book collections of Cieszyn can be conducted and their cognitive value fully realized, two conditions must be met. Firstly, all the scientific objectivity requirements must unreservedly be complied with, which in this case means overcoming national, religious or political prejudices. In the light of some recent publications, i.e. coming from the end of the 1980s, the remark appears truistic only on the surface. Secondly, it is necessary to prepare a proper documentation basis, facilitating the choice of research directions and rendering the necessary sources more accessible. Above all, complete provenience registers for all the historical libraries should be made, a full bibliography of the publications concerning the historical book collections from the area of Cieszyn Silesia should be compiled and a catalogue of the manuscripts useful in researching the issue should be prepared. The above steps should result in creating a fully-comprehensive index of the historical Cieszyn book collections and in formulating a consistent strategy for further scientific research.

Barbara Bieńkowska

Warszawa

WARTOŚĆ ZBIORÓW CIESZYŃSKICH DLA KULTURY I NAUKI EKSPERTYZA

I

Cieszyn stanowi ośrodek jedyny w Polsce, a rzadki również w skali światowej, w którym zachowały się dokumenty narastania kultury materialnej i duchowej, od średniowiecza po czasy najnowsze, i to dokumenty o wartości nie tylko lokalnej, lecz również uniwersalnej. Jest to bowiem teren wyjątkowo dynamicznego rozwoju kultury ze względu na swe położenie geograficzne i losy historyczne. Zmiany w przynależności politycznej, współżycie i rywalizacja społeczności polskiej, czeskiej i niemieckiej (nie bez udziału innych nacji, np. Żydów), różne tradycje kulturowe i wyznaniowe wymuszały tolerancję, wyostrzały świadomość własnej tożsamości oraz ciekawość innych modeli intelektualnych, aktywizowały jednostki i środowiska, uświadamiały rolę dokumentacji pisanej. Cieszyn stanowił centrum administracyjne, gospodarcze i kulturalne bardzo specyficznego regionu; był siedzibą władz lokalnych, sądów, szkół, instytucji religijnych, stowarzyszeń społecznych i kulturalnych, a także organizacji politycznych i narodowościowych. Powstawały tu i były przechowywane księgozbiory bogate i różnorodne, ściśle związane z tworzącymi je społecznościami.

Zespół źródeł – jakkolwiek uszczuplony przez zniszczenia okupacyjne i powojenne, błędne decyzje administracyjne, brak opieki i katastrofizm losowe, kradzieże oraz naturalne, z biegiem czasu, zużycie – w podstawowym zrębie zachował się w miejscach swego powstania i historycznego funkcjonowania. Co ważne, poszczególne kolekcje niejako uzupełniają się wzajemnie. Ich komplementarny charakter pozwala na badania kompleksowe, wymagające naświetlenia z wielu stron. Zbiory biblioteczne dopełniają się dzięki zróżnicowaniu funkcji oraz proveniencji. W sukurs przychodzą bogate zbiory archiwalne, zachowane w Archiwum Miejskim w Cieszynie, parafiach – katolickiej i ewangelickiej oraz w klasztorze Oo. Bonifratrów.

Każda kolekcja ma własną – sobie tylko właściwą – historię, charakter i funkcję. Z tych powodów powinna być indywidualnie traktowana – pielęgnowana i ochraniana w swoim właściwym otoczeniu i nie zmienionym statusie prawnym. Byłoby natomiast bardzo korzystne stworzenie wspólnej bazy informacyjnej o zbiorach (komputerowego katalogu centralnego) dla umożliwienia orientacji użytkownikom oraz prowadzenia – w przyszłości – wspólnej polityki i uzupełniania zbiorów i programu konserwacji.

Wszystkie zbiory cieszyńskie – w różnym stopniu i kolejności – wymagają pilnie opieki oraz interwencji konserwatorskiej.

Żadna z kolekcji nie ma pełnego katalogu, a niektóre z nich pozbawione są nawet aktualnej dokumentacji inwentarzowej. Katalogi cząstkowe, pochodzące z różnych – zwykle odległych – czasów, prowadzone były według swoistych metod, uniemożliwiających nie tylko porównanie obiektów, ale często również ich identyfikację. Dlatego większość danych pochodzących z dotychczasowych opracowań ma charakter orientacyjny i niepełny¹. Brak aktualnych adnotacji ubytków, z drugiej zaś strony wiele pozycji umyka rejestracji – nie zostały bowiem skatalogowane ani nawet rozpoznane (np. nierozpisane klocki). Ze względu na brak pełnej aktualnej dokumentacji stanu liczbowego księgozbiorów cieszyńskich redakcja nie komentuje różnic w ocenie wielkości zbiorów podawanych przez poszczególnych autorów wykorzystujących odmienne źródła. Wydaje się, że jako najbardziej wiążące można uznać szacunki właścicieli poszczególnych kolekcji.

II

Podstawowy zasób cieszyńskich księgozbiorów historycznych tworzy kilka kolekcji o wyraźnie zarysowanej specyfice². Największy zespół stanowią zbiory zgromadzone obecnie w Książnicy Cieszyńskiej – miejskiej bibliotece naukowej, powołanej 1 stycznia 1994 r., przede wszystkim dla ochrony i wprowadzenia do obiegu naukowego cieszyńskich zbiorów zabytkowych. Skupia ona ok. 120 000 t. druków (w tym ok. 17 000 starych druków) oraz ok. 17 000 rękopisów³. Pochodzą one z różnych zespołów, z których najważniejszymi są:

– Znana i wielokrotnie opisywana biblioteka fundacyjna (skrót: Sz.) ks. Leopolda Jana Szersznika (1747–1814), uczonego i pedagoga, otwarta do użytku publicznego w Cieszynie w 1802 r., tutaj funkcjonująca i zachowana w swym podstawowym kształcie (łącznie z układem wewnętrznym i meblami)⁴. Kolekcja

¹ Księgozbiory cieszyńskie były przedmiotem licznych publikacji, wskazujących na wartość zasobów i konieczność ich naukowego opracowania. Zestaw i charakterystykę dotychczasowej literatury przedmiotu zawiera artykuł: K. Szelong: *Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 5–14. Zmienioną i uzupełnioną wersję rozprawy zob. s. 57–72 niniejszego tomu.

² Ich zwięzłe charakterystyki zawarte są w publikacji: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Red. H. Łaskarzewska. Warszawa 1993. Dalej, dla uniknięcia częstego powtarzania tych samych nazw bibliotek, używać będę skrótów.

³ Zob.: *Książnica Cieszyńska*. Oprac. K. Szelong i in. Cieszyn 1995.

⁴ Por. 190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992. Cieszyn 1993.

zawierająca zbiory rodzinne oraz spuściźnię po cieszyńskim kolegium jezuickim, pomnażana była przez twórcę ze zapałem działacza oświeceniowego i bibliofila. Osiągnęła wysoką wartość użytkową, jak również kolekcjonerską dzięki przemyślanej koncepcji uniwersalnego księgozbioru z przełomu XVIII i XIX w., a także zachowaniu w nim licznych cymeliów. W przyszłości ma stanowić w Książnicy Cieszyńskiej wyodrębnioną ekspozycję muzealną, służąc jednocześnie czytelnikom swymi dziełami (ok. 15 000 t.).

– Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887) (skrót: K.), wybitnego polskiego powieściopisarza i działacza politycznego oraz kulturalnego, właściciela drukarni, ilustratora książek, ich znawcy i miłośnika. Był on człowiekiem o niezwykle bujnym życiorysie, szerokich zainteresowaniach i kontaktach. Główny zrąb jego kolekcji książek, gromadzonych w kraju i za granicą, znalazł się w Cieszynie w 1925 r., dzięki darowiźnie syna pisarza⁵. Liczący obecnie ok. 15 000 t. księgozbiór, jakkolwiek niepełny, dobrze odzwierciedla wysoką rangę, kompetencje i horyzonty intelektualne i artystyczne twórcy-bibliofila. Tylko ten zbiór nie powstał w Cieszynie, lecz został tu przywieziony.

– Księgozbiór Czytelni Ludowej (skrót: CzL) swą genezą wiąże się z silnym, od połowy XIX w., cieszyńskim ruchem oświatowo-narodowościowym. Wspierany przez działaczy lokalnych oraz społeczników z całej Polski zgromadził reprezentatywny zbiór piśmiennictwa polskiego, głównie z XIX i początku XX w., ale też – dzięki darom ideowych mecenasów – cenne zabytki piśmiennicze dawniejszych epok. Dziś zespół ten liczy ok. 17 000 t., w tym 2000 starych druków.

– Księgozbiór Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (skrót: PTL), powołanego w Cieszynie w 1901 r., dzięki inicjatywie wybitnego regionalisty i bibliofila ks. Józefa Londzina (1862–1929). Zbiór książek liczący obecnie ok. 10 000 t. uzupełnia niemal drugie tyle rękopisów i dokumentów życia społecznego regionu. Całość obfituje w rzadkie pozycje folklorystyczne oraz unikatowe silesiaka.

– Kolekcja Tadeusza Regera (1872–1938), (skrót: R.) działacza niepodległościowego i polityka, obejmuje część jego księgozbioru (ok. 7000 t.) oraz archiwum (ok. 5500 jedn.).

– Tak zwany Księgozbiór pomuzealny (skrót: M.) stanowi część książek, które w 1960 r. wydzielono z Muzeum Miejskiego w Cieszynie. Obecnie znajduje się on w Książnicy Cieszyńskiej. Liczy on ok. 30 000 druków (w tym ok. 2500 starych druków) oraz kilkadziesiąt rękopisów. Proweniencyjnie rzecz biorąc jest to tzw. zbieranina – dary pochodzące z różnych kolekcji prywatnych oraz pozostałości po zlikwidowanych instytucjach lokalnych. Stanowi barwną mozaikę proveniencyjną – jak żaden inny zespół sugestywnie oddaje przegląd nurtów, ambicji i orientacji intelektualnych oraz ideowych mieszczaństwa cieszyńskiego XIX–XX w. Jak w zwierciadle, odbijają się w nim programy szkolne i późniejsze lektury miejscowej inteligencji.

⁵ Wcześniej, z zamiarem sprzedaży zbiorów, sporządzony został ich spis: M. Pawlik: *Katalog księgozbioru rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim...* Lwów 1888. Większość książek z tego spisu znajduje się w Cieszynie, inne zbiory uległy rozproszeniu.

Integralna, a równocześnie najcenniejsza, pod względem bibliologicznym, część tego zespołu jest przechowywana w macierzystym Muzeum Miejskim w Cieszynie. Pozostały tam pozycje zakwalifikowane do specjalistycznej biblioteki oraz dzieła o walorach obiektów muzealnych – łącznie ok. 20 000 t., w tym ok. 350 starych druków o wielkiej wartości⁶.

Ponadto w Cieszynie znajdują się inne kolekcje zabytkowe, a wśród nich najważniejsze:

– Biblioteka im. Tschammera (skrót: T.), najdawniejsza, największa i najcenniejsza zabytkowa biblioteka ewangelicka w Polsce, przechowywana w tym samym miejscu – w kościele Jezusowym parafii ewangelicko-augsburskiej w Cieszynie – od swego zarania w połowie XVIII w. do dziś. Liczy przeszło 16 500 t., w tym ok. 5000 starych druków, a ponadto ok. 600 rękopisów nieoszacowanej wartości. Brak katalogów uniemożliwia bardziej precyzyjną ocenę tego niezwykle interesującego zbioru, pilnie wymagającego zresztą nie tylko bibliotecznego i naukowego opracowania, ale również fizycznego oczyszczenia i konserwacji⁷.

– Biblioteka Dekanatu (skrót: D.) przechowywana przy kościele parafialnym wyznania rzymskokatolickiego p.w. Św. Marii Magdaleny, sięgająca początkami XVII w., ukonstytuowana za sprawą wybitnego intelektualisty i działacza społecznego ks. Jana Brzuski (1757–1840) w początku XIX w. Liczy ona obecnie ponad 4000 t. (w tym liczne stare druki). Odzwierciedla losy i problemy społeczności katolickiej tego regionu oraz osobiste zainteresowania duszpasterzy, wśród których kilku stanowiło wybitne osobowości. Zbiór, przechowujący cenne druki lokalne, jest zabezpieczony i zinwentaryzowany. Według najbliższych planów ma stanowić część zabytkową biblioteki – organizowanego właśnie – gimnazjum katolickiego pn. „Dziedzictwa Błogosławionego Jana Sarkandra” w Cieszynie⁸.

– Biblioteka Oo. Bonifratrów (skrót: B.), gromadzona w klasztorze od 1700 r. do czasów współczesnych, składa się głównie z dzieł religijnych oraz medyczno-przyrodniczych. Poniosła ona znaczne straty w czasie II wojny światowej, jednak do dziś przechowuje ok. 3000 cennych, dawnych dzieł⁹.

Tak więc w cieszyńskich zbiorach zabytkowych znalazły się najważniejsze typy bibliotek: fundacyjna L. J. Szersznika (barokowo-oświeceniowa z pierwiast-

⁶ Por. J. Spyra: *Zabytkowy księgozbiór Bruno Konczakowskiego*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 29–33; – *Informacja na temat kolekcji starodruków i inkunabułów w zbiorach Muzeum w Cieszynie*. Maszyn. [maj. 1996]; Rozmowa w dn. 21 maja 1996 r. z p. Dyrektorem Muzeum mgr Małgorzatą Płazak.

⁷ Zob. G. Ciompa-Wucka: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 23–28; J. Brzeżycki: *Podsumowanie przeglądu starych druków z biblioteki im. Tschammera oraz zalecenia konserwatorskie do przechowywania całości zbioru w kościele Jezusowym w Cieszynie*. Maszyn. [maj. 1996]; Rozmowa w dn. 21 maja 1996 r. z Ks. Proboszczem Janem Malcerem.

⁸ W. Pawłowicz: *Biblioteka Dekanatu w Cieszynie. Historia i księgozbiór*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 42–52; Rozmowa w dn. 21 maja 1996 r. z Ks. Proboszczem Henrykiem Sattawą.

⁹ M. Pawłowiczowa: *Księgozbiór Oo. Bonifratrów w Cieszynie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* s. 34–41; *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego*. Cz. I. Red. A. Puzio. Katowice 1982; M.M. Łobozek: *Archiwum i biblioteka Bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa 1995; Rozmowa w dn. 21 maja 1996 r. z Przeorem Oo. Bonifratrów w Cieszynie O. drem M.M. Łobozkiem.

kami romantyzmu), prywatna (romantyczno-pozytywistyczna) J. I. Kraszewskiego, prywatny warsztat pracy polityka z przełomu XIX–XX w., dwie XIX-wieczne biblioteki stowarzyszeń naukowych i społecznych (chciałoby się powiedzieć – pozytywistyczne: CzL i PTL), dwie biblioteki parafialne – katolicka i ewangelicka, jedna klasztorna oraz księgozbiór instytucji naukowej – muzeum – stanowiący panoramę stylów i epok z przewagą XIX i I połowy XX w.

To oczywiście bardzo uproszczone i formalistyczne podziały. Można też usiłować klasyfikować księgozbiory z punktu widzenia ich wartości bibliofilskich¹⁰, orientacji religijnych¹¹ i narodowościowych¹², języków¹³, tematyki i poziomów piśmiennictwa¹⁴, geografii i chronologii wydawniczej¹⁵ oraz wielu innych aspektów.

¹⁰ Najwyższą pozycję zająłby zbiór Szersznika: dalsze Kraszewskiego, Czytelnia Ludowej, pomuzealny i pozostałe, w których też kryją się cymelia.

¹¹ Na dwóch biegunach znalazłyby się katolickie zbiory Szersznika, Dekanatu i Bonifratrów oraz ewangeliczne Tschammera. Inne kolekcje nie mają tak wyraźnie wyznaniowego charakteru, najwyżej pewne preferencje.

¹² Uniwersalna (z przewagą orientacji czesko-austriackiej) kolekcja Szersznika; wyraźnie polonistyczne – Kraszewskiego, Regera, CzL i PTL; zorientowane na kulturę niemiecko-austriacką: Tschammera i pomuzealna.

¹³ Dominują oczywiście trzy języki: łacina, polski i niemiecki. Znaczące miejsca zajmują też: czeski, starogrecki i hebrajski. Z innych języków nowożytnych najczęściej spotyka się francuskiego, angielskiego, włoskiego i rosyjskiego. Inne języki pojawiają się sporadycznie. Oczywiście rozrzut językowy w poszczególnych kolekcjach jest różny. Najbardziej zróżnicowane pod tym względem są zbiory Kraszewskiego.

¹⁴ Na przykład w zbiorach Kraszewskiego, CzL, PTL znajduje się wiele pozycji popularnych, folklorystycznych i beletrystycznych, których brakuje w innych zespołach. Obfitują one również w literaturę dewocyjną występującą także w bibliotekach Dekanatu i Bonifratrów. W bibliotece Tschammera, obok oczywistej przewagi tematyki religijnej, zwraca uwagę liczebność filozofii (m.in. szczególnie zainteresowanie dziełami J. M. Hoene-Wrońskiego), prawa, ekonomii i pedagogiki. Podobne preferencje można znaleźć w zbiorach Szersznika. Wśród książek pomuzealnych dominują dziedziny frapujące XIX-wieczną inteligencję: nauki matematyczno-fizyczne i przyrodnicze, ekonomia i prawo, administracja. Wszędzie oczywiście bardzo wiele miejsca zajmuje historia (łącznie z parenetyką i polityką), filologia i kultura antyczna, geografia i krajoznawstwo, a nade wszystko wydawnictwa informacyjne (encyklopedie, słowniki) oraz podręczniki i wszelkiego rodzaju kompendia. Wszędzie też (poza księgozbiorem Kraszewskiego) bardzo wyraźnie rysuje się charakter regionalny – śląski – w tematycznym doborze pozycji oraz w geografii wydawniczej.

¹⁵ Niezależnie od gromadzenia dawnych wydawnictw wszyscy właściciele dbali o aktualizację zbiorów, dlatego książki napływały sukcesywnie, acz ze zmiennym natężeniem, jako że większość pochodziła z darów. Różne były daty zamknięcia poszczególnych kolekcji, w zależności od losów osób lub instytucji sprawczych. Generalnie jako zbiory zabytkowe traktuje się obiekty zgromadzone do końca II wojny światowej, w 1945 r. Najwięcej pozycji wydanych do 1800 r. zawierają zbiory Szersznika, Kraszewskiego, CzL i Tschammera; wydawnictw XIX-wiecznych – Kraszewskiego, CzL, PTL, Tschammera oraz pomuzealne, z I poł. XX w. – Regera i pomuzealne.

Rozrzut geograficzny wydawnictw jest olbrzymi. W odniesieniu do starych druków dominują oczywiście ówczesne potęgi wydawnicze – Niemcy, Włochy, Francja, Niderlandy, Szwajcaria. Są też publikacje polskie, czeskie, angielskie i in. Szczególnie interesujące są liczne produkty typograficzne oficyn śląskich (Brzeg, Nysa, Wrocław) oraz wschodniopruskich i pomorskich (Królewiec, Kwidzyna, Toruń, Gdańsk), i to zarówno w odniesieniu do starych, jak i nowych druków. Największą różnorodność geograficzną reprezentują zbiory Szersznika, Kraszewskiego i kolekcja zachowana w Muzeum Miejskim. W bibliotece Tschammera przeważają druki z Niemiec, w zbiorze pomuzealnym – z Niemiec i Austrii; CzL i TCL – z ziem polskich (zwłaszcza Polski południowej). W typograficzne bohemika i silesiaka obfitują zwłaszcza zbiory TCL i Dekanatu.

Jednak wskażą one tylko najogólniejsze preferencje. Bardzo wiele cech jest wspólnych, a te różniące potęgują jeszcze bogactwo zbiorów zabytkowych Cieszyna.

Rozważając je koniecznie trzeba brać pod uwagę ogromne zasoby rzadkich czasopism, wzajemnie się dopełniających w poszczególnych kolekcjach, a także zbiory rękopisów i dokumentów życia społecznego, stanowiących kopalnię wiedzy przede wszystkim o regionie, ale nie tylko o nim¹⁶. W przytłaczającej większości są one dotąd nie wykorzystane naukowo, a nawet nie rozpoznane z powodu braku opracowania bibliotecznego (np. kolekcje Regeera i Tschammera).

I jeszcze jedna istotna uwaga: omawiane tutaj księgozbiory zabytkowe stanowią tylko część żywej kultury piśmienniczej Miasta. Obok istniały i funkcjonują obecnie inne biblioteki instytucjonalne oraz prywatne, obfitujące w obiekty o wartości historycznej, a także twórczo kontynuujące dawne tradycje zbierackie¹⁷.

III

Wolno zadać pytanie, jakie znaczenie dla współczesnej nauki i kultury mają zgromadzone i zachowane w Cieszynie dawne księgozbiory? Pożytki z nich płynące są, a przede wszystkim mogą być wielorakie. Jest to bowiem potencjał w nieznacznym tylko stopniu dotąd wykorzystany.

1. Zbiory cieszyńskie zawierają fundamentalne dziedzictwo piśmiennictwa kultury europejskiej. Na ich podstawie można byłoby ułożyć idealny kanon lektur wyrobionego i wymagającego czytelnika, poczynwszy od epoki renesansu, aż po połowę XX w. Zadbali o to – niezależnie od siebie i każdy we własnym zakresie – tacy fundatorzy, jak: Szersznik, Kraszewski, Tschammer oraz ich następcy. Ważne, że każdy z nich reprezentował odmienną formację intelektualną i – jeśli wolno tak powiedzieć – opcję ideologiczną. To, co łączyło wszystkich chyba, a przynajmniej najbardziej znaczących, twórców i mecenasów księgozbiorów cieszyńskich, to szerokie horyzonty umysłowe, tolerancja światopoglądowa, otwartość na nowe (choćby obce, a nawet wrogie) idee, ciekawość świata i ludzi, głęboki szacunek dla wiedzy, sztuki i postępu – wyrażanych w słowie pisanym – i łączące się z tym umiłowanie książki. W każdej kolekcji można dostrzec – co zrozumiałe – pewne preferencje ideologiczne oraz tematyczne, nie ma natomiast ostrej cenzury, ani religijnej, ani politycznej, ani nawet obyczajowej¹⁸.

¹⁶ Wyobrażenie o możliwościach poznawczych tkwiących w zbiorach rękopisów Szersznika i Bonifratrów przynoszą niedawne publikacje: I. Panic: *Zespół archiwalny biblioteki ks. Leopolda Jana Szersznika. W: 190 lat założenia...* s. 61–67; M. M. Łobozek: *Archiwum i biblioteka...*

¹⁷ W okresie międzywojennym w Cieszynie było ponad 70 księgozbiorów odnotowanych w specjalistycznym piśmiennictwie. Ich zasoby w dużej części uległy zagładzie w czasie II wojny światowej (np. biblioteka „Dziedzictwa Błogosławionego Jana Sarkandra...” na Starym Targu), część jednak niewątpliwie zdołano ocalić i zasila współczesne księgozbiory.

¹⁸ W odniesieniu do kolekcji Szersznika stwierdzili to: T. Aleksandrowicz: *Antyk w księgozbiore księdza Leopolda Jana Szersznika w Cieszynie*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994 s. 204–209; – : *Biblia w cieszyńskim księgozbiore księdza Leopolda Jana Szersznika*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994 s. 204–209; T. Sławek: *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...* s. 69–79.

Obok niewątpliwego bibliofilstwa i prawdopodobnej dozy pożytecznego snobizmu, o nabywaniu książek decydowały względy pragmatyczne. Kompletowano przede wszystkim autorów szkolnych, wykładanych i zalecanych w gimnazjach i akademiach, dzieła przydatne w pracy zawodowej, obecne w bieżącym obiegu kulturalnym. W zbiorach cieszyńskich znajdujemy takie pozycje w wielu wariantach wydawniczych: od najprzedniejszych edycji po produkty standardowe, popularne, a nawet tandetne.

Podstawowymi składnikami obowiązującego instrumentarium wykształconego Europejczyka, bez względu na stan, zawód i narodowość były:

– Biblia. W księgozbiorze Szersznika znajdowało się ponad sto różnych wersji tej księgi nad księgami. Badający tę kwestię Tadeusz Aleksandrowicz¹⁹ doszukiwał się 1 rękopisu, 4 inkunabułów, 23 druków szesnastowiecznych, 26 – siedemnastowiecznych, 52 – pochodzących z wieku XVIII i 20 z XIX w. Były to oczywiście różne kompozycje ksiąg i wersje językowe oraz interpretacje wyznaniowe. Obok przeważających katolickich, nie zabrakło też różnowierczych. Co najmniej drugie tyle, jeśli nie więcej, zawierają w sobie inne kolekcje. Najbardziej znaczącą w tym względzie jest oczywiście ewangelicka biblioteka im. Tschammera, gdzie przeważają wydania protestanckie, w językach oryginałów oraz narodowych (bardzo wiele różnych wydań *Biblii* Lutra), od XVI do XIX w., z rozlicznymi komentarzami. Liczne i cenne wydania *Biblii* oraz piśmiennictwo z nią związane znajduje się też w innych zespołach, przy czym wyznanie właściciela nie determinowało ideologii ani kierunku interpretacji.

– Antyk. Wykształcenie klasyczne stanowiło podstawę edukacji aż do XX w. Dlatego też wszystkie kolekcje przeniknięte są dziełami autorów antycznych. Tadeusz Aleksandrowicz²⁰ znalazł w bibliotece Szersznika „ponad trzysta woluminów różnych edycji prac pisarzy antycznych”²¹. Wśród nich wymienia niemal wszystkich znanych wówczas klasyków: Arystotelesa, Platona, Marka Aureliusza, obu Seneków, Apulejusza, Cyserona, Hipokratesa, Galena, Pliniuszów, Euklidesa, Witruwiusza, Herodota, Tukidydesa, Ksenofonta, Polibiusza, Strabona, Józefa Flawiusza, Appiana, Plutarcha, Cezara, Sallustiusza, Wellejusza Paterkulusa, Waleriusza Maksymusa, Tacyta, Florusa, Justyna, Kurcjusza Rufusa, Eutropiusza, Ammiana Marcellina, Neposa, Swetoniusza, Homera, Ezopa, Anakreonta, Sofoklesa, Eurypidesa, Arystofanesa, Teokryta, Kallimacha, Plauta, Terencjusza, Stacjusza, Lukrecjusza, Katullusa, Horacego, Wergiliusza, Lukana, Petroniusza, Marcjalisa, Juwenalisa, Klaudiana oraz Kwintyliana. Do tego wykazu można dopisać jeszcze innych autorów (np. Katona, Aischylosa, Owidiusza, Propercjusza, Diodora Sycylijskiego, Dionizjusza z Halikarnasu, Heliodora, Biona, Moschosa). Nade wszystko zaś można z różnych księgozbiorów zestawzić, bliską kompletności, listę ich dzieł. Ślusznie bowiem zauważa T. Aleksandrowicz, że niektóre nazwiska reprezentowane były tylko wybranymi tytułami²². Dodajmy, że tak działo się nie tylko u Szersznika, ale

¹⁹ *Biblia w cieszyńskim księgozbiorze...*

²⁰ *Antyk w księgozbiorze...*; zob. też: Tenże: *Śladami antyku i Biblii. Z dziejów cieszyńskiego księgozbioru księdza Leopolda Jana Szersznika w latach 1922–1945*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1922–1945*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994 s. 206–212.

²¹ *Antyk w księgozbiorze...* s. 165.

²² *Antyk w księgozbiorze...* s. 166.

też w innych zespołach. Niemniej obecność tekstów antycznych jest stałym elementem każdego zbioru, nie tylko do czasów oświecenia włącznie, ale też głęboko w wiek XIX. W kolekcjach bibliofilskich spotykamy więcej znakomitych edycji pochodzących ze sławnych oficyn włoskich, francuskich, niemieckich czy niderlandzkich, jak np. Manucjuszów, Badiusa, Estienów, Kobergera, Brickmanna, Frobena, Oporina, ale też sporo wypisów i antologii do użytku szkolnego. W innych (np. w zbiorze pomuzealnym) uderza mnogość wydań (całe ich długie serie) i egzemplarzy oraz różny ich poziom edytorski, od wykwintnych tomików poprzez skromne, lecz staranne filologiczne edycje XVIII- i XIX-wieczne (głównie niemieckie np. *Typographia Societatis Bipontinae* czy Teubner w Lipsku) do niedbałych skryptów uczniowskich, gęsto zabazgranych zresztą pracowitymi notatkami.

Z rolą *Biblii* i antyku wiążą się studia nad językami oraz kulturą łacińską, grecką i hebrajską. Liczne dowody tych zainteresowań znajdują się w zbiorach cieszyńskich, oferujących niezwykle bogaty zestaw piśmiennictwa, poczynając od gramatyk, słowników i podręczników, aż po specjalistyczne, dogłębne rozprawy filologiczne. Wiele miejsca zajmują też studia nad historią starożytną i zabytkami²³.

– Pisma ojców i doktorów Kościoła, sławnych teologów i reformatorów religijnych. W tym zakresie też można zebrać ze wszystkich księgozbiorów szeroki kanon. Najwięcej zachowało się monumentalnych wydań w kolekcjach Szersznika, Tschammera, pomuzealnej i Czytelni Ludowej. Są więc w dużym wyborze pisma: św. św. Ambrożego, Atanazego, Augustyna, Bazylego, Bonawentury, Cypriana, Euzebiusza, Jana Chryzostoma, Tomasza z Akwinu i wielu innych. Są pisma Dunsza Szkota, P. Lombarda, R. Bellarmina z jednej strony, a M. Lutra, F. Melanchtona (zarówno teologiczne, jak filologiczne i pedagogiczne), J. Kalwina, J. Oecolampadiusa czy braci polskich (*Katechizm rakowski*, *Bibliotheca Fratrum Polonorum*) – z drugiej.

Towarzyszyła im ogromna, zróżnicowana w zależności od proveniencji zbioru, literatura teologiczna, ascetyczna, polemiczna i dewocyjna. Liczne i niezwykle cenne są księgi liturgiczne (mszały, psalterze, agendy), dzieła dotyczące prawa kanonicznego, historii i organizacji kościołów, żywotów świętych, życia religijnego i obiektów sakralnych²⁴.

²³ Najczęściej powtarzają się nazwiska A. Donata (tylko Szersznik zgromadził 9 różnych wydań jego gramatyki), A. Kalepina (m.in. *Latinae atque adeo Graecae linguae dictionarium*. Basileae 1550), Ch. Cellarius (duży wybór jego słowników i komentarzy do autorów łacińskich), G. Knapkiego (*Thesaurus Polono-Latino-Graecus* w kilku wydaniach), J. Buxdorfiusa (gramatyki, podręczniki i studia hebraistyczne). Jest też monumentalny słownik C. Dufresne Du Cange: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis*. Parisiis 1733–1736 (K.) i inne wydanie – Halae 1772–1784 (Sz.).

Za opracowania typowe w omawianych zbiorach można uznać np. S. Dare: *De excidio Troiae historia*. Lipsiae 1498 (M.); J. Polterus: *Archeologia Graeca...* Venetiis 1734 (K.); A. F. Gorius: *Antiquitates Etruscae*. Norimbergensis 1770 (K.); Ch. Adrichomius: *Theatrum Terrae Sanctae et Bibliocarum historiarum*. Coloniae Agrippinae 1590 (Sz.).

²⁴ Na przykład Ambrosius: *Commentarii in omnes Divi Pauli Epistolas ex restitutione*. Coloniae 1532 (Sz.); Athanasius: *Opera*. Parisiis 1520 (Sz.); Basilius Magnus: *Opera*. Coloniae 1523 (Sz.); Cyprrianus Caecilii: *Opera*. Basileae 1521 (Sz.); Joannes Chrysostomus: *Lucubrationes* Basileae 1525 (Sz.); Thomas Aquinas: *Summa...* Norimbergae 1475 (Sz.); Duns Scotus: *Commentarius in III et IV Sententiarum...* Venetiae 1506 (Sz.); Duns Scotus: *Questiones in quattuor libros Sententiarum*. Venetiae 1497 (M.); P. Lombardus: *Sententiarum libri...* Basileae 1484 (i in. wyd. M.); J. de Voragine: *Legenda aurea*. Norimbergae 1481 (i in. wyd. M.).

– Dzieła innych, znanych autorów nowożytnych również układają się w uniwersalny, acz niezwykle rozbudowany kanon. Kilkadzieśnię nazwisk przytoczonych poniżej ma na celu tylko zilustrowanie jego rozpiętości. Tak więc spotykani są w najrozmaitszych edycjach, wyborach, antologiach i przekładach: F. Bacon, P. Bayle, C. Beccaria, J. Bernoulli, G. Boccaccio, J. E. Bodin, N. Boileau, J. B. Bossuet, G. L. Buffon, T. Campanella, B. Castiglione, M. Cervantes, A. Cieszkowski, E. Condillac, J. Cook, G. Cuvier, Dante, C. Darwin, D. Diderot, Erazm z Rotterdamu²⁵, F. Fenelon, B. Fontenelle, Galileusz, K. Gessner, E. Gibbon, J. W. Goethe, C. Goldoni, H. Grotius, L. Guicciardini, J. G. Herder, J. M. Hoenne-Wroński, I. Kant, Kartezjusz, J. Kochanowski, J. A. Komenski, W. G. Leibnitz, C. Linneusz, J. Lipsius, J. Locke, N. Macchiavelli, K. Marks, J. B. Molière, T. Momsen, M. Montaigne, Ch. Monteskiusz, B. Pascal, Paracelsus, J. H. Pestalozzi, A. Pope, Platina, J. Racine, J. Regiomontanus, J. Reuchlin, J. J. Rousseau, F. Schiller, A. Shaftesbury, W. Shakespeare, J. Swift, T. Tasso, L. Valla, A. Vesalius, F. M. Voltaire, J. Winckelmann, E. Young²⁶ i wielu, wielu innych. Nie zawsze udałoby się zestawić komplety ich dzieł w oryginałach, ale zachowany wybór w wielu wypadkach można uznać za reprezentatywny²⁷.

– Wydawnictwa informacyjne (encyklopedie, słowniki, bibliografie, informatory biograficzne i rzeczowe) zajmują szczególnie eksponowane miejsce w zbiorach, w znacznej mierze gromadzonych – przecież – w celach dydaktycznych. Tak więc mamy bardzo bogaty zbiór encyklopedii, wśród których są dwa egzemplarze P. Bayle: *Dictionnaire historique et critique* (Sz., K.), kompletne wydanie *Wielkiej encyklopedii francuskiej* (CzL), dziewiętnastowieczne encyklopedie niemieckie (m.in. *Allgemeine Deutsche Real-Encyclopädie*) i francuskie (np. *Grand dictionnaire universel du 19 siècle...* P. Larousse), a także polskie, jak: S. Jezierskiego (Warszawa 1792) i Orgelbrandów (Warszawa 1859–1868). Są też liczne słowniki językowe, terminologiczne i rzeczowe²⁸. Jest wiele bibliografii ogólnych i specjalnych, a także mnóstwo katalogów księgarskich i bibliotecznych, zarówno drukowanych, jak rękopiśmiennych.

– Ogólne i szczegółowe opracowania, zbiory źródeł, kompendia i podręczniki ze wszystkich dziedzin wiedzy. Wśród nich szczególnie bogato reprezentowane jest piśmiennictwo z zakresu państwa i prawa. Są tu zbiory praw, począwszy od fundamentalnego *Kodeksu Justyniana* (wiele wydań), prawa kanonicznego

²⁵ Jest rzeczą charakterystyczną, że w zbiorze Szersznika przeważają jego prace edytorskie i autorskie opublikowane w XVI w. (zwłaszcza w I. poł.), natomiast u Tschammera jest najwięcej niemieckich wydań XVII-wiecznych, kiedy autor w środowiskach katolickich miał opinię heretyka.

²⁶ O obecności angielskich i francuskich autorów w księgozbiorze Szersznika por.: T. Stawek: *Angielsko- i francuskojęzyczne...*

²⁷ Dotkliwą stratą jest zaginięcie z biblioteki Szersznika I wydania dzieła M. Kopernika *De revolutionibus...* Nie znalazłam też w czasie pospiesznego – z konieczności – oglądu zbiorów cieszyńskich m.in. podstawowych książek S. Hozjusza ani A. Frycza Modrzewskiego.

²⁸ Na przykład F. Verantius: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum. Venetiae* 1595; F. Pomay: *Le grand dictionnaire royal francais, latini-allemand*. Cologne 1740; B. Linde: *Słownik języka polskiego*. Lwów 1854–1860; *Neu-Wermehrtes Historisch- und Geographisches Allgemeines Lexicon*. Basel 1742–1744; F. M. Voltaire: *Dictionnaire philosophique de la religion*. Liège 1773; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...* Warszawa 1880–1886.

i cywilnego, statuty (m.in. Łaskiego, Herburta, *Speculum Saxonum*), konstytucje sejmowe i mnogość innych tekstów źródłowych i rozpraw ze wszystkich gałęzi prawa, ze szczególnym uwzględnieniem praw miejskich, handlowych, majątkowych, finansowych itp. W żadnym bodaj dziale tak wyraźnie nie zaznaczył się mieszczański i regionalny charakter zbiorów, jak w tym właśnie (zwłaszcza w kolekcjach Szersznika i Tschammera). Nieco podobna sytuacja panuje w zakresie polityki, historii i geografii. Obok obszernych opracowań z historii powszechnej, wielkich panoram historyczno-geograficznych typu „theatrum mundi” znajdują się znane antologie²⁹ oraz monografie poświęcone dziejom narodowym lub ich fragmentom. Najwięcej dotyczy krajów Europy Środkowej (z przewagą historiografii niemieckiej) i oczywiście – problematyki śląskiej³⁰. Mamy też bogatą reprezentację historiografii polskiej w postaci dzieł (w kilku wydaniach i egzemplarzach pochodzących z różnych kolekcji) m.in. Kadłubka, J. Długosza, M. Miechowity, L. J. Decjusza, M. Kromera, R. Heidensteina, P. Piaseckiego, A. Kojałowicza, S. Sokołowskiego, S. Orzechowskiego, A. Gwagnina i in. Liczne są popularne monografie typu „małych republik” elzewirowskich (w zbiorach jest ich kilkanaście). Niektóre „opisania świata” dotyczyły nawet bardzo odległych ziem, jak Indie, Chiny czy Kaledonia (którymi interesował się Szersznik), czy Laponia (J. Scheffer: *Lapponia*. Frankfurt 1675), ze zbioru Tschammera. Ciekawość świata przejawiała się też w kolekcjonowaniu itinerariów i „topografii” (ze słynnymi dziełami M. Zeilera na czele) oraz bardzo licznych wrażeń i wspomnień z podróży, tak modnych od XVIII aż po połowę XIX w. Oczywiście gromadzono też rozliczne mapy i atlasy z najśłynniejszymi na czele³¹.

Piśmiennictwo historyczno-geograficzne uzupełniają liczne chronologie i genealogie oraz dzieła heraldyczne, numizmatyczne, archeologiczne, a także okazałe albumy z zakresu sztuki.

Równym niemal zainteresowaniem kolekcjonerów cieszyły się nauki o języku i literaturze. Jeśli pominąć słowniki, gramatyki i podręczniki językowe, których było najwięcej, to kolejne miejsca zajmą podręczniki epistolografii (wśród nich kilka wydań sławnego dziełka Erazma z Rotterdamu), retoryki, metryki, stylistyki itp. Najliczniejsze są oczywiście wszelkiego rodzaju historie literatury, monografie historycznoliterackie, biografie pisarzy, rozprawy krytyczne itp. – a to dzięki zbiorom Kraszewskiego, PTL i pomuzealnemu. Tam też najwięcej zachowało się tekstów literackich wszelkich stylów i poziomów: od klasyki po drobne utwory okolicznościowe. Warto tu zwrócić uwagę na bogate zbiory folklorystyczne z CzL i PTL.

Inne dziedziny wiedzy są również obszernie reprezentowane w cieszyńskich kolekcjach, zgodnie z uznawanym wówczas ideałem człowieka wszechstronnie

²⁹ Między innymi *Le grand théâtre historique*. Leida 1703 (M.); J. Pistorius: *Rerum Germanicarum scriptores*. Ratisbonae 1731 (Sz.).

³⁰ Na przykład F. W. Sommersberg: *Silesiacarum rerum scriptores*. Lipsiae 1729; – : *Silesiorum rei historicae et genealogicae accensiones*. Lipsiae 1732 (M.).

³¹ Wymienić tu można – Mercator: *Atlas sive cosmographia*. Amstelodami 1630–1631 (Sz.); A. Ortelius: *Theatrum orbis terrarum*. Antverpiae 1570 (Sz.); Są też kartograficzne dzieła Blevów z Amsterdamu i *Kosmografia* K. Hertza (Warszawa 1880, M.).

wykształconego, a więc korzystającego z księgozbioru o możliwie najszerszym zakresie tematycznym.

Najogólniej można powiedzieć, że w obrębie nauk filozoficznych i matematyczno-przyrodniczych zgromadzono dzieła fundamentalne, najślawniejszych autorów, modne rozprawy na aktualne tematy oraz prace cieszące się, z jakichś indywidualnych powodów, szczególnym zainteresowaniem nabywców. Z największą jednak skrupulatnością i staraniem kompletowano wydawnictwa informacyjne (słowniki rzeczowe, encyklopedie, bibliografie i biografie), kompendia, podręczniki na różnych poziomach, dysertacje akademickie i opracowania popularnonaukowe³². Wszak niemal wszystkie biblioteki cieszyńskie stawiały sobie, w mniejszym lub większym zakresie, zadania dydaktyczne. Znajdujemy w nich zatem bardzo szeroką reprezentację dzieł znanych polihistorów i pedagogów, jak: A. Kirchera, J. Jonstona, G. Schotta, J. Sturma, J. Arndta, Ch. Rollina, Ch. Wolffa, S. Putendorfa i in. Są prawie wszystkie podręczniki wydane przez Komisję Edukacji Narodowej.

Zainteresowania pedagogiczne dobitnie wyraziły się w gromadzeniu piśmiennictwa na temat teorii i historii szkolnictwa, prawodawstwa, finansowania oraz organizacji oświaty, programów i funkcjonowania poszczególnych szkół. Nie ograniczano się przy tym do obszaru Cieszyna, ani nawet monarchii austro-węgierskiej. Bardzo obszerne materiały z tego zakresu znajdują się w zbiorach Szersznika (drukowanych i rękopiśmiennych), a także PTL i pomuzealnych.

Osobną pozycję w panoramie cieszyńskiej zajmuje Biblioteka Oo. Bonifratrów nastawiona, zgodnie z powołaniem tego zgromadzenia, na powszechne leczenie ciał i dusz.

2. Zbiory cieszyńskie przedstawiają wielką wartość bibliologiczną. Wszyscy niemal autorzy piszący o księgozbiorach cieszyńskich wskazywali przechowywane w nich egzemplarze cenne i rzadkie w skali krajowej, a nawet międzynarodowej. Inwentarz zbiorów Szersznika rejestruje, jako wydzielone, ok. 300 poz. (w inwentarzu zanotowano 325, ale część zaginęła) paleotypów – druków wydanych do 1550 r. Katalog książek po J. I. Kraszewskim (w znacznej części znajdujących się w Książnicy Cieszyńskiej) wydany przez M. Pawlika w 1888 r. opisuje jako wydania „stare i rzadsze” – 1500 poz. Formalnie rzecz biorąc, do tej kategorii trzeba zaliczyć wszystkie rękopisy – a jest ich w omawianych zbiorach cieszyńskich przeszło 20 000 poz. oraz stare druki – w liczbie ok. 30 000 t. (w tym ponad 80 inkunabułów). To jednak nie wszystko. W dotychczasowych obliczeniach jako stare druki traktowano obiekty wydane do 1800 r., podczas gdy

³² Wśród nich Albummasar Abalachi: *Introductionen in astronomiam*. Augustae Vindelicorum 1489 (M.); *Astronomici Veteres*. Venetiae 1499 (M.); J. A. Segnerus: *Elementa arithmeticae, geometriae et calculi geometrici*. Magdeburg 1766 (M.); J. Regiomontanus: *De triangulis planis et sphaericis*. Basileae s.a. (Sz.); A. Tacquet: *Opera mathematica*. Antverpiae 1669 (Sz.); Ch. Clavius: *Opera mathematica*. Moguntiae 1612; *Abrégé des transactions philosophiques de la Société Royale de Londres* [botanika, fizyka, chemia, medycyna, antiquitates, wynalazki i mechanika]. 1790 t. 1–12; U. Aldrovandus: *Musaeum metallicum in libros IIII*. Bononiae 1648 (Sz.); *Bibliotheca botanica*. Tiguri 1771 (Sz.); *Bibliotheca chirurgica* Tiguri 1774 (Sz.); J. Śniadecki: *Rachunku algebraicznego teoria*. Kraków 1789 (Sz.).

– zalecana obecnie w bibliotekarstwie – cezura sięga 1830, a nawet 1850 r. Znacznie zwiększa to liczbę tomów, które należy dziś uznać za „stare i rzadsze”. Ponadto, niektóre szacunki (np. M. Pawlika, A. Kaweckiej-Gryczowej) pochodzą sprzed II wojny światowej, która dokonała ogromnych spustoszeń w zasobach dawnej książki (nie tylko w Polsce, lecz tutaj przede wszystkim). Wreszcie jest rzeczą oczywistą, że książki rzadkie lub wręcz unikaty mogą kryć się w zbiorach XIX- i XX-wiecznych, znacznie mniej jeszcze rozpoznanych. Osobiście tutaj właśnie spodziewałabym się największych niespodzianek. Innymi słowy, wyłowienie cymeliów wymaga ponownych, bardzo precyzyjnych badań bibliologicznych. Wiele pod tym względem wniosą zapewne ekspertyzy przygotowane przez Kolegów z Czech, Niemiec i Polski.

Dla ilustracji skali problemu posłużę się jednym, wycinkowym przykładem. Otóż British Library prowadzi skomputeryzowaną, centralną rejestrację druków angielskich, wydanych w XVIII w. (Eighteenth Century Short Title Catalogue). Zarejestrowano tam już ponad 305 000 poz. z ponad 1000 bibliotek z różnych krajów, w tym z Polski. W tej bazie danych znalazły się 44 britannika z Cieszyna, z których 30 uznano za rzadkie lub bardzo rzadkie, a wśród nich 10 jest unikatami, nie notowanymi dotąd w angielskiej rejestracji³³. To bardzo zastanawiający rezultat, zwłaszcza że – jak wiadomo – druki angielskie stanowią w Cieszynie minimalny procent zasobów i nigdy nie były tam przedmiotem głębszego zainteresowania. Rzadkość bibliograficzna druków to tylko część ich wartości bibliologicznej. Ta bowiem zasadza się m.in. na takich elementach, jak: zdobnictwo i poziom wydawniczy oraz cechy indywidualne egzemplarzy: oprawy, znaki własnościowe (superekslibrisy, ekslibrisy), noty czytelnicze i in. Pod tym względem zbiory cieszyńskie są niezwykle obiecujące, a dotychczas nie były zbadane kompleksowo. Wyrывkowo publikowane informacje wskazują na ogrom i różnorodność oczekujących bibliologa problemów. Potwierdza to pobieżny ogląd zasobów. Uderza znaczne zróżnicowanie opraw, od XVI-wiecznych artystycznych „monumentów” poprzez wszystkie możliwe style i techniki, aż do osobliwej, XIX-wiecznej chyba, mozaiki ze szklanych paciorków (M. 36). Z rozlicznych znaków własnościowych – poczynawszy od władców i luminarzy kultury – wiele jest nie rozszyfrowanych. Podobnie z notami rękopiśmiennymi, z których zaledwie niewielka część jest odczytana, inne natomiast kryją w sobie niezbadane jeszcze tajemnice. Wszystko to wymaga systematycznych badań bibliologicznych – brania do ręki przez fachowców wszystkich książek po kolei. Niestety, lepszego sposobu jeszcze nie wymyślono. W Książnicy Cieszyńskiej rozpoczęto już te prace – z dobrym skutkiem.

3. Ważnym problemem naukowym jest Biblioteka im. Tschammera, jedyny tego typu zachowany księgozbiór w Polsce. Być może wykazuje ona jakieś podobieństwa z innymi bibliotekami ewangelickimi z terenów dawnej monarchii austro-węgierskiej (trzeba byłoby to sprawdzić!), w każdym razie nie ma analogii w państwie naszych bibliotek. Poprzez swą strukturę, dobór autorów i dzieł, a także preferencje czytelnicze reprezentuje zupełnie odrębny model kultury książki. Ma-

³³ Za udostępnienie danych, pochodzących z grudnia 1995 r., składam podziękowanie p. dr Marlenie Biernackiej z BUW, koordynatorowi programu w Polsce.

my dotąd bardzo mały dorobek w zakresie badań bibliotek protestanckich. Tutaj zaś dysponujemy zbiorem ponad szesnastotysięcznym, jednorodnym, przechowywanym w tym samym miejscu od połowy XVIII w., stworzonym przez cieszyńską wspólnotę ewangelicką, która odgrywała niezwykłą rolę kulturalną, społeczną, a w pewnych okresach również polityczną, ważną dla całego naszego kraju. Tymczasem ta unikatowa kolekcja pozostaje zupełnie nieznana, nie opracowana, ani bibliotecznie (brak katalogów), ani naukowo. Jej ochrona i przebadanie leży w interesie szeroko pojętej nauki i kultury. W tym wypadku nie idzie tylko o ocenę wartości poszczególnych egzemplarzy (choć o to również), ale o spojrzenie na ten zbiór jako na całość, na wyraz mentalności środowiska, które go stworzyło.

4. Zbiory cieszyńskie stanowią, w niewielkim stopniu wykorzystaną dotychczas, bazę do badań śląskoznawczych. Temat ten, jako szczególnie ważny, miał stanowić przedmiot osobnej ekspertyzy, zamówionej przez organizatorów programu u innego autora, niestety, jej tekst nie został dostarczony.

Rozważając to zagadnienie, trzeba brać pod uwagę zarówno kolekcje książek i czasopism, jak również zbiory dokumentów życia społecznego i rękopisów zarówno bibliotecznych, jak i archiwalnych³⁴.

Wyraźnie ukierunkowane regionalnie są zbiory Szersznika (zwłaszcza rękopisy), Dekanatu, PTL, a nade wszystko – Regera. Zwraca uwagę fakt, że materiały dotyczące tych samych spraw czy instytucji rozbite są między poszczególne zespoły. Na przykład w odniesieniu do gimnazjów cieszyńskich dokumenty znajdujemy wśród rękopisów Szersznika, PTL oraz Archiwum, natomiast książki z bibliotek szkolnych są w zbiorze pomuzealnym.

5. Zbiory cieszyńskie mogą być warsztatem autonomicznym bądź uzupełniającym do badań o ponadregionalnym zakresie. Przykładowo można wymienić kilka takich tematów:

- Recepcja twórczości poszczególnych autorów, grup lub rodzajów piśmienniczych; wędrówka idei poprzez książki.
- Percepcja czytelnicza, funkcje książki, praktyczna żywotność dzieł³⁵.
- Kultura grup społecznych, narodowościowych, wyznaniowych; ich mentalność i obyczajowość³⁶. Przyczynki biograficzne, powiązania środowiskowe.

³⁴ Najważniejszy zespół przechowywany jest w Archiwum Miejskim. Zob. A. Machej: *Informator o zasobie Archiwum Państwowego w Katowicach. Oddział w Cieszynie*. Cieszyn 1994. Interesujące wydają się także akta parafialne. O możliwościach poznawczych tkwiących w archiwaliach Oo. Bonifratrów informuje cytowana już monografia M. M. Łobozka: *Archiwum i Biblioteka Bonifratrów w Cieszynie*.

³⁵ Np. *Biblia święta to jest wszystko pismo święte Starego i Nowego Przymierza...* (podług edycji gdańskiej 1632 r.). Królewiec 1779, B. L. Hartung. Na karcie przedtytułowej zapis: „Biblia Pawła Mroźka ku jego zbudowaniu – zapł. 6 guldenów”. Po tekście zaś, na czystych kartach tą samą ręką notatki z lat 1839–1853 o najważniejszych wydarzeniach rodzinnych oraz klęskach elementarnych (M. 62); A. Gill: *Practicarum observationum tam ad processum iudicium... quam causarum decisiones pertinentium libri duo*. Coloniae Agripinae 1626. Na karcie przedtytułowej solenna dedykacja Radzie Miejskiej Cieszyna wypisana przez byłego radnego, a później urzędnika skarbowego w Księstwie Cieszyńskim, Georgius Theophilus Battik dedykując to dzieło w Cieszynie 6 marca 1742 r. traktuje je jako niezmiernie użyteczne (M. 752).

³⁶ Kapitałne materiały zawarte są np. w monografii M. M. Łobozka: *Archiwum i biblioteka...*

- Dzieje szkolnictwa i oświaty³⁷.
- Dopelnienie nieznanymi elementami ponadregionalnych dziejów politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych.

IV

Powyższa charakterystyka cieszyńskich księgozbiorów historycznych, aczkolwiek pobieżna i dalece niepełna, upoważnia – jak się zdaje – do przedstawienia następujących wniosków:

1. Zbiory cieszyńskie ze względu na swą wartość powinny być w całości zabezpieczone, opracowane i udostępnione. Obecnie ma to miejsce w niewielkim stopniu.

2. Poszczególne kolekcje, chociaż różniące się proveniencjami, statusem i charakterem, pod względem poznawczym są komplementarne. Dlatego, pozostając w dotychczasowych ramach własnościowo-organizacyjnych, powinny dążyć do ścisłej współpracy w zakresie konserwacji oraz opracowania zbiorów. Organizatorem całej akcji winna być Książnica Cieszyńska, która ma już pewne możliwości techniczne oraz zdobywa doświadczenie w tym zakresie. Działa tam pracownia konserwatorska, służąca innym bibliotekom fachową pomocą³⁸. Rozpoczęto opracowanie zbiorów w systemie oprogramowania MAK BN, który mógłby być wykorzystany do sporządzania centralnej bazy danych o zbiorach.

Co ważne, wszyscy kierownicy bibliotek, pozostających poza gestią Książnicy Cieszyńskiej, wyrazili akceptację takiego planu i gotowość uczestnictwa w jego realizacji.

3. Najpilniejszym obecnie zadaniem wydaje się fizyczne zabezpieczenie zbiorów. Najbardziej zagrożone są zasoby Książnicy Cieszyńskiej, ulokowane w prowizorycznych pomieszczeniach (poza ul. Przykopa, gdzie pomieszczono kolekcję Szersznika), oraz biblioteki im. Tschammera – katastrofalnie zaniedbanej. Jednak inne kolekcje również wymagają poprawy warunków lokalowych, a przede wszystkim opieki konserwatorskiej³⁹.

4. Równocześnie powinno przebiegać biblioteczne opracowanie zbiorów, dokonywane według współczesnych, ujednoliconych zasad. Obecnie, jak można się zorientować, poza Biblioteką Dekanatu, żadna pozostała placówka nie ma nawet pełnej rejestracji akcesyjnej, umożliwiającej obliczenie i ocenę stanu posiadania. Zadanie skatalogowania zbiorów jest więc gigantyczne, ale bez tego niemożliwe jest ich udostępnianie, chyba że w bardzo ograniczonym i wybiórczym zakresie.

³⁷ O wartościach poznawczych tematu przekonuje np. artykuł: I. Socha, K. Krysta: *Sprawozdania dyrekcji Gimnazjum Polskiego w Cieszynie za lata 1896–1923 jako świadectwo kultury regionu*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1900–1922*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1994 s. 159–172. Notabene rozprawa oparta została wyłącznie na materiałach drukowanych.

³⁸ Zob. J. Brzeżycki: *Podsumowanie przeglądu starych druków z Biblioteki im. Tschammera oraz zalecenia konserwatorskie do przechowywania całości zbioru w kościele Jezusowym w Cieszynie*. Maszyn. [maj 1996].

³⁹ Por. J. Spyra: *Informacja na temat kolekcji starodruków i inkunabułów w zbiorach Muzeum w Cieszynie*. Maszyn. [maj 1996].

Oczywiście ideałem byłoby równoczesne pełne opracowanie bibliologiczne każdej, wziętej do ręki przez bibliotekarza pozycji (uzupełnienie i weryfikacja danych bibliograficznych, opisanie oprawy, odczytanie proveniencji itp.), ale nie wydaje się to realne. Skatalogowanie i wprowadzenie do bazy danych wszystkich obiektów jest priorytetowe. Trzeba równocześnie podkreślić z całym naciskiem, że dopiero kompleksowe bibliologiczne opracowanie zbiorów umożliwi ich właściwą ocenę i wprowadzenie do obiegu naukowego.

5. Z naukowego punktu widzenia najważniejsza jest orientacja w zasobach rękopisów. Od nich więc trzeba zacząć systematyczne opracowanie.

Obecnie przygotowywany jest katalog rękopisów średniowiecznych Książnicy Cieszyńskiej oraz edycja dziewiętnastowiecznego rękopiśmiennego *Repertorium Codicum Manuscriptorum in caes. reg. Bibliotheca Scherchnickiana Teschnii*, spisane przez Albina Heinricha. Decyzja podjęcia w pierwszym rzędzie tych publikacji jest w pełni uzasadniona, idzie bowiem o obiekty najcenniejsze. Kolejnymi etapami powinny być wydania inwentarzy: całego zasobu rękopisów Szersznika, Regera i pozostałych manuskryptów Książnicy Cieszyńskiej.

6. Zdając sobie sprawę ze wszystkich, poważnych trudności, muszę raz jeszcze upomnieć się o konieczność skatalogowania wszystkich zbiorów Biblioteki im. Tschammera, a przede wszystkim tamtejszej kolekcji rękopisów.

7. Docelowe zamierzenie stworzenia wspólnej bazy danych o zbiorach cieszyńskich nie wyklucza, a wręcz przeciwnie, zakłada wcześniejsze opracowanie monograficzne poszczególnych partii zbiorów. Ich wybór uzależniony jest od zainteresowań oraz kompetencji badaczy. Najbardziej racjonalne byłyby monografie księgoznawcze wybranych, choćby niewielkich zespołów proveniencyjnych lub nawet pojedynczych, szczególnie wartościowych obiektów. Każda taka praca przybliżyłaby do rzeczywistej wiedzy o tym niezwykłym zespole źródeł.

Miejsce zbiorów cieszyńskich we wspólnym europejskim dziedzictwie kulturalnym jest tak znaczące, że uzasadnia proponowany wyżej program jego ochrony i udostępniania. Pociąga on za sobą duże koszty, których nie może udźwignąć ani jedna instytucja, ani Miasto. Jednak płynące zeń korzyści, w skali ogólnokulturalnej są tak oczywiste, że godzi się zaapelować o jego poparcie do krajowych i międzynarodowych mecenasów.

Barbara Bienkowska

IMPORTANCE OF CIESZYN COLLECTIONS TO CULTURE AND SCIENCE EXPERT'S OPINION

Summary

Cieszyn constitutes an exceptional town in Poland, and a rare one in the world, in which the documents demonstrating the development of the material and intellectual culture of its inhabitants, since the Middle Ages up to the present day, have been preserved. Its unique geographical and political location as well as its history have made the docu-

ments, books and other publications held here extremely valuable, not only regionally, but also universally.

The local historical collections have been accumulated in several library and archive collections, which mutually complement each other and together form a basis for comprehensive scientific research.

The most important collections include: Książnica Cieszyńska (with the collections of, among others, priest Leopold Jan Scherschchnik, Józef I. Kraszewski, Tadeusz Reger, the Community Lending Library, the Polish Ethnographic Society, and the so-called former museum collection), the Tschammer Library (of the Evangelical parish church), the Decanate Library, the library of the order of the Hospitalers of St. John of God, the Record Office, and the Museum in Cieszyn.

Between them, the Cieszyn collections comprise the essential set of books for an educated man from the Renaissance until the mid-20th century. They include, among others: the most important editions (both scientific and popular) of the *Bible* and religious literature of various faiths, antique and modern writers, source compilations, compendiums and manuals, scientific dissertations and publications popularising all fields of knowledge, works on politics and propagandist in nature, reference publications (encyclopaedias, dictionaries, bibliographies), albums, periodicals and social life documents.

Thanks to numerous rare specimens and the individual features of some of the copies of the publications, the Cieszyn collections are of enormous bibliological and bibliophile value. They may also constitute a basis for fundamental as well as complementary historical research, primarily into the past of Silesia.

Considering the above, the Cieszyn collections should be well protected, scientifically described and made accessible, which, at the present moment, is true only to a small extent.

A joint database of the texts available in the historical Cieszyn collections should be set up. Numerous categories of special collections (e.g. manuscripts, old prints, cartographic and occasional publications) and cymelia have to be catalogued and bibliographically described.

Such an undertaking exceeds Cieszyn's financial and organisational capabilities, but as its objective is to preserve and give access to common European cultural heritage, it should receive support from domestic and international institutions set up with such a goal in mind.

Józef Szczepaniec

Wrocław

KSIĘGOZBIORY HISTORYCZNE W CIESZYNIE – ICH WARTOŚĆ I POTRZEBY BADAWCZE. EKSPERTYZA

I

OCENA KSIĘGOZBIORÓW

Cieszyn posiada wiele księgozbiorów historycznych, których mogłoby mu pozazdrościć niejedno miasto w Polsce, nawet bardziej rozwinięte pod względem demograficznym i społeczno-gospodarczym. Są to księgozbiory, których kompletowanie dawno zostało już zamknięte. Wchodzące w ich skład jednostki piśmiennicze wyczerpały swoją rolę, przestały kogokolwiek wzruszać, informować lub nauczać. Jako produkty odległych czasów zbiory te przedstawiają niekiedy dużą wartość zabytkową, mogą nawet uzyskiwać wysokie ceny w handlu antykarycznym, ale prawdziwe zainteresowanie wywołują jedynie wśród nielicznych badaczy naukowych, którym dostarczają źródeł do odkrywania prawd na różnorodne tematy z zakresu dziejów dawnej kultury umysłowej określonych społeczności.

Księgozbiory historyczne Cieszyna są w większości powiązane integralnie ze swoim miastem i regionem, nie tylko poprzez swą genezę, stosunki własnościowe oraz lokalizację i zasięg społecznego oddziaływania, ale też strukturami językowymi i tematycznymi, dostosowanymi do potrzeb odbiorców, którzy w środowisku Cieszyna i Śląska Cieszyńskiego byli w przeszłości zróżnicowani pod względem narodowościowym (Polacy, Czesi i Niemcy), statusu majątkowego i prawnego (szlachta, mieszczenie i chłopci) oraz wyznania (katolicy i protestanci).

1. Instytucją, która w Cieszynie poszczycić się może posiadaniem największej liczby księgozbiorów historycznych, jest Książnica Cieszyńska, powołana do życia 1 stycznia 1994 r. Miejsce szczególne, priorytetowe, zajmuje w niej księgozbiór Leopolda Jana Szersznika (1747–1814).

Szersznik pochodził z cieszyńskiej rodziny mieszczańskiej, zamożnej i światłej. Wykształcenie zdobył w szkole prowadzonej przez miejscowych jezuitów. Kształciła ona młodzież wywodzącą się z kręgów szlacheckich i bogatych mie-

szczan narodowości niemieckiej, czeskiej i polskiej¹. Wyróżniała się stosunkowo wysokim poziomem dydaktycznym, toteż zapewniała swoim wychowankom gruntowniejszą wiedzę zarówno z przedmiotów humanistycznych (historia, geografia, literatura, języki obce), jak też z zakresu nauk ścisłych: matematyki, fizyki (teoretycznej i eksperymentalnej) i szeroko pojętego przyrodoznawstwa (tzw. historia naturalna). Po ukończeniu tej szkoły Szersznik wstąpił do zakonu jezuickiego i odbywał studia wyższe w kolegiach jezuickich w Ołomuńcu, Pradze i innych miejscowościach czeskich.

Ledwie osiągnął pierwsze efekty w działalności dydaktycznej, a także naukowo-badawczej prowadzonej między innymi w słynnym jezuickim Clementinum w Pradze, musiał rozstać się z zakonem, gdyż bullą papieską Klemensa XIV z 21 lipca 1773 r. został on rozwiązany. Po tym fakcie Szersznik przyjął święcenia kapłańskie, w 1775 r. zaś powrócił jako ksiądz świecki do rodzinnego Cieszyna, gdzie dalszą swoją działalność rozwijał w szkole, której był wychowankiem. Po kasacie zakonu została ona upaństwowiona i nosiła nazwę cesarsko-królewskiego gimnazjum. Szersznik realizował w niej zadania dydaktyczne i organizacyjne, od 1804 r. zaś pełnił także funkcję opiekuna szkół katolickich na Śląsku Cieszyńskim. Rozwijał przy tym intensywnie prace naukowo-badawcze w zakresie historii, pisał podręczniki szkolne, angażował się nawet w prace społeczne na rzecz środowiska i władz miejskich Cieszyna, dzięki czemu cieszył się tu wielkim i zasłużonym autorytetem².

Największą wdzięczność u potomnych zyskał Szersznik jako twórca wielkiego księgozbioru i fundacji naukowej. Założeniem tego księgozbioru były książki odziedziczone przez Szersznika po swoim dziadku i ojcu. W okresie józefińskim, kiedy na terytorium monarchii habsburskiej władze likwidowały klasztory zakonów kontemplacyjnych i jałmużniczych, a ich majątki przeznaczały do upaństwowienia i licytacyjnej sprzedaży, uległy likwidacji także wzbogacenia wielu bibliotek państwowych i prywatnych. Z tego źródła, nie zaniedbując wielu innych, skorzystał także Szersznik.

Zgromadzony księgozbiór ulokował w odremontowanym swoim sumptem budynku pojezuickim (1801–1802), a następnie oddał do użytku publicznego w ramach organizacyjnych własnej fundacji (1808), której egzystencję zabezpieczył odpowiednimi środkami finansowymi³. Fundacja Szersznika wyprzedziła inne tego typu inicjatywy w monarchii austriackiej, w tym także Zakład Narodowy

¹ I. Panic: *Kartki z dziejów gimnazjum jezuickiego w Cieszynie*. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989 32 s. 61–82.

² J. Wytrzens: *Życiorys L. J. Szersznika*. „Zaranie Śląskie” 1930 6, s. 131–138 i 186–194; J. Koraszewski: *Szersznik Leopold Jan*. W: *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 877, 878; J. Król: *Szersznik (Scherschnik) Leopold Jan*. W: *Śląski słownik biograficzny*. T. 3 Katowice 1981 s. 323–326. J. R. Spyra: *Życie i działalność ks. Leopolda Jana Szersznika (1747–1814)*. W: *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*. Cieszyn 1993 s. 13–36.

³ M. Pawłowiczowa: *Książka polska i biblioteka na Śląsku Cieszyńskim w latach 1740–1920*. Katowice 1986 s. 58–72; K. Szelong: *Biblioteczne zbiory Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...* s. 38–39; I. Panic: *Zespół archiwalny biblioteki ks. Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...* s. 61–68; M. Makowski: *Zbiory muzealne Leopolda Jana Szersznika*. W: *190 lat...* s. 53–60. M. Makowski, J. Spyra, K. Szelong: *Zbiory i fundacja Szersznika po 1814*. W: *190 lat...* s. 81–90.

im. Ossolińskich we Lwowie. Charakterystyczne, że twórca Zakładu, dr Józef Maksymilian Ossoliński, odwiedził instytucję Szersznika w 1811 r.⁴ Pragnął zapewne obejrzyć jej zbiory, a także podpatrzyć rozwiązania prawne i organizacyjne z myślą o ich wykorzystaniu dla dobra swego Zakładu, powołanego formalnie w 1817 r., działającego we Lwowie od 1827 r., kiedy to po śmierci Ossolińskiego jego zbiory przewiezione zostały z Wiednia do Galicji.

Zbiory fundacji cieszyńskiej według stanu z 1815 r., po śmierci Szersznika (1814), obejmowały 7296 dzieł drukowanych w 11 099 wol., 147 kodeksów rękopiśmiennych w 207 wol. oraz 159 map i 325 rycin⁵. Muzealia w bieżącym stuleciu trafiły do Muzeum Miejskiego w Cieszynie, druki i rękopisy po długiej tułaczce – do Książnicy. Na zbiór druków składają się pozycje wydane w okresie od XV do początków XIX w. Księgozbiór podzielony został przez fundatora na 27 działów tematycznych, z których większość obejmowała dzieła z zakresu literatury religijnej: głównie katolickiej, w nieznacznym procencie – protestanckiej. Szereg działów dotyczy literatury świeckiej z zakresu ekonomii, matematyki, historii, geografii, historii literatury, biografistyki, bibliografii, leksykografii, literatury greckiej i rzymskiej oraz zabytków sztuki typograficznej⁶.

Znajdują się w tym zbiorze dzieła wydane w wielu krajach europejskich objętych wpływami kultury łacińskiej, napisane w językach klasycznych (greckim i łacińskim) oraz w licznych językach nowożytnych na czele z niemieckim i francuskim. Każdy druk w tym zbiorze posiada dużą wartość poznawczą ze względu na autorstwo, treść, adres wydawniczy, czas tłoczenia, cechy wytłoczenia, cechy edytorskie, język tekstu, zabytkową oprawę czy przejścia własnościowe. Cały zaś księgozbiór jest wymownym świadectwem kultury Cieszyna i jego regionu.

Kolekcja Szersznika obejmuje tak wielkie i różnorodne bogactwo materiału, że może ona być przedmiotem zainteresowania badaczy nie tylko niemieckich, czeskich czy polskich, ale też innych narodowości w krajach europejskich. Tadeusz Sławek ujawnił, jakie wartości ma on dla historyka literatury angielskiej i francuskiej doby Oświecenia⁷. Nikt dotąd nie przyjrzał się dokładniej polonikom z XV-XVIII w. Są one nieliczne, ale na pewno godne uwagi. Zbiór ten obejmuje – według wstępnego rozpoznania na podstawie inwentarza⁸ – zaledwie 181 dzieł w około 200 wol. Przeprowadzone w latach 1970-1973 kontrole księgozbioru wykazały, że spośród wymienionej liczby poloników brakowało wówczas na półkach bibliotecznych aż 47 dzieł⁹, które prawdopodobnie zaginęły w czasie lub po drugiej wojnie światowej.

⁴ K. Szelong: *Biblioteczne zbiory...* s. 44.

⁵ Tenże: *Biblioteczne zbiory...* s. 42.

⁶ Tenże: *Biblioteczne zbiory...* s. 45, 46.

⁷ T. Sławek: *Angielsko- i francuskojęzyczne druki w zbiorach Leopolda Jana Szersznika*. W: 190 lat... s. 69-79.

⁸ *Repertorium der Probst Leopold Scherschnickischen Bibliothek in Teschen*. T. 1. Rękopis w posiadaniu Książnicy Cieszyńskiej.

⁹ Tamże – odnotowano tu informacje o braku danej pozycji pod jej opisem. Informacje te obejmują niekiedy datę przeprowadzonej kontroli.

Wśród zarejestrowanych w inwentarzu poloników występuje 1 inkunabuł, około 20 pozycji z XVI w., około 30 pozycji z XVII w. i około 130 pozycji z XVIII w. W drukach przeważały zdecydowanie język polski nad łaciną. Książki z XVI i XVII w. w większości pochodzą z krakowskiego ośrodka wydawniczego, największego w tym czasie na terytorium Rzeczypospolitej. Ośrodek ten reprezentowany był w kolekcji dorobkiem wydawniczym takich znanych oficyn typograficznych, jak Łazarza Andrysowica, Macieja Wirzbięty, Macieja Garwolczyka, Szarfenbergerów, Siebeneicherów, Piotrkowczyków, Cezarych i Schedlów. Stosunkowo mało pozycji pochodzi z innych ośrodków wydawniczych Rzeczypospolitej (Toruń, Kalisz), a także z ośrodków zagranicznych (Praga, Bazylea, Antwerpia).

Bardziej zróżnicowany i urozmaicony charakter pod względem proveniencji typograficznej mają polonika z XVIII w. Najliczniejsze są pozycje wydane w Warszawie. W tym czasie Warszawa zajmowała priorytetową pozycję na rynku wydawniczym i księgarskim Rzeczypospolitej, dystansując Kraków, choć usiłował on podtrzymać najlepsze swoje tradycje wydawnicze i w ślad za stolicą brać aktywny udział w oświeceniowych przemianach kulturowych epoki. Z oficyn warszawskich w kolekcji Szersznika obecne były publikacje trzech typografii zakonnych: pijarów, jezuitów i misjonarzy, oraz zasłużonych ogromnie dla rozwoju literatury oficyn mieszczańskich: Wawrzyńca Mitzlera de Kolof, Piotra Dufoura, Michała Grölla i Piotra Zawadzkiego. Zwłaszcza pozycje wydanych nakładem (1760-1778) lub nakładem i drukiem Grölla (1778-1795) jest stosunkowo dużo. Miały one charakter oświeceniowy i należały do najbardziej znaczących kulturowo osiągnięć wydawniczych epoki.

W kolekcji Szersznika była też spora liczba druków z prowincjonalnych ośrodków wydawniczych Rzeczypospolitej, mianowicie z oficyn jezuickich i pojezuickich w Poznaniu, Kaliszu, Sandomierzu, Lwowie i Wilnie, oraz z działających w drugiej połowie XVIII w. oficyn krakowskich: Seminarium Biskupio-Akademickiego, Szkoły Głównej Koronnej i Ignacego Gröbla. Można też spotkać pojedyncze polonika z XVIII w. wytoczone poza granicami Rzeczypospolitej w drukarniach: Pillerów we Lwowie (włączonym do zaboru austriackiego po pierwszym rozbiore w 1772 r.), Baumanów, Akademickiej i nakładem Wilhelma Bogumiła Korna we Wrocławiu, Jana Ernesta Trampa w Brzegu, Jana Sylwestra Siedlera w Brnie na Morawach czy też Jana Bogumiła Emanuela Breitkopfa w Lipsku.

Spośród poloników zachowanych w zbiorze Szersznika obejrzałem i wstępnie opisałem 67 książek z XVI-XVIII w. Przy okazji zwróciłem uwagę na noty rękopiśmiennicze i znaki własnościowe. Niemal wszystkie druki zawierają podpis Szersznika, kładziony najczęściej na stronie recto karty tytułowej, niekiedy także w innych miejscach. Przyjmował on formy: „Scherschnick”, „Leop. Scherschnick” lub „Leopoldi Scherschnick”, czasem z podaniem daty – pełnej lub tylko rocznej. Stosunkowo rzadko towarzyszyła podpisowi pieczęć okrągła z napisem: „LEOP. SCHERSCHNIK'S BIBLIOTHEK IN TESCHEN” (poz. inw. 4625, 4639). Podpisu brak w klockach na publikacjach zajmujących miejsce drugie i ewentualnie dalsze, gdyż położony został na publikacji pierwszej w danym klocku, a także na dziełach, które ofiarowane były przez darczyńców Szersznikowi

z wyraźnym określeniem jego nazwiska lub jego biblioteki („Bibliothecae Scherschnickianae donavit D. Abr. Pisch 1802” – poz. inw. 2083).

Interesująco prezentuje się krąg ofiarodawców. Zaliczał się do niego m.in. Józef Szersznik, brat Leopolda, któremu przekazał w darze kilka – według obecnego rozpoznania – pozycji, zaopatrzonych w odpowiednie noty donacyjne: „Leopoldi Scherschnick dono fr[atr]is Josefi” (poz. inw. 560, „Dono fr[atr]is Jos[ephi] Scherschnick Bibliothecae Scherschnickianae 1802” (poz. inw. 699), „Leopoldi Scherschnick dono fratris Josephi 31 X-bra 1806” (poz. inw. 1725). O Józefie Szerszniku niewiele wiadomo. Sądząc po polonikach ofiarowanych przezeń bratu, można wnosić, że był człowiekiem wykształconym, znającym dobrze łacinę, a także język polski, skoro gromadził książki w tymże języku napisane. Na innych polonikach ofiarowanych Leopoldowi Szersznikowi występuje sporo podpisów brzmiących po polsku, takich jak: Marceli Piotrowski (poz. inw. 3524, 3790, 4183), ks. Józef Adamek – kapelan z Frysztatu – 1781 r. (poz. inw. 1202), Antoni Stawianowski (poz. inw. 1202, 4000), ks. Franciszek Musiałek – kapelan z Frysztatu, 9 IX 1809 (poz. inw. 1022). Zbadanie wszystkich not ofiarodawców ujawniłoby bardzo interesujący krąg ludzi utrzymujących bliskie kontakty z Leopoldem Szersznikiem, krąg zasługujący na pełne rozpoznanie.

Przechodząc z kolei do opisu kolekcji poloników w zbiorze Szersznika pod względem tematycznym, zastosujemy porządek chronologiczny. Wzmiankowany wyżej inkunabuł – to *Questiones super analytica posteriora Aristotelis* Jana z Głogowa, wybitnego humanisty, profesora Akademii Krakowskiej, nauczyciela Mikołaja Kopernika. *Questiones* należą do najważniejszych dzieł tego autora, opublikowane zostały w Lipsku w 1499 r. w drukarni Wolfganga Stöckla, nakładem księgarza krakowskiego Jana Hallera.

Wśród pozycji z XVI w. znajdują się w kolekcji poloników Szersznika tak znaczące, jak: *Księgi o wychowaniu i ćwiczeniu każdego przełożonego* Reinharda Lorichiusa w przekładzie Stanisława Koszutskiego (Kraków 1558), powieść *Dworzanin* Łukasza Górnickiego (Kraków 1566), *Statuta Regni Poloniae* w wydaniu Jana Herburta (Kraków 1567), *De origine et rebus gestis Polonorum* Marcina Kromera (Bazyłęa 1568), *Krótkie opisanie wiary świętej chrześcijańskiej* dla wyznawców kalwinizmu (Kraków 1573), *Postylla Catholica* jezuita Jakuba Wujka (Kraków 1584), *Herby rycerstwa polskiego* Bartłomieja Paprockiego (Kraków 1584), *Eneida* Wergiliusza w przekładzie Andrzeja Kochanowskiego (Kraków 1590) czy adresowane dla miast na prawie magdeburskim *Speculum Saxonum albo Prawo saskie i magdeburskie* lwowskiego prawnika i rajcy Pawła Szerbica (bez miejsca i roku).

Z czasów kontrreformacji w kolekcji Szersznika zachowało się wiele dzieł oryginalnych i tłumaczeń, które powstały pod piórem polskich jezuitów, przedstawicieli zakonu najbardziej zaangażowanego w zwalczaniu wyznań protestanckich na terytorium całej Europy. Z tłumaczeń w grę wchodziły przede wszystkim dzieła jezuitów: włoskiego – Wincentego Brunona i belgijskiego – Filipa Serviusa, dzieła polskich jezuitów reprezentują: Fabian Birkowski, Wojciech Kojalowicz i Jan Kraszewski. Charakterystyczne, że w kolekcji Szersznika występowały jednocześnie egzemplarze dzieł protestanckich, takich jak np. luterkańska *Confesja*

auszpurska albo Wyznanie wiary krześcijańskiej w tłumaczeniu Kaspra Diriga z języka niemieckiego (Toruń 1635) czy *Ajenda abo Porządek kościołów ewangelickich Księstwa Oleśnickiego i innych do niego należących powiatów* w anonimowym przekładzie z jęz. niemieckiego (Oleśnica, po 1664 r.). Na uwagę zasługuje także obecność dzieł o tematyce świeckiej, jak *Monumenta Sarmatarum* Szymona Starowolskiego (Kraków 1655), konstytucje sejmu z 1676 r. czy *Juvenalis redivivus to jest Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczaju w Polsce* Krzysztofa Opalińskiego (Wenecja 1698).

Poloników z XVIII w. w kolekcji Szersznika znajduje się najwięcej, ale tylko nieliczne stanowiły wytwór kultury oświeceniowej, zachodniej i polskiej. Brak tu dzieł najwybitniejszych przedstawicieli angielskiego, francuskiego czy niemieckiego Oświecenia, tłumaczonych na język polski i wydawanych w Polsce, a także dzieł oryginalnych oświeceniowej elity literackiej w Polsce. Piśmiennictwo francuskie w przekładach polskich jest reprezentowane w kolekcji Szersznika dzięki takim pozycjom, jak *Kazania* jezuita Charlesa De la Rue w przekładzie polskiego jezuita Aleksandra Brodowskiego (Lwów 1759), *Badania i myśli wyborne* Charlesa Bonnet'a w tłumaczeniu pijara Zygmunta Linowskiego (Warszawa 1772), *Krótkie zebranie kazań jezuita Luois'a Bourdaloue* (Kalisz 1773), anonimowy *Wykład o cnotach i nagrodach* w tłumaczeniu pijara Teodora Wagi (Warszawa 1773), 4-tomowy *Dykcjonarz filozoficzny religii* François'a Claude'a Nonnotta (Wilno 1782) w tłumaczeniu Tadeusza Brzozowskiego, eks-jezuita, nauczyciela szkoły w Mińsku na Białorusi i 2-tomowy *Katechizm filozoficzny czyli zbiór dowodów służących na obronę wiary chrześcijańskiej przeciwko nieprzyjaciółom jej* jezuita François'a Xaviera Feller'a de Reval w tłumaczeniu Tomasza Dominika Waluszewicza, eks-jezuita litewskiego (Wilno 1784). Były to więc dzieła religijne, w większości podejmujące walkę z szerzącym się w Europie racjonalizmem.

Większe powiązania z gospodarką, kulturą, nauką i literaturą formacji oświeceniowej miały takie występujące w kolekcji Szersznika tłumaczenia polskie dzieł francuskich, jak poświęcona obronie teorii Kopernika *Rozmowa filozofa z damą o wielości światów* Fontenelle'a w przekładzie pijara Eustachego Dębickiego (Warszawa 1769), *Sposób robienia węglów czyli Sztuka węglarska* Henri'ego Louisa Duhamela du Monceau (Warszawa 1769), poświęcony problematyce gospodarczej *Sokrates wieśniak* anonimowego autora w tłumaczeniu Katarzyny i Ludwika Sosnowskich pod kierunkiem jezuita Ignacego Nagurczewskiego (Warszawa 1770), dotyczące zagadnień filozoficznych *Rozmowy sokratyczne* Jacques'a Vernet'a w tłumaczeniu Franciszka Zabłockiego, znanego komediopisarza (Warszawa 1775), dzieło Franciszka Nonnotta ukazujące *Błędy Woltera* (Sandomierz 1781) i z zakresu beletrystyki *Nocy wiejskie* Jeana Charles'a Thibault'a Delaveax w tłumaczeniu eks-jezuita Stanisława Szymańskiego (Warszawa 1785).

Luźny związek ideowy z oświeceniowym nurtem kultury europejskiej posiadały także takie pozycje przekładane z języka niemieckiego na polski, drukowane w Polsce i obecne w zbiorze Szersznika, jak dwutomowe *Moralne pisma* Chryściana Gellerta – poety i profesora Uniwersytetu Lipskiego (Wrocław 1755-1776) czy dwutomowe *Historyczno-krytyczne wiadomości o życiu i pismach pana Woltera i inszych nowych filozofów* Adolfa von Tschabuschnigga (Warszawa 1781,

Kraków 1784) w tłumaczeniu ks. Jacka Idziego Przybylskiego, nauczyciela Szkoły Wydziałowej w Warszawie i Szkoły Głównej Koronnej w Krakowie, poddające totalnej krytyce dorobek filozofii Oświecenia z punktu widzenia doktryny katolickiej. Dodajmy tu jeszcze wznowienie wybitnego dzieła włoskiego renesansu z późnego okresu: *Gofred abo Jeruzalem wyzwolona* Torquata Tassa w przekładzie Piotra Kochanowskiego (Warszawa 1772).

W analizowanej kolekcji znajduje się szereg dzieł wydanych w XVIII w., których teksty powstały i były wydawane we wcześniejszych epokach historycznych. Z czasów późnego średniowiecza pochodzą: *Historiae Polonicae libri XII* Jana Długosza, wydane w 1711 r. nakładem wybitnych lipskich księgarzy i wydawców Jana Ludwika Gleditscha i Maurycego Jerzego Weidmanna, zaopatrzone w piękne sztychy Bernigerotha i dedykowane królowi Augustowi II. Szczytowe osiągnięcia literatury polskiego renesansu godnie reprezentowały *Rymy wszystkie* Jana Kochanowskiego w starannej edycji z 1767 r., zrealizowanej w kierowanej przez Franciszka Bohomolca oficynie jezuitów warszawskich. Dorobek literatury kontrreformacyjnej – reprezentują trzytomowe edycje *Kazań odświętnych* i *Kazań na niedziele całego roku* jezuita Piotra Skargi (Sandomierz 1790–1793, 1792).

Z dzieł autorów polskich, napisanych i wydanych w Polsce w XVIII w., przeważały w księgozbiorze Szersznika teksty, które wyszły spod pióra przedstawicieli duchowieństwa katolickiego. Znajdujemy tu kazania jezuitów: Wojciecha Ochabowicza, Karola Żółkiewskiego i Kaspra Balsama, kazania paulina z Częstochowy – *Teodora Grubera, a także prace naukowe, których twórcami byli duchowni*, jak np. *Historia naturalis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* jezuita Gabriela Rzączyńskiego (bez miejsca druku, 1742) i *Historia naturalna Królestwa Polskiego czyli Zbiór krótki przez alfabet ułożony zwierząt, roślin i mineralów znajdujących się w Polsce, Litwie i prowincjach odpadłych zebrana pi-jara* Remigiusza Ładowskiego (Kraków 1783).

Oświeceniową literaturę polską wysokiego poziomu reprezentowała jedynie *Antymonachomachia* Ignacego Krasickiego, literaturę gospodarczą – *Ekonomika ziemieńska* siedemnastowiecznego ekonomisty, agronoma i pisarza, Jakuba Kazimierza Haura (przedruk edycji z 1744 r.), literaturę polityczną – dzieło *Vom Entstehen und Untergange der polonischen Konstitutin vom 3-ten Mai 1791* Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, Hugona Kołłątaja oraz dwu Potockich: Ignacego i Stanisława Kostki, w przekładzie Samuela Bogumiła Lindego z oryginału polskiego na język niemiecki (Lipsk 1793), czasopiśmiennictwo warszawskie zaś – jedynie „Patriota Polski” T. Bauchy, tygodnik o tematyce społeczno-politycznej, tłoczony w drukarni Wawrzyńca Mitzlera de Kolof w 1761 r. (komplet numerów) i dwa pierwsze tomiki „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” z 1770 r. – czołowego organu literackiego w czasach stanisławowskich z lat 1770–1777, tłoczonego i redagowanego przez jezuitów i eks-jezuitów.

Żywe tradycje kościoła luterńskiego zarówno w Cieszynie, jak i na całym Śląsku Cieszyńskim w XVIII w. znalazły odzew także w księgozbiorze Szersznika, w którym można odszukać wiele pozycji obsługujących potrzeby religijne wyznawców tego Kościoła. Do takich pozycji zależały: *Krótką drogą albo Nauka, jako w jednym głównym postanowieniu [...] całą naukę krześcijańską i czystą teo-*

logię pojąć... Jana Adama Szercera (Wrocław 1715), *Kazania albo wykłady porządne świętych ewangelij...* Samuela Dambrowskiego (Brzeg 1772) czy *Modlitwy z włoskiego przetłumaczone na język niemiecki, a z niemieckiego na ten, który jest w Ksionżenstwie Cieszyńskim zwyczajny* (Brno 1788). Ostatnia z wymienionych książek dowodnie świadczy, że na terenie Księstwa Cieszyńskiego język polski był „zwyczajny” wśród tutejszych warstw ludowych.

Szersznik posiadał w swoich zbiorach sporo słowników językowych, wśród których poczesne miejsce zajmowały słowniki polsko-obcojęzyczne, jak np. Grzegorza Knapskiego *Thesaurus latino-germanico-polonicus* (Kraków 1693) i *Thesaurus latino-polonico-graecus* (Poznań 1698), innych zaś autorów *Nomenclator quatuor linguarum: gallicae, polonicae, germanicae et latinae* Celestyna Kaliszewskiego (Warszawa 1763), *Vocabularium quadrilinguae pro usu scholarum in lingua latina, germanica, polonica et gallica* (Wrocław 1763) czy *Dictionarium latino-polonicum ad usum publicarum scholarum* (Kraków 1789). Z tą grupą publikacji wiązały się liczne podręczniki do nauczania języków obcych, jak np. *Grammatica germanica* Jana Fryderyka Nagla dla szkół w Polsce (Kraków 1714), *Gramatyka niemiecka* (Sandomierz) czy *Łatwy sposób nauczania się po rosyjsku i po polsku czytać i pisać* Franciszka Jaksy Makulskiego (Warszawa 1795).

Szersznik kompletował różne podręczniki szkolne, stąd też w jego zbiorze znalazło się szereg podręczników opublikowanych w Polsce pod auspicjami Komisji Edukacji Narodowej i przeznaczonych dla sieci szkół podległych jej nadzorowi. Przykładowo warto tu wymienić takie pozycje, jak *Gramatyka dla szkół narodowych na klasę III* pijara Onufrego Kopczyńskiego (pierwsze wydanie: Warszawa 1782), *Geometria do szkół narodowych* Szymona L'Huilliera (Kraków 1785) czy trzytomowy *Dykcjonarz roślinny* Krzysztofa Kluka (Warszawa 1786–1803), wykorzystywany w szkolnictwie w charakterze pomocy dydaktycznej. Jest też godny uwagi fakt, że Szersznik, który w swojej działalności podręcznikarskiej i dydaktycznej zajmował się matematyką, posiadał też egzemplarz *Rachunku algebraicznego teorii przystosowaną do linii krzywych* Jana Sniadeckiego, profesora Szkoły Głównej Koronnej (Kraków 1783).

Oprócz kolekcji Szersznika Książnica Cieszyńska posiada pięć znacznych księgozbiorów historycznych, które również mają duże znaczenie dla zainteresowanych nimi badaczy. Nie sposób szczegółowiej je przedstawić, wszystkie zresztą doczekały się własnej literatury naukowej, zasługującej na uznanie, choć z różnym powodzeniem respektującej rosnące potrzeby poznawcze. Chronologicznie najwcześniejszy to księgozbiór Biblioteki Czytelni Ludowej, funkcjonującej w Cieszynie w latach 1861–1922¹⁰. Powstał on z wcześniejszego zbioru książek Biblioteki Polskiej dla Ludu Kraju Cieszyńskiego, pierwszego o wyraźnie polskim charakterze na terenie Cieszyna, kompletowanego od 1849 r. przez Towarzystwo Cieszyńskie dla Wydoskonalenia się w Języku Polskim (zwane Czytelnią

¹⁰ M. Danel: *Biblioteka Czytelni Ludowej w Cieszynie*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 25–46.

Polską) w latach 1848–1855, skupiające przedstawicieli miejscowego mieszczaństwa i inteligencji¹¹.

Księgozbiór Czytelni Ludowej rozrastał się niemal wyłącznie dzięki ofiarności społeczeństwa polskiego z trzech zaborów i ośrodków polonijnych, obejmował głównie teksty literackie, dzieła historiograficzne, czasopisma i gazety w języku polskim, które odegrały wybitną rolę w budzeniu i kształtowaniu świadomości narodowej Polaków w Cieszynie i na Śląsku Cieszyńskim. Obecnie liczy on 15 511 wol. książek i czasopism z XIX w. i pierwszego dwudziestolecia XX w. oraz 2176 starych druków, 7 inkunabułów i 7 rękopisów, nie uwzględniając nie zinwentaryzowanego drobnego zespołu¹². Cały księgozbiór wraz z bogatą dokumentacją biblioteczną zasługuje na uwagę badaczy ze względu na rolę społeczno-narodową, jaką pełnił w okresie swego funkcjonowania. Szczególniejszą wartość posiadają inkunabuły oraz liczne i bardzo przydatne dla historyków literatury polskiej polonika wśród starych druków.

Niemalą wartość i przydatność naukowo-badawczą prezentuje księgozbiór założonego w 1901 r. Polskiego towarzystwa Ludoznawczego w Cieszynie, specjalizującego się w rozwijaniu wiedzy o kulturze materialnej i duchowej regionu. Księgozbiór ma charakter naukowy ze szczególnym uwzględnieniem etnografii. Krzysztof Szelaż zakwalifikował go do „najciekawszych zabytków kultury śląskiej”¹³. Obejmuje obecnie 9383 wol. druków z XIX i XX w., 418 starych druków i kolekcję rękopisów¹⁴. Tak zwany Księgozbiór pomuzealny, który powstał po 1901 r. w Muzeum Miejskim w Cieszynie, ale bez profilowego i funkcjonalnego związku z tą placówką, w 1960 r. wyłączony z jej profilowych zbiorów i umieszczony później w Książnicy, jest także godny uwagi jako przedmiot badań, gdyż liczy dziesiątki tysięcy nie zinwentaryzowanych jednostek z kolekcjami starych druków (63 poz.), rękopisów (341 kodeksów) oraz sporą liczbę roczników gazet i czasopism z XIX i XX w., w tym ze Śląska Cieszyńskiego¹⁵.

Jak dużą wartość dla kultury i nauki polskiej ma księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego¹⁶, przechowywany w Cieszynie od 1908 r., tego chyba uzasadniać nie trzeba. W chwili obecnej liczy on 13 199 wol. książek i czasopism z XIX w. oraz 884 wol. starych druków i 13 jednostek rękopisów¹⁷. W zespole starych druków szczególnie cenne są polonika, w tym roczniki polskojęzycznych gazet i czasopism z XVIII w. Księgozbiór ten odgrywał poważną rolę w życiu

¹¹ M. Fazan: *Czytelnia Polska w Cieszynie (1848–1854). Przyczynek do kształtowania się i rozwoju polskiego życia kulturalnego na Śląsku Cieszyńskim*. „Książnica Śląska” 1979–1982 Katowice 1983 s. 113–136; J. Konieczny: *Pierwsza polska biblioteka w Cieszynie*. „Kalendarz Cieszyński 1986” s. 35–37; M. Pawłowiczowa: *Książka polska...* s. 92–97.

¹² Dane liczbowe o zbiorach zaczerpnięto z *Protokołu skontrum zakończonego 15 X 1993 r.* księgozbiórów w Książnicy Cieszyńskiej. Maszynopis w posiadaniu Książnicy.

¹³ K. Szelaż: *Książnica Cieszyńska*. Cieszyn 1995 s. 16.

¹⁴ Dane liczbowe o zbiorach zaczerpnięto z *Protokołu skontrum...*, zob. przyp. 12.

¹⁵ *Protokół skontrum...*, zob. przyp. 12.

¹⁶ Por. M. Pawlik: *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po ś.p. Józefie Ignacym Kraszewskim*. Staraniem Franciszka Kraszewskiego uporządkował i spisał... Lwów 1888.

¹⁷ Dane liczbowe o zbiorach zaczerpnięto z *Protokołu skontrum...*, zob. przyp. 12.

i pracy pisarza już od czasów studenckich, towarzysząc mu wiernie w różnych miejscach jego pobytu i stanowiąc podręczny warsztat zarówno jego badań naukowych z zakresu historii, jak też działalności publicystycznej i powieściopiskarskiej. Księgozbiór stał się już przedmiotem wnikliwych studiów naukowych, jak dowodzą tego prace Jerzego Jarowieckiego¹⁸ i Anny Gojniczek¹⁹. Dodajmy, że pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Jarowieckiego, wybitnego znawcy twórczości Kraszewskiego, powstały dwie prace magisterskie na temat księgozbioru Kraszewskiego, których autorkami są: Barbara Majewska i Elżbieta Skotniczy²⁰.

Kończąc przegląd zbiorów historycznych Książnicy Cieszyńskiej, wymienić jeszcze powinniśmy spuściznę po Tadeuszu Regerze (1878–1938), wybitnym działaczu społecznym i politycznym. Reger reprezentował ziemię cieszyńską jako poseł w parlamencie austriackim, a następnie polskim. Brał aktywny udział w rozwoju ruchu socjalistycznego i wydawaniu jego prasy²¹. Zgromadził w ścisłym związku z uprawianą działalnością poważny zbiór druków i archiwaliów o znacznej wartości poznawczej, którego jedna część trafiła do zbiorów Archiwum Akt Nowych w Warszawie, druga do zbiorów Archiwum Państwowego w Łodzi²², trzecia zaś pozostała w Cieszynie. Zawiera ona 7039 wol. książek z dziedziny historii, prawa, socjologii i wiedzy o Śląsku Cieszyńskim oraz archiwalia zwane „Tekami Regera”, obejmujące 5517 jednostek (dokumenty, akta urzędowe, druki ulotne, wycinki z gazet i inne), które określić można terminem dokumentów życia społecznego²³. Jest to materiał bardzo cenny dla badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego od lat dziewięćdziesiątych XIX w. do lat trzydziestych bieżącego stulecia.

2. W niniejszym przeglądzie uwzględnić jeszcze należy cztery księgozbiory historyczne zachowane w Cieszynie poza Książnicą. Najstarszy z nich zawdzięcza swoje powstanie Zgromadzeniu Braci Miłosierdzia. Bonifratrzy osiedlili się w Cieszynie pod koniec XVII w., zbudowali tu w latach 1697–1706 kościół i gmach klasztorny, w którym prowadzili szpital i aptekę, lecząc chorych niezależnie od ich przynależności narodowościowej i wyznaniowej oraz miejsca zamieszkania. Jako duchowni wykonujący na co dzień obowiązki lekarskie posiadali bibliotekę, w której gromadzili głównie dzieła o charakterze religijnym i medycznym. W latach trzydziestych XX w. biblioteka posiadała 1539 wol. druków, z czego 126 wol. pochodziło z wieków XVI–XVIII. Były to dzieła w językach

¹⁸ J. Jarowiecki: *Księgozbiór Józefa Kraszewskiego – warsztat pisarza i historyka*. „Szcześcińskie Prace Polonistyczne” 1991 nr 3 s. 69–92. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego* 67.

¹⁹ A. Gojniczek: *Biblioteka Józefa Ignacego Kraszewskiego*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 47–65.

²⁰ Tenże: *Biblioteka...* s. 58 przyp. 1.

²¹ J. Chlebowczyk: *Tadeusz Reger*. „Zaranie Śląskie” 1960 z. 3 s. 405–427.

²² W. Zajączkowska: *Zbiór Tadeusza Regera, znanego działacza socjalistycznego ziemie cieszyńskiej (przechowywany w Archiwum Państwowym w Łodzi)*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka” 1964 nr 3/4 s. 511–519.

²³ A. Wadowski: *Księgozbiór Tadeusza Regera w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1966 z. 1 s. 133–136; K. Kubiński: *Losy zbiorów bibliotecznych Tadeusza Regera*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 96–99. Dane liczbowe o zbiorach zaczerpnięto z *Protokołu skontrum...*, zob. przyp. 12.

łacińskim, niemieckim, czeskim i polskim, typowych dla regionu cieszyńskiego. Zbiór w czasie ostatniej wojny poniósł znaczne straty, ale częściowo został uratowany²⁴. Stanowi dziś cenną bazę źródłową do badania różnych zagadnień z zakresu dziejów medycyny na Śląsku Cieszyńskim i różnorodnych jej uwarunkowań społecznych.

3. Interesujące dla specjalistów mogą być także zbiory Biblioteki Dekanalnej, ulokowane przy kościele parafialnym Św. Marii Magdaleny w Cieszynie. Biblioteka ta powstała w 1819 r., dzięki staraniom ówczesnego proboszcza – ks. Jana Brzuski. Trafiły do niej zarówno zbiory prywatne ks. Brzuski oraz wcześniejszych i późniejszych proboszczów, dziekanów i wikariuszy, jak też dary mieszkańców regionu i kilku tutejszych instytucji kościelnych. Księgozbiór liczy obecnie 4264 wol. książek i czasopism wydawanych w okresie od XV w. do wybuchu drugiej wojny światowej, w tym 6 inkunabułów i 1769 druków z XVI–XVIII w. Obok pozycji w językach łacińskim, niemieckim, czeskim i in., znajduje się tam około 1200 pozycji zwartych w języku polskim oraz 37 tytułów w 197 wol. czasopism polskich z XIX w. i pierwszych czterech dekad XX w., wśród których na uwagę zasługują tytuły cieszyńskie na czele z rocznikami „Gwiazdki Cieszyńskiej” (1870–1936)²⁵. Księgozbiór ten jest cennym warsztatem pracy dla badaczy dziejów Śląska Cieszyńskiego z uwzględnieniem aspektów religijnych, narodowościowych, społecznych, kulturowych i politycznych.

4. Dla badaczy zainteresowanych dziejami luteranizmu na Śląsku Cieszyńskim i w samym Cieszynie ogromną wartość przedstawia Biblioteka im. Tschammera, funkcjonująca przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie. Biblioteka ta istnieje formalnie od 1802 r. Powstała na podstawie zapisu testamentowego Gottlieba Rudolfa Tschammera (1711–1787), prawnika i długoletniego kasjera Zboru, bibliofila i właściciela znacznego zbioru książek. Do Biblioteki trafiły także książki wielu żyjących wcześniej i później pastorów i wiernych rekrutujących się spośród narodowości niemieckiej, czeskiej i polskiej, o czym świadczą występujące na książkach notatki i znaki własnościowe. Księgozbiór liczy obecnie 16 510 wol., w tym 4 inkunabuły, 4989 wol. druków z XVI–XVIII w., 11 195 wol. druków nowszych oraz 322 rękopisy²⁶. Obejmuje on dzieła z róż-

²⁴ M. Pawłowiczowa: *Książka polska...* s. 49–58; – : Biblioteka bonifratrów w Cieszynie. „Studia Bibliologiczne” T. 2 Katowice 1988 s. 70–83; – : *Księgozbiór Oo. Bonifratrów w Cieszynie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. W: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. materiały z sesji naukowej*. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r. Warszawa 1993 s. 34–41; M. M. Łobozek: *Archiwum i biblioteka bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa 1995.

²⁵ M. Pawłowiczowa: *Książd Jan Brzuska (1757–1840), jego prace i księgozbiór*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1970 nr 1/4 s. 88–101; – : *Książka polska...* s. 72–76. W: Pawłowicz: *Katalog Biblioteki Dekanatu w Cieszynie*. Katowice 1987. Maszynopis w posiadaniu Biblioteki Dekanatu w Cieszynie; – : *Biblioteka Dekanatu w Cieszynie. Historia i księgozbiór*. W: *Cieszyńskie księgozbiory...* s. 42–52; – : *U źródeł Biblioteki Dekanatu w Cieszynie – kolekcja księdza Antoniego Löhna*. „Pamiętnik Cieszyński” 1995 T. 10 s. 18–24.

²⁶ J. Wantuła: *Biblioteka Zboru Ewangelickiego w Cieszynie*. „Zaranie Śląskie” 1936 z. 2 s. 85–87; J. Broda: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1970 nr 1/4 s. 83–88; – : *Rodowód i zawartość Biblioteki Zborowej im. Tschammerów w Cieszynie*. „Zwrot” 1970 nr 4; – : *Polonica w Bibliotece Tschammera w Cieszynie*. „Zwrot” 1972 nr 2 s. 16–17; M. Pawłowiczowa: *Książka polska...* s. 76–80; G. Ciompa-Wucka: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. W: *Cieszyńskie księgozbiory...* s. 23–28.

nych dziedzin wiedzy, głównie z dziedziny prawa, historii i teologii protestanckiej. Znajdują się wśród nich pozycje w wielu językach, głównie w niemieckim, łacińskim i polskim. Polskiego badacza mogą zainteresować w sposób szczególny bardzo cenne i rzadkie publikacje polskojęzyczne, zarówno książki jak i czasopisma, wydawane we Wrocławiu, Brzegu i w innych ośrodkach w XVIII i XIX w. Rękopisy, na które składają się głównie zeszyty z wypracowaniami uczniów gimnazjum zborowego z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w., także mogą być godnym uwagi materiałem badawczym, zwłaszcza dla historyka szkolnictwa cieszyńskiego.

5. W 1901 r. powstało w Cieszynie Muzeum Miejskie (Muzeum der Stadt Teschen), które obok eksponatów typowo muzealnych gromadziło druki o charakterze zabytkowym oraz publikacje naukowe z zakresu historii, etnografii, numizmatyki, historii sztuki, historii Śląska Cieszyńskiego itp., w językach niemieckim, polskim, czeskim i in. Księgozbiór powiększał się systematycznie dzięki zakupom, darowiznom i wymianie. Po wydzieleniu w 1760 r. księgozbioru zabytkowego, obecnie przechowywanego w Książnicy Cieszyńskiej, pozostały i narastający obecnie zasób pełni funkcje biblioteki podręcznej, wykorzystywanej do opracowywania zbiorów muzealnych oraz do ekspozycji²⁷. Według stanu na koniec 1994 r. liczył on 21 740 jednostek zinwentaryzowanych z XIX i XX w. oraz 369 starych druków, w tym 21 inkunabułów²⁸. Ze względu na swój specjalistyczny profil i obecność starych druków stanowi znakomite dopełnienie innych księgozbiorów historycznych w Cieszynie.

II

PERSPEKTYWY BADAŃ KSIĘGOZNAWCZYCH

Wszystkie księgozbiory historyczne w Cieszynie, przechowywane zarówno w tutejszej Książnicy, jak i poza nią, stanowią znakomitą podstawę źródłową do realizowania różnorodnych tematów o charakterze księgoznawczym, dotyczących zagadnień produkcji, obiegu społecznego i recepcji książki. Stosunkowo największe możliwości do analizowania tych zagadnień dostarcza badaczom księgozbiór Leopolda Jana Szersznika.

1. Wyłania się pilna potrzeba opracowania wyczerpującej monografii na temat życia i działalności Szersznika. Takiej monografii nie posiadamy, liczne zaś artykuły poświęcone Szersznikowi nie mogą jej zastąpić. Wzorem i pomocą do jej napisania może być bardzo wartościowa, erudycyjna książka, oparta na bogatych zespołach źródeł, napisana przez czeskiego badacza Milana Kudělkę: *Leopold Jan Šeršník (1747–1814). Život a dílo* (Ostrava 1957). Zbiory archiwalne i biblioteczne w Cieszynie dostarczają sporo interesujących materiałów źródłowych do pogłębienia dotychczasowej wiedzy o Szerszniku.

²⁷ M. Płazak: *Muzeum w Cieszynie (1802–1992)*. W: *190 lat...* s. 5–11; J. Spyra: *Biblioteka Muzeum w Cieszynie. „Pamiętnik Cieszyński”* 1995 T. 10 s. 66–81.

²⁸ J. Spyra: *Biblioteka Muzeum...* s. 77.

Zarówno w zespole rękopisów zgromadzonych przez Szersznika i znajdujących się w pozostałym po nim księgozbiorze, jak też w Archiwum Miejskim w Cieszynie, zachowały się liczne akta dotyczące działalności cieszyńskiego gimnazjum, w którym Szersznik od 1776 r. pełnił funkcję nauczyciela retoryki i poetyki, od 1787 r. zaś – prefekta. W zespole mogą budzić prawdziwe zainteresowanie takie dokumenty, jak spisy nauczycieli i uczniów, programy nauczania poszczególnych przedmiotów, konspekty lekcji, teksty ćwiczeń i opracowań uczniowskich, pytania konkursowe i egzaminacyjne, wypowiedzi uczniów z języka łacińskiego, niemieckiego i greckiego, wykonane przez Szersznika wypisy i tłumaczenia z dzieł pisarzy rzymskich²⁹. Wymienione i inne jeszcze dokumenty należałoby dokładnie przestudiować i wykorzystać z myślą o gruntownym przedstawieniu zarówno dziejów gimnazjum, jak też roli, jaką Szersznik odegrał w tej szkole.

Istniejąca literatura przedmiotu zbywa ogólnikami zawartość dzieł naukowych napisanych przez Szersznika, z których tylko część opublikowana została za jego życia, reszta zaś pozostała w rękopisach. Autor poruszał w nich różne zagadnienia z zakresu bibliotekoznawstwa, pedagogiki, etnografii, historii, biografistyki, heraldyki itd.³⁰ Wiele z tych zagadnień rozpatrzył w ścisłym związku z dziejami Cieszyna i Księstwa Cieszyńskiego. Do najcenniejszych prac Szersznika zalicza się *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*, wydane w 1810 r.³¹ w pierwszej na terenie Cieszyna oficynie typograficznej Tomasza Prohaski, działającej w latach 1806–1817 i niezwykle zasłużonej dla rozwoju literatury i kultury na Śląsku Cieszyńskim.

Szersznik był autorem wielu podręczników szkolnych. Pięć z nich opublikował w latach 1781–1812, inne pozostawił w rękopisach³². Wszystkie poświęcone były nauczaniu takich przedmiotów, jak arytmetyka, algebra, języki: niemiecki i łaciński, geografia i przyrodoznawstwo określane wówczas mianem „historii naturalnej”. Dopelniają je wzornik pisanie listów i wypisy z dzieł Kwintyliana, potrzebne w szkołach do nauczania retoryki. Opublikowane podręczniki wykorzystywane były w szkolnictwie miasta i całego regionu cieszyńskiego. Zasluguje one na szczegółowszą analizę, gdyż mogą dostarczyć cennych spostrzeżeń na temat ich wartości poznawczych i dydaktycznych, kwalifikacji autorskich Szersznika i roli, jaką te podręczniki odegrały w procesach dydaktycznych szkół. Omawiane kwestie winny także być przedmiotem uwagi proponowanej monografii o Szerszniku.

2. Na odrębne zbadanie zasługuje też zgromadzony przez Szersznika księgozbiór, obejmujący druki i rękopisy. Księgozbiór winien być zbadany pod kątem struktury językowej i tematycznej oraz proveniencji typograficznej i własności-

²⁹ M. Pawłowiczowa: *Książka polska...* s. 62.

³⁰ *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 6 Cz. 1: Oświecenie. Opracowała E. Aleksandrowska. Warszawa 1970 s. 265–267.

³¹ G. Szewczyk: *Dyktionarz pisarzy i uczonych cieszyńskich Leopolda Jana Szersznika*. W: *Śląskie miscellanea. Literatura – folklor*. Prace Komisji Historyczno-Literackiej Polskiej Akademii Nauk – Oddział w Katowicach. Wrocław 1989 s. 57–69.

³² Zob. przyp. 30.

wej. Do przedstawienia zagadnień proveniencji własnościowej nie wystarczy wykorzystać inwentarz, niezbędny jest ogląd bezpośredni druków i dokładne zewidencjonowanie wszystkich inskrypcji i znaków własnościowych (pieczęci, super-exlibrisów, exlibrisów). Przeprowadzone przez Kudělkę badania na stosunkowo wąskim, wycinkowym materiale proveniencyjnym, wskazują, iż wyniki tych prac mogą być w dużym stopniu odkrywcze i cenne³³. Gdyby prześledzić wszystkie zapiski i znaki własnościowe na książkach, można by lepiej poznać środowisko intelektualne, które powiązane było z kolegium i gimnazjum w Cieszynie, a także z osobą Szersznika.

3. Analogiczna praca, jak proponowana przed chwilą, mogłaby dotyczyć każdego z pozostałych księgozbiorów historycznych w Książnicy Cieszyńskiej: Kraszewskiego, Czytelnii Ludowej, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Tadeusza Regeera i pomuzealnego. Postulat ten wynika m.in. z lektury artykułów zamieszczonych w tomie 10 „Pamiętnika Cieszyńskiego”: Małgorzaty Danel o księgozbiorze Czytelnii Ludowej³⁴ i Anny Gojniczek o księgozbiorze Kraszewskiego³⁵, które sygnalizują bogactwo księgoznawczej problematyki badawczej i zachęcają do gruntowniejszego i bardziej rozbudowanego jej potraktowania. Nawiasem warto dodać, że wymienione autorki powinny teraz przystąpić do opracowania monograficznego swoich tematów.

4. Od 1804 r. Cieszyn odgrywał znaczącą rolę w rozwoju ruchu wydawniczego i księgarskiego, obsługującego potrzeby czytelnicze ludności wielonarodowej na Śląsku Cieszyńskim. Funkcjonowały tu takie oficyny typograficzne, jak Tomasz Prohaski i jego następców, Towarzystwa Wydawniczego „Dziedzictwo błogosławionego Jana Sarkandra” (od 1913 r.), Domu Narodowego (od 1908 r. kierowana przez Pawła Mitręę), Franciszka Machatschka (od 1902 r., specjalizująca się w tłoczeniu druków akcydensowych), Józefa Nowaka (od 1908 r.) i Ferdynanda Schulza (od 1911 r., także specjalizująca się w akcydensach). Niektóre z nich prowadziły księgarnie, w których sprzedawały własną produkcję wydawniczą. Od lat czterdziestych XIX w. czynne były w Cieszynie także księgarnie samodzielne, upowszechniające literaturę tłoczoną w różnych ośrodkach wydawniczych. Takie księgarnie prowadzili: Edward Feitzinger, Karol Malik, Michał Czajkowski, Bernard Kotula i jego syn Brunon.

Dzieje ośrodka wydawniczo-księgarskiego w Cieszynie w XIX i XX w. zostały już w znacznym stopniu rozpoznane dzięki pracom Józefa Londzina³⁶, Jana Wantuły³⁷, Jana Kazimierza Zaremby³⁸, Edwarda Paska³⁹, Marii Pawłowiczowej⁴⁰

³³ M. Kuděłka: *Leopold Jan Šeršnik (1747–1814). Život a dílo*. Ostrava 1957.

³⁴ Zob. przyp. 10.

³⁵ Zob. przyp. 19.

³⁶ J. Londzin: *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od r. 1716 do 1904*. Cieszyn 1904; – : *Uzupelnienia...* Cz. 1: A–O; Cz. 2: P–Ž. Cieszyn 1922–1923.

³⁷ J. Wantuła: *Książki i ludzie. Szkice o wydawnictwach i piśmiennictwie na Śląsku Cieszyńskim*. Oprac. L. Brożek: Kraków 1956.

³⁸ J. K. Zaremba: *Pierwsze polskie druki cieszyńskie*. „Kwartalnik Opolski” 1971 nr 2 s. 30–52.

³⁹ E. Pasek: *Z dziejów cieszyńskiego księgarstwa i drukarstwa w XIX i XX w. (do 1939 r.)*. „Rocznik Cieszyński” 1983 t. 4/5 s. 103–119.

⁴⁰ M. Pawłowiczowa: *Książka polska...*

oraz współautorów tomu zbiorowego pod redakcją Antoniego Gładysza *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa* (Bielsko-Biała 1982), który zawiera studia pióra Franciszka Halskiego⁴¹, Antoniego Gładysza⁴², Jerzego Jerzyńskiego i Eugeniusza Kubicy⁴³. Wymienione prace wyznaczają ledwie początek procesu poznawania omawianej problematyki. Wymaga ona pogłębionych badań wykorzystujących poszerzone materiały źródłowe, archiwalne i drukowane. Ze źródeł drukowanych na uwzględnienie zasługują przede wszystkim roczniki gazet i czasopism cieszyńskich z XIX i XX w., przechowywane m.in. w Książnicy Cieszyńskiej, zawierające przebogate i cenne materiały ogłoszeniowe i inne, dotyczące cieszyńskiego ośrodka wydawniczo-księgarskiego. Materiały te nie zostały dotąd należycie wykorzystane. W istocie stanowią one najważniejszą bodaj podstawę źródłową do osiągnięcia poważnych wyników naukowych na temat rozpoznania działających w Cieszynie placówek, okresu i efektów ich działalności.

5. Lektura *Bibliografii polskich czasopism śląskich (do 1939 roku)* Marii Przyweckiej-Sameckiej i Jana Reitera (Wrocław 1960), publikacji Andrzeja Pilcha⁴⁴ i artykułu Antoniego Gładysza⁴⁵ ujawnia, że w Cieszynie – począwszy od Wiosny Ludów do wybuchu ostatniej wojny – ukazywało się ponad sto tytułów organów prasowych i czasopiśmienniczych. Cieszyn należał do najbardziej rozwiniętych ośrodków prasowych na ziemiach polskich.

Wydawano tu takie periodyki, jak „Gwiazdka Cieszyńska” (1848–1939), „Miesięcznik Pedagogiczny” – organ Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego w Cieszynie (1892–1939), „Nowy Czas” – organ Towarzystwa Ewangelików Śląskich (1877–1927), „Poseł Związku Śląskich Katolików” (1883–1930), „Rolnik Śląski” – organ Towarzystwa Rolniczego dla Śląska Cieszyńskiego (1885–1939), „Wieniec – Pszczółka” – organ Stronnictwa Chrześcijańsko-Ludowego (1875–1933), „Dziennik Cieszyński” (1906–1934), „Robotnik Śląski” – organ Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej (1907–1939) czy „Zaranie Śląskie” – kwartalnik literacki (1907–1939). Większość egzemplarzy prasy i czasopism cieszyńskich znajduje się w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej oraz innych bibliotek w Cieszynie.

Periodyki te stanowią znakomity materiał do badań naukowych. Jak dotąd, rzadko znajdowały się w polu zainteresowań historyków, historyków prasy czy historyków literatury i kultury. Na tym większe wyróżnienie zasługują prace monograficzne poświęcone określonym tytułom, jak Ireny Homoli na temat „Tygodnika Cieszyńskiego” i „Gwiazdki Cieszyńskiej” Pawła Stalmacha z lat 1848–1887⁴⁶ oraz

⁴¹ F. Halski: *Rys cieszyńskiego drukarstwa*, W: *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa*. Praca zb. pod red. A. Gładysza. Bielsko-Biała 1982 s. 20–31.

⁴² A. Gładysz: *Polskie drukarstwo Cieszyna od zarania do roku 1939*, W: *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa...* s. 11–19.

⁴³ J. Jerzyński, B. Kubica: *Rodzina drukarzy, wydawców, księgarzy. Tamże* s. 86–93; M. Pawłowiczowa: *Książka polska...*

⁴⁴ A. Pilch: *Czasopiśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848–1920. Materiały do bibliografii*. W: *Studia i materiały z dziejów Śląska*. T. 3. Red. K. Popiołek. Wrocław 1960 s. 451–492.

⁴⁵ A. Gładysz: *Prasa polska na Śląsku Cieszyńskim tłoczona w drukarniach cieszyńskich w latach 1848–1920*. W: *Z dziejów cieszyńskiego drukarstwa...* s. 108–119.

⁴⁶ I. Homola: „Tygodnik Cieszyński” i „Gwiazdka Cieszyńska” pod redakcją Pawła Stalmacha 1848–1887. Katowice 1968.

Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz o „Zaraniu Śląskim” z lat 1907–1939⁴⁷, czy wymieniony wyżej artykuł Antoniego Gładysza⁴⁸, mający ambicje ukazać w sposób syntetyczny dzieje prasy cieszyńskiej w języku polskim od początku jej istnienia po czasy nam współczesne, a także wielokrotnie cytowana tu praca Marii Pawłowiczowej. Wymienione studia to kropla w morzu potrzeb poznawczych. Dowodzą, że czasopisma cieszyńskie są wdzięcznym przedmiotem eksploracji naukowej, gdy pozwalają odkrywać przeszłość społeczeństwa polskiego na ziemi cieszyńskiej w różnorodnych aspektach: kulturowym, literackim, historiograficznym, etnograficznym, narodowościowym itd.

6. Przechowywane w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej książki z podpisami i znakami dawnych właścicieli, zarówno stare jak i nowsze, materiały rękopiśmiennicze dokumentujące losy księgozbiorów i sposobów ich wykorzystywania, gazety i czasopisma są materiałami źródłowymi, które umożliwiają podjęcie badań na temat recepcji literatury w Cieszynie i na terenie całego Śląska Cieszyńskiego w okresie od połowy XVIII w. do lat międzywojennych. Chodzi tu o zagadnienia czytelnictwa w różnych kręgach społecznych, środowiskach, ośrodkach, domach: szlacheckich, mieszczańskich, robotniczych i wiejskich. Przedmiotem zainteresowania mogą być: kanony lektur, preferencje tematyczne, nawyki lekturowe, wpływ lektur na podstawy światopoglądowe, przekonania religijne i rozwój świadomości narodowej. Badania wymienionych zjawisk kulturowych zyskują dziś coraz większe uznanie wśród historyków kultury, literatury i książki.

III

PROPOZYCJE W SPRAWIE KATALOGÓW I INWENTARZY ZBIORÓW BIBLIOTECZNYCH

Cenniejsze kolekcje Książnicy Cieszyńskiej zasługują na drukowane katalogi i inwentarze, aby za pośrednictwem tych środków informacji naukowej mogły one łatwiej znaleźć się w polu zainteresowań badaczy, zwłaszcza działających poza Cieszynem. Jak świadczą dotychczasowe doświadczenia bibliotek naukowych – zarówno w Polsce, jak i poza jej granicami – drukowane katalogi lub inwentarze, zawierające szczegółowe opisy i rozbudowany system indeksów, a co ważniejsze – odwołujące się do aktualnego stanu wiedzy o opisywanych jednostkach piśmienniczych, są najlepszym środkiem informacji o zbiorach specjalnych i innych danej biblioteki. Mam tu przede wszystkim na uwadze kolekcje inkunabułów, starych druków, rękopisów, a także czasopism, grafiki, obiektów kartograficznych i in.

1. Spośród znajdujących się w Cieszynie zbiorów specjalnych jedynie inkunabuły zostały objęte drukowaną rejestracją dzięki badaniom Alodii Kaweckiej-Gryczowej⁴⁹. Na uwagę zasługuje tu zwłaszcza opracowany pod jej redakcją

⁴⁷ K. Heska-Kwaśniewicz: „Zaranie Śląskie” (1907–1939). *Zarys monograficzny*. Katowice 1979.

⁴⁸ Zob. przyp. 45.

⁴⁹ A. Kawecka-Gryczowa: *Inwentarz inkunabułów bibliotek cieszyńskich*. „Zaranie Śląskie” 1939 z. 2 s. 90–96.

przez Marię Bohonos i Elizę Szandorowską katalog centralny inkunabułów znajdujących się w Polsce⁵⁰, który obejmuje 77 pozycji stanowiących własność Książnicy Cieszyńskiej (39 poz. w zbiorze Szersznika i 7 poz. w zbiorze Czytelni Ludowej) oraz innych bibliotek Cieszyna: Dekanalnej (6 poz.), Zboru Ewangelicko-Augsburskiego (4 poz.) i Muzeum (21 poz.). Katalog ten nie zawiera niestety indeksu proveniencji własnościowej opisanych inkunabułów, stąd też nie ułatwia dotarcia do opisów poszczególnych pozycji cieszyńskich za pośrednictwem nazw bibliotek. Niedogodność ta jest jednak zbyt mało znacząca, aby mogła stanowić decydujący powód do wydania specjalnego katalogu inkunabułów cieszyńskich.

Wymienić tu także należy dwa dalsze katalogi drukowane, rejestrujące zbiory cieszyńskie. Pierwszy z nich – to opracowany zespołowo pod redakcją Alfreda Puzio katalog starych druków treści medycznej w zbiorach bibliotek na Śląsku Górnym i Cieszyńskim z 1985 r.⁵¹ Ujawnia on sporo cennych i rzadkich pozycji znajdujących się w Książnicy Cieszyńskiej (263 poz., w tym 158 poz. z lat 1740–1800) i Bibliotece Oo. Bonifratów (35 poz.), a także *Muzykalia w zbiorach bibliotek cieszyńskich*, zewidencjonowane przez Urszulę Buda-Ptaśińską⁵². Publikacja ta przekonuje, jak wiele wartościowych i unikatowych materiałów źródłowych zachowało się w Cieszynie nawet na tak specjalistyczny temat, jakim niewątpliwie są muzykalia z różnych epok historycznych.

2. Cytowane katalogi stanowią dobry wzór i bodziec do podjęcia wysiłków w kierunku przygotowania do druku i opublikowania katalogów czy też katalogu wszystkich poloników z XVI–XVIII w. przechowywanych w Cieszynie. Najwięcej poloników posiada Książnica Cieszyńska: na podstawie inwentarza druków Szersznika łatwo ustalić, że wśród starych druków rejestruje on ok. 200 poloników. Wiadomo ponadto, że w innych księgozbiorach historycznych Książnicy Cieszyńskiej występują także godne uwagi zespoły starych druków. Konkretnie w księgozbiorach: Czytelni Ludowej – 2176 wol., Kraszewskiego – 884 wol., Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego – 418 wol., Tadeusza Regera – 4 wol., księgozbiorze pomuzealnym – 63 wol. i księgozbiorze nieopracowanym – 1254 wol. Łącznie w wymienionych sześciu księgozbiorach znajduje się 4799 wol. starych druków. Jaki procent tej liczby stanowią polonika, nie wiadomo. Przypuszczalnie nie mniej niż 10%, czyli około 500 wol. Tak więc Książnica Cieszyńska posiada łącznie ok. 700 wol. poloników.

Nie możemy tu oczywiście pominąć starych druków przechowywanych w innych bibliotekach na terenie Cieszyna. W Bibliotece Dekanalnej jest ich (bez 6 inkunabułów) 1769 wol., w Bibliotece Oo. Bonifratów – 126 wol., w Bibliotece Zboru Ewangelicko-Augsburskiego (bez 4 inkunabułów) – 4989 wol. i w Biblio-

⁵⁰ *Inkunabuty w bibliotekach polskich. Centralny katalog*. Pod redakcją A. Kaweckiej-Gryczowej oprac. M. Bohonos i E. Szandorowska. T. 1–3. Wrocław 1970–1993.

⁵¹ *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego*. Red. A. Puzio. Cz. 1–2 oprac. J. M. Dyrda, A. Burzyński, E. Chlebowczyk-Szweda, A. Wolano. Katowice 1982. Cz. 2. Oprac. M. Sitek, J. M. Dyrda, G. Ciompa-Wucka, B. Gajek. Katowice 1985.

⁵² U. Buda-Ptaśińska: *Muzykalia w zbiorach bibliotek cieszyńskich*. W: *Kultura muzyczna Ziemi Cieszyńskiej. Twórczość i życie muzyczne*. Katowice 1977 s. 108–137. Prace Archiwum Śląskiej Kultury Muzycznej przy Bibliotece Głównej Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Katowicach 5.

tece Muzeum – 369 wol., łącznie 7253 wol. Nikt nie obliczył, ile poloników znajduje się w tej grupie starych druków. Jeśli ostrożnie przyjąć, że nie więcej niż 5%, to wchodziłoby w grę około 360 poz. Łącząc tę liczbę z liczbą poloników w Książnicy Cieszyńskiej, uzyskujemy orientacyjną liczbą 1050 wol. poloników z XVI–XVIII w.

Polonika te powinny być jak najszybciej opracowane i dostępne dla zainteresowanych badaczy. Dawne inwentarze i katalogi nie odpowiadają obecnym potrzebom. Proponuję wydać drukowany katalog poloników cieszyńskich, który dałby badaczowi do ręki odpowiednie informacje bibliograficzne, przynoszące obok podstawowych danych identyfikujących dzieło i jego wydania, także adnotacje dotyczące takich elementów, jak: ilustracje i ich wykonawcy, mapy, nazwiska cenzorów, przywileje wydawnicze, proveniencje, oprawy itd. Wzorem w zakresie konstruowania opisu druków mógłby tu być 8-tomowy katalog poloników XVII w. w zbiorach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, którego pierwsze dwa tomy opracowane zostały przez Barbarę Górską i Wiesława Tyszkowskiego, pozostałe zaś – wyłącznie przez Tyszkowskiego⁵³. Pod względem metodyki opracowania starych druków jest to w Polsce katalog najlepszy, dający znacznie więcej informacji aniżeli realizowany w Książnicy Cieszyńskiej system opracowania według programu MAK B IV.

3. Książnica Cieszyńska posiada stosunkowo dużo kodeksów rękopiśmiennych: ok. 1000 jednostek ewidencyjnych w księgozbiorze Szersznika, 7 kodeksów w księgozbiorze Czytelni Ludowej, 13 kodeksów w księgozbiorze Kraszewskiego, 62 kodeksy w księgozbiorze PTL i 341 jednostek ewidencyjnych w księgozbiorze pomuzealnym. W sumie jest to kolekcja znacząca pod względem liczebności, ale o zróżnicowanej wartości poznawczej i przydatności naukowej. Najbardziej cenne są kodeksy z księgozbioru Szersznika. One też w pierwszej kolejności zasługują na opublikowanie ich dokumentacji. Godnym uznania więc jest trud podjęty przez dra Mariana Zwiercana, wicedyrektora Biblioteki Jagiellońskiej, wybitnego specjalistę w zakresie kodykologii, zmierzający do opracowania rękopisów średniowiecznych ze zbiorów Szersznika. W dalszej perspektywie należałoby uwzględnić opracowanie kodeksów z późniejszych epok historycznych w tychże zbiorach.

4. Książnica Cieszyńska dysponuje wielką liczbą wydawnictw ciągłych z okresu od XVIII w. do 1939 r.: gazet, czasopism i kalendarzy, z których bardzo dużo tytułów zawdzięcza swoje istnienie ziemi cieszyńskiej. Są one obecne we wszystkich księgozbiorach historycznych. W zbiorze Szersznika zachowało się kilkadziesiąt tytułów niemieckich z XVIII w., w zbiorze Kraszewskiego – wiele tytułów gazet polskich z XVIII i XIX w., w zbiorze Czytelni Ludowej – sporo tytułów polskich z trzech zaborów, Pomorza, Śląska i ośrodków polonijnych, w zbiorze pomuzealnym – kilkanaście tysięcy roczników z XIX i XX w. Ta wielka kolekcja periodyków, obejmująca pozycje w językach polskim, czeskim i niemieckim, w znikomej części skatalogowana i udostępniana, czeka na odpowiednie

⁵³ B. Górską, W. Tyszkowski: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich: Polonica wieku XVII*. T. 1–8 Wrocław 1991–1996. Od T. 3 aut.: W. Tyszkowski.

opracowanie, aby mogła dotrzeć do zainteresowanych badaczy możliwie jak najszybciej. Jest to materiał ogromnie ważny dla badań naukowych dotyczących przeszłości wszystkich zróżnicowanych narodowościowo społeczeństw zamieszkujących ziemię cieszyńską. Sporo periodyków znajduje się w Cieszynie poza Książnicą, jak np. w księgozbiorze Zboru Ewangelicko-Augsburskiego.

Najlepszym rozwiązaniem byłoby opracowanie i opublikowanie katalogu wszystkich periodyków przechowywanych w Cieszynie, niezależnie od ich języka i miejsca wydawania, pochodzących sprzed wybuchu drugiej wojny światowej. Jako wzór godny naśladowania w tym zakresie mógłby służyć katalog wydawnictw periodycznych Biblioteki Jagiellońskiej, stosujący opis obiektów zredukowany do najważniejszych elementów, dlatego ogromnie pojemny i przydatny⁵⁴.

IV

PROPOZYCJE EDYTORSKIE

Księgozbiory historyczne w Książnicy Cieszyńskiej zawierają niejeden tekst rękopiśmienniczy czy drukowany, który wart jest wydobyć i opublikowania z odpowiednim wstępem i aparatem naukowym. Pierwszoplanowe miejsce na liście propozycji edytorskich winny zająć teksty dotyczące biografii, twórczości naukowej i zbiorów Szersznika. W tym zakresie kwalifikują się do wydania następujące pozycje:

1. Rękopiśmienny tekst autobiografii Szersznika, liczący około 40 stron, znajdujący się z zbiorach Archiwum Państwowego w Brnie. Trzeba go przetłumaczyć z języka niemieckiego na jęz. polski i opublikować w obu wersjach. Pożądana byłaby tu bibliofilska forma wydawnicza, wyposażona w szereg ilustracji (reprodukcja autografu portretu Szersznika, przedstawicieli najbliższego otoczenia autora itd.).

2. W podobny sposób można by postąpić – oczywiście po dokładnym zbadaniu i rozważeniu – z rękopiśmiennym tekstem Szersznika: *Nachrichten von Hauptschulen in der Stadt Teschen und den Landschulen in Fürstenthums Teschen*. Przy okazji warto sięgnąć po inne teksty Szersznika, dotyczące dziejów szkoły jezuickiej w Cieszynie itp.

3. Nie można tu pominąć najbardziej wartościowej pracy Szersznika, opublikowanej w Cieszynie pod tytułem: *Nachrichten von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschener Fürstenthum*. Egzemplarze tego dziełka należą dziś do rzadkości, poza tym winno być ono udostępnione zainteresowanym w polskim przekładzie i z odpowiednią rozprawą wstępną, która określiłaby zarówno jego wartości poznawcze, ciągle przecież aktualne i wykorzystywane, jak też typ erudycji i piarstwa biografistycznego autora, stopień źródłowości itp.

4. Na wydanie zasługuje sporządzone ręką Albina Heinricha *Repertorium codicum manuscriptorum in Caes. Reg. Bibliotheca Scherschnickiana Teschinii*, które rejestruje występujące w Bibliotece Szersznika i zachowane do dnia dzisiejszego kodeksy rękopiśmienne. Edycja tego dzieła, przygotowywana obecnie do

⁵⁴ Katalog czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej. Kraków 1974–1986 z. 1–9.

druku, jest uzasadniona nie tylko ze względu na dzieje zbioru rękopisów, ale też z uwagi na ogromną przydatność tego zbioru dla podejmowania badań naukowych dotyczących zwłaszcza Śląska Cieszyńskiego, tutejszych instytucji kulturalnych, zasłużonych ludzi, historii itp., od czasów średniowiecza od początków XIX w.

5. Konieczne jest ponadto opublikowanie zbioru dokumentów dotyczących powstania w 1808 r. fundacji Szersznikowskiej i jej funkcjonowania do czasów międzywojennych. Wchodzi tu w grę zespół takich dokumentów, jak testament Szersznika z 1808 r., pisma władz w sprawie fundacji, regulaminy, sprawozdania z działalności fundacji itd. Nie mogłoby tu zabraknąć tekstu rękopiśmiennego zawierającego *Nomina lectorum libros ex Bibliotheca Leopoldi Scherschnick Teschineri domum ascepiuntium*. Tekst ten, ujawniając z nazwiska krąg użytkowników biblioteki fundacyjnej w latach 1843–1861, stanowi cenną podstawę źródłową do badań nad kulturą czytelniczą w Cieszynie w jej socjologicznych wymiarach.

V

WNIOSEK KOŃCOWY

Obecna konferencja stwarza dogodną okazję do zgłoszenia i ewentualnego przedyskutowania postulatu wydrukowania organu naukowego Książnicy Cieszyńskiej, obok istniejącej już serii drobnych publikacji o charakterze popularno-naukowym i informacyjnym (wydano dotąd 4 pozycje), drukowanych w sposób bibliofilski, powiązanych ze sobą wzajemnie odpowiednią numeracją. Seria ta jest bardzo potrzebna, pełni dobrze swoje zadania, należy więc ją utrzymać. Nie ona jednak będzie decydować o twórczym i naukowo-badawczym obliczu Książnicy. Rolę tę może i powinien spełniać organ naukowy Książnicy (periodyk lub seria wydawnicza), którego zawartość odpowiadać będzie kryteriom stawianym publikacjom tego typu.

W przypadku powstania wydawnictwa periodycznego, które mogłoby występować pod tytułem: „Rocznika Książnicy Cieszyńskiej”, „Almanachu Książnicy Cieszyńskiej”, „Pamiętnika Książnicy Cieszyńskiej” itp., jego zadanie polegałoby na publikowaniu rozpraw i studiów, materiałów źródłowych czy wykazów bibliograficznych, wykorzystujących głównie zbiory Książnicy i innych placówek pokrewnych w Cieszynie. W periodyku tym znalazłoby się odpowiednie miejsce na przeglądy, zestawienia czy recenzje określonych profilem Książnicy publikacji dotyczących Śląska Cieszyńskiego, ewentualnie także informacje o bieżących działaniach Książnicy oraz pracy, zbiorów i pracowników innych placówek bibliotecznych na terenie Cieszyna.

W przypadku zaś, gdyby taki periodyk nie miał szans realizacji w bliższej czy dalszej przyszłości, można by pomyśleć o serii wydawniczej pod odpowiednim tytułem, którą należałoby wykorzystać do publikowania prac zbiorowych lub indywidualnego autorstwa, pozostających oczywiście w ścisłym związku ze zbiorami i profilem działalności Książnicy Cieszyńskiej. Gdyby przedstawiony tu postulat miał szansę realizacji, wówczas Książnica mogłaby w szerszym niż dotąd zakresie rozwijać własne funkcje naukowo-badawcze, które – obok przecho-

wywania, opracowania i udostępniania zbiorów – zaliczamy do najważniejszych jej zadań. Rozwijanie tych funkcji leży w żywotnym interesie nauki polskiej.

Józef Szczepaniec

HISTORICAL BOOK COLLECTIONS IN CIESZYN – THEIR VALUE AND RESEARCH NEEDS EXPERT'S OPINION

Summary

Książnica Cieszyńska, established on 1 January 1994, is a library-type institution of scientific nature comprising six large historical book collections:

1. of the foundation of priest Leopold Jan Szersznik (1747–1814) – set up in 1808 and operating until the interwar period;
2. of the Community Lending Library – 1861–1922;
3. of the Polish Ethnographic Society – since 1901;
4. of the Museum – a non-profile collection – since 1901;
5. of Józef Ignacy Kraszewski, a 19th-century eminent writer – in Cieszyn since 1908, and
6. of Tadeusz Rejter (1878–1938), a social and political activist from Cieszyn.

Apart from Książnica there are four other book collections in Cieszyn, which, to a large extent, are of a historical nature:

1. the collection of the Brothers of the Order of St. John of God – since the end of the 17th-century,
2. the collection of the Roman-Catholic parish church of St. Mary Magdalene (the Library of Decanate) – since 1819;
3. the collection of the Evangelical Lutheran parish church of Jesus – since 1802 (so-called Tschammer Library), and
4. the profile collection of the Museum – since 1901.

All the collections are integrally connected, to a greater or lesser extent, with the history of Cieszyn Silesia and the town of Cieszyn. They were established and then they operated in this region, reflecting the cultural aspirations of its inhabitants, diversified in respect of nationality (Poles, Czechs, Germans), religion (Catholics, Protestants), and social stratification (nobility, middle class, peasants). The book collections comprise various types of library materials, such as incunabula, old prints, 19th- and 20th-century compact prints, so-called social life documents (brochures, leaflets), manuscripts of various age, the oldest of which come from the late Middle Ages, cartographic works etc. They possess a high historical and cognitive value, and thus constitute a very valuable source for research into the history of the culture of Cieszyn Silesian and of the whole Poland, Bohemia and Moravia, Germany, and numerous other, territorially distant European nations.

The book collections enumerated above can play an important role in library science research. The projects worth implementing include the preparation of the following works: 1) a monograph on the life and work of Szersznik, a distinguished pedagogue, writer and bibliophile from Cieszyn, 2) a monograph on Szersznik's book collection and his library and museum foundation, 3) a number of monographs on the other Książnica collections, 4) monographs, papers and studies devoted to the history of printing, the book trade, readership, press, periodical press, and bibliophilism in Cieszyn and the whole region.

The more valuable parts of the Cieszyn collections deserve their own high quality documentary publications (catalogues, inventories), aimed at interested researchers. The publications could describe the 15th–18th-century Polish documents – the so-called polonica (c. 1,000 items), manuscripts (c. 1,500 items), and newspapers and periodicals of Poland under Partition and from the interwar period. The available manuscripts and printed materials could also become the basis for various publishing undertakings of serious scientific importance, such as the publication of the manuscript of Szersznik's autobiography and Polish translations of some of his more valuable German-language works as well as the issuance of the documents regarding the history of his foundation.

Książnica Cieszyńska, apart from its basic functions (storage, bibliographic description and enabling access to the collection) is also engaged in scientific and research activities. Consequently, it should issue its own organ of scientific inquiry (either in the form of a periodical or a publishing series), in which it could publish individual or collective works, such as scientific dissertations, studies and articles on various subjects, source compilations, bibliographies, book collection catalogues etc. Supporting Książnica's scientific function by means of such an organ is also in the interests of the Polish science.

Jelko Peters

Oldenburg

DIE HANDSCHRIFTEN- UND BUCHBESTÄNDE ZUR GESCHICHTE UND KULTUR SCHLESIENS IN DEN TESCHNER BIBLIOTHEKEN EXPERTISE

ZUR BIBLIOTHEKSLANDSCHAFT IN TESCHEN

Die Książnica Cieszyńska zählt nach ihrer Gründung am 1. Januar 1994 zu den jüngsten und folglich zu den am wenigsten bekannten wissenschaftlichen Bibliotheken Schlesiens¹. Es erscheint deshalb notwendig und zwingend erforderlich, sie in Augenschein zu nehmen, um einerseits auf ihre bloße Existenz hinzuweisen und andererseits dem wissenschaftlichen Publikum eine erste Orientierung über ihre Bestände zu geben. Die folgende Beschreibung konzentriert sich angesichts der Fülle des vorgefundenen Materials auf die Beschreibung der deutschsprachigen Quellen zur Geschichte Schlesiens². Neben der Książnica Cieszyńska wird auf die Tschammer³, die Dekanats⁴, die Bonifra-

¹ Über die Książnica Cieszyńska informieren mit weiterführender Literatur K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*. Cieszyn 1995. [Auch in deutscher Übersetzung als *Haus des Teschner Buches*] und ders.: *Oddział Zabytkowy Miejskiej Biblioteki Publicznej w Cieszynie*. In: H. Łaskarzewska (Hrsg.): *Cieszyńskie księgozbiory historyczne*. Warszawa 1993, S. 12–22 sowie der dreisprachige Katalog: *Zabytkowe Biblioteki Cieszyna – Historické knihovny v Těšíně – Die altertümlichen Büchersammlungen in Teschen*. Cieszyn 1996. Die Książnica Cieszyńska hat seit ihrem Bestehen neben dem oben erwähnten Abriß Szelongs die beiden Sammelbände I. Panic (Hrsg.): *Z problemów ochrony, konserwacji i restrykcji regionalnego dziedzictwa piśmienniczego*. Cieszyn 1994 und B. Bieńkowska und A. Nowicka (Hrsg.): *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie*. Cieszyn 1995 sowie den Katalog *Dawna książka francuska w zbiorach Książnicy Cieszyńskiej. Les livres anciens français du fonds de Cieszyn. Katalog wystawy*. Cieszyn 1994 veröffentlicht.

² Eine Betrachtung der in Schlesien tätigen Verlage und Drucker, die freilich nicht nur zu schlesischen Gegenständen publizierten, wird nicht vorgenommen, aber an dieser Stelle auf die Notwendigkeit hingewiesen, derartige Studien zu unternehmen. – Als Grundlage für die folgenden Ausführungen verwende ich meine während eines Aufenthalts in Teschen zwischen dem 11. und 19. April 1996 gewonnenen Rechercheergebnisse.

³ G. Ciompa-Wucka: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszynie*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne* (wie Anm. 1), S. 23–28.

⁴ W. Pawłowicz: *Biblioteka Dekanatu w Cieszynie. Historia i księgozbiór*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne* (wie Anm. 1), S. 42–52 und dies.: *U źródeł Biblioteki Dekanatu w Cieszynie – kolekcja księga Antoniego Alojzego Löhna*. In: „Pamiętnik Cieszyński”. 10 (1995), S. 18–24.

ten⁵ und die Museumsbibliothek⁶ eingegangen, um so einen Gesamtüberblick über die Bibliotheken Teschens zu erzielen. Den Schwerpunkt des Berichtes wird freilich die Beschreibung der Książnica Cieszyńska einnehmen. Museums- und Tschammer-Bibliothek ergänzen vielfach die Bestände dieser Neugründung. Sowohl Dekanats- als auch Bonifrater-Bibliothek verfügen – geprägt durch ihre Funktion als Kirchenbibliotheken – nur über einen geringen Bestand zur schlesischen Kultur und Geschichte; zu diesem Gebiet vorhandene Werke sind fast ausnahmslos in den beiden anderen Bibliotheken zu finden.

Insgesamt besitzt die Książnica Cieszyńska 137 000 Einheiten (17 000 Handschriften, 46 Inkunabeln und 17 000 alte Drucke). Der Bestand setzt sich im wesentlichen aus der Bibliothek Leopold Johann Scherschmids (1747–1814), der Czytelnia Ludowa (1861)⁷, der Sammlung der Polnischen Ethnographischen Gesellschaft (gegründet 1901), des Schriftstellers Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887)⁸, des Sozialisten Tadeusz Reger⁹ (1872–1938) sowie aus einem Großteil der Bücher aus der Teschner Museumsbibliothek zusammen. In jeder dieser Sammlungen sind teilweise in sehr großer Zahl Bücher zur schlesischen Geschichte zu finden. Für die Museumsbibliothek wurde ein Verzeichnis der Bücher mit schlesischer Thematik erstellt¹⁰.

Die Vorgeschichte der Książnica Cieszyńska beginnt in den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts mit der Zusammenlegung der erwähnten Büchersammlungen im Teschner Stadtmuseum. Was als ambitionierter Beginn für den Aufbau einer zentralen Teschner Bibliothek gedacht war, ließ sich aufgrund des Zweiten Weltkrieges und der fehlenden finanziellen Möglichkeiten in der Nachkriegszeit nicht verwirklichen: Die Büchersammlungen wurden 1960 in der Historischen Abteilung (in Teschen) der Biblioteka Śląska deponiert. Die Tatsache, daß die Bestände nicht die ihnen zustehende Beachtung und Nutzung erfuhren, führte 1988 zur ihrer Rückkehr zunächst in die Stadtbibliothek Teschens. Da die Stadtbibliothek den durch die Sammlungen gestellten Anforderungen nicht gewachsen war, wurden sie in die neu gegründete Książnica Cieszyńska übergeben. Diese lagert zur Zeit

⁵ M. Pawłowiczowa: *Księgozbiór oo. bonifratrów w Cieszynie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne* (wie Anm. 1), S. 34–41. Ein Verzeichnis der Archivalien und Bücher erstellte M. M. Łobozek: *Archiwum i Biblioteka Bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa 1995.

⁶ J. Spyra: *Biblioteka Muzeum w Cieszynie*. In: „Pamiętnik Cieszyński”. 10 (1995), S. 66–81.

⁷ Bei der Czytelnia Ludowa handelt es sich um eine polnische Volksbibliothek. Vgl. M. Danel: *Biblioteka Czytelnia Ludowej w Cieszynie*. In: „Pamiętnik Cieszyński”. 10 (1995), S. 25–46.

⁸ Über die Bibliothek Kraszewskis informiert der *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim*. Staraniem F. Kraszewskiego. Lwów 1888. Die Sammlung enthält nur verstreut Texte zu Schlesien, wie auch zu Sachsen und Preußen, die an diesem Ort keine eingehendere Betrachtung verlangen. Vgl. zusätzlich zu dieser Sammlung A. Gójniczek: *Biblioteka Józefa Ignacego Kraszewskiego*. In: „Pamiętnik Cieszyński”. 10 (1995), S. 47–65.

⁹ K. Kubiński: *Losy zbiorów bibliotecznych Tadeusza Regeera*. In: „Pamiętnik Cieszyński”. 10 (1995), S. 96–99.

¹⁰ L. Brożek: *Silesiaca w Bibliotece Muzeum w Cieszynie*. Cieszyn 1957. [Masch.-Schr.] Da die Bücher nach der Übergabe in die Książnica Cieszyńska mit neuen Signaturen versehen wurden, ist dieses Verzeichnis nur bedingt brauchbar.

einen Teil ihrer Bestände wie Handschriften und Scherschniksammlung in einem weder räumlich ausreichenden noch vom Raumklima her geeigneten Gebäude in der Przykopastraße, welche parallel zur Olsa verläuft. Die entsprechenden Kataloge befinden sich dagegen in der „Galeria“ am Markt (Rynek). Neuere Literatur, Zeitschriften und Zeitungen sowie deren Verzeichnisse sind in der Teschner Abteilung der Schlesischen Universität (Uniwersytet Śląski. Filia w Cieszynie) untergebracht worden. Es bleibt zu hoffen, daß diese Aufsplittung des Bestandes ein Provisorium bleibt. Ziel der Książnica Cieszyńska ist es, die Bestände zentral in der Alten Münze zu konzentrieren. Mit den Bauarbeiten wurde bereits begonnen.

Das Katalogsystem der Książnica Cieszyńska wird durch die verschiedenen Sammlungen bestimmt. Ein umfassendes Gesamtverzeichnis der Bestände existiert noch nicht, wird jedoch erstellt. In diesem wird nach der Neukatalogisierung weiterhin der historische Bestand der Książnica Cieszyńska durch Konkordanzen erkennbar sein. Der künftige Bestandskatalog wird in die Bereiche Scherschnik-Bibliothek, alte Drucke (bis 1800), alte Büchersammlung (1801–1950), zeitgenössische Büchersammlung (ab 1950) sowie Manuskripte, Zeitschriften, Flugblätter, Ikonographie, Kartographie und Mikrofilme unterteilt sein.

Herzstück der Książnica Cieszyńska ist zweifelsohne die Bibliothek des Jesuitenpaters Leopold Johann Scherschnik (1747–1814)¹¹, der als Wissenschaftler, Pädagoge und Bibliothekar das Teschner Kulturleben um 1800 prägte. Hervorzuheben ist sein unermüdlicher Einsatz für die von ihm initiierte und zum größten Teil auch finanzierte Scherschnik-Bibliothek und das Scherschnik-Museum; beide konnten 1802 eröffnet werden und gingen nach seinem Tod in den Besitz der Stadt über. Die Systematik seiner Bibliothek zeigt, daß Scherschnik als Polyhistor bezeichnet werden kann: „Biblia, Interpretes, Patres, Concilia, Ascetae, Theologi, Concionatores, Iuris periti, Philosophi, Medici, Historiae naturalis scriptores, Historici profani, Geographi, Historici litterarii, Bibliographi, Antiquitates typographicae, Antiquitates Romanae et Graecae, Grammatici, Lexika, Critici, Poetae, Rhetores, Polygraphi, Manuscripti“¹². Wie professionell Scherschnik seine Sammeltätigkeit betrieb, zeigen die zahlreichen in den Bestand seiner Bibliothek eingegangenen Kataloge verschiedenster Bücherauktionen. Einen besonderen Schwerpunkt seiner bibliothekarischen Tätigkeiten bildet sein ehrgeiziger Versuch, möglichst viele Handschriften und Drucke zur Geschichte Teschens und Schlesiens zusammenzutragen. Das Ergebnis dieser Sammeltätigkeit ist um so beeindruckender, wenn die Tatsache berücksichtigt wird, daß zahlreiche Bücher durch den Teschner Großbrand 1789 vernichtet wurden und die daraus resultierende Lücke von Scherschnik in der Folgezeit nur bedingt geschlossen werden konnte.

Die 181 von Scherschnik zusammengetragenen Handschriften beschrieb sein Nachfolger am katholischen Gymnasium Albin Heinrich. Der Großteil der Manu-

¹¹ Über Scherschnik zuletzt: J. Spyra (Hrsg.): *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*. Cieszyn 1993 und ders.: *Leopold Johann Scherschnik (1747–1814)*. In: „Oberschlesisches Jahrbuch“ 7 (1991), S. 91–110.

¹² Zit. n. Spyra (wie Anm. 11), S. 104.

skripte betrifft die oberschlesische und Teschner Geschichte, besonders deren Rechts- und Kirchengeschichte. Eine Ausgabe des handschriftlichen Repertoriums wird in der Schriftenreihe der Książnica Cieszyńska vorbereitet¹³.

In der für die Geschichte Schlesiens zweitwichtigsten Bibliothek Teschens, der Tschammer-Bibliothek, befinden sich 16 510 Einheiten (322 Handschriften, 4 Inkunabeln und 4993 alte Drucke). Ihr Bestand umfaßt zahlreiche frühneuzeitliche Drucke zur schlesischen Rechts- und Kirchengeschichte, von denen hier nur ein Bruchteil angeführt werden kann, da die Katalogisierung der Bestände noch nicht abgeschlossen ist. Es existieren mehrere handschriftliche und unsystematische Verzeichnisse, die durch den im Entstehen begriffenen alphabetischen Zettelkatalog ergänzt (und ersetzt) werden. Viele der Eintragungen sowohl im Verzeichnis als im neuen Katalog erweisen sich wegen der mangelnden deutschen Sprachkenntnisse der Bearbeiter als fehlerhaft. Die Brauchbarkeit der Kataloge wird ferner dadurch eingeschränkt, daß bei vielen Angaben wichtige Informationen (z.B. Autor, Publikationsort, Erscheinungsjahr) fehlen oder unvollständig (z.B. Titel) sind.

Ein sehr kleiner ausschließlich Material zur Geschichte Schlesiens und Teschens enthaltender Bestand befindet sich in der Museumsbibliothek.

ZUR BESCHREIBUNG DES BESTANDES

Zunächst erfolgt ein Überblick zu den Titeln für das Teschner Gebiet und anschließend für die übrige Region Schlesiens. Innerhalb dieser beiden geographisch untergliederten Blöcke wird das Material thematisch differenziert. An der Spitze der Beschreibungen stehen die Handschriften, denen die Drucke folgen. Nach diesen beiden Teilen schließt sich ein eigener Abschnitt der Beschreibung der Zeitschriften, Zeitungen und anderer Periodika an.

Aufgrund der Größe der Buchbestände kann hier lediglich eine Auswahl der in den Teschner Bibliotheken vorhandenen Medien zur schlesischen Geschichte erwähnt werden, um so eine erste Orientierung über ihre Bestände zu geben. Ferner konnte die Richtigkeit der Titelangaben der oftmals fehlerhaften, veralteten, zudem häufig nur handschriftlich notierten Kataloge nicht geprüft werden. Trotz der daraus resultierenden Mängel ist es aufschlußreich, eine Auswahl von besonders wichtigen und seltenen Titeln zur schlesischen Geschichte in den Bericht aufzunehmen, um den Wert der Bestände der Książnica Cieszyńska besser dokumentieren zu können. Die Schwerpunkte der Angaben wurden bei den Handschriften, alten Drucken (bis 1800) und Zeitungen gesetzt. Bereits der exemplarische Vergleich der Teschner Bestände mit den Bibliographien zur Geschichte Schlesiens, zu den schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit und zur Presse Oberschlesiens brachte zu Tage, daß die Teschner Bestände bisher zu

¹³ Die Forschung wird so auf die unbearbeiteten Texte aufmerksam gemacht und erfährt von den Verlusten, die die Handschriftensammlung Scherschniks vor allem in den zwanziger und dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts erleiden mußte. Besonders schmerzlich ist das Abhandenkommen eines auf Pergament geschriebenen, mit sechs Bildern und Verzierung der Initialien versehenen Gebetbuches in "altdeutscher Sprache" (DD VII 23).

Unrecht vernachlässigt wurden. Wenn ein Titel in einer der Bibliographien nachgewiesen werden kann, wird diese in eckigen Klammern als Kurztitel zitiert. Die folgende Zahlenangabe bezieht sich auf die laufende Nummer der Bibliographie. In runden Klammern ist die Signatur der Książnica Cieszyńska notiert. Werden Werke aus anderen Bibliotheken angegeben, so wird dies gekennzeichnet. Dabei werden folgende Abkürzungen benutzt:

Loewe = Viktor Loewe: *Bibliographie der Schlesischen Geschichte*. Breslau 1927. (Schlesische Bibliographie 1.)

MT = Museumsbibliothek Teschen

TB = Tschammer-Bibliothek

Weber = Matthias Weber: *Die schlesischen Polizei- und Landesordnungen der frühen Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien 1996. (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 5.)

QUELLEN ZUR TESCHNER GESCHICHTE

Im Handschriftenbestand der Książnica Cieszyńska finden sich mehrere Materialsammlungen und Darstellungen zur Teschner Geschichte. Die älteste handschriftliche Ortsgeschichte ist die *Beschreibung des Herzogtums Teschens* des Hauptmanns Anton von Richard von 1780 (DD I 6). Ihm folgt im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts Albin Heinrich, der der Bibliothek die Manuskripte seiner *Geschichte Teschens*¹⁴, *Geschichte Oberschlesiens unter den souverainen Fürsten aus dem Stamme der Piasten* und *Materialien zur Religionsgeschichte Oberschlesiens* (DD IX 4) vererbte. Die beiden letzten Schriften blieben ebenso unveröffentlicht wie der im Stil der romantischen Frühgermanisten geschriebene Bericht von 1824 über *Germanische Alterthümer aus dem Heidenthume* (DD IX 14). Als frühneuzeitlicher Druck ist das Werk des herzoglichen Geschichtsschreibers Eleasar Tilisch *Kurtze Vorzeichnus, Bericht und Auszug, von dem Stamling und Ankunfft der Hertzoge zu Teschen und Gross Glogaw. Was auch von Alters etwan denckwürdiges, bey solchen Fürstlichem Geschlecht und Hause vorgelauffen*, Freiberg in Meissen 1588, überliefert (3 P IV 13).

Während des 19. und 20. Jahrhunderts entstanden zahlreiche Darstellungen, die sich speziellen Fragen oder der Teschner Geschichte insgesamt widmeten:

- *Die Beskiden und Olsastadt Teschen*. Teschen 1940 (C 005600 II),
- *Die Kammer Teschen, Domäne seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des Durchlauchtigsten Herrn Erzherzog, Friedrich, Herzog von Teschen*. Teschen 1898 (C 005705 II),
- Gottlieb Biermann: *Geschichte des Herzogthums Teschen*. Teschen 1863 (C 004427 II) [= Loewe 519] ,
- Matthias Kasperlik: *Kasimir, Herzog von Beuthen und Miecislaus, Herzog von Teschen. Ein Beitrag zur Geschichte Oberschlesiens*. Brünn 1859 (C 006403 II)
- Franz Xaver Malcher: *Herzog Albrecht zu Sachsen-Teschen bis zu seinem*

¹⁴ Veröffentlicht unter dem Titel *Versuch über die Geschichte des Herzogthums Teschen von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten*. Teschen 1818 [= Loewe 518] (C 004892 II).

Antritt der Statthalterschaft in Ungarn 1738–1766. Wien, Leipzig 1894 (C 005813 II) [= Loewe 1290],

– Josef Matzura: *Illustrierter Führer durch die Beskiden und die angrenzenden Landschaften.* Teschen 1891 (C 034401 I),

– Anton Peter: *Geschichte der Stadt Teschen.* Teschen 1888 (C 004873 II)

– Ders.: *Teschen. Ein historisch-topographisches Bild.* 2. Bde. Teschen 1878/88 (C 004901 II)

– Eduard August Schroeder: *Die Neutralitätserklärung des Herzogtums Teschen vom 5. März 1779. Denkschrift zur völkerrechtlichen und staatsrechtlichen Stellung des Teschner Landes.* Teschen 1919 (C 004811 II)

– Jan Ewangelista Tomala: *Die Schlösser Teschen und Friedeck in Österreichisch-Schlesien.* Teschen 1898 (C 034309 I)

– Franz Waschek: *Teschen, Ostschlesiens Hauptstadt. Einst und Jetzt 1848–1901.* 2 Bde. Teschen 1901 (C 034606 I).

Die Teilung Teschens nach 1918 und die grundlegend veränderte politische Lage Oberschlesiens evozierte ein breites publizistisches Echo. Zahlreiche zeitgenössische Denkschriften, Stellungnahmen und Abhandlungen zu diesem Brennpunkt der damaligen Öffentlichkeit befinden sich in der Książnica Cieszyńska. Beispiele hierfür sind:

– *Denkschrift der deutschen Parteien des ostmährisch-schlesischen Industriegebietes betreffend die künftige staatliche Zugehörigkeit dieses Gebietes.* Teschen 1919 (C 012072 III),

– *Denkschrift der vereinigten wirtschaftlichen Körperschaften von Teschen in der Frage der Teilung Teschens.* Teschen 1920 (C 012050 III),

– Manfred Laubert: *Die oberschlesische Volksbewegung. Beiträge zur Tätigkeit der Vereinigung Heimattreuer Oberschlesier 1919–1921.* Breslau 1938 (C 004980 II),

– Josef Koždon: *Denkschrift der Schlesischen Volkspartei an die Volksabstimmungskommission in Teschen* 1920 (C 005849),

– Teodor Kubina: *Die Stellung der Geistlichen in der oberschlesischen Frage.* Nikolai 1920 (C 005050 II),

– Franciszek Michejda: *Aus welchen religiösen Beweggründen muß der protestantische Oberschlesier für Polen stimmen?* Kreuzberg 1920 (C 034162 I),

– Jarosz Mieczysław: *Groß-Schlesien.* Bielitz 1920 (C 034271 I),

– Eduard Reschka: *Wie denkt die linke Oderseite über die Volksabstimmung? Ein Mahnruf des Kreises Neustadt an die Landbevölkerung Oberschlesiens.* Beuthen 1921 (C 034169 I),

– A. Tupfer: *Die wirtschaftlichen Aussichten Oberschlesiens im polnischen Staatsverband.* Gleiwitz 1921 (C 005993 II).

Die unterschiedlichsten Dokumente zur Rechtsgeschichte geben ein eindrucksvolles Bild des juristischen Lebens in und um Teschen wieder. Am Anfang steht die von Scherschnik gekaufte Abschrift des Magdeburger-Breslauer Systematischen Schöffengerichtes aus dem Ende des 14. Jahrhunderts (DD IV 10). Die Handschrift befindet sich allerdings nicht mehr im Magazin der Książnica Cieszyńska. Das aktuelle Verzeichnis der Deutschen Rechtsbücher des Mittelalters lokalisiert

den Kodex in der Biblioteka Śląska in Kattowitz, doch läßt sich die Handschrift dort in keinem Katalog mehr nachweisen. Die Nachforschungen nach diesem für die Teschner Geschichte sehr wichtigen Rechtskodex sind noch nicht beendet¹⁵.

Grundlegende – in deutscher, lateinischer und tschechischer Sprache verfaßte – urkundliche Quellen birgt der 610 Seiten starke Band von *Cancellaria Elisabethae Lucretia* für den Zeitraum von 1642 bis 1662 (DD III 14) und der mit 502 Seiten etwas weniger umfangreiche Faszikel von *Abschriften von städtischen Willkühren des Teschner Magistrats* (DD I 19). Weiteres Material befindet sich im *Kurzen Bericht von der Stadt Teschen in Oberschlesien*, der auf 140 Seiten zahlreiche kaiserliche und herzogliche Verordnungen – teilweise in tschechischer Sprache – enthält (DD I 20), wie auch die Sammlung der *Teschner und anderer Zunft-Privilegia* (D III 11). 115 Urkundenabschriften für das schlesische Teschen für den Zeitraum von 1290 bis 1795 befinden sich in DD VIII 6a. Noch weitere *Verschiedene das Herzogthum und die Stadt Teschen betreffende Schriften und Urkunden* sind unter DD VIII 12 verzeichnet. Die *Abschriften verschiedener Privilegien* (DD IX 47), die Scherschnik selbst angefertigt hatte, sind wie auch andere Quellen von Emerich Němec und Erich Šefčík ediert worden¹⁶.

Von den Teschner Landesordnungen sind vier Abschriften überliefert [= Weber 348f.]. In der Handschrift DD VII 12 befinden sich Abschriften der Ordnung von 1573 und 1590. Vom 17. März 1639 datiert die bisher noch nicht bekannte Abschrift Jakob Krachwitz' der *Landes Ordnung* (DD II 6b). Eine ebenfalls unbekannte Abschrift der *Rechte- und Landes-Ordnung für Teschen* besitzt die Dekanatsbibliothek (Signatur: 3899). Ein Einzeldruck der Ordnung von 1573 ist an den tschechischen Druck der Ausgabe von 1592 (2 HV II 29) angebunden.

Weitere Quellen zum Teschner Rechtsleben bieten die am 11. Juli 1722 unterschriebenen und mit einem Siegel bekräftigten Aufzeichnungen des königlichen Oberamtsregistrator Ernst Goliath: *Extract auß denen Ober- und Fürsten-Rechts Protocollis anfangend von Anno 1509. Wie die Ordnung und der Rang derer Herren Fürsten zu Teschen und deren Deputirten in dem Sitzen bey denen gehaltenen Ober- und Fürstenrechten gehalten worden, biß Anno 1659 inclusive* (DD III 28). Bereits das Ende des 18. Jahrhunderts betrifft das *Currenden Buch der fürstbischhöflichen Verordnungen Teschen* von 1782 bis 1792 (DD III 33). Auch einzelne Aspekte des Lebens konnten durch Ordnungen und Privilegien geregelt werden. Die handschriftlich überlieferte Weinordnung für Teschen von 1758 gehört dazu (DD VIII 6).

Für das 19. und 20. Jahrhundert sind sehr viele, fast alle Bereiche des Alltags betreffende Statuten und Verordnungen erhalten. Es ist davon auszugehen, daß die meisten dieser Drucke wegen ihres regionalen Bezuges kaum in anderen als den Teschner Bibliotheken zu finden sind. Als Beispiele werden folgende Erlasse und Satzungen angeführt:

¹⁵ Vgl. die Angaben bei U.-D. Oppitz: *Deutsche Rechtsbücher des Mittelalters*. Bd. 2: Beschreibung der Handschriften. Köln/Wien 1990, S. 586. Wenn die Handschrift verschollen bleiben sollte, bleibt von ihr lediglich die Kopie eines in aufbewahrten Berlin Mikrofils übrig.

¹⁶ Vgl. E. Němec und E. Šefčík (Hrsg.): *Listinař Těšínska*. Český Těšín 1955–1986. (*Codex diplomaticus ducatus Teschinensis* Teil 1–10.)

- *Statuten der Bruderlade der Erzherzog Albrecht'schen Berg- und Hüttenwerke in Teschen*. Teschen 1904 (C 034135 I),
- *Fahrordnung für die Stadt Teschen*. Teschen 1911 (C034599 I),
- *Verordnungen des Fürstbischöflichen General-Vikariat-Amtes in Teschen 1906–1921* (C 002296 II),
- *Statuten des Gewerbe-Vereins in Teschen*. Teschen 1883 (C 005301 II),
- *Satzungen des Vereines der Hausbesitzer in Teschen*. Teschen 1901 (C 034036 I),
- *Satzungen des Teschner Verbandes für Kriegsgefangenenfürsorge*. Teschen 1919 (C 036340 I),
- *Statuten des land- und forstwirthschaftlichen Filial-Vereins in Teschen*. Teschen 1890 (C 034290 I),
- *Satzungen des Deutschen Lese- und Geselligkeits-Vereins zu Teschen*. Teschen 1902 (C 034177 I),
- *Satzungen des Deutschen pädagogischen Vereins in Teschen*. Teschen 1897 (C 034185 I),
- *Schlachthausordnung für den Städtischen Schlachthof in Teschen*. Teschen 1908 (C 035083 I),
- *Statuten der Ersten Productiv-Association der Schuhmacher in Teschen*. Teschen 1876 (C 034518 I),
- *Statuten des Schulkreuzer-Vereines in Teschen*. Teschen 1875 (005293 II),
- *Statuten der Teschner Sparkasse*. Teschen 1880 und 1887 (C 034399 I),
- *Statuten der Spar- und Vorschusskassa des Gewerbe-Vereins in Teschen*. Teschen 1883 (C 005334 II),
- *Statuten der Versorgungs-Anstalt des Gewerbe-Hilfsvereins in Teschen*. Teschen 1883 (C 006451 II),
- *Vorschriften für die Entnahme von Wasser aus der Wasserleitung der Stadt Teschen*. Teschen 1898 (C 034057 I),
- *Betriebsordnung für die Zweispänner und Einspänner in der Stadt Teschen*. Teschen 1905 (C 034592 I).

Wie die Verwaltung der Stadt geregelt wurde, geht aus den handschriftlich überlieferten *Instructionen für den Magistrat und übrigen Gemeindbeamten der Herzoglichen Stadt Teschen*. Im Jahre 1783 (DD I 5a, b, c) hervor.

Wirtschaftsgeschichtliche Quellen liefern unter anderem das *Zinsregister der herzoglichen Kammer für das Jahr 1701* (DD I 2), das *Steuerrectifications-Protocoll im Fürstenthume Teschen Anno 1723* (D III 12), die *Bier-Rechnungen der Stadt Teschen von dem Jahre 1801–1804* (DD I 25 a-e) und das *Brau-Urbarium der Stadt Teschen 1801/02* (DD I 26).

Aspekte zur Teschner Religionsgeschichte bieten die zahlreichen von Scherschnik gesammelten Schriftstücke und Akten über die Geschichte der Jesuiten in Teschen (vgl. z. B. DD I 18, DD II 4, DD II 8–10, D III 7, DD IV 19). Zu den neueren Darstellungen gehört Gottlieb Biermann: *Geschichte der evangelischen Kirche Österreich-Schlesiens mit besonderer Rücksicht auf die Gnadenkirche vor Teschen*. Teschen 1859 (C 004888 II) [= Loewe 3272]. Aspekte des kirchlichen Lebens betrachten:

– *Andenken an das 200jährige Jubiläum der Gnadenkirche in Teschen 24.5.1709 – 24.5.1909.* Teschen 1909 (C 005830 II)

– *Das Anstaltsgebäude des evangelischen Gustav Adolf-Frauenvereins in Teschen.* Teschen 1906 (C 005300 II)

– *150 Jahre im Dienste der Armen (1753–1903). Kurze Geschichte der Elisabethinnen in Teschen.* Teschen 1903 (C 004988 II).

Die verschiedensten Bereiche des sozialen und alltäglichen Lebens in Teschen berühren folgende Schriften:

– „Adressenbuch der Stadt Teschen mit Kalendarium. Teschen 1898–1914“ (C 005040 II)

– *Allgemeine Forst-Beschreibung der erzherzoglichen Albrecht'schen Domäne-Kammer Teschen.* Teschen 1873 (C 012410 III)

– Albin Heinrich: *Scherschnik's Denkmal. Errichtet von seinen Freunden, Lehrern und ehemaligen Zöglingen.* Teschen 1824 (C 034575 I)

– Karl Hussak: *Chronik des Männer-Gesangsvereins in Teschen. Nach authentischen Quellen und mündlichen Mittheilungen zusammengestellt.* Teschen 1891 (C 005353 II)

– Hans Ladas: *Chronik des Teschner Männer-Gesangvereines enthaltend dessen Wirksamkeit vom Jahre 1891–1901 anlässlich der 60jährigen Jubelfeier zusammengestellt.* Teschen 1901 (C 005352 II)

– Karl Hoffmann: *Chronik des Teschner Männer-Gesangvereines enthaltend dessen Wirksamkeit vom Jahre 1901–1911 anlässlich der 70jährigen Jubelfeier zusammengestellt.* Teschen 1911 (C 006625 II)

– Adolf Hohenegger: *Der Techniker-Klub in Teschen von seiner Gründung im Jahre 1878 bis zum Beginne des Jahres 1910.* Teschen 1911 (C 006964 II).

Das Krankenwesen betreffen folgende Schriften:

– *Erstes Jahrhundert der Krankenstiftung des Ordens der Barmherzigen Brüder in der Stadt Teschen.* 30. November 1800. Wien 1800 (O V 7)

– *Verzeichnis der Armen Kranken, welche mit verschiedenen Krankheiten in das Krankenspital der Barmherzigen Brüder zu Teschen sind abgenommen worden.* Troppau [1797] (K V 53)

– Theodor Haase: *Das Allgemeine Krankenhaus der Evangelischen Gemeinde in Teschen. Bericht über dessen fünfjährige Thätigkeit vom 20. Juni 1892 bis 20. Juni 1897 erstattet im Namen des Curatoriums.* Teschen 1897 (C 005881 II)

– Wolfgang Haase: *Das Allgemeine Krankenhaus der Evangelischen Gemeinde in Teschen. Bericht über dessen Entwicklung bis Ende 1903 und seine Übergabe an das Land Schlesien.* Teschen 1903 (C 005739 II)

Einen breiten Raum nehmen Quellen und Werke zur Teschner Schulgeschichte ein. So informiert ein handschriftliches *Tagebuch über den Bau des Gymnasiums in Teschen 1801–1807* (DD II 11). Zusätzlich sind viele *Schulprogramme* und andere schulspezifische Veröffentlichungen zu finden: Karl Berger: *Das Freiherr Karl von Cselesta'sche Adelige Jugend-Institut zu Teschen.* Teschen 1911 (C 035157 I) und Emil Weinstein (Hrsg.): *Gedenkblätter für das 40jährige Matura-Jubiläum der Abiturienten des Staatsgymnasiums im Teschen 1889–1929.* Mährisch-Ostrau 1929 (C 005822 II).

Das kulturelle Geschehen in Teschen spiegelt die *Sammlung der Handschriften von Gelegenheitsgedichten, Liedern und Trauerversen* (DD IX 22) und von *Theatralia* (DD IX 23) wider.

QUELLEN ZUR SCHLESISCHEN GESCHICHTE

In der Scherschnik-Bibliothek sind die wichtigsten Schriften der schlesischen Historiker und andere Quellen zu finden. Als Handschrift besaß er die das *Fürstentum Münsterberg und das Fränkische Weichbild betreffenden Rescripta der Kaiser Maximilian II. und Rudolf II. von 1577 bis 1584* (DD IV 1) sowie die 936 Seiten starken *Collectanea in Publicis das Fürstenthum Schlesien betreffend* (DD II 1). Ferner verfügte er über eine sechsbändige Abschrift der bei Loewe, Thomas¹⁷, Markgraf¹⁸ und Fleischer¹⁹ nicht erwähnten *Scriptores Silesiae* Christian Runges zur Rechts-, Kirchen-, Natur- und Geographiegeschichte Schlesiens 1738–1741 (I DD 7a–f). Daß diese *Scriptores Silesiae* tatsächlich nie gedruckt, sondern nur als Abschrift überliefert wurden, ist nicht auszuschließen: „Man führte die schlesische Geschichte [...] in den höheren Schulunterricht ein; so findet man z. B. in den Bibliotheken häufig dicke Hefte, die nach den Vorträgen von Chr. Runge, Professor am Magdalenen-Gymnasium in Breslau († 1748), nachgeschrieben sind“²⁰.

Die frühneuzeitlichen Chroniken zur Geschichte Schlesiens sind fast vollständig vorhanden:

- Joachim Cureus: *Schlesische General Chronica*. Wittenberg 1585 (3 P IV 33) [= Loewe 599] sowie dessen vermehrte Neuauflage von Leipzig 1607 (TB: 1563a),
- Nicolaus Pol: *Hemerologion Silesiacum Vratislaviense*. Leipzig 1612 (I P III 4) [= Loewe 1990],
- Jacob Schickfus: *New Vermehrte Schlesische Chronica*. Leipzig 1625 (3 P II 13, TB: 1836, MT: 143, 250 und 285) [= Loewe 604],
- Nicolaus Henel: *Silesiographia renovata*. Breslau und Leipzig 1704 (MT: 101) [= Loewe 616],
- Ders.: *Breslo-Graphia*. Frankfurt 1613 (Q III 22) [= Loewe 1992]²¹,
- Friedrich Lucae: *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten*. Frankfurt am Main 1689 (III P IV 40, TB: 568) [= Loewe 614],
- Martin Hanke: *De Silesiorum maioribus antiquitates*. Leipzig 1702 (P IV 2),

¹⁷ J. G. Thomas: *Handbuch der Literaturgeschichte von Schlesien. Eine gekrönte Preisschrift*. Hirschberg 1824.

¹⁸ H. Markgraf: *Die Entwicklung der schlesischen Geschichtsschreibung*. In: „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“ 22 (1888), S. 1–24.

¹⁹ M. P. Fleischer: *Silesiographia: Die Geburt einer Landesgeschichtsschreibung*. In: Ders.: *Späthumanismus in Schlesien. Ausgewählte Aufsätze*. München 1984. („Silesia“ 32.), S. 49–91.

²⁰ Markgraf (wie Anm. 19), S. 14. Auch Thomas (wie Anm. 18) erwähnt verschiedene ungedruckte Werke Runges.

²¹ Von Henel besaß Scherschnik noch: *Nicolai Henellii ad Joannem Hofmannum [...] Breslau* (1621 V V 20).

- Ders.: *De Silesiorum rebus ab anno Christi 550 ad 1170 exercitationes*. Leipzig 1705 (3 P IV 2),
  - Ders.: *De Silesiis Indigenis Eruditis post Literarum Culturam cum Christianismi Studiis anno 965 susceptam ab anno 1165 ad 1550*. Leipzig 1707 (3 P IV 2) [= Loewe 4726],
  - Ders.: *De Silesiorum nominibus antiquitates*. Leipzig 1702 (3 P IV 4, 3 P IV 2, MT: 301) [= Loewe 907],
  - *Martini Hankii monumenta pie defunctis olim erecta, nunc in unum collecta volumen a Godofredo Hankio*. Breslau und Leipzig 1710 (3 P IV 8) [= Loewe 4712],
  - Johann Heinrich Cunrad: *Silesia Togata*. Liegnitz 1706 (2 P IV 9) [= Loewe 4727],
  - Heinrich Ludwig Gude: *Staat von Schlesien*. [1708] (TB: 1091) [= Loewe 617],
  - [Johann David Köhler:] *Schlesische Kern-Chronicke*. Nürnberg 1710 (MT: 39) [= Loewe 618],
  - Friedrich Wilhelm von Sommersberg: *Regnum Vanianum antiquam Silesiam complectens*. Breslau 1722 (I P IV 21) [= Loewe 622],
  - Ders: *Tabulae genealogicae ducum superioris et inprioris Silesiae*. Breslau 1724 (I P IV 21) [= Loewe 523],
  - Ders: *Silesiacarum Rerum Scriptores*. Leipzig 1729 (2 P I 2, MT: 212) [= Loewe 313],
  - Ders.: *Silesiacarum Rerum Historicae*. Leipzig 1732 (MT: 213),
  - Ders: *Berichtigungen, Ergänzungen und Anmerkungen zu den von Sommerbergischen Schlesischen Historischen Schriftstellern*. Breslau 1786–1790 (I P VI 7),
  - Theodor Crusius: *Miscellanea Silesiaca continuata*. Liegnitz und Leipzig 1728 (I P VII 24),
  - *Gelehrte Schlesische Neuigkeiten*. Schweidnitz 1735 und Liegnitz 1739 (R VIII 6),
  - *Schlesische Analekten*. Schmiedeberg 1790 (2 Cc VI 10).
- Neben diesen übergreifenden Darstellungen zur schlesischen Geschichte sind in den Bibliotheken Teschens Ortsgeschichten zu finden. Als Beispiele werden genannt: Leonhard David Hermann: *Maslographia Oder Beschreibung des Schlesischen Massel im Oelss-Bernstädtischen Fürstenthum mit seinen Schauwürdigkeiten*. Brieg 1711 (V V 13) [= Loewe 5642] und Georg Thebesius: *Liegnitzsche Jahrbücher*. Jauer 1733 (3 P I 17, MT: 214) [= Loewe 496].
- Ferner sind Drucke zu einer Reihe von punktuellen Ereignissen vorhanden:
- *Copia eines Schreibens welches [...] der König in Pohlen an die Königin auss dem Lager von Wien unterm dato des 13. September anno 1683 hat abgehen lassen*. Breslau 1683 (3 P IV 15),
  - Christian Fritsche: *Die gerechte aber auch gnädige Hand Gottes erwog bey denen zweyen harten Belagerungen der Stadt Schweidnitz anno 1757 und 58* [Schweidnitz 1758] (Aa III 12),
  - Lorenz Leopold Haschka: *Auf die Genesung [...] Maria Christiana, vermählten Herzoginn zu Sachsen-Teschen, März 1798* Wien 1798 (Aa V 68 V),

– Gottfried Ephraim Scheibel: *Das durch den von einem Blitz entzündeten und zersprengten Pulverthurm Anno 1749 den Junius verunglückte Breslau in einem Gedicht beklaget*. Breslau 1750 (Aa III 13),

– Johann Ernst Stieff: *Historische und physische Betrachtung über die Wirkungen des in einem Pulverthurm zu Breslau, am 21 Tage des Brachmonats im Jahre 1749 eingedrungen Blitz-Strahles*. Breslau 1749 (L II 23),

– Johann Karl Spickermann: *Untersuchung [...] über die Frage: Ob das Herzogthum Bielitz in Schlesien ein Majorat, oder Fidei comissum Familiae perpetuum, oder ein Allodium sey?* Wien 1783 (2 H IV 8).

Auch wenn Teschen als einziges schlesisches Herzogtum nach der preußischen Annexion im Besitz Österreichs geblieben war, wurden die Ereignisse des schlesischen Krieges in Teschen rezipiert. Diese Zeit betreffen:

– *Schlesische Kriegs-Fama*. Frankfurt und Leipzig 1741/42, auf Kosten der streitenden Theile 1–7 1741, 8–9 1742 (2 P IV 20),

– *Gegeninformation in Betreff der Preussischen Occupierung Schlesiens* [1741] (DD I III/11),

– *Die gerechten Thränen des getreuen Schlesien über den tödtlichen Eintritt [...] Caroli VI*. Breslau [1740] (Aa I 13b).

Neuere Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte fehlen nicht. Es kann hier wieder nur eine Auswahl aufgelistet werden:

– Gottlieb Biermann: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen 1874 (C 004221 II) [= Loewe 517],

– Anton Peter: *Volkstümliches aus Österreich-Schlesien*. 3. Bde. Troppau 1865–1873 (C 034983 I),

– Ders.: *Heimatkunde des Herzogthums Schlesien*. Teschen 1880 (C 004178 II),

– Ders.: *Das Herzogthum Schlesien*. Wien 1884 (C 034136 I),

– Ders.: *Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien. Mit steter Bezugnahme auf die Orts- und Landes-Geschichte*. Neue Folge. Teschen 1894 (C 004484 II) [= Loewe 704],

– *Oberland in Oberschlesien*. Auf Grund eigener Berichterstattung bearbeitet vom Verlag „Die Deutschen Baumeister“ München. München 1921 (C 005166 II),

– Josef Riedel: *Die Wasserverhältnisse in Schlesien. Ein Beispiel zur Flussregulierung vom Standpunkte des Cultur-Technikers*. Wien 1881 (C 006949 II),

– Franz Seger: *Schlesiens Urgeschichte*. Leipzig 1913 (C 005710 II),

– Walter Krause: *Grundriss eines Lexikons Bildender Künstler und Kunsthandwerker in Oberschlesien von den Anfängen bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Oppeln 1933 (C 006711 II).

Ausschließlich die politische Geschichte betreffen die *Beschlüsse des Schlesischen Landtages*. Hrsg. vom Landesstatistischen Amte des Schlesischen Landesausschusses. Troppau 1902–1905 (C 012545 III) und *Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit*. Unter Mitwirkung der Schlesischen Landes-Ämter und Anstalten bearbeitet und redigiert v. Karl Berthold. 3 Bde. Troppau 1909 (C 012392 III) [= Loewe 3157].

Regionalgeschichtliche Studien ergänzen den umfassenden Bestand:

– Julius Bayer: *Denkwürdigkeiten der Stadt Freistadt im Herzogthum Schlesien*. Wien 1879 (C 004735 II),

– Gustav Josephy: *Bericht über die Tätigkeit des Bielitzer Gemeinderates erstattet vom Gemeinderat in der Versammlung der Gemeinderatswähler vom 21. 9. 1902 unter Bedachtnahme auf die Kritik dieser Tätigkeit durch die Opposition*. Bielitz 1902 (C 012324 III),

– Richard Ernst Wagner: *Die Bialer Chronik*. Bielitz 1937 (C 012255 III),

– Ders.: *Die evangelische Gemeinde Augsburgischen Bekenntnis in Bielitz*. 2. Aufl. Bielitz 1927 (C 555636 II),

– Ders.: *Die gewesene Schwedenschanze in Mikuschowitz*. Bielitz 1931 (C 012064 III).

Wie zur Teschner so sind auch zur schlesischen Rechtsgeschichte zahlreiche Handschriften und Drucke in den Bibliotheken verzeichnet. Es wurden sowohl Standardausgaben verschiedener Gesetzessammlungen und Abhandlungen als auch seltene und in der rechtsgeschichtlichen Forschung unbekannte Texte gefunden.

Besonders hervorzuheben ist die zeitgenössische vollständige Abschrift der *Consuetudines Silesiae Feudales Singulari Patriae desiderio In Patriae Usum collectae* von Jacob Schickfus. Breslau 1636 (I H III 5). Diese Sammlung von Lehenbriefen und Urkunden wurde erst 1727 in der rechtsgeschichtlichen Kompilation von Johann Christian Lünig: *Corpus iuris feudalis Germanici*. Bd. 3. Frankfurt am Main 1727, Sp. 221–536 gedruckt²².

Zahlreiche gedruckte Urkunden- und Gesetzessammlungen bieten umfangreiche Quellen zur schlesischen Rechtsgeschichte. Mehrfach vorhanden sind die bei Christian Brachvogel verlegten *Käyser- und Königliche das Erb-Herzogthum Schlesien concernende Privilegia, Statuta und Sanctiones pragmaticae*. 6 Bde. Breslau 1713–1729 (I H V 23, DD I V 8, DD I VI 10, 2 H VI 41) [= Loewe 2991]. Anzuführen sind ebenfalls:

– Johann Gottlieb Drescher: *Schlesisch Diplomatische Nebenstunden*. Breslau 1774 (S IV 2) [= Loewe 365],

– Jo. Gottfried Mentzel: *De alienatione feudorum Silesiae*. Jena 1714 (2 H VII 21/4) [= Loewe 2985],

– Christoph Seidel: *Jura quae circa processus forenses, in Silesia [...] observatur. Accesserunt duo tractatus de jure et jurisdictione Silesiorum*. Breslau 1724 (1 H V 12),

– Ders.: *Observationes practicae de juribus atque processibus forensibus in Silesia*. Breslau 1717 (DD I IV 10, DD I V 7, TB: 5053) [= Loewe 3074],

– Johann Jacob Weingarten: *Fasciculi diversorum Jurium*. Nürnberg 1690 (DD II 6, TB: 3485f.) [= Loewe 2989],

– *Der bey dem Schlesischen Ober- und Fürstenrecht, die Herrschaft Plesse betreffende wichtigen Rechts-Angelegenheiten, zum Vorschein gekommenen Schriften*. 4 Bde. Neue Aufl. Breslau 1738/39 (2 H VI 9).

²² Vgl. G. Kliesch: *Jakob Schickfus*. In: *Helmut Neubach und Ludwig Petry* (Hrsg.): *Schlesier des 15. bis 20. Jahrhunderts*. Würzburg 1968. (Schlesische Lebensbilder 5.). S. 37f.

Das 19. und 20. Jahrhundert betrifft die Sammlung von Josef Kasprzykiewicz: Handbuch der schlesischen Gesetze und Verordnungen. 4 Bde. Freiwaldau 1888–1891 (C 034138 I) und Landesgesetze für Schlesien 3. Aufl. 6. Bde. Teschen 1910–1912 (C 034089 I).

Zusätzlich zu diesen Sammeltexten sind Abschriften und Einzeldrucke unterschiedlichster Gesetzestexte vorhanden. Eine der Forschung unbekannte, nicht datierte *Vormündschafft-Ordnung undt Waisen Recht. Wie selbige von denen Ständen dehr Heren undt Ritterschaft deren beyden Fürstenthümer Schweidnitz undt Jauer zusammengetragen undt zur Confirmation übergeben worden* ist unter der Signatur DD I 11 verzeichnet. Sie umfaßt 32 Seiten.

Mehrere handschriftliche wie gedruckte Ordnungen sind in einem Faszikel unter der Signatur DD III 15 zusammengeheftet worden. Hervorzuheben ist die Abschrift von Lorencz Schmolcz von Strache zur Leippe der *Landesordnung der Fürstenthümer Oppeln vnd Ratibor vnnd derselben zugethannen Weichbilder* (1562) [= Weber 313] und die der Forschung unbekannte Dorfordnung *Verboth und Geboth vor Unterthanen* von 1685 sowie Drucke, der auf dem Fürstentag am 10. September 1571 verabschiedeten *Fehdeordnung*, gedruckt in Breslau bei Crispinus Scharffenberg [= Weber 80], der *Neuen Mühl-Ordnung*, ausgestellt von Elisabeth Maria Herzogin von Württemberg-Oels am 22. März 1667, gedruckt in Oels von Johann Seyffert, an der noch das Siegel hängt²³, und der *Neuen Infections-Ordnung*, erlassen am 14. Februar 1680 von Friedrich Landgraf von Hessen-Darmstadt, Bischof von Breslau, als Oberhauptmann von Schlesien, gedruckt von Gottfried Gründer im Verlag Baumannsche Erben in Breslau. Von dieser *Neuen Infections-Ordnung* ist zusätzlich noch eine Abschrift erhalten (DD III 16) [= Weber 63].

Die Grafschaft Glatz betrifft die Sammelhandschrift *Landesordnung und Privilegien von Glatz* DD II 3, die auf 248 Seiten folgendes enthält:

- S. 1–8: „Rudolphischer Contract [...] zwischen den Städten vndt Landschaften der Graffschaft Glatz, der Brewvrbar, vndt der Handwerker Halben“ (1590)
- S. 9–38: „Privilegien der glätzischen Ritterschaft“ (15. Januar 1629),
- S. 38–68: „Privilegien der Stadt Glatz“,
- S. 69–83: „Kayserliche Instructionen in Lehns Sachen“ (1597),
- S. 84–92: „Gerichtsordnung zue Glatz“ [= Weber 1279f.],
- S. 93–102: „Privilegia der Stadt Habelschwerdt“,
- S. 102–110: „Privilegia der Stadt Wünschelburg“,
- S. 110–118: „Privilegium der Stadt Landeck“,
- S. 118–120: „Kaiserliche Resolutio Ferdinand II. dem Rebellen Perdon, oder Ausfolge passierten antheils betreffend“,
- S. 121–144: „Königliche Resolution die Ehen und Leibgedinge und neuen Oneribus oder schulden nicht zu beschweren“,
- S. 144–231 „Landesordnung wie es in dieser Grafschaft gehalten wird“²⁴,

²³ Bisher konnte nur eine Abschrift der Ordnung, nicht jedoch ihr Druck, der zwar der Forschung bekannt ist, aber noch nicht in einer Bibliothek nachgewiesen werden konnte, ermittelt werden. Vgl. Weber 306.

²⁴ Von dieser Landesordnung ist keine weitere Abschrift bekannt [vgl. Weber 185].

– S. 231–247: „Privilegium oder Kirchenrecht Wentzeslai Bischoffens zue breßlaw in schlesien absonderlich in denen dem bisthum breßlaw unterlegenen dörfen gebräuchieg“.

In der Tschammer-Bibliothek befinden sich ebenfalls rechtsgeschichtliche Quellen. Hervorzuheben ist die Sammelhandschrift 10005 a-d, die die *Wayßen Ordnung der Stadt Glatz* (1527), die *Privilegien der Stadt Neysse, Patschkau, Otmuchau, Ziegenhals und Weidenau* (1568), eine Abschrift der *Policey-Ordnung für das Herzogtum Schlesien* (1577) [= Weber 112] und der *Troppauischen deutschen Landesordnung* (1604) [= Weber 353] enthält.

Von der *Neuen peinlichen Hals-Gerichts-Ordnung, Vor das Königreich Bohaimb, Marggraffthumb Mähren, und Herzogthumb Schlesien* gedruckt in Alt-Stadt-Prag 1708 bei den Gerabkischen Erben durch Johann Cecinker, die Kaiser Joseph I. ein Jahr zuvor am 16. Juli 1707 erließ, sind zwei Exemplare vorhanden (DD I III/10, 2 H III 24) [= Weber 59]. Ebenfalls in Prag gedruckt, allerdings von Carl Johann Hraba, ist die *Neue Breßlawische Wechsel-Ordnung* von 1712 (1 H IX 7) [= Weber 618]. Erwähnenswert sind noch das *Patent über die Privat-Mäuthe in dem Erb-Hertzogthumb Schlesien*. De Anno 1738. Wien (2 H III 28), die „Verneuerte General-Wechsel-Ordnung in Schlesien“. De Anno 1738. Wien (2 H III 29) [= Weber 144] und das „Verneuerte Zoll-Mandat und Vectigal in Schlesien“. De Anno 1739 (2 H III 30).

Obwohl Teschen nach dem Frieden von Berlin 1742 bei Österreich blieb, sind zahlreiche von Friedrich II. publizierte Gesetzestexte, die nach der Annexion Schlesiens erlassen wurden, vorhanden. Die folgenden wurden im Breslauer Verlag Johann Jacob Korn veröffentlicht:

- *Neue Process-Ordnung 1742* (2 H VI 33) [= Weber 120],
- *Evangelisch-Lutherische Inspection- und Presbyterial-Ordnung Vor das Herzogthum Schlesien 1742* (2 H VI 33) [= Weber 64],
- *Meß- und Handels-Gerichts-Ordnung 1742* (2 H VI 33) [= Weber 538],
- *Neue Taxa-Stolae 1742* (2 H VI 33),
- *Reglement, nach welchem die Königlichen Schlesiischen Beamten wegen der Gerichts-Sportuln und Bestrafung der Unterthanen sich achten sollen 1744* (2 H VI 33),
- *Ober-Appellations-Gerichts-Ordnung 1745* (2 H VI 33) [= Weber 45].

Ebenfalls bei Johann Jacob Korn erschienen die unter der Signatur 2 H VI summierten *Königlich-Preussischen Edicte und Patente zur „Regelung des Stempel Papiers 1742*, über die „sogenannten *Cantzley-Sportuln-Taxa im Herzogthum Schlesien 1744* und „wegen *Reciproquer Exemption bey der Religion im Herzogthum Schlesien 1742* sowie die *Depositat-Ordnung 1742* [= Weber 31]. Auch eine Erläuterung der sich im preußischen Teil Schlesiens geänderten Jurisdiktion ist vorhanden: „Instruction vor die Schlesiische Ober-Amts-Regierungen, worin alle gegen die den Codicus Fridericianum und sonst eingeschlichene Missbräuche und Mängel gehoben, und einige Oerther des Codicis Fridericiani erkläret, corrigiret und geändert werden“. De Dato Berlin, den 25. September 1750. Breslau (2 H III 5).

Die in Teschen gültigen Gesetze erlassen für Österreich-Schlesien sind ebenfalls zu finden. Von der durch Kaiser Joseph II. als König von Böhmen am 1. Mai

1781 ausstellten und im gleichen Jahr bei Johann Thomas Edler von Trattner in Wien verlegten *Allgemeinen Gerichtsordnung für Böhmeim, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Ennß, Steyermarkt, Kärnten, Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorlanden* sind zwei Exemplare angegeben (2 H VIII 3, 1 H VIII 29) [= Weber 155]. Ferner existiert eine Ausgabe der *Allgemeinen Konkursordnung für Boheim, Mähren, Schlesien, Oesterreich ob und unter der Enns*. Wien 1781 (2 H VIII 3) [= Weber 157]. Erklärungen zu jener Gesetzgebung lassen sich auch finden:

- Johann Sigmund Rizy: *Anmerkungen zur allgemeinen Gerichtsordnung für Boheim, Mähren, Schlesien*. 3 Bde. Wien 1786/87 (1 H VIII 19),
- Anton von Födransperg: *Praktische Beobachtungen über die allgemeine Gerichtsordnung für Boheim, Mähren, Schlesien*. Wien 1787 (2 H VIII 1),
- Ders.: *Praktische Beobachtungen über die allgemeine Konkursordnung für Boheim, Mähren, Schlesien*. Wien 1786 (1 H VIII 20),
- *Handbuch für Richter, Advokaten, Beamte und Kandidaten zu Magistratsstellen in Böhmeim, Mähren, Schlesien*. Prag und Wien 1787 (1 H VIII 31).

Wie bereits für die Stadt Teschen so lassen sich einige neuere Statuten und Ordnungen für den schlesischen Raum finden:

- *Statuten des Vereins zur Förderung und Organisation der Arbeitsvermittlung in Österreichisch-Schlesien*. Troppau 1905 (C 035056 I),
- *Markt-Ordnung der schlesischen Landeshauptstadt Troppau*. Troppau 1891 (C 006456 II),
- *Statuten der Spar-Kassa der Stadtgemeinde Bielitz. Teschen und Bielitz 1859* (C 004950 II).

Ergänzt werden die Quellen zur politischen Geschichte und Rechtsgeschichte durch Akten zur Wirtschaftsgeschichte Schlesiens. Als Handschriften überliefert ist das *Steuerbuch des Fürstentums Schlesien* aus den Jahren 1681 bis 1684 (DD III 32, 163 S.), das *Landes Accisen Deputations-Protocoll* vom Jahre 1734 bis 1736 gehalten in der Stadt Wohlau (DD IV 20) und das *General-Steuer-Rechnungs Extract vom Iten Januari biß Ultimo Decembris 1739*, das auf 520 Seiten die Steuerschuldigkeiten der Fürsten und Stände im Herzogtum Ober- und Niederschlesien enthält (DD I 15). Ihr folgt die 76 Blätter umfassende *General-Steuer-Rechnung pro Anno 1746* für die Fürstentümer Teschen, Troppau, Jägerndorf und Neisse. In der Tschammer-Bibliothek befindet sich zu diesem Bereich folgende Sammelhandschrift (TB: 19899/320): *Landt-übliche Taxa inn Schlesien, Feld Mass zum Ackerbau*, „Wie die Landwirtschaftsrechnungen disponiret werden können“.

Einige Drucke geben Einblicke in die historischen wirtschaftlichen Verhältnisse. Dazu gehören:

- *Vergleichungs-Taffel der alten Schlesischen Bressl. Maas, und Gewichter gegen die dermalige Wiennnerische und deren Preis, auf hohe Verordnung berechnet*. Troppau 1771 (1 N IX 3),
- Johann Gottlieb Volkelt: *Gesammelte Nachrichten von Schlesischen Bergwerken*. Breslau/Leipzig 1775 (2 M VII 3) [= Loewe 3956],
- Herrmann Fechner: *Wirtschaftsgeschichte der preussischen Provinz Schlesien in der Zeit ihrer provinziellen Selbständigkeit 1741–1806*. Breslau 1907 (C 012111 III) [= Loewe 3623].

Ein besonders wertvoller Fund zur Kirchengeschichte Schlesiens ist sowohl für die Książnica Cieszyńska als auch für die Tschammer-Bibliothek zu vermelden. In beiden befinden sich zwei vollständige zeitgenössische Abschriften der *Schlesischen Religionsakten von 1517–1675* von Gottfried Ferdinand Buckisch, die der Forschung bisher noch nicht bekannt sind (DD II 2a–g, TB: 19841/929/–19847a)²⁵. Das Werk Buckischs gilt als die umfangreichste regionale frühneuzeitliche Quellensammlung und stellt bis heute eine grundlegende Basis zur Erforschung der Kirchengeschichte Schlesiens dar. Scherschnik besaß von Buckisch ferner die *Disputatio Juridica de Qvinqvennalibus vulgo Eisernen Brieffen*. Jena 1667 (1 H VII 28/14).

In der Tschammer-Bibliothek befinden sich einige Leichenpredigten. Sie sind als Einzeldruck überliefert, so z. B. Kaspar Reseler: *Leichensermon bei Begräbnis des Georg Rudolf von Liegnitz* (TB: 6), oder aneinandergebunden. Leider konnten die einzelnen Titel nicht genau ermittelt werden (z. B. TB: 46). Nicht nur in der Tschammer-Bibliothek, sondern auch in der Sammlung Scherschniks sind die wichtigsten Kirchengeschichten Schlesiens wie Einzelstudien erhalten:

– Regent Carolus: *Zusatz derer übrigen Irrthümer, welche die im Herzogthum Schlesien befindliche Schwenckfelder in denen so genannten Glaubens-Bekandtnüssen arglistig verschwiegen*. 4 Bde. Neyss 1722–24 (E VII 29),

– Michael Joseph Fibiger: *Das in Schlesien gewaltig eingerissene Luthertum*. 3 Teile. Breslau 1723/24 (C IV 11, TB: 4527) [= Loewe 1470],

– Johann Adam Hensel: *Protestantische Kirchen-Geschichte der Gemeinden in Schlesien*. Leipzig, Liegnitz 1768 (TB: 36) (O III 11) [= Loewe 1472],

– Johann Friedrich Mayer: *Schlesische Kirchen-Historie*. Frankfurt 1708 (TB: 732),

– *Evangelisch-Lutherischer Katechismus in Tabellen für die schlesischen Landschulen*. Breslau 1770 (E VII 46),

– *Auszug aus der heiligen Schrift, nach dem Zusammenhang der christlichen Lehre geordnet, zum Gebrauche für die Evangelischen Schulen in dem Herzogthum Schlesien und der Grafschaft Glaz*. Glogau 1794 (E VI 59),

– Gottlieb Fuchs: *Materialien zur evangelischen Religionsgeschichte der Fürstenthümer und freyen Standesherrschaften in Oberschlesien*. Breslau 1770–1776 (O V 3) [= Loewe 3271].

Neuere die Kirchengeschichte betreffende Darstellungen sind:

– Hugo Hampel: *Das Gemeindeleben in Schlesien*. Troppau und Teschen 1864 (2. Aufl. 1870) (C 034314 I),

– Carl Findinski: *Geschichte der Pfarrkirche Sti. Joannis Bapt. in Friedeck*. Teschen 1876 (C 035736 I),

– Gottlieb Biermann: *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*. Prag 1897 (C 005287 II) [= Loewe 1478],

²⁵ Vgl. *Die Aufzählung der bekannten Handschriften bei Gottfried Ferdinand Buckisch 1517 bis 1675*. Teil 1: *Einführung* bearbeitet von J. Gottschalk, J. Grünwald und G. Steller. Köln und Wien 1982. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 17/1.), S. 117–120.

– Alfred Hadelt: *Neuzeitliches Kunstschmiedehandwerk in oberschlesischen Kirchen*. Neisse 1937 (C 007251 II).

Die Beiträge zur Literatur- und Kulturgeschichte schließen diesen thematischen Überblick ab. Eine der ältesten und schönsten deutschsprachigen Handschriften ist das nur 4,9 x 3,9 cm kleine Gebetbuch, welches sich angeblich im Besitz der letzten Piastenfürstin Elizabeth Lukretia befunden haben soll (DD VII 27). Der Text hebt auf Blatt 5r mit den Worten „O Ir wirdigenn vnd außerselten heiligen gottes Ich pitte euch demutiglich daz ir mein getrewe fursprecher wollet sein vor got wenn ich verstendelich gelaub vnd vergith on zweifel daz ewer will gottes will ist“ und endet auf Blatt 135v „[...] Vnd meinen neysten zu guter Vnderweisung dardurch lebendigen vnd dotten trost werden In dem Namem Jesu cristi Der mit seinem almechtigen vater vnd dem heiligen geist ein warhaftiger got ist ewiglichen Amen“. Auf den freien Blättern befinden sich spätere sehr verblaßte Notizen – wohl Gebete von der Hand Scherschniks – und schließlich ein kurzer tschechischer Text. Die mittelalterliche Handschrift enthält fünf kunstvoll gemalte Miniaturen. Auf dem Blatt 3r ist die Jahreszahl 1650 von Scherschniks Hand eingetragen (auf 3v folgt sein Besitzvermerk), doch ist die Produktion des Gebetbuchs anhand der Schrift ins 15. Jahrhundert zu datieren. An dem Einband befinden sich noch zwei funktionstüchtige Schliessen.

Als wertvoller Fund ist die Entdeckung des Autographen der autobiographischen Berichte des Burggrafen von Skotschau und Schwarzwasser Johann von Tilgner aus der Wende von 16. zum 17. Jahrhundert zu werten (DD VII 44). Bisher war nur die (ungedruckte) Bearbeitung Scherschniks bekannt, der jedoch das zeitlich ungeordnete Original in eine chronologische Reihenfolge brachte und auch sonst Kürzungen und Glättungen vornahm (DD V 13)²⁶. Der frühneuzeitliche Text dagegen beschreibt sehr anschaulich die Lebenswelt Tilgners und seiner Umgebung. Neben alltäglichen Begebenheiten wird von Erlebnissen des 30-jährigen Krieges, Konsequenzen eines Rittes in trunkenem Zustand und sogar von der Erscheinung eines von Tilgner als göttlich erklärten nächtlichen Himmelskörpers berichtet (die dazu von ihm gezeichnete Skizze dieses Gegenstandes hat übrigens eine auffallende Ähnlichkeit mit typischen Darstellungen unbekannter Flugobjekte unserer Zeit). Die Bemerkungen Tilgners stellen eine ausgezeichnete Quelle der Mentalitätsgeschichte und Mikrohistorie dar, deren Edition wünschenswert ist.

Ebenfalls unbekannt ist die Abschrift Daniel Czepkos *Gynaeceum Silesiacum. Kurtze beschreibung vnd außführung der Stammlinien von den hochlöblichen Ahnen etzlicher Fürstlicher Freulein in Schlesien, die von Kaiserliche, Königliche, Chur- vnd fürstliche, Gräffliche, Herrliche Stam vnd Heuser ausserhalb Landes verheurat worden. Vnnd Im gegentheil etzlicher Kaiserlicher, Königlicher, Chur- vnd Fürstliche, Gräfflicher Freulein, ausserhalb Landes, so ins Herzogthumb Schlesien geführt, vnd etzlichen Fürsten beigelegt worden* (DD II 5). Czepko beendete sein Werk in Schweidnitz am 16. November 1613 und widmete es der Fürstin Bar-

²⁶ Vgl. L. J. Scherschnik: *Nachrichten von Schrifstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*. Teschen 1810, S. 157: „Da mir dieses Tagebuch Belehrung und Aufklärung gewährte: so ordnete ich es nach den Jahren, und schrieb es ab: um es in der Bibliothek zu hinterlegen, und zum fernem Gebrauche vervielfältiget zu bewahren“.

bara Agnes und der Herzogin in Schlesien zu Liegnitz und Brieg Maria Sophia. Als Druck erschien es erst 1626 durch die Herausgabe seines Sohnes des Dichters Daniel Czepko. Scherschnik scheint diese Abschrift als Arbeitsmaterial für seine Studie über den Genealogen Johannes Sinapius angeschafft zu haben.

Mit Scherschniks Hauptwerk über die Teschner Gelehrten hängen eine Reihe von alten Drucken zusammen. So besaß er folgende Werke zur schlesischen Gelehrten-, Buch- und Bibliotheksgeschichte:

- *Allgemeine Schlesische Bibliothek*. 1. Stück. Breslau 1778 (2 Cc VI 12),
- Johann Jacob Fuedener: *Bio- et Bibliographia Silesica, Das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*. Breslau 1731 (S IV 17) [= Loewe 314],
- Samuel Kroll: *De Bibliotheca Silesiorum Olsnensi*. Leipzig [1735] (R IV 18/6),
- Franz Martin Pelzel: *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte aus dem Orden der Jesuiten*. Prag 1786 (R V 6) [= Loewe 4730],
- Karl Konrad Streit: *Alphabetisches Verzeichnis aller im Jahr 1774 in Schlesien lebender Schriftsteller*. Breslau 1776 (R V 11) [= Loewe 4729].

Wie breit gefächert Scherschniks Interessen waren, läßt sich an einigen weiteren Büchern zur schlesischen Kultur belegen. Als ein besonders wertvolles Kleinod für die Erforschung der schlesischen Heraldik ist die bereits restaurierte Handschrift aus dem 17. Jahrhundert zu den *Schildern und Wappen des schlesischen Adels* zu bezeichnen (V IX 19).

Die Sprachgeschichte betrifft das *Wörterbuch* von Johann George Berndt: Versuch zu einem slesischen Idiotikon, nebst einer grossen Anzahl anderer veralteter Worte, welche in Documenten und sonderlich bey alten slesischen Dichtern, angetroffen werden. Stendal 1787 (X VI 2) [= Loewe 415].

Die Numismatik haben folgende Werke zum Thema:

- Gottfried Dewerdeck: *Silesia numismatica oder Einleitung zu dem Schlesischen Münz-Cabinet*. Jauer 1711 (V V 11) [= Loewe 3714],
- Johann Christian Kundmann: *Die Heimsuchung Gottes in Zorn und Gnade Ueber das Herzogthum Schlesien im Münzen. Nebst einer Abhandlung derer Medaillen, welche auf den Todes-Fall Carl VI. und den bald darauf erfolgten Krieg in Schlesien zum Vorschein kommen*. Leipzig [1742] (V IV 27) [= Loewe 628],
- Ders.: *Silesii in numeris, oder Berühmte Schlesier in Münzen, so durch Helden-Thaten, durch hohe und wichtige Amts-Würden oder durch Gelehrsamkeit und Schriften, ihren Namen unvergesslich gemacht*. Breslau und Leipzig 1738 (V IV 4) [= Loewe 4713].

Die Frühgeschichte behandeln Christian Stieff: *De urnis in Silesia Lignicensibus atque Pilgramdorfiensibus epistola*. Breslau und Leipzig 1704 (V V 9) und Georg Anton Volkmann: *Silesia subterranea oder Schlesien mit seinen unterirdischen Schätzen*. Leipzig 1720 (L III 6).

Die Pflanzenwelt Schlesiens erklären:

- Anton Johann Krock: *Flora Silesiaca renovata*. 3 Bde. Breslau 1787–1790 (L IV 21),
- Heinrich Gottfried von Mattuschka: *Flora Silesiaca oder Verzeichniss der in Schlesien wildwachsenden Pflanzen*. 2 Bde. Leipzig 1776/77 (L VI 16),

– Ders.: *Enumeratio stirpium in Silesia sponte crescentium*. Breslau 1779 (L VI 7),

– *Botanisches Geschlechts- und Namens-Register zur Erläuterung des Grafen von Mattuschka Flora Silesiaca*. Breslau 1789 (L VI 16c).

Der Mineralogie widmete sich Johann Gottlieb Volkelt: Nachricht von den schlesischen Mineralien und den Oertern, wo dieselben gefunden werden. Breslau/Leipzig 1775 (L VII 18).

Die schöne und philosophische Literatur wird durch einige Werke Garves, Günthers, Hofmanswaldaus, Opitz' vertreten.

HEIMATKALENDER, ZEITUNGEN UND ZEITSCHRIFTEN

Eine besondere Quelle zum sozialen und politischen Leben in Teschen und Schlesien sind die in diesem Raum publizierten Zeitschriften und Zeitungen. Da die Presseorgane zu den verschiedensten Themen veröffentlichten, werden sie nicht den obigen Bereichen zugeordnet, sondern in diesem eigenen Abschnitt behandelt. Die folgende alphabetisch geordnete Auflistung beinhaltet einen Teil der in der vorhandenen Książnica Cieszyńska deutschsprachigen Amtsblätter, Heimatkalender, Schulprogramme, Zeitschriften und Zeitungen. Im folgenden wird lediglich der Erscheinungszeitraum des Presseorgans, mögliche Fehlnummern werden jedoch nicht notiert. Viele der angeführten Periodika lassen sich wohl nur noch in Teschen nachweisen; jedenfalls sind Titel gefunden worden, die nicht in der von B. Gröschel erstellten *Bibliographie zur Presse Oberschlesiens* erfasst sind²⁷:

– „Amtliche Nachrichten der Betriebsdirektion Teschen“ 1919 (C 002509 II),
– „Amtliches Schulblatt für den Regierungsbezirk Kattowitz“ 1941–1943 (C 010577 III) [= Gröschel 248],

– „Amtsblatt der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Bielitz und des k. k. Bezirksschulrathes für den Landkreis Bielitz“ 1900–1910 (C 010641 III) [= Gröschel 640],

– „Amtsblatt der k. k. Bezirkshauptmannschaft in Teschen“. 1894–1918 (C 010641 III) [= Gröschel 686],

– „Amts-Blatt der königlichen Oppelnischen Regierung“. 1831–1848 (C 002486 II) [= Gröschel 390],

– „Arbeiterfreund. Kalender für den oberschlesischen Berg- und Hüttenmann“. Kattowitz 1903–1912 (C 002609 II) [= Gröschel 207],

– „Aus der Heimath. Ein naturwissenschaftliches Volksblatt“. Glogau 1859–1860 (C 010509 III),

– „Beiträge zur Heimatkunde der Stadt Ratibor“. Heft 1 und 2. Ratibor 1936 (C 006048 II) [= Gröschel 514],

– „Berghütte. Werkzeugung.“ Teschen 1942–1944 (C 010159 III),

²⁷ Vgl. B. Gröschel: *Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945. Dokumentation und Strukturbeschreibung*. Mit einem Vorwort von G. W. Wittkämper. Berlin 1993. (Schriften der Stiftung Haus Oberschlesien, Landeskundliche Reihe 4.) Gröschel nahm allerdings keine internen Berichte von Organisationen und Institutionen sowie Kalender in seine Bibliographie auf. Vgl. S. 15.

- „Bericht des k. k. schlesischen Landschulrathes über den Zustand der Volksschulen, Lehrer-Bildungsanstalten, Fach- und Mittelschulen in Schlesien”. Troppau 1872–1904 (C 003212 II),
- „Bericht über die evangelische Lehrerbildungsanstalt in Bielitz”. Bielitz 1870–1892 (C 003173 II),
- „Bielitz-Bialer Anzeiger. Deutsch-fortschrittliches Organ”. Bielitz 1909–1914 (C 030218 IV) [= Gröschel 641],
- „Bothe aus Mähren oder Neuer mährisch- und schlesischer Stadt- und Landmannskalender”. Brünn und Olmütz 1801, 1803, 1811 (C 002543 II),
- „Die Burg. Vierteljahresschrift des Instituts für Deutsche Ostarbeit”. Krakau 1941–1944. (C 010300 III),
- „Deutsche Forschung im Osten. Mitteilungen des Instituts für Deutsche Ostarbeit”. Krakau 1941–1944 (C 010364 III),
- „Deutsche Monatshefte in Polen”. Kattowitz 1934–1943 (C 002631 II) [= Gröschel 591],
- „Deutsche Wissenschaftliche Zeitung für Polen”. 1926–1943 (C 002374 II),
- „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung”. Bd. 1–8. 1937–1944. (C 010454 III),
- „Deutscher Volksrat. Presse-Mitteilungen des deutschen Volksrates für Ostschlesien”. Teschen 1919. (C 030053 IV) [= Gröschel 704],
- „Deutscher Grenzbote für Polnisch Schlesien”. Teschen 1921–1935 (C 030148 IV) [= Gröschel 709],
- „Fest-Zeitung herausgegeben aus Anlass des XIII. schlesischen Lehrertages in Teschen”. Teschen 1903 (C 030293 IV),
- „Heimatsbuch für das oberschlesische Industriegebiet 1939” (C 003261 II) [= Gröschel 151],
- „Heimatskalender des Beskiden Kreises Saybusch”. Saybusch 1941 (C 003242 II),
- „Heimatskalender des Kreises Krenau”. Krenau 1942 (C 002553 II),
- „Heimatskalender des Kreises Teschen”. Teschen 1941–1942 (C 002576 II),
- „Heimatskalender für das oberschlesische Industriegebiet”. Beuthen 1938–1939 (C 002551 II),
- „Heimatskalender für den Kreis Oppeln”. Oppeln 1926 (C 002623 II),
- „Heimatskalender für die Kreise Bendzin, Chrzanow, Olkusch, Sosnowitz”. Bendzin 1941 (C 002553 II)
- „Heimatskalender im Neissegau”. Neisse 1939–1942 (C 002542 II),
- „Heimatskalender für Pless”. Pless 1942 (C 002537 II),
- „Heimatskalender für Rybnik”. Rybnik 1942 (C 002540 II),
- „Hier spricht der Volkssturm”. Teschen 1944 (C 010101 VI),
- „Jahrbuch des Instituts für Deutsche Ostarbeit”. Krakau 1941 (C 002633 II),
- „Jahrbuch des Osteuropainstituts zu Breslau”. 1940–1942 (C 002634 II),
- „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”. Breslau 1936–1941 (C 002384 II),
- „Jahresbericht der Chirurgischen Abteilung”. Teschen 1894–1909 (C 003086 II),
- „Jahres-Bericht der k. k. Staats-Gewerbeschulen in Bielitz”. 1896–1912 (C 003197 II),

- „Jahresbericht der Österreich-Schlesischen Landes-Ackerbauschule zu Kotzobendz bei Teschen“. Teschen 1874–1905 (C 003166 II),
- „Jahres-Bericht der städtischen sechsklassigen Volksschule für Mädchen in Teschen“. Teschen 1877 (C 003209 II),
- „Jahresbericht der vierklassigen Communal-Volksschule für Knaben und Mädchen in Teschen“. Teschen 1871–1874 (C 003208 II),
- „Jahresbericht des öffentlichen Communal-Obergymnasiums in Friedek“. 1901–1918 (C 010756 III),
- „Jahres-Bericht des kaiserlich königlichen Ober-Gymnasiums in Troppau“ 1851–1920 (C 010731 III),
- „Jahresbericht des Mädchen Lyzeums in Teschen“ 1914 (C 003205 II),
- „Jahresbericht des Schlesischen Krankenhaus in Teschen“. 1905–1909 (C 00 3089 II),
- „Jahresbericht des Staatsgymnasiums zu Bielitz“. 1896–1903 und 1907–1918 (C 002960 II),
- „Jahresbericht über die Communal-Unter-Realschule in Teschen“. 1873 (C 002925 II),
- „Jahresbericht über die k. k. Ober-Realschule zu Troppau“. 1860–1917 (C 003195 II),
- „Jahresheft der naturwissenschaftlichen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft für Ackerbau, Natur- und Landeskunde“. Brünn 1858–1861 (C 003165 II),
- „Karpathenland. Vierteljahrsschrift für Geschichte, Volkskunde und Kultur der Deutschen in den nördlichen Karpathenländern“. Red. von Erich Gierach. Bd. 1–11. 1928–1938. (C 002402 II),
- „Kattowitzer Zeitung“. 1939–1945 (C 030176 IV) [= Gröschel 196],
- „Kulturnachrichten für die Mitglieder der Stiftung Oberschlesien“. Kattowitz 1944 (C 010033 III),
- „Landpost. Beilage der 'Schlesischen Volkspresse'. Ein Blatt für Kleinbauern, Häusler und Landarbeiter“. Jägerndorf 1908–1911 (C 010639 III),
- „Landwirtschaftliche Zeitschrift für Österreich-Schlesien“. Troppau 1906 (C 010113 III),
- „Der lustige Bauer aus Mähren oder neuer mährisch-schlesischer Stadt- und Landmannskalender“. Brünn und Troppau 1801–1821 (C 002618 II),
- „Mitteilungen der Handels- und Gewerbekammer für Schlesien in Troppau“. 1909–1913 (C 010706 II),
- „Mitteilungen des Beskiden Vereins“. Bielitz-Biala 1904–1915 (C 010269 III) [= Gröschel 646],
- „Mitteilungsblatt des Landrates des Kreises Teschen“. Teschen 1941–1944 (C 010327 III),
- „Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaus, der Natur- und Landeskunde“. Brünn 1869–1871 (C 010570 III),
- „Oberschlesien. Zeitschrift zur Pflege der Kenntnis und zur Vertretung der Interessen Oberschlesiens“. 1902–1920 (C 002424 II) [= Gröschel 210],

- „Oberschlesier. Monatsschrift für das heimatliche Kulturleben“. 1927–1941 (C 002406 II) [= Gröschel 420],
- „Der Oberschlesische Arbeiterfreund“. Kattowitz 1914 (C 010112 III) [= Gröschel 207],
- „Oberschlesische Heimat“. 1907–1920 (C 002833 II) [= Gröschel 411],
- „Oberschlesische Kultur“. Kattowitzer Ausgabe 1902–1921 (C 030166 II),
- „Oberschlesische Post. Organ der Oberschlesischen Volkspartei“. 1920–1921 (C 030165 IV) [= Gröschel 132],
- „Oberschlesische Zeitung. Kriegsausgabe der Oberschlesischen Gaupresse. Amtliches Blatt der NSDAP“. Neisse 1945 (C 030197) [= Gröschel 196],
- „Oberschlesischer Heimatkalender“. Breslau 1943–1944 (C 002626 II)
- „Oberschlesische Rundschau. Nikolaier Zeitung und Stadtblatt. Anzeiger für den Kreis Pless“. 1920–1921 (C 030292 IV) [= Gröschel 496],
- „Oeffentlicher Anzeiger als Beilage des Amtsblatts der Königlichen Oppelnischen Regierung“. Oppeln 1833–1836 (C 002486 II),
- „Oesterreichisch-Schlesischer Vereins-Kalender“. Teschen 1875–1878 (C 002617 II),
- „Ostdeutsche Monatshefte“. Danzig 1924–1936 (C 002507 II),
- „Ostschlesier. Nachrichtenblatt der Heimatgruppe Ostschlesiens“. Wien 1927–1938 (C 002627 II),
- „Programm der k. k. Lehrerbildungs-Anstalt in Teschen“. 1875–1878 (C 003213 II),
- „Programm der k. k. Staats-Oberrealschule in Bielitz“. Bielitz 1877–1917 (C 003211 II),
- „Programm der Staats-Oberrealschule in Teschen“. Teschen 1874–1923 (C 002930 II),
- „Programm des evangelischen Gymnasiums in Teschen“. Teschen 1857–1873 (C 002953 II),
- „Programm des katholischen Gymnasiums in Teschen“. Prag und Teschen 1851–1873 (C 002955 II),
- „Programm des Staats-Gymnasiums in Teschen“. Teschen 1854–1923 (C 002948 II),
- „Schlesien. Zeitschrift für den Gesamtschlesischen Raum“. Breslau 1939–1943 (C 010367 III),
- „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift“. 1880–1885 (C 010661 III),
- „Der schlesische Landwirt. Beilage zur Silesia“. Teschen 1908–1913 (C 030205 IV) [= Gröschel 676],
- „Schlesischer Merkur. Wochenblatt für Industrie, Handel und Gewerbe“. Teschen 1922–1939 (C 030157 IV) [= Gröschel 712],
- „Schlesischer Volksschulkalender“. Troppau 1857–1861 (C 002588 II),
- „Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raum“. 1929–1938 (C 002635 II),
- „Schlesisches Schulblatt“. Troppau 1872–1907 (C 002834 II),
- „Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mährischen schlesischen Gesellschaft des Ackerbaus, der Natur und Landeskunde“. Brünn 1851ff. (C 006749 II),

- „Silesia. Politische Wochenschrift zur Wahrung vaterländischer Interessen”. Teschen 1860–1937 (C 030205 IV) [= Gröschel 676],
- „Statistischer Bericht über die Industrie Schlesiens”. Troppau 1875–1884 (C 010696 III),
- „Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse Schlesiens”. Troppau 1890–1895 (C 010695 III),
- „Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien”. Troppau 1899–1912 (C 010499 III),
- „Teschner Tagblatt”. 1920 (C 030275 IV) [= Gröschel 713],
- „Teschner Volksblatt”. 1919 (C 030211) [= Gröschel 708],
- „Teschner Volksbote”. 1919–1920 (C 030214 IV),
- „Teschner Zeitung”. 1920–1934 (C 030214 IV) [= Gröschel 714],
- „Vereinsblatt der Oesterreichisch-Schlesischen Landwirthe”. Troppau 1872–1877. (C 010672 III),
- „Der Weisse Adler. Unabhängige oberschlesische Wochenschrift”. Beuthen 1921 (C 030278 IV) [= Gröschel 421],
- „Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens”. Brünn 1897–1918 (C 002395 II),
- „Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreich-Schlesiens”. Troppau 1906–1929 (C 010270 III),
- „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”. Breslau 1888–1936 (C 002635 II).

AUSBLICK

Die Bestände der Książnica Cieszyńska zur schlesischen Kultur und Geschichte sind bereits nach dieser ersten Zusammenstellung als bedeutend zu bezeichnen. Wenn der Bibliothek die entsprechenden Möglichkeiten gegeben werden, kann sie sich durch ihr vorhandenes Kulturgut zu einer zentralen Begegnungsstätte für polnische, tschechische und deutsche Forscher entwickeln. Nach den Bibliotheken in Breslau und Kattowitz besitzt die Książnica Cieszyńska den bedeutendsten schlesischen Bestand²⁸.

Dieses nicht nur für die schlesische Geschichte wertvolle Kulturgut ist bisher nur unzureichend untergebracht. Abhilfe kann ein hoffentlich schon baldiger Umzug in die geplante Fertigstellung des Neubaus Alte Münze schaffen.

Ungeachtet der räumlichen Unzulänglichkeiten sollte die Erschließung der Bestände die unmittelbare Priorität besitzen. Nicht nur weil die vorhandenen Kataloge veraltet und unvollständig sind, sondern weil sie lediglich dem Forscher vor Ort nutzen, ist die Erfassung der Medien durch die Einrichtung von Datenbanken zu empfehlen. Diese können Interessenten auch außerhalb Teschens über

²⁸ Vgl. zu den polnischen Bibliotheken den Bericht von F. G. Kaltwasser: *Alte Drucke, Zeitungen und Zeitschriften in polnischen Bibliotheken als gemeinsames europäisches Erbe im Schnittpunkt polnischer und deutscher Kultur*. In: „Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie” 40 (1993), S. 418–431.

das Material in der Książnica Cieszyńska informieren. Zusätzlich ist zu überlegen, ob nicht Spezialbibliographien, etwa zur Geschichte Teschens und Schlesiens, publiziert werden sollten. Unbedingt zu erstellen sind Verzeichnisse der Scherschnik-Bibliothek, der Handschriften, der Inkunabeln und der Presseorgane sowie Verzeichnisse der Drucker und Druckorte. – Ähnliches gilt im übrigen für die Tschammer-Bibliothek, deren Handschriften und alte Drucke bisher nur sehr unzureichend bibliographisch erfaßt sind. Bei einer Neuinventarisierung sollte die Veröffentlichung der Bestandsverzeichnisse überlegt werden.

Zusätzlich zur Durchführung dieser bibliographischen Projekte hat die genaue Begutachtung der alten Drucke in den Teschner Bibliotheken zu erfolgen. Bietet doch die Scherschnik-sammlung nicht nur Silesiaca, sondern auch zahlreiche Veröffentlichungen zu den unterschiedlichsten Themen. Zweifelsohne wird man in dieser Sammlung wie auch in der Tschammer-Bibliothek wertvolle Exemplare finden, deren Verfilmung anzuraten ist. Ähnlich ist mit den zahlreichen Zeitungen und Zeitschriften zu verfahren.

Durchsicht und Vergleich mit der vorhandenen Literatur zur Teschner und oberschlesischen Geschichte wird zu Tage bringen, daß viele der handschriftlichen Quellen im Besitz der Książnica Cieszyńska nicht die ihnen zustehende Beachtung erfahren haben und noch auszuwerten (und zu edieren) sind. Auch wenn bereits einige Texte veröffentlicht wurden, so ist doch eine gesonderte Publikationsreihe wünschenswert, da die bisherigen Veröffentlichungen nicht dem heutigen wissenschaftlichen Standard entsprechen. Die deutschsprachigen Studien zur Teschner Geschichte enthalten keine Quellenstudien, in denen Material aus der Książnica Cieszyńska verwendet wurde, sondern greifen auf veraltete oder unzulängliche Editionen zurück²⁹. Bei der Erstellung dieser Quellensammlung ist eine internationale Zusammensetzung des Herausgeberkollegiums – entsprechend der Internationalität der Quellen – anzustreben.

²⁹ Vgl. die Literaturverzeichnisse der beiden wichtigsten nach 1945 in der Bundesrepublik Deutschland erschienenen Monographien zur Teschner Geschichte: O. Wagner: *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*. Wien, Köln, Graz 1978. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte, Erste Reihe, Band IV/1–2.) und M. Landwehr von Pragenau: *Geschichte der Stadt Teschen*. Bearbeitet von W. Kuhn. Würzburg 1976. (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 18.) Landwehr von Pragenau beendete seine Studie noch vor dem Ende des Zweiten Weltkrieges. Die Quellen in Teschen konnte er nur bedingt nutzen: „Die handschriftlichen Materialien, die Teschen, darunter in erster Linie das städtische Museum mit der Scherschnik-Bibliothek, in ziemlicher Fülle birgt, konnte ich nur ausnahmsweise einsehen, da eine schwere Augenkrankheit ein umfassendes Studium dieser Art leider unmöglich machte. Diese Quellen bieten trotz Peter, Biemann und Popiolek noch viel Neues“. (S. Vlf.) Das von Němec erstellte *Teschner Urkundenbuch* (wie Anm. 16) scheint nach Kuhn kaum für die Forschung nutzbar zu sein: „Dieses merkwürdige Werk weist alle Mängel auf, die ein Urkundenbuch haben kann. Es ist sehr unvollständig, zumal der Verfasser, wenigstens anfangs, die polnischen Archive nicht benützen konnte. Es bringt anderseits Urkunden, die mit dem Teschner Land nichts zu tun haben. Es ist unvollständig auch hinsichtlich der Schrifttumsangaben und führt eine Reihe von Stücken, die längst anderswo veröffentlicht sind, als 'bisher ungedruckt' an. Es ist voll von Lesefehlern, zumal bei den deutschen Urkunden, und nicht aufgelösten Kürzungen. Die Kopfregesten sind nicht selten irreführend. Während die beiden ersten Lieferungen in normalem Druck erschienen, sind die folgenden maschinenschriftlich und oft kaum lesbar“ (S. VIII f.).

Besonders wünschenswert ist die Edition der Autobiographie Johann von Tilgners. Schließlich bietet dieses als Autograph überlieferte Werk den authentischen Blick in den frühneuzeitliche Alltag. Die Abschriften der Werke von Buckisch, Runge, Schickfus und Czepko sowie das kleine Gebetbuch und das Schilder- und Wappenbuch bedürfen noch einer genauen Untersuchung, ob und inwiefern sie die übrigen, bisher bekannten Abschriften und Drucke ergänzen.

Die noch immer umfassendste Übersicht über Teschner Künstler und Literaten liefert Scherschniks *Nachricht von Schriftstellern und Künstlern aus dem Teschner Fürstenthum*, Teschen 1810 (C 034133 I) [= Loewe 4736]. Ein Nachdruck dieses Werks bietet sich nicht nur aus wissenschaftsgeschichtlichen Gründen an, es ist auch inhaltlich bedeutend, und es sind in deutschen Bibliotheken nur noch wenige Exemplare dieses Werkes vorhanden. Scherschniks-Sammlung konnte damals aufgrund der Intervention Herzog Alberts von Sachsen-Teschen, der Scherschniks Aufbau der Teschner Bibliothek finanziell unterstützte, nicht vollständig erscheinen. In seinem in der Książnica Cieszyńska aufbewahrten Nachlaß befindet sich allerdings die komplette handschriftliche Vorlage seines Buches (DD IV 16) sowie ein Nachtrag von Albin Heinrich (DD IX 4, 4). Es könnten bei einer möglichen Neuauflage die notwendigen Ergänzungen vorgenommen werden.

Es ist zu hoffen, daß die Książnica Cieszyńska in ein Projekt vergleichbar das der Robert Bosch Stiftung zur „Sicherung und Verbesserung der Zugänglichkeit von Druckwerken im Schnittpunkt polnischer und deutscher Kultur – ein gemeinsames europäisches Erbe in polnischen Bibliotheken“ integriert wird. Dieses wäre sicherlich die effektivste Möglichkeit, den Bestand seinem Wert entsprechend zu bearbeiten und zu sichern³⁰.

Jelko Peters

MANUSCRIPTS AND BOOKS IN CIESZYN LIBRARIES REGARDING THE SILESIAN HISTORY AND CULTURE. EKSPERT'S OPINION

Summary

Due to the enormous amount of material accumulated in the Cieszyn libraries the description of the collections concentrates on the sources concerning the Silesian and Cieszyn regions. The collection generating the most intense interest is Książnica Cieszyńska, an institution established on 1 January 1994. The collections of the Tschammer Library,

³⁰ Vgl. Kaltwasser (wie Anm. 28). In die Auswahl für dieses Projekt sind bisher die Nationalbibliothek in Warschau, Krakauer Stiftsbibliothek auf dem Wawel, Bibliothek an der Päpstlichen Theologischen Akademie in Krakau, Jagiellonenbibliothek in Krakau, Schlesische Bibliothek in Katowitz, Universitätsbibliothek in Breslau und das Erzbischöfliche Archiv und Bibliothek des Domkapitels in Breslau genommen worden. Alle Bibliotheken wurden von führenden deutschen Vertretern der Bibliothekswissenschaft und der Robert Bosch Stiftung besucht. Teschen wurde von der Delegation verständlicherweise nicht angesteuert, da zum Zeitpunkt der Reise die Książnica Cieszyńska noch nicht gegründet war.

the Decanate Library, the Library of the monastic Order of Hospitallers of St. John of God and the library of the Museum repeat and sometimes complement the books and documents of that recently founded library specialising in materials regarding the history of Silesia.

The source materials concerning the history of Silesia contained in the Książnica collection are so numerous and, partly, so rarely found anywhere else that the library must be regarded as one of the most important – after the libraries in Wrocław and Katowice – to the research into the history of Silesia. Thanks to the passion of the indefatigable polyhistor Leopold Johann ScherschNIK (1747–1814) for collecting various types of printed matter, Książnica Cieszyńska boasts the most important Silesian chronicles and legal texts of the modern era, as well as – surviving only in Cieszyn – manuscripts and old prints. Among the most famous are: *Scriptores Silesiae* by Christian Runge, *Consuetudines* by Jacob Schickfus, *Schlesische Religionsakten von 1517–1675* by Gottfried Ferdinand Buckisch, *Gynaecium Silesiacum* by Daniel Czepko, numerous fascicules regarding the history of Cieszyn and the Upper Silesia, and the manuscript of Johann von Tilgner's autobiography.

There are also many 19th- and 20th-century school curricula, magazines, newspapers and other periodicals which have survived only in Cieszyn.

The collections of the Cieszyn libraries – thanks to the multitude of standard works contained in them – can offer researchers essential and abundant information on the history of Silesia. At the same time, due to the source materials – still awaiting their comprehensive scientific description – included in the collections, they can form a basis for many a scientific work and a research project.

Alfred G. Świerk

Moguncja

DIE HISTORISCHEN BIBLIOTHEKSBESTÄNDE DER STADT TESCHEN VERSUCH EINER BESCHREIBUNG UND BEWERTUNG EXPERTISE

I

Unmittelbar an der polnisch – tschechischen Grenze liegt die durch den Olsa-Fluß seit 1920 zweigeteilte Stadt Teschen (Cieszyn, Český Těšín), seit 1526 bis zum Ende des 1. Weltkrieges unter der Herrschaft der Habsburger, ein Ort mitten im Schnittpunkt deutscher, polnischer und tschechischer Kultur. Entsprechend den politischen, ethnischen, aber auch konfessionellen Gegebenheiten und Verhältnissen – Teschen wurde durch fürstlichen Erlass bereits 1545 protestantisch, kehrte jedoch 1610, wiederum durch fürstliche Willensäußerung, zum katholischen Glauben zurück – gestaltete sich das kulturelle und geistige Leben der Stadt, das in besonderer Weise an Gestalt und Inhalt seiner Bibliotheken abzulesen ist.

Eine respektable Anzahl von ihnen überstand die Stürme der Zeit, natürlich nicht ohne Blessuren und Verluste, darunter:

- die Büchersammlung des bedeutendsten Sohnes der Stadt, des aufgeklärten und gelehrten Jesuiten Leopold Johannes Scherschnik (1747–1814);
- die Bibliothek der Evangelischen Kirchengemeinde, gestiftet Ende der achtziger Jahre des 18. Jahrh. durch den angesehenen Bürger und Rechtsanwalt Gottlieb Rudolf Tschammer, vermehrt durch nachfolgende Schenkungen Teschener Bürger und Pastoren der Gemeinde;
- die Sammlung der seit 1700 in Teschen ansässigen Barmherzigen Brüder;
- die Bibliothek des katholischen Dekanats in Teschen, deren Anfänge ebenfalls in die siebziger Jahre des 18. Jahrh. zurückreichen;
- die ehemalige 1861 gegründete Volksbücherei (Czytelnia Ludowa) für die polnischsprachige Bevölkerung der Stadt und des Landkreises, bereichert insbesondere durch Legate bedeutender polnischer Schriftsteller, Verleger, Bibliothekare, Politiker und Bibliophilen;
- die Bibliothek der 1901 gegründeten Polnischen Ethnographischen Gesellschaft (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze);
- und die Bibliothek des ebenfalls 1901 gegründeten Städtischen Museums.

Herausragend unter den Privatbibliotheken, die später zum großen Teil in öffentliche Sammlungen eingingen, ist die Bibliothek des bedeutenden polnischen Schriftstellers Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887) und die Sammlung des Teschner Kunst- u. Waffensammlers aber auch Bibliophilen Bruno Konczakowski (1881–1959). Ihren speziellen Wert für die Geschichte Schlesiens besitzt die Büchersammlung samt Archiv des polnischen sozialistischen Politikers Tadeusz Reger (1872–1938)¹.

II

Im Zuge der geschichtlichen Entwicklung bis hin in die neueste Zeit, haben sich in der Stadt folgende administrativ selbständige Institutionen herausgebildet:

1. die wissenschaftliche Stadtbibliothek „Książnica Cieszyńska“, gegr. 1994 auf Beschluß des Stadtrates². Sie beinhaltet die Scherschnik-Sammlung, die ehemalige Volksbücherei (Czytelnia Ludowa), die Bibliothek der Polnischen Ethnographischen Gesellschaft, die Kraszewski- und die Reger-Bibliothek, sowie die sog. „postmuseale“ Büchersammlung, das sind Bücher, die 1960 aus den Beständen des Stadtmuseums als für seine Zwecke wenig brauchbar ausgegliedert wurden.

2. die Tschammer-Bibliothek der Evangelisch-Augsburgischen Kirchengemeinde (Biblioteka im. Tschammera)

3. die Museumsbibliothek, bedeutend durch die Konczakowski-Sammlung

4. die Bibliothek des Klosters der Barmherzigen Brüder (Biblioteka klasztoru Oo. Bonifratrów)

5. die Dekanatsbibliothek (Biblioteka Dekanatu) bei der katholischen Pfarrkirche St. Maria Magdalena.

Zu den bedeutendsten unter den oben aufgeführten Sammlungen gehören ohne Zweifel die Książnica Cieszyńska und die Tschammer-Bibliothek.

KSIAŻNICA CIESZYŃSKA

Ihren Kern bildet die Scherschnik-Sammlung, nach dem Willen ihres Gründers eine öffentliche Bibliothek, die erste auf dem Gebiet Österreich-Schlesiens³. Sie entstand um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts und ist ein Spiegelbild des Wissens, der Gelehrsamkeit und der pädagogischen Absichten ihres Gründers. Erwähnenswert sind die eigens für sie im klassizistischen Stil angefertigten und bis heute erhaltenen massiven Repositorien aus Eichenholz, in denen die Bücher nach Sachgruppen (Wissensgebieten) gemäß dem damaligen Klassifikationsschema aufgestellt waren. Die Sammlung zählt gegenwärtig ca. 15 000

¹ Einen ersten informativen Überblick über die einzelnen Sammlungen dieser Bibliothek gibt die Veröffentlichung der Ergebnisse einer wissenschaftlichen Tagung zu ihrem Thema i. J. 1991: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Red. H. Łaskarzewska. Warszawa 1993.

² Vgl. dazu: *Książnica Cieszyńska*. Hrsg. von K. Szelong u.a. Cieszyn 1995.

³ Vgl. hierzu: *190 lat założenia muzeum i biblioteki Leopolda Jana Szersznika 1802–1992*. Cieszyn 1993.

Bde, darunter über 11 000 alte Drucke (bis 1800), 39 Inkunabeln und ca 1000 Handschrifteneinheiten. Es überwiegen Drucke aus dem 18. Jahrhundert, fast durchweg in deutscher und lateinischer Sprache.

Theologica und religiöse Werke bilden inhaltlich den Schwerpunkt (ca 20 %), gefolgt von klassischer und humanistischer Literatur (den gesamten Lektürekanon eines gebildeten Zeitgenossen umfassend), Pädagogik, Jurisprudenz (insbes. städtisches Verwaltungsrecht) und Geschichte (vorwiegend schlesische und Lokalgeschichte). Scherschnik hatte seine Sammlung gezielt aufgebaut. Zahlreiche Verlags- und Auktionskataloge sind ein Beweis dafür und zeugen darüber hinaus von seiner Vorliebe für bibliophile Kostbarkeiten, die ebenfalls zahlreich vorhanden sind, vor allem reich illustrierte Druckwerke der Inkunabelzeit und des 16. Jahrhunderts. Fast alle seine Bücher besitzen zeitgenössische Einbände, für Einbandforscher eine wahre Fundgrube.

Die nachfolgenden Verwalter der Bibliothek waren auf systematisches Ergänzen bedacht. Die Sammlung der Auktions- u. Verlagskataloge beträgt z.B. für die Zeit von 1782–1926 ca. 180 Exemplare, konzentriert auf das 19. Jahrhundert. Im Bereich der Wörterbücher und Lexika gesellte sich zum *Zedler*⁴ und zur Krünitz'schen *Oeconomischen Encyclopädie* (Bd 1–87, 1787–1807) die Sect. 1. des monumentalen Werkes von J. S. Ersch u. J. G. Gruber *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und der Künste* (Bd 1–99, 1819–1882). Der *Georgi*⁵, *Heinsius*⁶ und *Jöcher*⁷ gehörten ebenfalls zum Handapparat und dienten als bibliographische Wegweiser durch die Bücherwelt.

Die Bezeichnung Volksbücherei (Czytelnia Ludowa), für die nächste in die Książnica Cieszyńska integrierte Sammlung, läßt, so möchte man meinen, Mittelmäßiges erwarten. Der Großteil dieser ca. 17 000 Bde zählenden Bibliothek, darunter ca 2000 alte Drucke und 7 Inkunabeln, belehrt den Betrachter jedoch eines Besseren. Die Sammlung entstand aus Schenkungen vornehmlich polnischer Verlagsbuchhändler, Schriftsteller, Bibliothekare, Sammler u.a. und hatte zum Ziel, das polnische Nationalbewußtsein in der Bevölkerung zu stärken. Es überwiegen deshalb polnische Werke aus den Bereichen Geschichte, Philosophie u. Theologie. Entsprechend den Neigungen und Vorlieben einzelner Donatoren finden sich auch Werke der Weltliteratur in seltenen alten und neueren Originalausgaben, sowie eine nicht geringe Zahl von Lexika und Wörterbüchern, darunter auch eine komplette Ausgabe der großen französischen *Encyclopédie* von Diderot und D'Alembert. Sehr stark vertreten sind vor allem polnische Zeitschriften der politischen Emigration des 19. Jahrhunderts.

⁴ *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. Bd 1–64 [nebst] Suppl.-Bd 1–4. Halle & Leipzig 1732–1754.

⁵ J. T. Georgi: *Allgemeines europäisches Bücherlexikon*. Th. 1–5 [nebst] Suppl. 1–3. Leipzig 1742–1758.

⁶ W. Heinsius: *Allgemeines Bücher-Lexikon oder Vollständiges alphabetisches Verzeichnis aller von 1700–1892 erschienenen Bücher*. Bd 1–19. Leipzig 1812–1894.

⁷ C. G. Jöcher: *Allgemeines Gelehrtenlexikon*. Th. 1–4. [nebst] Fortsetzung und Ergänzungen von J. C. Adelung, H. W. Rotermund und O. Günter. Bd 1–7. Leipzig (Forts. Bd 3–7.: Delmenhorst u.a.) 1750–1897.

Die Bibliothek der Polnischen Ethnographischen Gesellschaft (Biblioteka Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego), gegr. 1901, zählt ca. 9000 Bestandseinheiten und konzentriert sich hauptsächlich auf wissenschaftliche Literatur zur Geschichte und Kultur Schlesiens. Sie wird ergänzt durch eine ebenfalls ca. 10 000 Einheiten zählende Sammlung handschriftlicher Aufzeichnungen und Dokumente.

Von besonderem Wert und internationaler Bedeutung ist die Bibliothek des Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887). Sie ist als Werkstatt des hochgebildeten und weitgereisten Schriftstellers konzipiert und systematisch aufgebaut worden. Sein Sohn schenkte sie dem Verein Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego. Besonders hervorzuheben, weil von allgemeinem Interesse, sind die zahlreichen wissenschaftlichen Zeitschriften aus fast ganz Europa. Reiseberichte, Reiseführer, internationale Kunstausstellungs-, Antiquariats- und Auktionskataloge, hauptsächlich aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, unterstreichen zusätzlich den internationalen Charakter dieser Bibliothek.

Die Reger-Bibliothek samt Archiv (Teki Regera), zählt insgesamt ca 7000 Titel, vorwiegend aus den Bereichen Geschichte, Recht, Soziologie, Politik mit zahlreichen Silesiaca. Wertvoller ist jedoch das Archiv (ca. 5500 Bestandseinheiten), eine wichtige Quellenbasis für die Erforschung der Geschichte des „Teschner Schlesiens“ in der Zeit vom Ende des 19. Jahrhunderts bis 1938.

Die sog. „postmuseale Büchersammlung“ (Zbiory pomuzealne) bilden Bücher hauptsächlich aus privaten Schenkungen bzw. aus aufgelösten Bibliotheken verschiedener polnischer vornehmlich jedoch deutscher Institutionen wie z.B. des Albrecht Gymnasiums, der Deutschen Lesevereine in Teschen, des Volksbildungsvereins Skotschau (Skoczów), der Volksbücherei der Nordmark Teschen, des Zentralinstituts für Oberschlesische Landesforschung, der Teschner Kammer, des Techniker Clubs und anderer deutscher Einrichtungen. Es befinden sich darunter sowohl handschriftliche Zeugnisse als auch ca. 2500 alte Drucke und ca. 27 000 Titel, die nach dem Jahr 1800 erschienen sind, darunter einige Tausend Bände von deutschen Zeitschriften.

Neben diesen historischen Sammlungen besitzt die Książnica Cieszyńska eine laufend ergänzte Sammlung moderner Literatur, hauptsächlich zur Geschichte Schlesiens, insbesondere seines Teschner Teils.

BIBLIOTEKA IM. TSCHAMMERA

Die Sammlung wurde durch eine Schenkung des Freiherrn Georg Friedrich Bludowski (1655–1730) begründet und durch das testamentarische Vermächtnis Gottlieb Rudolf Tschammers (1711–1787), eines Teschner Advokaten und Kasenwartes der evangelischen Kirchengemeinde, wesentlich vermehrt. Da er sein Buchlegat mit einem Stiftungskapital zu dessen Erhalt koppelte, gilt er als der eigentliche Begründer der Bibliothek. Ihr Bestand wuchs später durch Schenkungen Teschner Pastoren, durch Legate von Lehrern am evangelischen Gymnasium und von Gemeindemitgliedern. Gegenwärtig zählt die Bibliothek ca. 17 000 Bde, darunter 322 Handschriften, ca 5000 alte Drucke, 4 Inkunabeln und ca. 11 000 Titel aus dem 19. u. 20. Jahrhundert. Inhaltlich überwiegt die theologische und re-

ligiös-erbauliche Literatur, gefolgt von Belletristik, Geschichte, Philosophie und Kunst. Die Bücher neueren Datums stammen z.T. aus der Bibliothek des ehemaligen deutschen Lehrerseminars in Bielitz (Bielsko). Ein handschriftlicher *Katalog der Germanica des 19. u. 20. Jahrhunderts* zählt insgesamt 7216 Titel (in 8261 Bdn), darunter z.B. die vollständige Reihe der seit 1898 erscheinenden Teubner-Bibliothek *Aus Natur und Wissenschaft* und die ebenfalls an ein naturwissenschaftlich interessiertes Publikum adressierten *Kosmos-Bändchen* der Franckh'schen Verlagsbuchhandlung in Stuttgart.

Den Altbestand, in der Regel in lateinischer und deutscher Sprache, zusammengesetzt aus theologischer, juristischer, historischer und klassisch-humanistischer Literatur, dominieren Schriften protestantischer Theologen aus dem Wittenberger Kreis, neben Luther Melanchthon, Jonas, Just, Brentius u.a., zum großen Teil in repräsentativen Gesamtausgaben aber auch in seltenen Erstausgaben. Beindruckend ist die große Zahl von Bibelausgaben in lateinischer u. deutscher Sprache vom 16.–19. Jahrhundert (ca. 260), insbesondere von Übersetzungen Luthers. Die Tschammer-Bibliothek ist die älteste, größte und bedeutendste historische Sammlung der evangelischen Kirche in Polen. Sie steht seit ihrer Gründung unbeschädigt an ihrem ursprünglichen Ort, auf der Empore der Jesus-Kirche in Teschen.

BIBLIOTEKA MUZEUM

Heute eine musealen Zwecken dienende Sammlung, entstanden 1901 mit der Gründung des Städtischen Museums. Sie ist erwähnenswert hauptsächlich wegen der ihr 1961 überlassenen Bibliothek des ehemaligen Teschner Industriellen, passionierten Waffensammlers und Bibliophilen Bruno Konczakowski (1881–1959). Über 30 Inkunabeln, neben der Baseler Bibelausgabe von J. Amerbach, 1479, dem ca. 1488 von Michael Wenssler in Basel gedruckten *Missale Wormatiense*⁸ auch die Baseler lat. Ausgabe des *Narrenschiffs* (1498) von Sebastian Brant, daneben zahlreiche Aldinen, Merian-Topographien, „Republiken“ der Elzeviers, reich illustrierte und großformatige Werke (Atlanten, Herbarien) des 17. und 18. Jahrhunderts, aber auch eine mit prächtigen Miniaturen geschmückte mittelalterliche liturgische Handschrift aus Süditalien, gehören zu den Glanzlichtern dieser erlesenen Sammlung.

BIBLIOTEKA KLASZTORU OO. BONIFRATRÓW

Gemäß den Aufgaben der Brüder-Krankenpflege und Seelsorge gestaltete sich der Inhalt ihrer Bibliothek als Arbeitsinstrument für den Arzt und Apotheker und als Schatzkammer erbaulicher und religiöser Literatur. Die Mehrzahl der stark während des Zweiten Weltkrieges dezimierten Bestände sind Bücher in deutscher

⁸ Nach Auskunft der Redaktion des Gesamtkatalogs der Wiegendrucke (GW), Berlin, nur 2 Exemplare bekannt, in Cieszyn und London, British Library. Vgl. auch *Incunabula Poloniae* Nr. 3785.

und lateinischer, z.T. auch in polnischer und tschechischer Sprache. Besondere Beachtung verdient die medizinisch-pharmazeutische Literatur älteren Datums als Quelle für medizinhistorische Studien. Viele Drucke bis 1800 sind, im schlesischen Maßstab betrachtet, Unikate⁹.

BIBLIOTEKA DEKANATU

So ihre ursprüngliche Bezeichnung. Sie entstand in den Anfängen des 19. Jahrhunderts bei der katholischen Pfarrkirche St. Maria Magdalena auf Initiative des damaligen Pfarrers Jan Brzuska, und basierte auf vorangegangenen Vermächtnissen früherer Pfarrherren (B. Globisch, gest. 1777 und A. Löhn, gest. 1806). Ihr Bestand vermehrte sich hauptsächlich durch Schenkungen katholischer Geistlicher des Teschener Dekanats. Die Bibliothek zählt gegenwärtig ca 4500 Titel, darunter 6 Inkunabeln und 77 Drucke des 16. Jahrh., 44 deutsch- und 37 polnischsprachige Zeitschriften des 19. und frühen 20. Jahrhunderts, manche in kompletten Jahrgängen. Besondere Beachtung verdienen Silesiaca und Teschinensia. Zwei Drittel des Bestandes ist theologische Literatur, es dominiert die deutsche Sprache (ca. 42%).

III

So bedeutend die Sammlungen, so mangelhaft und völlig ungenügend ist deren Erschließung. Keine der oben genannten, ausgenommen die Dekanatsbibliothek, besitzt ein Gesamtverzeichnis ihrer Bestände.

Die Książnica Cieszyńska verfügt neben alten und lückenhaften Inventarbüchern über einzelne alphabetische, unvollständige und z.T. fehlerhafte Zettelkataloge aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg zur Sammlung Scherschnik, der Volksbücherei (Czytelnia Ludowa), der Polnischen Ethnographischen Gesellschaft (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) und der Reger- und Kraszewski Bibliothek. Zur letzteren existiert ein gedrucktes Verzeichnis aus dem Jahre 1888¹⁰. Verzettelt sind zudem Zeitschriftentitel aus der Scherschnik-Sammlung. In den allerersten Anfängen befindet sich der computergestützte Aufbau eines Kataloges alter Drucke. Der Katalog der mittelalterlichen Handschriften wird von Dr Marian Zwiercan in Krakau bearbeitet. Ein sehr großer Teil der Drucke des 19. und frühen 20. Jahrhunderts ist weder inventarisiert noch katalogisiert.

Noch desolater ist der Zustand der Kataloge der Tschammer-Bibliothek. Ein unvollständiges Inventar aus den 1960-er Jahren verzeichnet ihren wertvollsten Teil, den Altbestand; an einem Katalog wird derzeit mit leider sehr zweifelhaftem Erfolg, was die Qualität der bibliographischen Beschreibung betrifft, gearbeitet. Neben den Germanica des 19. u. 20. Jahrhunderts wurden in gesonderten Verzeichnissen Polonica, anderssprachige Drucke und Handschriften ab 1594 erfasst.

⁹ Vgl. *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego*. T.1. Red. A. Puzio u.a. Katowice 1982.

¹⁰ M. Pawlik: *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim...* Lwów 1888.

Die 1995 in nur 40 Exemplaren erschienene Monographie über das Archiv und die Bibliothek der Barmherzigen Brüder ist, entgegen ihrem vielversprechenden Titel, nur eine Sammlung von Urkundenregesten (ohne Indizes!) und eine als Katalog gedachte, aber nur nach Signaturen geordnete Auflistung von sehr stark und zuweilen bis zur Unkenntlichkeit gekürzter Buchtitel¹¹. Als Katalog ist dieser Teil der Arbeit unbrauchbar.

IV

Umfang und Inhalt der in Teschner Bibliotheken aufbewahrten historischen Bestände sind bemerkenswert und verdienen größte Aufmerksamkeit, handelt es sich doch um Sammlungen, die im Schnittpunkt polnischer, deutscher und tschechischer Kultur entstanden sind und somit ein gemeinsames europäisches Erbe darstellen. Sie haben zudem die Wirren des letzten Weltkrieges, mit Ausnahme der Bibliothek der Barmherzigen Brüder, fast unbeschädigt überstanden. Bibliophile Kostbarkeiten ausgenommen, bestehen sie durchweg aus Druckschriften des 16. bis frühen 20. Jahrhunderts, schwerpunktmäßig konzentriert auf das 18. u. 19. Jahrhundert. Sie beinhalten alle Wissensgebiete hauptsächlich Theologie, gefolgt von Geschichte (Allgemeingeschichte, schlesische und Lokalgeschichte), Philosophie, Jurisprudenz, Belletristik (Weltliteratur, deutsche und polnische Klassiker), Politik, Medizin und Pharmazie. Bedenkt man, daß die Sammlungen in der Regel aus Schenkungen von Privatpersonen bestehen, so nimmt es nicht wunder, daß auch Spezialgebiete wie Mathematik, Astronomie und Physik punktuell und mit bedeutenden Werken vertreten sind. So besitzt beispielsweise die Tschammer-Bibliothek die Schrift Albert Einsteins *Über die spezielle und allgemeine Relativitätstheorie*. Braunschweig 1922.

Bemerkenswert, und daher besonders hervorzuheben, ist die große Zahl deutschsprachiger Zeitschriften und Zeitungen – ca. 250 Titel allein in den Beständen der Książnica Cieszyńska – zum Teil lokalen Charakters (Brünn, Troppau), bzw. aus den Gebieten der ehemaligen Österreich-Ungarischen Monarchie wie z.B. die „Wiener Zeitung“ mit allen ihren Beilagen („Intelligenzblatt“, „Amtsblatt“) in kompletten Jahrgängen von 1813–1897, zum Teil auch aus anderen deutschen Gebieten wie Frankfurt a.M., Hannover, Dresden u.a. Nicht minder umfangreich vorhanden sind lokale „Amtsblätter“ und „Berichte“ von Organisationen und Institutionen des 19. und frühen 20. Jahrhunderts, die bibliographisch kaum, wenn überhaupt, erfasst sein dürften, und die für die Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schlesiens und seiner Teschener Region von außergewöhnlicher Bedeutung sind. Jelko Peters hat sie zum Teil aufgelistet und sich dazu in seinem hier ebenfalls abgedruckten Gutachten (s. S. 130 ff.) sehr detailliert geäußert. Demgegenüber ist die Zahl der polnischen Presseorgane gering (ca. 30), weil auf das 19. bzw. frühe 20. Jahrhundert beschränkt, dafür aber fast immer komplett, wie z.B. die „Gwiazdka Cieszyńska“ oder die „Silesia“. Polnische Emigrantenzeitschriften des 19. Jahrhunderts gehören ebenfalls zu den Seltenheiten in polnischen Bibliotheken.

¹¹ M. M. Łobozek: *Archiwum i biblioteka Bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa 1995.

Neben den Presseorganen ist die Gruppe der „Kalender“ für Haus und Garten, Landwirtschaft, Astrologie u.a., meist aus schlesischen Druckorten stammend, sehr stark vertreten. Sie sind vornehmlich in der Scherschnik-Bibliothek zu finden.

Fast einmalig jedoch ist die Sammlung von *Schulprogrammen*, besonders aus der Zeit nach der Schulreform in der Habsburger Monarchie (1869). Es sind hauptsächlich Berichte von Gymnasien verschiedener Typen, Realschulen und Lehrerseminaren in Schlesien, Böhmen, Mähren, Galizien, sowie Ober- und Niederösterreich aber auch aus anderen Gebieten außerhalb der Österreichischen Monarchie z.B. aus Neustadt [Wejherowo] (Westpreußen) [Polen-Red.] oder Lublin u. a., insgesamt aus über 220 Orten. *Schulprogramme* sind eine unschätzbare Quelle für die Geschichte des allgemeinen Schul- und Bildungswesens aber auch der einzelnen Schulen selbst. Darüber hinaus sind sie nicht selten Publikationsort profunder und gelehrter Abhandlungen über lokalgeschichtliche Themen oder längst verschollener und unbekannter Quellen und Dokumente.

V

Um die wertvollen Teschner Sammlungen, insbesondere der Książnica Cieszyńska und der Tschammer-Bibliothek der Wissenschaft voll zu erschließen, bedarf es wesentlicher Voraussetzungen. Zu ihnen gehören:

1. Die vollständige Inventarisierung und Katalogisierung der Bestände.
2. Als letztendliches Ziel die Erstellung eines Gesamtverzeichnisses aller Teschnerer Bibliotheken und zwar nach den Erfordernissen gegenwärtiger bibliographischer Beschreibungsmethoden, wenn möglich auch im Hinblick auf die Möglichkeit des eventuellen Nachweises in regionalen und überregionalen Datenbanken sowie gegebenenfalls in internationalen Dateien (Alte Drucke, Zeitschriften).

Die Realisierung dieser Ziele kann unter den gegebenen Bedingungen nur schrittweise erfolgen. Zum Teil sind solche Schritte bereits eingeleitet. Zu unterstützen und zu fördern sind:

1. Die in der Książnica Cieszyńska angelaufene computergestützte Katalogisierung der alten Drucke.
2. Die ebenfalls initiierte Verzeichnung des Zeitschriftenbestandes. Da es sich hierbei hauptsächlich um deutschsprachige Zeitschriften handelt, wäre die Kontaktaufnahme zur Zeitschriftendatenbank des Deutschen Bibliotheksinstituts in Berlin zu empfehlen, (<http://www.dblink.de>).

3. Von den Bedürfnissen der Wissenschaft ausgehend, ist die Erstellung eines Repertoriums der Handschriftenbestände dringend notwendig. Der in den heutigen Inventarverzeichnissen bzw. Katalogen als Handschriften ausgewiesene Bestand hat hauptsächlich archivalischen Charakter und besteht aus Korrespondenzen, Akten, Urkundensammlungen und ähnlichem Archivmaterial und ist für die Lokalgeschichte von besonderer Bedeutung. Die wenigen Bibliothekshandschriften werden, wie bereits oben erwähnt, von der Jagiellonischen Bibliothek in Krakau bearbeitet.

4. Anschließend sollte die Katalogisierung der Bestände des 19. und 20. Jahrhunderts erfolgen.

5. Nach Abschluss, womöglich aber auch parallel zu diesen Arbeiten, wäre an die Bearbeitung und Veröffentlichung einzelner wichtiger Quellen, einschließlich der alten Inventare und Verzeichnisse zu denken. Dies würde ohne Zweifel auf die wertvollen Bestände der Teschner Bibliotheken nicht nur in Polen, sondern auch im Ausland aufmerksam machen. Zu erwägen wäre in diesem Zusammenhang die Herausgabe eines detaillierten, an die Wissenschaft adressierten und wissenschaftliche Standards berücksichtigenden *Führers durch die Teschner historischen Bibliotheksbestände*. Eine entsprechende eigene „homepage“ im Internet wäre von großem Vorteil.

Um den oben genannten Anforderungen nachzukommen bedarf es nicht nur eines qualifizierten Personals, über dieses verfügt die Książnica Cieszyńska, sondern auch einer mit den notwendigen Hilfsmitteln ausgestatteten Handbibliothek. Spezialbibliographien, Allgemein- und Fachencyklopädien, biographische Lexika und Wörterbücher, Nachschlagewerke und Bibliothekskataloge, einschlägige Monographien – um nur das Wichtigste zu nennen – gehören zum Grundstock einer solchen Sammlung. Sie sollte, ausgerichtet an den lokalen Bedürfnissen und am Profil der Bestände, zentral an der Książnica Cieszyńska eingerichtet werden, die den anderen Bibliotheken Hilfsdienste leisten könnte. Gegenwärtig verfügt die Bibliothek allein über die Hilfsmittel aus der Zeit Scherschniks und seiner Nachfolger.

Nicht minder wichtig ist die Ausstattung der Bibliothek mit einer ausreichenden Anzahl elektronischer Arbeitsplätze, einer leistungsfähigen Hardware und entsprechender, leider kostspieliger Programme. Die gegenwärtige Situation entspricht nur bedingt den normalen Erfordernissen.

Obige Überlegungen und Anregungen versuchen sich an der gegenwärtigen Situation und den Möglichkeiten der Institutionen zu orientieren. Festzuhalten ist, daß alle einer staatlich-zentralen Förderung entbehren und sich allesamt in „privaten“ Händen befinden, entweder der Kommune (Książnica Cieszyńska), oder kirchlicher Träger (Tschammer-Bibliothek, Dekanatsbibliothek, Barmherzige Brüder). Alle sind sie, insbesondere aber die bedeutendsten, auf Drittmittel angewiesen, um ihre Aufgaben für die Wissenschaft zu erfüllen. Für die Książnica Cieszyńska stellt sich zudem ein weiteres wesentliches Problem, nämlich die Unterbringung in einem ihren Beständen, Aufgaben und Zielen entsprechenden Gebäude.

Ihre wertvollsten Bücher lagern derzeit zum größten Teil in unmittelbarer Nähe, d.i. dicht am Ufer des in kritischen Zeiten Hochwasser führenden Olsa Flusses. Die aus dieser Nähe auch unter normalen Verhältnissen resultierende Feuchtigkeit bedeutet für die dort gelagerten Bücher eine permanente existenzielle Bedrohung. Die nicht minder wertvollen Bestände des 19. u. 20. Jahrhunderts lagern gegenwärtig in den Kellerräumen zweier Kindergärten und eines Studentenwohnheims, eine unhaltbare und für die Bücher ebenfalls existenzbedrohende Situation.

Geplant und eingeleitet, jedoch durch das Fehlen entsprechender finanzieller Mittel derzeit unterbrochen, ist die Unterbringung aller Bestände der Książnica Cieszyńska in der Alten Münze, einem bereits entkernten und aus einer prächtigen Fassade und den Aussenmauern bestehenden Gebäude. Hier stoßen die Ab-

sichten an die Grenzen kommunaler Möglichkeiten. Die Realisierung der vorhandenen Pläne ließe in Teschen ein historisches Forschungszentrum von überregionaler Bedeutung entstehen. Hier ist finanzielle Hilfe von außen besonders nötig.

Abschließend wäre zu empfehlen, daß die Książnica Cieszyńska, gestützt auf die Ergebnisse der in Teschen in der Zeit vom 28.–30. Oktober 1996 stattgefundenen internationalen Tagung zur *Situation der historischen Bibliotheken in Teschen und Schlesien* ihr dort vorgestelltes und von allen Teilnehmern intensiv diskutiertes Erschließungsprogramm der gemeinsamen, die deutsche und polnische Geschichte und Kultur betreffenden Quellen, in dem vorgeschlagenen *Führer durch die Teschner historischen Bibliotheksbestände* in allen Einzelheiten formulieren würde, um damit auch das deutsche Interesse an der Verwirklichung dieser Vorhaben zu wecken. Den besonderen Wert der Teschner Quellen für die Geschichte Schlesiens hat Jelko Peters in seinem bereits zitierten Gutachten gebührend hervorgehoben und auf mehrere Möglichkeiten einer solchen Zusammenarbeit hingewiesen.

Alfred G. Świerk

HISTORICAL BOOK COLLECTIONS OF THE CITY OF CIESZYN AN ATTEMPT AT DESCRIPTION AND EVALUATION EXPERT'S OPINION

Summary

The Cieszyn collections are, by Polish standards, exceptionally rich, as they have been built up throughout a several-century-long process of the interplay between the German, Polish and Czech cultures. The most sizeable portion of them – the library of Leopold J. ScherschNIK, the Community Lending Library, the library of the Polish Ethnographic Society, the library of Józef I. Kraszewski, and the library of Tadeusz Reger – are included in Książnica Cieszyńska, an institution established in 1994. A real treasure is the Tschammer Library – the oldest, biggest and richest book and document collection of the Evangelical Church in Poland. Also the Decanate Library, the Library of the monastic order of the Hospitalers of St. John of God, and the Museum Library possess precious historical collections. Despite the fact that the collections contain an abundance of library and archival manuscripts (totalling approx. 20,000), incunabula (80 volumes), old prints (over 30,000 volumes), rare periodicals from the 17th–20th centuries, a still unknown number of 19th- and 20th-century prints and social life documents, using the collection is extremely difficult, sometimes even impossible, primarily due to the lack of any bibliographic description, i.e. catalogues. Only the Decanate Library is furnished with a genuinely modern-day catalogue. Work on the ordering and rendering the collections accessible should therefore be given the highest priority. Such work is currently at various stages of progress in several libraries. Besides the cataloguing of the available books and documents, the collections should also be properly protected and preserved. In this respect, the situation for both the Książnica Cieszyńska and the Tschammer Library is critical. The efforts of the City of Cieszyn to place the collection of Książnica Cieszyńska in the old mint building deserve the highest respect and support also on the part of science, as they aim not only to preserve the priceless monuments to the region's cultural and intellectual life, but also to establish in the city an important and supracultural scientific and research centre.

Anežka Baďurová

Praga

HISTORICKÉ KNIŽNÍ FONDY V CIESZYNIE – JEJICH VÝZNAM PRO ČESKÉ A SLEZSKÉ PÍSEMNICTVÍ EXPERTIZA

K následujícímu zhodnocení těšínských historických knižních fondů jsem povinna úvodem předeslat vysvětlení o metodě a podkladech, o něž se opírá a upozornit na podmínky, které do jisté míry relativizují (v žádném případě však nepopírají) výsledky mého rozboru.

Zásadním limitujícím prvkem byl čas na průzkum sbírek. Vzhledem k tomu, že polští kolegové si přáli názor na složení, význam a současný stav všech historických knihoven dochovaných v Cieszyńie, shodli jsme se na tom, že přehled zůjím směrem k cizojazyčným bohemikálním tiskům do roku 1800. Toto hledisko bylo vybráno proto, že v Knihovně Akademie věd ČR, kde pracuji, je k dispozici bohatý materiál pro bibliografii cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800, který je vynikajícím zdrojem informací mimo jiné i pro posouzení vzácnosti vydání co do četnosti dochovaných výtisků. Podobně jako u publikovaného *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*¹ jsou totiž i k připravovaným popisům cizojazyčných tištěných bohemik připojovány soupisy konkrétních exemplářů, zjištěných ve zkoumaných knihovnách. Vezmeme-li v úvahu, že po desetiletích heuristiky a bibliografického popisu bohemik jsou dnes pro tuto bibliografii zaregistrovány exempláře ze všech významných pražských knihoven, včetně velkých knihoven klášterních, dále z publikovaných katalogů knihoven v Brně a Olomouci a průzkum byl dokončen nebo probíhá v přibližně 35 mimopražských knihovnách muzejních a archivních, pak je to myslím jako podklad ke srovnávání dostatečně průkazné množství. Souhrnně to představuje přibližně 44 000 záznamů o vydáních cizojazyčných bohemik, získaných jak excerpcí knihovních katalogů tak excerpcí odborné literatury. Více než polovina z nich má též údaj o dochovaném výtisku či výtiscích². Cizojazyčné bohemikum je přitom chápáno

¹ Redaktor Z. V. Tobolka, pokračovatel F. Horák, Praha 1925–1967. 10 sv. O stavu prací na pokračování a dodatcích viz: P. Voit: *Na okraj dalšího pokračování Knihopisu českých a slovenských tisků*, „Česká bibliografie“ 22, 1986, s. 102–107.

² A. Baďurová: *Práce s historickými knižními fondy a bibliografická činnost v Základní knihovně „Ústředí vědeckých informací ČSAV. Z knihovnické praxe“ (Zpravodaj knihoven severní Mora-*

v širokém smyslu slova, tj. a) veškerá cizojazyčná produkce tiskáren na území dnešní České republiky, b) ze zahraniční tiskařské produkce taková vydání spisů, která se osobou autora, tiskaře, mecenáše, obsahem či okolnostmi svého vzniku váží k českému prostředí.

Abych posoudila zastoupení bohemikální literatury v těšínských fondech, podnikla jsem tedy rozsáhlou excerpci v dostupných katalogích a získané záznamy jsem se pokusila identifikovat v bibliografických kartotékách cizojazyčných bohemik. Je to postup uplatňovaný při vyhledávání relevantních exemplářů pro bibliografii ve všech knihovnách a není prost obtíž. Je ovlivňován nejen znalostmi excerptora, ale ve značné míře též kvalitou katalogu. Nejčastější potíže jsou s příliš krácenými názvy spisů, které pak neposkytnou dostatek informací k tomu, aby nebylo přehlédnuto dílo s bohemikálním obsahem, mezi spisy bez uvedeného roku vydání je nutné vyhodnocovat tiskařská bohemika podle doby působnosti uvedených tiskařů a bez dobrého osobního rozhledu nebo pomocného hesláře českých autorů se mnohdy nerozpozná zahraniční vydání málo známého autora s nečesky znějícím jménem. Další bohemikální tisky mohou uniknout z toho prostého důvodu, že v katalogu vůbec nejsou – v knihovnách nebývají rozepsány konvoluty, sem tam někde leží i hromádka dosud nezkatalogizovaných knih. Všechny tyto faktory je třeba mít na paměti při sestavování zprávy o provedeném bibliografickém průzkumu cizojazyčných bohemik v kterékoli knihovně.

Vzhledem k bohatosti těšínských fondů na bohemikální materiál v nejširším pojetí a s ohledem na výše zmíněné komplikace, negativně postihující především úroveň výběru obsahových a autorských bohemik, soustředila jsem se na sledování tiskařské produkce z území dnešní České republiky. Po zkušenostech s knihovními katalogy lze říci, že takto orientovaný průzkum má nejvyšší procento spolehlivosti – i ty nejstarší či nejstručnější kartotéky a katalogy obvykle místo tisku uvádějí.

Rovněž porovnání získaných excerpt s bibliografickými záznamy přináší problémy, vyplývající z nestejnorodé vypovídací hodnoty katalogizačních záznamů v knihovnách. Ne každý excerptovaný výtisk, o jehož vydání se v bibliografii nepodařilo nic zjistit, lze prohlásit za objev jen na základě srovnání katalogizačního záznamu s bibliografií. Takovým tvrzením musí předcházet autopsie, neboť mnohdy až prohlídkou tisku samotného se získají údaje, opomenuté na katalogové kartě, které napomohou přiřadit exemplář k příslušnému bibliografickému popisu. Kompletní začlenění určitého fondu do bibliografie, včetně zodpovědného zhodnocení jeho významu pro ni, je tedy poměrně náročný proces o několika etapách. Především tudíž, že v případě těšínských knihoven jsem z časových důvodů zatím nemohla v úplnosti uskutečnit etapu ověření „de visu“ všech těch tisků, jejichž katalogizační záznamy nekorespondují s některým bibliografickým popisem. Nehýřím zde proto kategorickými výroky o procentuálním zastoupení unikátních či vzácných tiskařských bohemik v těšínských knihovnách, jelikož jejich počet může být snížen korekturou problematických excerpt. Tento kritický předpoklad

ovšem nikterak nezpochybňuje bohemikální hodnotu těšínských knižních sbírek. To, co možná z prozatímního seznamu tiskařských bohemik, vzácných svým výskytem, ubude po kontrole dubiózních zápisů podle exemplářů, bude patrně nahrazeno či početně převyšeno bohemikálními tisky, objevenými v průběhu budování katalogizace a rekatalogizace, kdy se snadněji určí bohemika v nejširším pojetí, kterými jsem se ani ve stávajících katalozích při excerpci nemohla zabývat (mecenáši v dedikacích, skrytý, tj. v názvu spisu nevyjádřený bohemikální obsah, autoři pocházející z českých zemí, ale usedlí v cizině apod). Takže provedenou excerpci bohemik vzdor její relativnosti podávám jako výpověď o nejnižším prokázaném bohemikálním obsahu historických knižních fondů v Cieszyńie. Jinými slovy řečeno – i to nejvyšší procento může být ještě vyšší.

Pracovala jsem s historickými i současnými katalogy ke sbírkám, které nyní spravuje Książnica Cieszyńska (knihovna L. J. Szersznika, Czytelnia Ludowa, knihovna Kraszewkého, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) a navštívila jsem knihovnu muzea, knihovnu milosrdných bratří, knihovnu děkanátu a knihovnu evangelického sboru. Osnovu zprávy jsem tedy rozdělila podle těchto knihoven, s vědomím rizika, že určité prvky se v charakteristikách budou opakovat. Zcela jsem ve své zprávě upustila od výčtu konkrétních jednotlivin – domnívám se, že by text zprávy tříštil do mozaiky zajímavostí a navíc jich bylo s dostatek již citováno v publikovaných studiích a charakteristikách těchto knihoven. Vlastní poznatky konfrontuji s postřehy badatelů a knihovníků, kteří se knižními sbírkami zabírali jako celky.

BIBLIOTEKA TSCHAMMERA

V roce 1919 přednášel dr. Antonín Frinta v Královské české společnosti nauk o výsledcích svého průzkumu knižního fondu evangelického sboru v Těšíně³. V úvodu přitom sdělil posluchačům, že před ním již navštívil tuto knihovnu prof. dr. G. A. Skalský, který upozornil české evangelické bohoslovce na nutnost prostudovat tyto fondy, avšak jinak „čeští badatelé nevníkli dosud do tajů této bohaté sbírky“. Bohužel, politické události se zasloužily o to, že tato věta zůstala na dlouhou dobu v platnosti, přestože A. Frinta doložil svoje upozornění na význam knihovny publikováním důkladného soupisu českých rukopisů a tisků, kterých se mu během jeho pobytu v Těšíně v srpnu r. 1918 podařilo v knihovně najít ke dvěma stům. O šedesáti z nich tvrdil, že jsou unikátní, protože „ochranou protestantské šlechty uchovány a dříve nastavší svobodou náboženskou došly bezpečí před jesuitským konfiskováním“⁴. Znovu na bohemikální charakter části knihovny poukázal až v roce 1971 J. Broda krátkým přehledem vybraných titulů v periodiku „Zwrot“⁵. Českých knih tehdy napočítal 255, což určil sice jako pouhých 2% z celkového počtu, ale přiznal jim velkou historickou hodnotu: „Wśród książek

³ A. Frinta: *Stará bohemica v Těšíně (Předneseno v Kr. Společnosti nauk dne 12. V. 1919)*, „Časopis Musea Království českého“. 93, 1919, s. 81–88, 257–263.

⁴ *Tamtéž*, s. 83.

⁵ J. Broda: *Bohemica w Bibliotece Tschammera*, „Zwrot“. 23, 1971, num. 9, s. 31–32.

Biblioteki im. Tschammera przy kościele ewangelickim w Cieszynie ważną rolę odgrywają książki czeskie, czyli bohemica [...] Są wśród nich rękopisy i druki zwarte. [...] Stwierdzić więc należy, że Biblioteka im. Tschammera zachowała szereg pozycji, zwłaszcza rękopisów, dotyczących dziejów Braci Czeskich w czasie ich prześladowań i pobytu w Polsce, druków Komenského i pism polemických tego czasu. [...] Należałoby materiał ten źródłowy wykorzystać do opracowań naukowych”⁶. Já mohu po své návštěvě knihovny, prohlídce dostupných katalogů i originálů některých rukopisů a tisků tuto výzvu dnes jen opakovat. Prohlédla jsem 6000 záznamů ve foliovém svazku *Biblioteka im. Tschammera – inwentarz księzek*, 821 záznamů ve strojopisném sešitovém katalogu z roku 1973 *Dziela obcojęzyczne* a 10 zásuvek lístkového autorského katalogu (písmena A–Z). Dodám snad jen to, že zatímco oba citovaní autoři se zaměřili pouze na tisky jazykově české, já mohu po prvním náhledu do existujícího inventáře a katalogu připojit k jejich seznamům ještě přibližně 140 exemplářů cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800. Namátkovou identifikací části těchto excerpt v kartotékách bibliografie cizojazyčných bohemik v KNAV se přitom 12 z nich jeví jako buď velmi vzácně dochované nebo dosud v materiálu bibliografie nepopsané. Uvážíme-li, že to představuje výsledek časově velice krátké heuristiky a navíc v neúplně zpracovaném fondu, znamená to podle mne průkazný náznak toho, že důkladný průzkum celého fondu nebude ani z užšího hlediska cizojazyčného bohemika v žádném případě neefektivní.

Pro bibliografii bohemikálních tisků bude mít zpracování této knihovny velký význam i tím, že zde bude možno doplnit údaje o tiscích z území těšínského Slezska.

Přiznám se však, že první dojem, který ve mne knihovna vyvolala po vstupu do prostor, kde je umístěna, byl pocit sklíčenosti. „Vlastní a původní ‘Bibliotheca Tschammeri’ obsažena je v druhé, zadní místnosti, kdež zaprášené svazky uloženy jsou v regálech z nebarvených prken kolem vchodu a stěn až ke stropu a v oboustranných policích uprostřed” – napsal v roce 1919 A. Frinta a ve stejném stavu jsem našla sbírky i já⁷. Pak mne ovšem ovládlo patrně neprofesionální dojetí nad skutečností, že se mohu, byť přes nánosy prachu, dotýkat knih, které přečkaly více než dvě staletí na jednom a tom samém místě, mezi zdmi, za nimiž venku občas zuřivaly živly přírodní i lidské. A po necelé hodině zcela promrzlou u pracovního stolu mne napadlo, kolik takových obětavých osob jako je dnešní knihovnice, vykoupilo přežití knihovny do dnešních dnů svým časem i zdravím. Vždyť problémy, se kterými se po několik desetiletí knihovna potýká opravdu „nie może zwalczyć jeden człowiek”⁸ a je nejvyšší čas podepřít péči o tento knižní fond promyšleným a trvalým plánem, jehož některé body vyplývají v pod-

⁶ Vzácným příkladem je vklad knihovny do edice souborných děl J. A. Komenského (viz *Dílo Jana Ámose Komenského*. 3. svazek, Praha, Academia 1978. 633 s.) Zpracovatelé kritického vydání spisu *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* použili pro textovou analýzu tři dochované rukopisné verze, z nichž jedna je součástí knižního fondu evangelického sboru v Cieszynie.

⁷ A. Frinta: *op. cit.* v pozn. č. 3, s. 82.

⁸ A. Kawecka-Gryczowa, *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*, „Zaranie Śląskie” 12, 1936, num. 2, s. 87.

statě již z dříve publikovaných charakteristik a líčení stavu této knižní sbírky⁹. Týká se to jak fyzické záchrany knih, uložených v nevhodných podmínkách, tak i jejich odborného knihovnického zpracování. O konzervátorských a restaurátorských zásadách nejsem kompetentní se vyjadřovat. Książnica Cieszyńska jistě poskytne aspoň metodickou pomoc při úvahách o nejnútnejších krocích. Pokud jde o práce katalogizační, jevila se mi situace nešťastným způsobem zkomplikovaná. Nelze říci, že tento bohatý knižní fond byl odsunut z větší badatelské pozornosti i proto, že kromě publikovaných zpráv vědců, kteří v něm prováděli průzkum, nejsou knihy žádným způsobem evidovány. Takové tvrzení by odporovalo zmíněnému poukazu na obětavou činnost několika jeho knihovníků. Zanechali k Tschammerově knihovně *Inwentarz ksiązek*, obsahující 6000 záznamů (autor, název spisu, místo a datum tisku, počet stran) a strojopisné sešitové seznamy, sestavené tematicky vedeným výběrem knih v 1. polovině 70. let: rukopisy, polonika, spisy v němčině z 19. i 20. století a spisy v ostatních jazycích. V tištěné publikaci jsou přístupné knihy z oboru lékařství¹⁰ a prvotisky¹¹. Nová katalogizace je prováděna v podobě průběžně doplňovaného lístkového katalogu. Badatel tedy má k dispozici základní orientaci jak podle témat tak podle autorů spisů. Nerovnoměrná je ovšem u těchto údajů úroveň spolehlivosti a potíže také vyvstávají při hledání originálů v depozitáři. U starých seznamů došlo někdy i k několikerému přečíslování exemplářů, takže pokud taková kniha nebyla nově zkatalogizována současnou knihovnicí, nemusí se podařit ji bez průtahů najít. Sešitové katalogy byly totiž sepsány tak, že knihovník vybíral z fondu podle určitého hlediska knihy, jejichž původní umístění přečíslováním měnil, jenomže s odstupem času některé z nich opět přeřadil, když mu tematicky vyhovovaly pro nový soupis. Tak došlo k tomu, že jeden a týž exemplář, zapsaný ve dvou různých seznamech, má v každém z nich jiné číslo a není k nalezení. Souvztažnost zapsaných signatur ke skutečnému umístění na regále má jen nový lístkový katalog. Jeho vytváření představuje tudíž nepostradatelnou službu jak budoucím uživatelům knihovny tak i budoucnosti knihovny samé. Jenomže výsledky náročné katalogizace jsou negativně ovlivňovány tím, že knihovnice postrádá pro svoji práci základní konzultativní literaturu a je tedy nucena vyhotovovat v mnohých případech pouze prozatímní katalogizační záznamy, k nimž bude potřeba se vrátit s doplňky a opravami. Podle dohody jsem se zaměřovala na bohemikální literaturu, ale mé pozornosti nemohly ujít některé další výrazné

⁹ Kromě děl již citovaných v poznámkách č. 3 a 5 viz též J. Wantuła: *Biblioteka Zboru Ewangelickiego w Cieszyńie*, „Zaranie Śląskie”. 12, 1936, num. 2, s. 132–135; G. Ciompa-Wucka: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszyńie*, In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej. Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa, Biblioteka Narodowa 1993, s. 23–28; seznam další literatury obsahuje vzorová charakteristika knihovny In: *Symposia Bibliologica. Dokumentacja księgozbiorów historycznych. Współpraca krajowa i międzynarodowa. Skutki II wojny światowej dla bibliotek polskich.* Warszawa, Polskie Towarzystwo Bibliologiczne 1995 s. 23–28 (Hasła. Biblioteka im. Tschammera).

¹⁰ *Katalog starych druków medycznych w bibliotekach Śląska Górnego i Cieszyńskiego*. Cz. 2. Oprac. M. Sitek, J. M. Dyrda, G. Ciompa-Wucka, B. Gajek. Katowice 1985.

¹¹ A. Kawecka-Gryczowa: *Inwentarz inkunabułów bibliotek cieszyńskich*. „Zaranie Śląskie”. 12, 1936 num. 2, s. 83–89.

soubory. V knihovně evangelického sboru jsem se přesvědčila, že obsahuje materiál pro dějiny evropského knihtisku od jeho vzniku, může poskytnout ke studiu stěžejní díla spisovatelů 16. století (nejen reformních myslitelů), dále značný počet lékařských pojednání ze 17. a 18. století, cestopisy, zprávy misionářů, geografické popisy, mnoho právnických disertací z 18. století, francouzské a italské gramatiky, knihy o zahradnictví i spisy přírodovědné, přičemž tento výčet si nečiní nárok na úplnost a částečně jen potvrzuje předešlá zjištění, obsažená v citovaných publikacích. Opakuji-li tuto skutečnost, pak to činím jednak na oslavu všech příznivých okolností, které přispěly k tomu, že knihovna stále obsahuje to, co o ní zaznamenali již předchůdci, a jednak i na přímlovu za to, aby práce vynakládaná na její zpracování byla knihovnici usnadněna pomocnou literaturou. Vždyť naznačený tematický, časový i územní rozsah knižního dědictví dochovaného v knihovně evangelického sboru je velice obtížné zpracovávat dokonce i bez příručních jazykových slovníků.

O nezbytnosti nově vytvářeného katalogu, kterým budou nahrazeny výběrové seznamy, není nutno, doufám, dlouze diskutovat. Je nesporné, že určitý pohled na strukturu knihovny tyto sešity umožňují, ale ani exempláře do nich zařazené, nejsou pro badatelské využití touto registrací podchyceny v dostatečné informační rovině. Platí to zejména o rukopisech, které vyžadují samostatné zpracování. V roce 1974 pořízený soupis rukopisů obsahuje jen nejzákladnější údaje a 322 vykázaných položek znamená určitě nejnižší počet. Prohlídkou několika originálů jsem se přesvědčila, že popis byl orientován spíše na registraci knihy jako fyzické jednotky, neboť nebyly rozepsány rukopisné konvoluty. České rukopisy představují 57 položek, většinou velké historické hodnoty (prameny k dějinám českých exulantů). V literatuře o knihovně již bylo poukázáno na význam rukopisných vpisků v knihách, které přinesou údaje k rodinnému, společenskému kulturnímu a církevnímu životu svých majitelů. U tohoto fondu předpokládám hojný výskyt zejména z toho důvodu, že je v něm dochována řada výtisků biblí, kalendářů a jiných významných (a objemných) knih, které – předávány z generace na generaci, bývaly s oblibou využívány jako nositelé paměťihodných zápisů a poznámek. Souběžně s katalogizací bych doporučovala shromažďovat údaje k dějinám knihovny, které jsou sice v hrubých rysech známy, avšak ve vlastnických a dedikačních vpiscích katalogizovaných exemplářů se mohou objevit nová data ke sledování růstu knihovny i jejího využívání. K tomu náleží i co nejpodrobnější sepsání poznatků o historii jejího knihovnického zpracování, ať již na základě poznámek ve starých katalogích a seznamech či z vyprávění pamětníků.

MUZEUM V CIESZYNIE

K seznámení se složením sbírky vzácných tisků uchovávaných v muzeu mi posloužila *Księga inwentarzowa księgozbioru*, Nr. 7. Záznamy v ní pozůstávají ze jména autora, názvu spisu, místa i data tisku spolu se jménem tiskaře, přepisována je též cena.

Mezi 369 registrovanými exempláři jsem našla 13 tisků jazykově českých a 12 tiskařských bohemik. Převážná část z počtu starých tisků v muzeu pochází

z knižní pozůstalosti Bruno Konczakowského (1881–1951)¹². Jak bývá příznačné pro knihovny vytvořené cílevědomými sběrateli, k nimž náležel i B. Konczakowski, obsahují mnohé cenné exempláře. Platí to i o mých excerptech cizojazyčných bohemik, byť nepočetných: po srovnání s naším materiálem pro českou bibliografii lze polovinu exemplářů označit jako velmi vzácné. Vztahují se především k produkci tiskáren v regionu v 18. století.

Přehledně základní charakteristiku sbírky podal již J. Spyra v citovaném příspěvku a já pouze souhlasně konstatuji, že jde o fond sice nerozsáhlý, ale velmi cenný pro dějiny knihtisku v celé Evropě, neboť jak se na sběratele patří, hledal B. Konczakowski díla vynikající, čili nakupoval výrobky předních evropských tiskáren a ve znamenitém knihvazačském zpracování.

Zastihla jsem muzejní budovu v rekonstrukci, takže fond starých tisků nebyl přístupný a nemohla jsem tedy být i jen nahlédnout do většího množství vybraných originálů. Nicméně si myslím, že není chybná moje domněnka, vzniklá na základě prohlídky několika jazykově českých a cizojazyčných bohemik s vlastnickými vписky, že se nám v historickém knižním fondu muzea v Cieszyinie zachovaly i prameny ke studiu četby obyvatelstva v regionu. Kontakty zámožných sběratelů na nákupní zdroje byly samozřejmě orientovány na renomované antikváře, což se v tomto případě týkalo firem za hranicemi regionu, ale přehlížena nebyla ani možnost získků z nejbližšího okolí, které o zájmech sběratele vědělo. Jako dary či odkupy pak skončily u sběratelů mnohé knihy, jež by bývaly svého původního majitele nepřežily. U sbírky Konczakowského nelze v tomto směru přehlédnout skutečnost, že odkoupil sbírku opavského profesora, historika Josefa Schwerdtfegera¹³.

Je škoda, že staré tisky, jež muzeum dnes vlastní, nemají svého odborného správce, který by se jim mohl cele věnovat. Možná, že by kvalitní katalog i s analytickým popisem exemplářů pokud jde o jejich typografické ztvárnění (s důrazem na ilustrační doprovod, tiskařské signety apod.), knižní vazbu a provenienci mohli vytvořit v rámci stáží studenti se specializací na tento druh dokumentů. Posouzením fyzického stavu fondu a podmínek jeho uložení, eventuálně radou o nutných preventivních či restaurátorských opatřeních jistě přispěje Książnica Cieszyńska.

BIBLIOTEKA DEKANATU V CIESZYINIE

Osudy a skladbu knižního fondu děkanské knihovny v Cieszyinie popsala stručně s odkazy na odbornou literaturu, obsahující podrobnější výklad, Weronika Pawłowicz v citovaném sborníku o těšínských knihovních fondech¹⁴. Vzhle-

¹² Viz J. Spyra: *Zabytkowy księgozbiór Bruno Konczakowskiego*, In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa, Biblioteka Narodowa 1993, s. 29–33; J. Spyra: *Biblioteka Muzeum w Cieszyinie*, „Pamiętnik Cieszyński”, T.10: 1995, Cieszyn, Polskie Towarzystwo Historyczne; s. 66–81.

¹³ J. Spyra: *Zabytkowy księgozbiór ...*, s. 30.

¹⁴ W. Pawłowicz: *Biblioteka Dekanatu w Cieszyinie. Historia i księgozbiór*, In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa, Biblioteka Narodowa 1993, s. 42–54; W. Pawłowicz: *U źródeł Biblioteki Dekanatu w Cieszyinie – kolekcja księdza Antoniego Alojzego Löhna*. „Pamiętnik Cieszyński”, T.10: 1995, Cieszyn, Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 18–25.

dem k tomu, že příspěvek W. Pawłowicz do sborníku se opírá o předcházející studium děkanské knihovny v rámci magisterské práce, stala se tato knižní sbírka první těšínskou knihovnou, které byla věnována samostatná monografie. Dostalo se jí i nového katalogu, který byl zpracován v druhé polovině 80. let Karlem Tomalou poté, co byla knihovna uspořádána. Katalog je svazkový, záznamy jsou řazeny abecedně podle jména autora nebo prvního slova či substantiva u spisů vydaných anonymně. Za názvem jsou poznamenány údaje o vydání (místo a datum tisku, jméno tiskaře), formát a rozsah i s upozorněním na případnou defektnost exempláře, registrována jsou i exlibris. Katalog neodpovídá rigorózně zásadám popisu starých tisků, v záznamech se projevuje i to, že byly vytvářeny bez možnosti konzultovat příslušnou pomocnou literaturu, takže u mnohých z nich bude třeba korektura podle exempláře, čímž dojde i k posunu na jinou pozici v abecední řadě. Opravy vyžadují zejména popisy disertací, které jsou zpracovány nejednotně – někdy pod jménem defendenta, jindy je řadicím prvkem praeses, aniž je poznamenán defendent. U mnohých spisů, zařazených do katalogu anonymně, lze vyřešit autorství na základě doplňkové literatury (k polovině ze 20 excerpt anonymních cizojazyčných bohemik z katalogu děkanské knihovny jsem v záznamech naší bibliografie našla jméno autora). I přes tyto zatímní nedostatky bylo sepsání katalogu v podstatě velmi kladným činem v životě knihovny: kromě toho, že fond jím získal nejnovější evidenci, usnadňuje tento soupis orientaci v obsahu knihovny a potvrzuje její význam jako historicky rostlého celku, zrcadlícího náboženské a kulturní poměry v regionu. Materiál k výzkumným tématům zde najdou tedy badatelé církevní i laičtí, bude-li jim knihovna přístupná. Katalog neodpovídá rigorózně zásadám popisu starých tisků, v záznamech se projevuje i to, že byly vytvářeny bez možnosti konzultovat příslušnou pomocnou literaturu, takže u mnohých z nich bude třeba korektura podle exempláře, čímž dojde i k posunu na jinou pozici v abecední řadě. Opravy vyžadují zejména popisy disertací, které jsou zpracovány nejednotně – někdy pod jménem defendenta, jindy je řadicím heslem praeses, aniž je poznamenán defendent. U mnohých spisů, zařazených do katalogu anonymně, lze vyřešit autorství na základě doplňkové literatury (k polovině ze 20 anonymních cizojazyčných bohemik, vypsáných z katalogu, jsem v záznamech naší bibliografie jméno autora našla). Já jsem, bohužel, dostala pouze dvě hodiny k tomu, abych se pokusila o vlastní náhled na skladbu fondu. Stačila jsem prohlédnout zhruba polovinu katalogu (do části písmene K) a odvezla jsem si cca 110 poznamenaných bohemik do roku 1800 (W. Pawłowicz odhaduje celkový počet svazků pro toto období cca na 1770). Posuzují-li unikátnost či vzácnost vypsáných cizojazyčných bohemik z hlediska četnosti jejich výskytu i v jiných knihovnách, pak se v tomto ohledu výsledek této mé, poněkud povrchní sondy při prvním odhadu blíží závěru W. Pawłowiczové, že „Biblioteka Dekanatu w Cieszyinie nie jest duża ani zbyt cenna”¹⁵ – bohemikální spisy, které jsem v katalogu zjistila, patří převážně k vydáním, častěji zastoupeným i jinde. Jenomže v návaznosti na nedostatečnost potřebných údajů v katalogu se mi část vypsáných titulů zatím nepodařilo v kartotékách bibliogra-

¹⁵ W. Pawłowicz, *Biblioteka Dekanatu ...*, s. 52.

nie identifikovat a lze tedy očekávat, že aspoň u některých z nich půjde o vzácně dochované exempláře. Jednoznačně nelze též předem zavrhnout nálezy dalších cenných exemplářů i mezi excerpovanými bohemiky po dodatečné kontrole excerpt „de visu” podle exemplářů. Takto se mnohde objeví např. nová jména defendantů, neboť právě v knihovnách, blízkých místům, z nichž studenti pocházeli, zůstávají dochovány výtisky jimi obhajovaných thesů a s nimi vydaných spisů. Navíc jsem si nemohla ověřit, zda při katalogizaci byly důsledně rozepisovány konvoluty. Nevylučuji tedy, že citovaný výrok bude korigován i pokud jde o hledisko četnosti dochovaných výtisků jednotlivých vydaných děl, zvláště připočítáme-li předpoklad, že ve fondu mohou být i cenné svazky co se knihařského umění týče nebo svazky ozvláštněné rukopisnými vpisky. Zcela jiné hodnocení ovšem děkanská knihovna nabývá jako jedinečná kronika náboženského, národnostního a kulturní soužití obyvatel regionu v minulých staletích a jako doklad o teoretické i praktické činnosti kaplanů. Zároveň může inspirovat ke studii o cestách knih ke svým čtenářům – mezi bohemikální produkcí např. na sebe svým počtem upozorňuje zastoupení tisků olomouckých, opavských a brněnských tiskařů.

BIBLIOTEKA OO. BONIFRATRÓW

Podobně jako děkanská knihovna, je i tento knižní fond sbírkou spjatou s působností instituce a tedy pramenem pro dokreslení života a činnosti kláštera. Mám-li posuzovat skladbu dochované knižní sbírky podle stručného soupisu, uveřejněného v publikaci Marcina Maksymiliana Łobozeka, *Archiwum i biblioteka Bonifratrów w Cieszyńie*¹⁶, pak je na tiskařská cizojazyčná bohemika z doby před r. 1800 velice chudá (našla jsem pouhé dva záznamy). Avšak v důsledku příkladné konfesijní, národnostní a sociální tolerance špitálního přístupu k pacientům, o něž pomáhali pečovat i čeští lékaři a pro něž byla obstarávána i četba, nabízejí dnes zachované archiválie, rukopisy i tisky prvotřídní materiál i pro české badatele.

Citovaná práce M. M. Łobozeka znamená významný posun ke zpřístupnění a badatelskému využití cenných rukopisných a tištěných dokumentů, uchovávaných v klášteře. Pozornost je v ní sice soustředěna především na materiály archivní povahy, avšak ty jsou od dějin knihovny neoddelitelné – napomohou nejspíše i v průběhu katalogizace při přepisu předpokládaných vlastnických označení knih a komentářových vpisků jejich čtenářů. Odborné knihovnické zpracování pak může odhalit více knih bohemikální povahy, byť třeba právě i v rukopisných přípiscích. Pečlivá katalogizace historického knižního fondu může být spojena s revizí a rozbořem obsahu knihovny podle předválečného katalogu¹⁷.

¹⁶ Warszawa, Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie sekcja Św. Jan Chrzcziciela 1995. 451 s.

¹⁷ M. M. Łobozek, *op. cit.* v pozn. č. 16, s. 429; M. Pawłowiczowa: *Księgozbiór Oo. Bonifratrów w Cieszyńie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej Cieszyń, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa, Biblioteka Narodowa 1993, s. 37.

KSIĄŻNICA CIESZYŃSKA

Sbírký, sloučené nyní pod správou Książnicy Cieszyńskiej, obsahují přibližně 17 000 starých tisků¹⁸, jejichž nejednotně zpracované záznamy jsou roztroušeny v dnes již historických inventářích a katalogích s rozdílnou úrovní informační výpovědi. K excerpci tiskařských bohemik jsem tudíž po konzultaci s polskými kolegy zvolila jen sbírky s větším podílem starých tisků: bývalou knihovnu Leopolda Jana Szersznika, knihovnu Józefa Ignacego Kraszewskiego, fond Czytelni Ludowej a knihovnu Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego.

Společnou charakteristikou skladby nejstarších částí těchto fondů je to, že nedokládají stáří zmíněných knihoven, neboť staré tisky do nich byly věnovány nebo zakoupeny až počínaje založením příslušných institucí v 19. století. Odrážejí tedy spíše záměry zakladatelů a významnou měrou i čtenářské zájmy obyvatel regionu, z jejichž domácností knihy povětšinou formou daru přecházely do vzniklých veřejných knihoven.

CZYTELNI LUDOWA

Knihovna Czytelni Ludowej je jako celek památkou na polské obrozenské úsilí a přenesla do našich dnů knižní dědictví z majetku významných osobností kulturního a společenského života¹⁹. V souladu s tímto profilem knihovny nepřekvapí, že můj zisk z excerpcí bohemik byl početně opravdu nepatrný: v odhadovaném množství cca 2000 svazků starých tisků²⁰ jsem prostřednictvím inventáře a katalogů, jež jsou k dispozici, objevila pouze 13 bohemikálních titulů v nejširším pojetí, což znamená, že polovina z nich patří jak do kultury české, tak polské (spisy polských autorů s bohemikálním obsahem, tisky o Slezsku vydané v Čechách a na Moravě, tisky vydané v dnešní české části Slezska apod). Předpokládám, že nová katalogizace celé knihovny poskytne podobně propojených bohemik, silesiak a polonik ke studiu několikanásobně více a výrazněji je prosadí v charakteristice knihovny. Současné záznamy sice umožňují první orientaci ve fondu, u některých jsou doplňovány odkazy na Estreichera, poznamenávána defektnost, avšak historický význam knihovny pro region vyžaduje prvotřídní knihovnicko-informační zpracování jejího obsahu.

¹⁸ K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno, Sdružení knihoven České republiky, Státní vědecká knihovna v Olomouci 1996, s. 40.

¹⁹ A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*, „Zaranie Śląskie”. 12, 1936, num. 2, s. 87–88 (Biblioteka B. Czytelni Ludowej); K. Szelong: *Oddział zabytkowy Miejskiej biblioteki publicznej w Cieszynie*, In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne. Materiały z sesji naukowej Cieszyn, 18–20 listopada 1991 r.* Warszawa, Biblioteka Narodowa 1993, s. 13–14; K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, Cieszyn, Książnica Cieszyńska 1995, s. 12–14; M. Danel: *Biblioteka Czytelni Ludowej w Cieszynie*, „Pamiętnik Cieszyński”, T.10: 1995, Cieszyn, Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 25–46.

²⁰ Viz v poznámce č. 19 citované práce K. Szelonga.

SBÍRKA JÓZEFA IGNACEGO KRASZEWSKIEGO

Podle prvního průzkumu na základě tištěného katalogu je zastoupení cizojazyčných bohemikálních vydání do roku 1800 slabé – našla jsem jen 10 titulů²¹. Ve fondu má být cca 1000 svazků starých tisků²², z nichž by tedy pouze 1% připadlo na bohemika. Domnívám se, že by bylo unáhlené zůstat u této hypotézy. Bibliofilský rozhled původního majitele je výzvou k dalšímu pátrání přímo v tiscích. Nejen provenienční označení, ale též obsahový rozbor mnohých polonik, na něž je knihovna velmi bohatá, může odkrýt i bohemikální sounáležitost (v obsahových polonikách upoutá v této knihovně podíl francouzštiny).

POLSKIE TOWARZYSTWO LUDOZNAWCZE

Podobně jako knižní fond Czytelni Ludowej, i v této instituci, působící v Cieszyňce v letech 1901–1939, povstala knihovna převážně z knih darovaných, snad s tím rozdílem, že zde se na vytvoření knižního fondu podíleli velkou měrou i prostí obyvatelé Těšínska, vzdávající se ve prospěch nové knihovny mnohdy rodinných knižních památek ze svých domácností: kalendářů, kancionálů, životopisů světců, tištěných písní a kázání, biblí (v dosavadním katalogu je pod záhlavím Bible 42 karet k vydáním polským, českým i německým). Dnes je tedy tato sbírka ojedinělým pramenem k dějinám četby širších vrstev v těšínském Slezsku před rokem 1900, ale též ke studiu národnostních poměrů a dějin slezského knihtisku (např. mnoho dochovaných tisků vydaných v Brzeugu). V rukopisech, přičleněných ke knihovně, jsou i prameny k dějinám těšínských knihoven – např. ke knihovnám katolického a evangelického gymnasia. Odhadem má být ve sbírce cca 500 starých tisků²³, všechny ovšem nejsou zachyceny v katalogu. Knihy zkatologizované jsou popsány poměrně podrobně, bez neopodstatněného krácení názvu, s uvedením celého impresu, formátu, rozsahu a s poznámkou o defektnosti (značnému počtu exemplářů chybí titulní list), u polonik je uváděn odkaz na Estreichera. Úroveň záznamů považuji za velmi dobrou, takže dosud zpracované staré tisky snad zatím není potřeba rekatologizovat, pouze pro plné badatelské využití doplnit provenienčními záznamy. Mezi zpracovanými starými tisky jsem první excerpcí zjistila 90 exemplářů bohemikálních spisů, v nichž však celé dvě třetiny tvoří literatura v českém jazyce. Jazykově české tisky jsou hojně zastoupeny také v produkci 19. století (upoutá především počet písňových textů).

²¹ M. Pawlik: *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii jako też dyplomów, adresów itp. pozostałych po ś. p. Józefie Ignacym Kraszewskim*. Lwów 1888.

²² K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, Cieszyn, Książnica Cieszyńska 1995, s. 14–15 (Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego); A. Gojniczek: *Biblioteka Józefa Ignacego Kraszewskiego*, „Pamiętnik Cieszyński”. T.10: 1995, Cieszyn, Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 47–65.

²³ K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, Cieszyn, Książnica Cieszyńska 1995, s. 15–16 (Księgozbiór Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego).

BIBLIOTEKA LEOPOLDA JANA SZERSZNIKA

Tento co do počtu dochovaných starých tisků největší knižní fond v Cieszyne má osobitý význam pro kulturní dějiny Slezska, Moravy a Čech. Vznikl úsilím jednotlivce, vedeného ovšem nikoliv pouze soukromými zálibami, sběratelstvím či profesními potřebami, ale úmyslem dát svému rodišti zdroj vzdělanosti v širokém osvěcenském záběru. Zkušenosti a koneckonců i přátelské a kolegiální kontakty, získané L. J. Szersznikiem během studijních a pracovních pobytů v českém a moravském prostředí²⁴, spolupůsobily jak při výběru knih, tak při způsobech jejich získávání.

V základních rysech již bylo složení fondu po stránce provenienční, tematické i sběratelské charakterisováno několikrát²⁵, badatelsky však nicméně byly využívány ponejvíce archivní materiály, shromážděné L. J. Szersznikiem a tvořící dnes součást knihovny²⁶.

Autoři dosavadních rozborů obsahu Szersznikovy knihovny, dotýkajících se i bohemikální literatury, se podle svých možností přístupu ke knižním sbírkám opírali buď o katalogy, sdělení kolegů nebo o více či méně namátkové náhledy do knih samotných. Důkladnější způsob jsem zatím nemohla uplatnit ani já, nicméně jsem byla v podstatně lepší situaci než M. Kudělka v padesátých letech, který měl k dispozici pouze část knihovny, rozdělené následkem války a poválečného politického vývoje²⁷. Knihovna, která jakoby opakovala životní dráhu svého zakladatele, se nakonec nejen vrátila do místa, jež jí bylo k působení předurčeno, ale dočkala se i zachránců, kteří v příštím roce s čistým svědomím budou moci vzpomenout 250. výročí Szersznikova narození. Pro záchranu sbírek, vzdorujících především v minulém půlstoletí nepřítivným událostem a podmínkám²⁸, byly v posledních několika letech podniknuty nejdůležitější kroky – knihy byly umístěny do vhodnějšího depozitáře, kde jsou pod soustavným dohledem vlastní konzervátorské a restaurátorské dílny Książnicy Cieszyńskiej a v míře, jakou umožňuje vyhledávací aparát, zpřístupněny badatelům.

Podklady pro svůj přehled o bohemikální tiskařské produkci v knihovně L. J. Szersznika jsem hledala jak ve starší dokumentaci, tak v abecedním lístkovém katalogu, založeném patrně po návratu knihovny do Cieszyna. Rukopisné *Repertorium der Probst Leopold Scherschnikschen Bibliothek in Teschen* (ve 2 svazcích, s číslovánými záznamy 1–9225) je spolu se *Suplementem* (o 2150 číslováných zápisech) nesmírně zajímavým a důležitým pramenem pro sledování růstu

²⁴ M. Kudělka: *L. J. Šeršník. Život a dílo*. Ostrava 1957. s. 195.

²⁵ Viz v poznámkách č. 18, 19 a 24 citované práce K. Szelonga a M. Kudělky, které obsahují bibliografické odkazy na další literaturu.

²⁶ Studie, čerpající též z těšínských archivních dokumentů jsou citovány v souhrnné monografii *Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu. (Schlesien in der Geschichte des böhmischen Staates. Zustand und Aufgaben der Forschung)* Opava, Slezský ústav ČSAV 1991 s. 309.

²⁷ M. Kudělka: *op. cit.* v pozn. č. 23, s. 130.

²⁸ Tamtéž.; K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, s. 20; J. Brzeżycki: *Program ochrony i konserwacji zbiorów Książnicy Cieszyńskiej*, In: *Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie. Cieszyń 20–22 września 1995. Materiały*. Cieszyń, Książnica Cieszyńska 1995, s. 76–84.

knihovny a zároveň srovnávacím materiálem k revizi jejího dnešního stavu. Záznamy v obou seznamech jsou velmi stručné, *Suplement* má navíc tu nepříjemnou zvláštnost, že v údajích o vytištění neuvádí místo tisku. Je tedy vhodnější využít záznamů v lístkových kartotékách, do nichž byly v abecedním autorském řazení zkatalogizovány tisky, registrované jinak v *Repertoriu* a v *Suplementu* podle signatur. Popisy tisků v lístkovém abecedním katalogu jsou sice nestejně úrovně, ale převažují záznamy s poměrně pečlivě zachycenými názvy, celým impressem a přesně zapsaným rozsahem (včetně dopočítávání nečíslovaných stran a příloh). Porovnání takových záznamů s bibliografickými popisy je nejen snadnější, ale též se spolehlivějšími výsledky.

Abecední kartotéky se ovšem plně neshodují s rukopisnými seznamy co do počtu záznamů: již při katalogizaci nebyl zřejmě značný počet exemplářů nalezen, takže do *Repertoria* byly dopisovány poznámky o ztrátě exempláře, naopak jiné knihy jsou jen v kartotéce a nenajde se o nich záznam v *Repertoriu* či v *Suplementu*; v abecedním katalogu jsou navíc rozepsána jako samostatné jednotky díla z konvolutů, u polonik je připisován odkaz na odpovídající záznam vydání u Estreichera.

Průzkumem celého abecedního katalogu, části *Repertoria* a celého *Suplementu* jsem vypsal cca 700 exemplářů z produkce tiskáren v dnešní České republice (bez ohledu na jazyk spisu) a jako malou sondu přibližně 140 tisků, bohemikálním obsahem či osobou autora. Součet tudíž představuje minimální podíl bohemikální literatury ze 16.–18. století v Szersznikově knihovně, jejíž fond starých tisků je odhadován na 11 000 svazků. Nejsilněji jsou v ní zastoupeny tiskárny pražské (asi 450 exemplářů), následované olomouckými (90 tisků), brněnskými (80 výtisků) a Opavou (30 tisků). Pouze v malých počtech exemplářů se vyskytuje v impresu Litomyšl, Jindřichův Hradec, Cheb, Hradec Králové, Litoměřice, České Budějovice, Jihlava, Těšín. Opačný poměr však vychází srovnáním excerpt se soupisy dochovaných výtisků, které jsou registrovány v bibliografických popisech cizojazyčných bohemik. Za současného stavu bibliografie lze konstatovat, že mezi tisky z brněnských, olomouckých a opavských tiskáren, je v Szersznikově knihovně mnohonásobně vyšší procento velmi vzácných exemplářů než u produkce pražské – od 15 do 40 procent proti 5 procentům. Jazykově českých spisů mnoho není, našla jsem cca 55 exemplářů. Česky psané jsou však mnohé rukopisné prameny, shromážděné L. J. Szersznikem jako studijní materiál. Četba *Repertoria Codicum Manuscriptorum in caes. reg. Bibliotheca Scherschnickiana Teschinii a Katalogu rękopisów Biblioteki Leopolda Szersznika* je výsoctným zážitkem – dochoval se nám zde jedinečný soubor historických pramenů k dějinám regionu v širokém tematickém záběru, tedy včetně mezinárodních souvislostí. Nahlédnutím do několika archivních položek jsem se přesvědčila, že rukopisný a archivní fond, přičleněný k Szersznikově knihovně, je v Książnicy Cieszyńskiej svědomitě uspořádán a uložen, čímž byl splněn nejdůležitější předpoklad k jeho dalšímu zpracování, zejména důkladné inventarizaci a postupnému publikačnímu rozšíření formou vybraných edic a soupisů. Podobně jako v případě fondu knižního je pochopitelně už nyní možné prostřednictvím dosavadních katalogů, inventářů a dokumentace čerpat z tohoto fondu údaje i náměty pro vědecké studie.

Bohemikálním rysem sui generis je sama postava zakladatele knihovny L. J. Szersznika, který se během svého pražského pobytu zapsal do dějin klementinské knihovny nejen svou praktickou činností, ale též prvním publikovaným pojednáním o její historii *Ueber den Ursprung und die Aufnahme der Bibliothek am Clementinischen Collegium zu Prag*²⁹, v němž sám jmenuje mezi knihovníky pět Slezanů. V tehdejší společnosti předních českých historiků se formovala i část Szersznikových názorů, vědeckých metod a plánů. Česká knihověda nyní tedy dostává se zpřístupňovanými těšínskými fondy příležitost připsat ke knihovnickému působení L. J. Szersznika nové stránky.

Při excerpci mne v Szersznikově knihovně upoutal ještě jeden tematický okruh, který je nepochybně spojen přímo se Szersznikovým úsilím doplňovat knihovnu chybějícími spisy. Jde o záviděníhodné množství literatury, kterou lze označit jako konzultativní, příručkovou: bibliografie, biografie, katalogy knihoven, aukční a nakladatelské seznamy, encyklopedie, slovníky, historické přehledy, edice pramenů – to vše počínaje 16. stoletím a v měřítku celoevropském.

Toto vybavení nesporně jednak usnadní vlastní katalogizační práci s fondy a jednak napomůže uskutečňovat projekty nad úroveň vnitřních knihovních úkolů.

Nicméně k historickému bohatství zmíněné konzultativní literatury bude pro uvažovaný vědecký růst knihovny nutno vyplnit mezery v odborné literatuře moderní, která v předchozích obdobích nebyla nakupována. K náročnému finančnímu pokrytí těchto potřeb Książnica již zná cestu – vedle sponzorství především mezinárodní granty. Domnívám se, že obecně historický význam sbírek knihovny úspěšně soupeří s významem regionálním a fondy tudíž skrývají dostatečnou nabídku témat, která se mohou o grant ucházet. Některé náměty jsem se pokusila formulovat v této zprávě.

ÚKOLY NÁRODNÍ, REGIONÁLNÍ A MEZINÁRODNÍ

V rámci těšínského Slezska je Książnica jedinečnou institucí, vybavenou pramenným materiálem k dějinám regionu. Z knihovnického pohledu by tyto podmínky měly být využity k tomu, aby Książnica byla v rámci regionu činná zejména v následujících projektech:

- vytváření slovníku regionálních autorit,
- retrospektivní i souběžná regionální bibliografie,
- spolupráce na polském souborném katalogu,
- konzultant pro otázky ochranné péče o historické knižní fondy a jejich bibliograficko-knihovnické zpracování.

Je ovšem dáno již podstatou regionu samotného, že řešení úkolů regionálních se v různé míře váže na mezinárodní spolupráci.

Témata grantů, která by bylo možno řešit společně s pracovišti v České republice:

- Bohemika do r. 1800, tj. a) veškeré tisky vydané na území dnešní České republiky, b) z tiskařské produkce ostatních zemí ty tisky, jež byly vydány

²⁹ „Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen“, Bd. 2, Prag 1776, s. 258–286.

v českém jazyce nebo okolnostmi svého vzniku či svým obsahem historicky souvisejí s tímto prostorem.

Předpokládání partnerů:

Národní knihovna ČR – jazykově české tisky do r. 1800 (bez ohledu na místo vydání),

Knihovna Akademie věd ČR – cizojazyčné bohemikální tisky (bez ohledu na místo vydání).

Knihovna Národního muzea v Praze – kramářské písňové tisky.

Na zpracování jazykově českých tisků v těšínských fondech by se podle mého soudu mohli podílet formou stáží i polští studenti bohemistiky, protože by se při excerpci materiálu mohli opírat o publikovanou bibliografii: *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století* (viz poznámka č. 1). Jejich úkolem by bylo srovnání tisků v češtině, dochovaných v těšínských sbírkách, se záznamy v *Knihopisu*. Předpokládám, že podobná stáž by byla záležitostí studentů se zájmem o vývoj češtiny, kteří by byli zároveň předem zacvičení ve čtení starších typů sazby a poučení, jak v *Knihopisu* identifikovat jednotlivé nalezené výtisky. Výsledkem by byl soubor tisků představujících spisy, jejichž vydání dnes máme zastoupeno v knihovnách jen v jednom či dvou exemplářích nebo *Knihopis* dokonce neregistruje z celého nákladu ani jeden výtisk.

Důkladné bibliografické zpracování tohoto souboru by už ovšem v další etapě museli provést bibliografové znalí českého jazyka a v úzké spolupráci s redakcí *Knihopisu* v Národní knihovně České republiky. Na rozsahu získaného soupisu by patrně závisela i forma, v níž by byl prezentován veřejnosti. Bude-li to klasická publikace či jiný nosič, měl by obsahovat a) číselnou konkordanci se záznamy *Knihopisu* v těch případech, kde bude těšínský exemplář určen jako jeden z více dochovaných, b) podrobné analytické popisy těch vydání, která *Knihopis* vůbec neuvádí nebo je vykazuje jako vzácná a c) rejstříkové seřazení záznamů minimálně podle dosud obvyklých hledisek. Je velmi pravděpodobné, že již v průběhu srovnávání i bibliografického popisu budou zpracovatelé objeveným materiálem inspirováni k literárněvědným, historickým, lingvistickým i knihovědným studiím.

Domnívám se, že tento spíše bibliografický postup zpracování jazykově českých tisků může na určitý čas pomoci i katalogizaci: u vydání popsaných v *Knihopisu* lze na katalogizační kartu ke zkrácenému záznamu připsat jen odkaz na *Knihopis* a doplnit individuální znaky exempláře či odlišnosti v kolaci. U nově popisovaných tisků pro bibliografii mohou být zároveň podchyceny též údaje pro katalog. Zpracování cizojazyčných tištěných bohemik do roku 1800 se bude v některých bodech lišit, což je dáno jednak větším počtem tisků, ale zejména tím, že první srovnání s bibliografií nelze provádět přímo u fondů, neboť bibliografie cizojazyčných bohemik nebyla dosud publikována. To znamená, že po excerpci bohemikálních titulů z těšínských knižních fondů, které se eventuálně mohou účastnit i polští kolegové a studenti, obeznámení s problematikou, musí tato excerpta porovnávat s nepublikovanými popisy cizojazyčných bohemik v bibliografických kartotékách pouze pracovníci Knihovny Akademie věd ČR a na zákla-

dě toho pokračovat v Cieszynie v doplňování údajů ke stávajícím záznamům a v popisu dosud neznámých bohemik. Myslím, že z této spolupráce by měly zisk obě strany – materiál bibliografie by se rozrostl o nové popisy i dochované exempláře a pracovníci Książnicy by mohli využít dat z bibliografie při katalogizaci (vyřešené autorství, doplnění impresy).

Není vyloučeno, že by mohl být založen společný projekt na bibliografické zpracování produkce tiskáren v celém těšínském Slezsku. *Česká retrospektivní bibliografie* se v tomto ohledu dosud zabývala pouze územní částí v hranicích dnešního státu, což je sice vysvětlitelné, ale vůči kulturní symbióze v dějinách regionu násilné. Sloučení výsledků bibliografického průzkumu materiálu, nacházejícího se po obou stranách státní hranice, by podle mého soudu znamenalo velký vklad do pramenné základny historického bádání.

O přitažlivém počtu českých kramářských tisků v Książnicy Cieszyńskiej (knihovna Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego) bezpochyby pojedná dr. L. Bajger, neboť pocházejí převážně z 19. století, proto je zmiňuji spíše jen s úmyslem podpořit iniciativu na jejich zpracování ve spolupráci s Knihovnou Národního muzea v Praze³⁰.

2. Edice pramenů – zvážit vydání (regestové či in extenso) listin z kanceláře Alžběty Lukrécie, včetně její korespondence s manželem Karlem z Lichtenštejna; (rukopisná sbírka v knihovně L. J. Szersznika) Předpokládaná spolupráce: specialisté z České republiky a Polska.

3. Precizní popis rukopisných a tištěných jazykově českých spisů v Tschammerově knihovně:

Vzhledem k významu této sbírky pro poznání života české exulantské komunity měl by být tento fond zpracován ve spolupráci s odborníky na danou problematiku. Myslím v této souvislosti především na české komeniologs z Filozofického ústavu Akademie věd.

4. Vybudování mikrografického pracoviště, které by soustavným převáděním vzácných tisků i archiválií na mikrofilm vytvářelo pojistné kopie a zástupný studijní fond pro badatelské využívání; výměnou mikrofilmů by se do knihovny mohly získávat též mikrofilmy tisků, původně pocházejících z některého těšínského fondu, ale nyní uchovávaných v jiných knihovnách (polských i zahraničních), eventuálně ke katalogizačním účelům doplňovat chybějící titulní strany (mnoho takových exemplářů má Szersznikova knihovna, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, jsou i ve fondu Czytelni Ludowej).

5. Nový katalog či edici ve formě regest by si zasloužil bohatý materiál tištěný i archivní k dějinám školství a školních knihoven na Těšínsku (knihovna Tschammera pro těšínské evangelické gymnasium, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, knihovna Szersznika, materiál předpokládám i v nezpracovaném fondu zrušených institucí a u knižního fondu pomuzeálního, stejně tak i v nezpracovaných rukopisech.

³⁰ K. Bezděk, E. Ryšavá: *České kramářské píšňové tisky, jejich bibliografické zpracování a ukázka bibliografie 19. století*. „Sborník Národního muzea v Praze“, Řada C – Literární historie, 28, 1983, č. 4, s. 173–199.

6. Dějiny četby a vzdělanosti – systematický soupis provenienčních označení v knihách a rozbor dochovaných katalogů školních knihoven v Cieszyńie (souvisí s bodem 5.), archivní materiál v knihovně L. J. Szersznika (seznamy čtenářů, soupisy výpůjček a knih předaných Czytelni Ludowej aj.).

7. K 250. výročí narození L. J. Szersznika iniciovat zpracování monografie o jeho knihovnickém působení, ev. vydat oba svazky Szersznikových *Miscellanei*.

8. Pokusit se rekonstruovat co možno nejstarší stav knihovny L. J. Szersznika registrací exemplářů, rozptýlených po jiných knihovnách. Mohl by tomu pomoci soupis postrádaných exemplářů, pořízený z *Repertoria* v průběhu nutné revidy knižního fondu. Tento seznam by dostali k dispozici spolupracující partneři jako pomůcka k lokalizaci exemplářů s označením Szersznikovy knihovny, aby mohly být popsány pro databázi v Książnicy Cieszyńskiej. Jelikož by šlo o kompletaci údajů pro představu o původní skladbě knihovny, nikoliv tedy o nároky restituční, našla by snad podobná spolupráce odezvu.

9. Rekatalogizovat a publikovat ze Szersznikovy knihovny sbírku knihovnické, bibliografické, biografické a encyklopedické literatury ze 16.–18. století.

Jde o významnou sbírku, která je pramenem pro dějiny celého evropského knihtisku a ve své sestavě je jako celek v širokém dosahu výjimečná.

ZÁVĚR

Książnica Cieszyńska je svým knižním bohatstvím, tradicí i výsledky z posledních let předurčena k tomu, aby se stala pulsujícím srdcem kulturního a vědeckého života regionu. Zároveň ji v její budoucnosti vidím jako slezskou obdobu knihovny ve Wolfenbüttelu.

V této tečce za mým posouzením současného stavu těšínských knižních fondů je i obdiv k těm, kteří usilovně pracují na záchraně záviděníhodných zdrojů paměti města i regionu. A nezáleží v tomto případě na tom, že se teprve po 50 letech naplňují slova A. Kawecké-Gryczowé: „Nie należy też wątpić, że niedaleka przyszłość przyniesie poprawę doli książnic cieszyńskich. [...] Miasto [...] zatroszczy się z pewnością i o podniesienie życia umysłowego przez fachową organizację bibliotek i nie dopuści, aby cenny kapitał, który ma do rozporządzenia w postaci książki, marniał bez oprocenowania³¹.

³¹ A. Kawecká-Gryczowa: *op. cit.* v pozn. 8, s. 88–89. Nejnověji shrnuje dosavadní stav badatelského zájmu o historické knižní fondy v Cieszyńie K. Szelong: *Uwagi w sprawie stanu badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego*, „Pamiętnik Cieszyński” T.10 1995 Cieszyń, Polskie Towarzystwo Historyczne, s. 5–14.

HISTORICAL BOOK COLLECTIONS IN CIESZYN – THEIR IMPORTANCE FOR CZECH AND SILESIA LITERARY OUTPUT. EXPERT'S OPINION

Summary

The examination of the Cieszyn historical book collections presented in the paper is restricted to the pre-1800 foreign language bohemia prints. Such an approach was adopted because of the fact that the Library of the Academy of Sciences of the Czech Republic, for which I work, boasts a rich collection of material which can be used to create a bibliography of foreign language bohemia prints from the period 1501–1800, suitable for comparative studies. The material is constituted by approximately 44,000 descriptions; over half of them contains information about a preserved copy. The notion of the foreign language bohemia is understood broadly – it is all foreign language output of the printing works located within the territory of the present-day Czech Republic as well as such products of foreign printing works which are connected with Bohemia through the person of their author, printer, patron, though their content or the circumstances in which they were created.

When excerpting Cieszyn catalogues I concentrated on printed bohemia, i.e. on the output of the printing works operating within the territory of the present-day Czech Republic. The analysis is organised according to the libraries whose collections have been subject to examination: Książnica Cieszyńska, the Library of the Museum, the Library of the monastic Order of Hospitalers of St. John of God, Library of the Decanate, the Evangelical Church Library. All the above libraries are very rich in material regarding with the Bohemian and Silesian history, although, depending on the circumstances of their creation and development, they differ widely in their bohemia characteristics.

The Tschammer Library (the Evangelical Church Library) contains over 250 books in the Czech language, 57 Czech manuscripts and a minimum of 140 foreign language printed bohemia; as a whole it is an enormously valuable source of information for establishing the history of Czech refugees.

Among the 369 titles registered at the library of the Museum, I have found 13 prints in the Czech language and 12 printed bohemia, half of which – constituted mainly by products of the region's 18th-century printing works – are very precious indeed.

The Library of Decanate has a collection of old prints, estimated at 1770 volumes, which I have managed to excerpt only up to the letter K in the catalogue. The majority of the books are editions often represented in other similar collections; the same is true of the approximately 100 bohemia discovered as a result of a quick examination of the catalogue. They may serve as an illustration of the route the books took to reach their readers; one of their noteworthy features is the number of prints from the regions of Olomouc, Opava and Brno.

Although the library of the monastic Order of Hospitalers of St. John of God has very few pre-1800 foreign language printed bohemia (only two positions have been found), the preserved records, manuscripts and prints constitute a source material of great importance also for Czech scholars due to the hospitalers' religious, national and social toleration towards their patients, who, incidentally, were also looked after by Czech doctors.

From among the resources available at Książnica Cieszyńska I chose to search for bohemia only in the collections containing a larger number of old prints: the Leopold Jan Szersznik Library, the Józef Ignacy Kraszewski Library, the People's Reading Room Library and the Polish Ethnographic Society Library.

The most extensive assortment of pre-1800 volumes (the total of approx. 11.000) is owned by the library of L. J. Szersznik, which is very special to the history of culture in Silesia, Bohemia and Moravia. Its distinct bohemia character is a result of the very person of its founder, whose biography is filled with Czech and Moravian experiences. The excerpts prove a minimal share of bohemia literature – about 700 copies produced by Czech printing works (irrespective of the language) and approximately 140 prints which may be classified as bohemia due to their author or content. Best represented is the production of the printing works of Prague (nearly 450 positions), Olomouc (90 titles), Brno (80) and Opava (30); only a small number of titles were printed in Litomyśl, Jindřichov, Hradec, Cheb, Hradec Králové, Litomierzyce, České Budejovice, Jihlava and Cieszyn. Printed works written in the Czech language are not numerous (about 55 titles); however, Czech is the language of the manuscripts collected by Szersznik in large numbers. The Library boasts an enviable selection of textbook-type literature: bibliographies, biographies, various catalogues, encyclopaedias, dictionaries, historical compendia, and source editions – starting from the 16th century and of European character.

The catalogue of the oldest section of the J. I. Kraszewski collection does not reveal many bohemia – only 10 titles out of the total of approx. 1.000 old prints. However, the bibliophile interests of the collection's original owner indicate that the provenience notes and an analysis of the content of the numerous polonica may result in discovering a larger number of bohemia prints.

The Community Lending Library, due to its original character as a symbol of the aspirations for Poland's revival, contains only a limited number of printed bohemia – 13 titles in the broadest sense of the term out of the total of an estimated 2.000 volumes. Half of them belongs both to the Czech and Polish cultures (e.g. works by Polish authors of bohemia nature).

Among the old prints of the library of Polish Ethnographic Society I have found 90 examples of bohemia, two thirds of which are works in the Czech language. The Library has also many Czech language 19th-century prints. The whole collection constitutes an exceptional source of information for a study of the history of readership of broader social strata in the pre-1900 Cieszyn Silesia, the coexistence of the region's nations and the history of Silesian printing industry.

In conclusion I state that in recent years care for the collections has been at its highest at Książnica Cieszyńska, whereas most intensive efforts are urgently needed at the Tschammer Library. Due to its tradition, achievements and the richness of its collection Książnica Cieszyńska is bound to become the heart of the region's cultural and scientific life; I see its future role as a Silesian counterpart of the Wolfenbuttel Library.

Książnica's exceptional collection of source materials creates favourable conditions for undertaking a number of tasks on the regional, national and international scale. Within the Cieszyn region the Library should participate in the following projects:

- a) preparation of a dictionary of regional authorities,
- b) creation of a retrospective and ongoing regional bibliography,
- c) cooperation in the preparation of a full Polish catalogue,
- d) consultation regarding the protection as well as the bibliographical and bibliographical description of historical collections.

The character of the Cieszyn region puts Książnica in a special position to undertake, in cooperation with Czech institutions, certain grant projects:

1. Bohemia up to 1800; I also do not exclude the possibility that a joint bibliographical analysis of the output of the Cieszyn Silesia printing works may be undertaken.

2. Edition of source materials, e.g. the documents from Elisabeth Lucretia's office, including her correspondence with her husband Charles of Lichtenstein.

3. Scientific description of handwritten and printed works in the Czech language from the Tschammer Library.

4. Establishment of a micrography section with a view to systematically microfilming rare prints and archival materials for the use of scholars and as a method of protecting the collections.

5. Preparation of a catalogue or a regency edition of the printed and archival materials regarding the history of education and school libraries in Cieszyn Silesia.

6. Work on the history of readership and education, with a particular emphasis on preparing a list of provenience notes and an analysis of the preserved catalogues of Cieszyn's school libraries.

7. Preparation, in order to celebrate the 250th anniversary of L. J. Szersznik's birth, of, for instance, a monography of his activities connected with libraries.

8. Reconstruction of the earliest possible condition of Szersznik's collection.

9. Re-cataloguing and publication of the bibliological, bibliographical, biographical and encyclopaedic literature spanning the period from the 16th to the 18th centuries contained in Szersznik's Library.

Lubomír Bajger

Opawa

ČESKÁ KNIHA NA TĚŠÍNSKU A HISTORICKÉ FONDY KNIHOVEN NA ÚZEMÍ MĚSTA TĚŠÍNA (CIESZYN) EXPERTIZA

Úkol prověřit existenci českých silesiak v historických fondech knihoven působících na území města Těšína byl stanoven velmi obecně. Od počátku bylo zřejmé, že ve srovnání s německou a polskou produkcí půjde o skupinu silesiak nejméně početnou, neřku doslova mizivou. To nás vedlo k rozšíření původního záměru a průzkum byl zaměřen na obecný výskyt česky psaných knih ve zmíněných historických fondech. Navíc byl doveden až do poloviny 20. století. Třebaže se tím rozrostl počet sledovaných knihovních jednotek, nijak počet českých knih neohrozil dominantní postavení německých, polských a latinských knih ve sledovaných těšínských knihovnách. Nemůže to vyvolat údiv, víme-li, jak tyto knihovny vznikaly, jaké měly poslání a jaký byl kulturně etnický vývoj Těšínska v 16.-20. století.

Třebaže ani v jednom případě nestála u zrodu knihovny česká organizace, ve všech fondech nacházíme vždy alespoň několik desítek českých knih. Jejich počet závisel na zdrojích, z nichž ta která knihovna čerpala své knihy. Zřejmě je to např. ze srovnání sbírek dvou organizací působících na Těšínsku: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze a Czytelnia Ludowa. Zatímco první vycházela z místních pramenů a měla spíše dokumentální ráz, druhá spoléhala na dary přicházející z celého Polska a měla především přispět k posílení polského vědomí obyvatelstva na Těšínsku. To, že prameny a vlastní poslání knihovny silně ovlivnily i výskyt česky psaných knih ve fondu ukázal i jazykový rozbor knih tištěných v českých zemích v 16.-18. století obsažených ve sbírce knihovny Leopolda Jana Szersznika. Ze 16. století jsou ve fondu téměř pouze knihy české, ze 17. století tvoří již pouze 12,5 % (latinské 79,2 %) a v 18. století již jen 10 % (latinské 45,2 %, německé 44,7 %) z celkového úhrnu produkce české provenience¹. Blíže se tohoto problému všimneme při rozboru jednotlivých historických knihovních fondů.

¹ Průzkum byl proveden sondáží písmen B, K, M, P, T katalogu starých tisků knihovny L. J. Szersznika.

Celé období, z něhož pocházejí rukopisy a tisky v těšínských historických knihovnách, můžeme z hlediska jazykového rozdělit do tří následných etap²:

1. V letech prvních tisků – v 15. a 16. století – žilo Těšínsko pod silným českým kulturním vlivem. Čeština se stala hlavním správním a náboženským jazykem. Do Těšína a poddanských městeček přicházelo mnoho vzdělanců, ale i řemeslníků a obchodníků z moravských a českých měst. Přinášeli s sebou nejen řemeslnou zručnost, podnikatelskou dovednost a znalost písma, ale i české knihy, jmenovitě náboženské a právní.

2. V průběhu 17. století se situace na Těšínsku prudce měnila. Mor na počátku třicetileté války a následný vývoj přispěly k vyhlazení zdejších měst a venkova. Čechy a Morava nebyly na tom tehdy o mnoho lépe, měly dost problémů samy se sebou. Jako v českých zemích začala být i na Těšínsku hlavně za habsburských regentů od poloviny 17. století prosazována protireformace. Čeští evangeličtí kněží byli vystřídáni katolickými příšlými ze sousedního Polska a z německého území Slezska. Města, především Těšín a Bílsko, se rychle poněmčovala. České knihy, bible a kancionály, přežívaly hlavně v rekatolizovaných kostelích mimo tato města. Trvalou posilou byly stále pro pronásledované těšínské evangeliky³. Je pozoruhodné, jak mnoho dochovaných českých náboženských knih nemá titulní list. Během 18. století ztratila česká kultura na Těšínsku svůj předchozí význam. Ve městech ji již definitivně vystřídala kultura německá, původní čeština stále více polonizovaná přežívala pouze v kostelích, školách a ve správě městeček a vesnic. Němčina se stala řečí těšínských intelektuálů bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Česká kniha se dostala na Těšínsko jen zcela náhodně, starší české tisky podléhaly zkáze a v lepším případě se díky bibliofilům dostaly do nově zakládaných německých knihoven.

3. K zásadním změnám došlo až v 19. století, hlavně v jeho druhé polovině, kdy na Těšínsko začalo pronikat svými okrajovými vlivy polské národní obrození. Tehdy zde vznikaly polské organizace, které si daly za úkol ubránit místní slovanské obyvatelstvo před silným německým vlivem. Svou úlohu přitom sehrála především polská kniha, která přicházela na Těšínsko nejdříve z kmenového polského území. Nacházela mezi prostým obyvatelstvem živnou půdu nejen pro blízkost místního nářečí k polštině, ale i proto, že zdejší populace byla dlouho v minulosti pod vlivem české knihy, v kostelích někde až do druhé poloviny 19. století. Těšínsko však ani poté, co se dostalo zcela do vlivu polské kultury, neztratilo vědomí jisté sounáležitosti obou slovanských kultur a uchovávalo blízké vztahy se sousedním moravsko-českým prostředím. Zdá se, že ani politické rozpory, ke kterým docházelo v souvislosti s plebiscitem, neomezily v první polovině 20. století příliv českých knih do polských knihoven, ba právě naopak.

Při průzkumu jednotlivých historických těšínských knihoven jsme vycházeli z dosavadních poznatků o těchto knihovnách, publikovaných hlavně v regio-

² Vzhledem k tomu, že se Těšínsko nacházelo na pomezí několika států a regionů, byla zde vždy velká fluktuace obyvatelstva. Příkladem již pro 16. a 17. století nám může být městečko Jablunkov. Viz: L. Bajger: *Původní obyvatelé městečka Jablunkova*. „Těšínsko“, 1966, č. 1, s. 19–20.

³ O průběhu protireformace a přetrvávání češtiny mezi evangelíky na Jablunkovsku srovnej: L. Bajger (-lb): *Protireformace a městečko Jablunkov v 17. století*. „Těšínsko“, 1975, č. 3, s. 22–24.

nálních časopisech. Není jich málo, neboť tyto knihovny svým významem pro dějiny Těšínska, ale i celé střední Evropy vyvolávaly vždy velkou pozornost. Některé z nich citujeme v poznámkách při charakteristice jednotlivých fondů z aspektu očekávaného výskytu v nich českých knih. Celkově lze kladně hodnotit objektivitu informací, které přinášejí.

Základním zdrojem poznatků o skladbě jednotlivých fondů nám byly však jejich knihy přírůstků, resp. inventární soupisy a katalogy, jmenovitě katalogy alfabeticke, neboť ty nejvíce vylučovaly subjektivní přístup jejich zpracovatelů. Jestliže hovoříme o subjektivní podmíněnosti těchto informačních pramenů, míníme tím pochopitelnou polonizaci českých názvů knih, i když v případě všech těšínských knihoven nejde o postup záměrný. Pro zpracovatele zmíněných pomůcek bylo někdy velmi obtížné zaevidovat knihy, jimž chyběl titulní list, což je případ u českých náboženských knih dost častý.

Z časových důvodů jsme jen zcela vyjíměčně konfrontovali některé nejasnosti v záznamech se skutečnou knihou. Situaci komplikovalo v Těšínské knihovně (Książnica Cieszyńska) vyčlenění několika tisíc knih pocházejících z 19. a 20. století z historických fondů a v Tschammerově knihovně evangelického sboru viditelné nedostatky v celkovém jejím zpřístupnění. Na nutnost upřesnění některých informací upozorňujeme při analýze jednotlivých fondů a v závěru studie.

Všimněme si nyní jednotlivých historických fondů těšínských knihoven z hlediska existence českých knih v jejich souborech. Pokud uvádíme některé z dochovaných knih jako příklad, citujeme je transkribovány do moderní češtiny a někdy ve zkrácené verzi. Nemohli jsme jinak, protože jsme byli odkázáni na záznam v pomůckách a na přepis názvů českých knih jejich nečeskými zpracovateli.

***

Řeholní řád milosrdných bratří zahájil svou činnost na Těšínsku nejdříve ve Vendryni a teprve v roce 1700 přesídlil do Těšína. Je pravděpodobné, že od prvních let působení (1694) začali řeholníci budovat i svou knihovnu (Biblioteka Oo. Bonifratrów). Vzhledem k tomu, že jde o řád hospitální, pečující a nemocné a přestárlé, je pochopitelné, že i v jejich těšínské knihovně byla vedle náboženské hojně zastoupena i literatura lékařická a lékařská. To jsou atributy o této knihovně obecně známé⁴.

Třebaže po stránce vlastního uložení knih nelze těšínské knihovně řádu nic vytknout, problémem zůstává její zpřístupnění. Nemyslíme tím pouze její umístění v rámci klauzuly noviciátu těšínského konventu, ale především její inventarizaci. Čtenář je odkázán vlastně jen na výběr knih, publikovaných v třetí části knihy M. M. Łobozka O. H. *Archiwum i Biblioteka bonifratrów w Cieszynie* nazvané „Biblioteka”⁵. Porovnáme-li ho se soupisem knihovny pořízeným v le-

⁴ M. Pawłowiczowa: *Księgozbiór Oo. Bonifratrów w Cieszynie. Dzieje, charakterystyka oraz stan obecny*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne ...* Warszawa 1993, s. 34–41.

⁵ M. M. Łobozek: *Archiwum i Biblioteka bonifratrów w Cieszynie*. Warszawa, Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie, sekcja św. Jana Chrzcziciela 1995. 451 s. Rozdział III – Biblioteka, s. 339–423.

tech 1930–1937, můžeme dojít ke dvojímu závěru – buď byly ve výběru chybějící knihy během druhé světové války zničeny nebo nebyly do něho zahrnuty. Jakýkoliv výběr je vždy subjektivní, zvláště nemá-li předem vymezená kritéria.

Vzhledem k tomu, že podle některých zjištění byly za války likvidovány hlavně polské knihy, můžeme předpokládat, že české knihy zůstaly dochovány, ve výběru je však nenacházíme. Podle soupisu, který obsahuje 1539 titulů, mělo být ve fondu původně 206 česky psaných svazků z let 1830–1923. Převážně jde o knihy vyšlé v letech 1900–1920 (105) a 1850–1900 (92). Obsahově jde hlavně o náboženskou literaturu, ale v hojném počtu i o literaturu krásnou a učebnice. Pokud se tyto knihy ve fondu skutečně dochovaly, stálo by za to zjistit, jakou cestou se do něho dostaly. Podle místa jejich vydání stojí v popředí Praha, za ní Brno, Olomouc, České Budějovice, Litomyšl, Milotice n. Bečvou, Pelhřimov, Velehrad, Vimperk...

Fond obsahuje i mnoho publikací vydaných ve slezských městech a dokonce i v samotném Těšíně (z let 1877–1935), jsou však psány polsky, německy a latinsky. Doslova výjimkou jsou čtyři česká silesiaka vyšlá ve Frýdku (*Pobožnost k sv. Antonínu Paduánskému*, 1899), v Těšíně (*Věrnost Srdci Ježíšovu až do posledního dechu*, 1919), v Místku (*Obřady církve katolické*, 1894) a v Moravské Ostravě (*Nový kostel v Mor. Ostravě*, 1919). Tento malý výskyt české regionální literatury je pochopitelný, vždyť řád působil v německo-polském prostředí města Těšína a odborná literatura byla až do přelomu století psána latinsky či německy. Za těchto okolností znovu vyvstává záhada relativně velkého množství (14%) knih v českém jazyce z přelomu 19. a 20. století zachycených ve fondu knihovny řádu milostných bratří v Těšíně soupisem ze třicátých let.

***

Specifické poslání měla a má knihovna těšínského děkanátu (Biblioteka Dekanatu w Cieszyńie), za jejíhož zakladatele se považuje těšínský děkan Jan Brzuská (1757–1840). Formálně začala existovat v roce 1819, takže zanedlouho oslaví 180 let svého trvání⁶. Vznikla nejen z vlastní knihovny pana děkana a jeho předchůdců v úřadě, ale i sběrem z farností děkanátu a patrně i z části koncem 18. století likvidované jezuitské knihovny. Děkanská knihovna, která se během 19. století rychle rozrostla, takže v roce 1855 měla již asi 1000 svazků, měla sloužit především těšínským kněžím a potřebám katolické církve na území města i v jeho okolí. Proto obsahuje ze dvou třetin náboženskou literaturu a jen náhodně literaturu z oblasti medicíny, fyziky, práva, historie apod. Neteologická literatura měla pouze doplňkový charakter a dostala se do fondu jako pozůstalost osobních zájmů některých kněží.

Zatímco knihovna těšínského děkanátu přežila druhou světovou válku bez velkých ztrát, nedá se to říci o knihovně vatislavských studujících bohosloví na semináři v Olomouci a od roku 1899 ve Vidnavě (Biblioteka Teologów). Protože se seminaristé pohybovali během studia v německo-českém prostředí, měla

⁶ W. Pawłowicz: *Biblioteka Dekanatu w Cieszyńie. Historia i księgozbiór*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne ...* Warszawa 1993, s. 42–52.

je tato knihovna připravit pro jejich duchovní službu mezi převážně polským obyvatelstvem. Knihovna se po roce 1920 dostala do města Cieszyna, za druhé světové války byla však zničena a jen torzo z ní se stalo součástí knihovny těšínského děkanátu.

Podle nedávno pořízeného inventáře má knihovna 4264 svazků, z toho 6 inkunabulí. Z celkového množství je pouze 88 psáno v českém jazyce (2%), nejpočetnější jsou knihy německé, latinské a od 19. století i polské (26,6%). Mezi českými knihami převažují kázání (23), za nimi následují modlitební knihy a kancionály (8), dále knihy mravoučné, katechizmy, dějiny církve apod. Jen vyjímečně jsou mezi nimi i práce čistě historické nebo právní. Knihy v českém jazyce pocházejí převážně z 19. století (64) a pouze čtyři se hlásí do 17. století (Praha, Dražov).

Dominantní postavení mezi místy, v nichž byly české knihy vytištěny, má Praha (32 svazků), poté Hradec Králové, Olomouc a Bratislava (po 5 svazcích), za nimi následuje Brno (3), Dražov v Čechách (2 z let 1631 a 1632), Skalice a Tmava v Uhrách, Valašské Meziříčí, Velehrad a Vídeň v Rakousku. Ve fondu je rovněž pět novodobých českých silesiak vytištěných v Těšíně, Opavě a ve Slezské Ostravě. Těšínské provenience jsou *Křížowa cesta, Pana a Spasitele našeho Ježíše Krista* (b.r.) a Wilibalda Müllera *Prosto-narodní advokát ... pro obyvatele císařství rakouského zvláště pak Čech, Moravy a Slezska* (1870) a Františka Slámy *Dějiny Těšínska* (1899), v Opavě byly vydány Františka Havlase *Děje a životopisné památky farnosti Domaslavické* (1887). Z roku 1928 pochází ve Slezské Ostravě vydaná kniha Ferdinanda Pelce *O Těšínsko – vzpomínky a úvahy*. Za zmínku stojí i v roce 1891 v Brně vyšlé *Kázání konané při svěcení novovystavěného chrámu Páně v Janovicích u Frýdku na slavnost sv. Aloise L.P.1891*.

Knihovna děkanátu měla obdobně jako knihovna milosrdných bratří zvláštní úlohu, byla určena hlavně německy a polsky hovořícím kněžím a tak jen málo obráží skutečný výskyt české knihy na Těšínsku.

***

Knihovna těšínského městského muzea (Muzeum Miejskie w Cieszynie-Biblioteka) shromáždžovala do roku 1960 ve svých sbírkách podstatnou část historických knihovních fondů dochovaných na území města. Od tohoto roku je začalo spravovat historické oddělení (Oddział Zabytkowy w Cieszynie) Slezské knihovny v Katovicích (Biblioteka Śląska w Katowicach). Přesto v knihovně muzea zůstalo nemálo starých tisků a rukopisů. Mezi nimi i několik známých českých tisků pocházejících z 18. století, jako jsou exempláře J. Třanovského *Písní duchovních* (B. Bystrica 1788, Bratislava 1790, 1795), J. J. Božana *Slavíček rajský* (H. Králové 1719), *Bible česká* (Praha 1715) apod. Ve svém fondu muzeum uchovává i bohemikum vydané v roce 1794 v Opavě (*Malý zlatý nebeklíč*) a v mnoha exemplářích i v jiných fondech se vyskytující knihu tří katolických kněží psanou polsky s jazykovými prvky místního těšínského nářečí a rovněž v Opavě v roce 1761 vyšlou *Prawdźiwa Jedźina do Nieba*.

Základní význam knihovny muzea není však v jejích starých tiscích, ale především v novodobém fondu, obsahujícím mezi jinými i početnou regionální literaturu nejen polskou, ale hojně i německou a českou z 19. a 20. století.

Z českých zde nalezneme díla A. Adamuse, Fr. Slámy, J. Kaprase, E. Tenglera, F. Pelce, F. Šlachty, M. Rusinského, J. Vochaly a jiných. Pozoruhodná je rovněž v tomto fondu dochovaná sbírka německých a českých opavik. Za zmínku stojí rovněž sbírka těšínských polonik Wincenty Zająca (přír. čís. 14021–17920) přinášející zásadní informace o životě Poláků na Těšínsku od poloviny minulého století. Všechny tyto knihy slouží k běžným studijním účelům a jsou zpravidla dostupné i v jiných vědeckých knihovnách na obou stranách polsko-české hranice.

***

Zmínili jsme se již o přesunech knihovních fondů v roce 1960 z těšínského muzea a o vytvoření zvláštního historického oddělení katovické Slezské knihovny v Těšíně⁷. Toto oddělení se stalo od 1. ledna 1994 součástí nově vytvořené Těšínské knihovny (Książnica Cieszyńska) a stalo se tak vlastní bází této knihovny⁸. Ta vedle historických knihoven převzala od svého předchůdce i novodobý průběžně doplňovaný fond. Ovšem i u jeho zrodu stály soubory knih převzaté z muzea, neboť z nich byla v předchozím dvacetiletí vyčleněna část knih z 19. a 20. století a zařazena do tohoto fondu. Podrobné šetření ukázalo, že jediným kritériem výběru bylo subjektivně podmíněné hledisko možnosti využití knih v bezprostřední praxi. Dodatečně bylo toto narušení historických knihoven napraveno alespoň tak, že do jejich přírůstkových seznamů (inventářů) byly u přefazovaných knih a periodik uvedeny nové signatury.

U zrodu převážné většiny historických fondů Těšínské knihovny stáli buď významné polské osobnosti nebo neméně významné polské osvětové organizace působící na Těšínsku⁹. Lze tedy předpokládat, že v jejich knihovnách byl důraz kladen především na polskou knihu. Mimo stojí Szersznikova knihovna, jejímž prioritním posláním bylo šíření osvěty a vědy bez ohledu na jazyk shromažďovaných knih. Specifické bylo rovněž poslání organizace Polskie Towarzystwo Ludoznawcze (1901–1939), která sbírala všechny regionální památky se záměrem uchovat je budoucím věkům. Jazyk psaných a tištěných knih přitom nehrál prvořadou roli. Třebaže očekáváme nejvíce českých knih v obou posledních historických fondech, neomezíme se ve svém šetření pouze na ně, bude-me jim však věnovat poněkud větší pozornost.

*

Lze jen s obdivem sledovat jak obětavě vznikala a vyvíjela se v roce 1863 založená Lidová čítárna (Czytelnia Ludowa w Cieszyinie), jejímž faktickým předchůdcem byla Polská knihovna pro lid těšínské země (Biblioteka Polska dla Ludu Kraju Cieszyńskiego), působící v letech 1849–1853¹⁰. Knihy této

⁷ K. Szelong: *Oddział Zabytkowy Miejskiej Biblioteki Publicznej*. „Pamiętnik Cieszyński”, T. 4, 1992, s. 124–130.

⁸ K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*. Cieszyn, Książnica Cieszyńska 1995, 55 s.

⁹ Srovnej: M. Pawłowiczowa: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach Towarzystw i związków politycznych Śląska Cieszyńskiego (1848–1920)*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”. 18, Katowice 1975, s. 41–66.

¹⁰ F. Zahradnik: *Czytelnia Ludowa w Cieszyinie*. „Zaranie Śląskie”. 1963, s. 151–166.

první polské knihovny na Těšínsku byly po její likvidaci předány do Szersznikovy knihovny, takže Lidová čítárna zahájila opět svou činnost na zeleném drnu. Všechny studie pojednávající o nové knihovně připomínají dary polských knih přicházející do Těšína z celého Polska a na prvním místě 50 knih poslaných Josefem Ignacym Kraszewskim. Zdá se, že nic nemohlo na Těšínsku zastavit mohutný nástup lidové osvěty v polském jazyce tak, jak ji především umožnil často citovaný dekret z 2. září 1848 připouštějící zavedení v Těšínském knížectví místo dosavadních psaných „moravským“ jazykem polských učebnic. Lidová čítárna ukončila svou činnost v roce 1920 s vědomím, že vlastně splnila svůj úkol: ubránila polský jazyk a polské národní vědomí těšínského lidu a tak hojnou mírou přispěla k tomu, že podstatná část Těšínska se stala po první světové válce součástí Polské republiky.

Při převzetí knih čítárny polskou Maticí školskou (Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego) v 1922 r. měla knihovna na 12 000 svazků, později se rozrostla na 17 000 svazků¹¹. Když v třicátých letech A. Kawecka-Gryczowa prováděla v těšínských knihovnách soupis inkunabul, trefně poznamenala, že základem fondu Lidové čítárny jsou knihy nové, tedy knihy z doby působnosti knihovny v 19. a 20. století, zatímco staré tisky byly pouze „ozdobou knihovny“¹². Tento poznatek plně potvrzuje i omezený výskyt českých starých tisků ve fondu knihovny. Nacházíme v něm první díl *Kroniky české* (1541), *Kosmografii českou* (1558), díla Bartoloměje Paprockého z počátku 17. století, z 18. století již jen několik hlavně náboženských českých knih.

Sondáž, kterou jsme provedli v katalogu nového fondu Lidové čítárny (písmena B, K, P), prokázala oprávněnost původního předpokladu. České knihy zde nacházíme jen zcela sporadicky. Je však pozoruhodné, že velký podíl mají mezi nimi publikace věnované obraně českého jazyka takových autorů jako byl F. C. Kampelik, V. Prasek apod. České knihy se dostávaly do fondu náhodně, přesto v něm vedle takových knih jako jsou *Stanovy Cyrillomethodějské záložny v Brně...* (Brno 1912) nebo Bertlovy *Poštovní knížky 1894* (Praha 1894) nacházíme i Jana Kollára *Díla básnická ve dvou dílech* (Budín 1845). Za zmínku stojí i výskyt několika desítek slovenik hovořících o národním obrození Slováků (Hurban, Štúr ...). Celkově lze však říci, že knihovní fond Lidové čítárny nám o české knize na Těšínsku mnoho nepoví, i když ne tak docela.

*

Zjištění, ke kterému jsme dospěli při šetření katalogu knihovny Lidové čítárny, platí dvojnásobně o osobní knihovně Josefa Ignacy Kraszewského (Księgozbiór Józefa Ignacego Kraszewskiego). Ta po několika peripetiích skončila rovněž jako součást dnešní Těšínské knihovny (Książnicy Cieszyńskiej). J. I. Kraszewski byl nejen přední polský spisovatel znalý historie Polska, ale i společensky činitel a vášnivý bibliofil, takže po něm pozůstala knihovna čítá ještě dnes na

¹¹ Srovnej: K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, s. 12–14.

¹² A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich*. „Zaranie Śląskie”, 1936, č. 2, s. 83–96 (Biblioteka B. Czytelní Ludowej, s. 87–88).

15 500 svazků, z toho na 1000 starých tisků¹³. Někdy začátkem sedmdesátých let tohoto století provedený průzkum 25 těšínských knihoven působících v 19. a začátkem 20. století prokázal velký výskyt knih právě tohoto autora v jejich fondech. A protože „Těšínsko bylo pokryto hustou sítí institucí zpřístupňujících polskou knihu početným čtenářům měst, vesnic a dělnických sídlišť“, měly vlastenecky pojaté knihy J. I. Kraszewského mimořádný význam pro polské národní obrození zdejšího území¹⁴.

Prošli jsme celý inventář knihovny J. I. Kraszewského¹⁵ a našli v něm 15 českých překladů knih tohoto významného polského spisovatele vydaných v letech 1852–1886. První ve fondu dochovanou do češtiny přeloženou knihou je *Svět a básník*. Román ve dvou dílech. (Praha 1852), poslední je bohatě M. Andriollim ilustrovaná *Záhuba pohanův na Litvě* (Praha 1886). Vedle vlastních česky vydaných knih měl J. I. Kraszewski ve své knihovně i další česká díla v počtu 31 svazků. Zdá se, že jeho přátelé v Praze a mezi nimi Alois Vojtěch Šembera, který mu předával své knihy s dedikací, ho zásobovali skutečně klíčovými historickými pracemi vyšlými během jeho života v Praze, Brně či ve Vídni. Jmenujme Fr. Palackého *Dějiny národu českého* (Praha 1848–1860), V. V. Tomka *Dějepis města Prahy* (Praha 1855–1879), A. Sedláčkovy *Hrady a zámky české*, sešit 1 a 2 (Praha 1881), V. Hanky *Pravopis český* (Praha 1835) a týmž autorem vydanou *Dalimilovou chroniku českou* (Praha 1851), I. Svatoslaviče *Hrdinský zpěv o tažení proti Polovcům* (Praha 1821), A. V. Šembery *Západní Slované v pravěku* (Viedeň 1868), téhož autora *Mnoho-li jest Čechů, Moravanů a Slováků a kde obývají* (Praha 1877) či *Kdo sepsal Kralodvorský rukopis roku 1817?* (Viedeň 1880) aj.

Knihovna J. I. Kraszewského je svým obsahem nejen jedinečným svědectvím o rozmachu polské literatury v 19. století a o jejím významu pro národní vědomí Poláků, ale i pro propojení tohoto úsilí v Polsku a v českých zemích.

*

Soubor knih náležejících přednímu činiteli polského sociálně demokratického hnutí Tadeuszi Regerovi (1872–1938) uchovávaných v Těšínské knihovně (Kolekcja Tadeusza Regera) je pouze torzem knihovny tohoto bojovníka za dělnickou věc. I tak jde z hlediska dokumentace činnosti sociálně demokratických stran v Rakousku, v českých zemích, v Polsku a v řadě dalších zemí střední Evropy o nesporně cenný materiál. Podle soupisu pořízeného v roce 1961 měla tato sbírka na 5023 evidenčních jednotek, nově (v roce 1995) se udává 7000 svazků¹⁶.

Tadeusz Reger jako poslanec rakouského parlamentu (1901–1918) a poté polského sněmu (do roku 1935) měl nepochybně dobrý přístup k úředním dokumentům z těchto shromáždění, měl však i rozsáhlé styky s českými, německými

¹³ Srovnej: K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, s. 14–15.

¹⁴ M. Pawłowiczowa: *Utwory J. I. Kraszewskiego w bibliotekach ...*

¹⁵ *Katalog księgozbioru, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografii, jakoteż osobistych dyplomów, adresów itp. pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim*. Staraniem F. Kraszewskiego uprządkował i spisał M. Pawlik. Lwów, Nakładem rodziny zmarłego 1888.

¹⁶ Srovnej: K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, s. 17.

a polskými politiky, jmenovitě s představiteli zdejšího sociálně demokratického hnutí. Plyně hovořil jejich jazyky a je pravděpodobné, že studoval i další evropské jazyky. Značnou část svého života prožil na Těšínsku, není proto divu, že literatura z tohoto regionu byla rovněž ve fondu dobře dochována¹⁷. Tento svým způsobem jedinečný knižní fond byl však v nedávných letech značně narušen. Velký počet jeho publikací – mezi nimi téměř všechna silesiaka – byl zařazen do nového fondu tehdejší pobočky katovické Slezské knihovny v Těšíně. Výběr byl proveden dost ledabyle. Toto hrubé narušení fondu nelze již bohužel napravit. Všimneme si proto jen zbylého torza, jež zůstalo součástí knižní pozůstalosti Tadeusza Regera deponované mezi historickými fondy Těšínské knihovny (Książnicy Cieszyńskiej).

Nejcennější česky (a německy) psané knihy zmíněné pozůstalosti pocházejí z let 1890–1918. Týkají se dělnického hnutí a dělnické problematiky vůbec v Rakousku a v českých zemích. Nelze určit nakolik je tento soubor kompletní, je však velmi početný. Věcně jde o protokoly sjezdů sociálně demokratických stran a odborových organizací (horníků, hutníků...), díla předních jejich představitelů o sociálním postavení dělníků, o politice národnostní, náboženské, živnostenské, mírové, o vztahu k buržoazii apod. Mezi vydavateli jsou především redakce časopisů „Záře“, *Červánky* a *Duch Pokroku* (Lichstrahlen v případě německých tisků). Nemyslíme, že by tyto knihy měly zůstat i nadále bez povšimnutí, vždyť málo co vyžaduje tak přehodnocení v historiografii jako právě dělnické hnutí.

Poněkud jiný obsah mají knihy dochované z let 1918–1938. Mezi českými jde hlavně o materiály sněmovny N.S., o ročenky, sbírky zákonů České republiky apod. Odpovídalo to patrně změně zájmů poslance polského sněmu. Ovšem i nadále nacházíme mezi českými knihami ze zmíněných let dějiny sociálně demokratických stran, zásadní přehledy o činnosti a publikace pojednávající o mezinárodní aktivitě dělnických stran a o situaci v sovětském Rusku. Původně byla ve fondu právě z meziválečného období zastoupena hojná regionální literatura ze všech oblastí života zdejší populace. Z nich však zůstalo ve fondu pouze několik desítek knih. Součástí fondu je rovněž sbírka dokumentů uchovávaných Tadeuszem Regerem o 5500 jednotkách. Jejich význam je nepochybně rovněž neopomenutelný. Bohužel máme o nich jen všeobecné informace.

*

Skvostem, kterým se pyšní Těšínská knihovna (Książnica Cieszyńska), je dnes již historická knihovna probošta a gymnaziálního profesora Leopolda Jana Szersznika (1747–1814). Nese jeho jméno, protože měl zásadní podíl na jejím vzniku, obsahovém zaměření i odborném vedení (Księgozbiór Leopolda Jana Szersznika)¹⁸. Zpravidla se uvádí, že L. J. Szersznik měl čtyři základní okruhy svých zájmů: školství či pedagogiku, stavebnictví a v něm hlavně zeměměřičství, literaturu a knihovnictví. Byl skutečně vášnivým bibliofilem a nešetřil

¹⁷ A. Wadowski: *Księgozbiór Tadeusza Regera w Cieszyńie*. „Zaranie Śląskie”. R. 29, 1966, č. 1, s. 133–137.

¹⁸ Srovnej: K. Szelong: *Książnica Cieszyńska*, s. 9–12.

úsilím, aby do gymnaziální knihovny oficiálně otevřeně v roce 1802 nedostal knihu považovanou za nejvýše potřebnou¹⁹. Szersznikova knihovna po smrti svého tvůrce žila dále. Tak jako vešla do ní část knihovny těšínských jezuitů, tak byl i po roce 1812 doplňována o dary, pozůstalosti aj. Dnes má knihovna asi 15 000 svazků, z toho podstatnou část – 11 000 tvoří staré tisky, tedy knihy vydané před rokem 1800²⁰. Od Szersznikova úmrtí vzrostl její fond o 6000 svazků. O knihovně, která nese jméno přední těšínské osobnosti L. J. Szersznika, stejně jako o životě jejího zakladatele bylo toho napsáno nepřehledně. Není naším záměrem tyto poznatky opakovat. Je však třeba zdůraznit, že šlo o knihovnu studijní, dnes bychom řekli vědeckou (nejstarší tohoto typu na území rakouského Slezska). Jejím posláním bylo přinést zásadní poznatky ze všech oblastí vědy a umění, její obsahový záběr byl proto velmi široký. A protože tento typ literatury byl do 19. století především v neslovanských jazycích, mají tyto jazyky (latina, němčina, francouzština...) v knihovně značnou převahu.

Zmínili jsme se již, že L. J. Szersznik byl bibliofil a jako takový se nevyhýbal shromažďování všech starých tisků, jmenovitě takových, které bylo možno získat přímo v regionu. Mezi nimi bylo i několik desítek česky psaných. Šlo převážně o díla náboženská, vyložene katolická a právní. Z těch nejstarších, z 16. století pocházejících tisků uveďme pro příklad *Bibli Zlatou* (St. M. Pražské 1543), *Práva miestská Království Českého* (Praha 1579), *Práva a zřízení zemská Království Českého* (Praha 1594), *Zřízení zemská Knížetství Těšínského* (Olomouc 1592) a další. Výjimkou jsou práce lékařské (J. Koppa z Raumentalu *Gruntovní a dokonalejší Regiment*) a zeměměřičská. Především kniha pojednávající o těšínském zemském zřízení je obecně známá a v regionální literatuře častěji citována. Její opis z roku 1666 se dochoval i mezi rukopisy Szersznikovy knihovny. Poněkud mladší (z roku 1684, nedochoval se do dnes) je opis další právní knihy *Práva miestská Království Českého*, pořizovaný městským písařem, radním a pokladníkem města Těšína Timotheem Starpevernerem. Je víc než pravděpodobné, že se tyto rukopisy podařilo L. J. Szersznikovi (případně již jezuitskému konventu) dostat od Těšínské komory, pro jejíž činnost již neměly význam. Ostatně téměř celý soubor „rukopisů“ uchovávaných v rámci knihovny měl patrně původně úřední charakter a prakticky jde o vyřazené archiválie nebo jejich opisy²¹. To je ovšem příznačné i pro ostatní sbírky „rukopisů“ v jednotlivých knihovněch fondech.

České knihy z 19. století se dostaly do přežívající knihovny zcela náhodně. Jde pouze o 40 svazků, z toho 9 vyšlých do data Szersznikovy smrti. Velkým souborem je Fr. Palackého *Archiv český či staré písemné památky české i moravské* (Praha 1840–1847). Zbytek tvoří díla historická, právní, náboženská, folkloristická

¹⁹ J. Wytrens: *Życiorys proboszcza L. Jana Szersznika. Część 2. Działalność Szersznika w Cieszyźnie*. „Zaranie Śląskie”, R. 6, 1930, čís. 4, s. 186–194. K bibliofilské činnosti L. J. Szersznika srovnaj knihu M. Kudělky: *Leopold Jan Šeršník (1747–1814). Život a dílo*. Ostrava 1957, s. 130–149.

²⁰ A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich ...*, s. 83–85.

²¹ Výjimkou jsou vlastní opisy a pozůstalostní písemnosti L. J. Szersznika uložené většinou v odd. DD VIII a DDIX sbírky rukopisů. Archivní materiály se staly v minulosti zdrojem nejedné historické práce. Na jejich význam poukázal v českém tisku již v 90. letech 19. století A. Lansfeld v článku *Archiv musea Šeršnika*. „Věstník Matice opavské”, 1895, č. 5, s. 56–60.

a okrajová krásná literatura. Za zmínku snad stojí A. V. Šembery *Vpad Mongolů do Moravy* (Olomouc 1842), F. O. Horného *Českých přísloví sbírka* (Praha 1804) nebo V. Hajka *Kronika Česká* (1819) či J. K. Demotha *Kniha Tovačovská* (Brno 1858). Převaha německých knih a v mnohem menší míře i polských v novějším fondu Szersznikovy knihovny vyplývá z historického vývoje knihovny v 19. století, z její čtenářské obce i ze zdrojů jeho knih.

*

Když v třicátých letech prováděla A. Kawecka-Gryczowa inventarizaci inkunabul v těšínských knihovnách, nijak ji soubor knih Polské národopisné společnosti (Księgozbiór Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego) nezaújal. Charakterizovala ho jako „dosti náhodný soubor knih sesbíraných určitě po vesnicích, knih zničených a nekompletních“²². Podle toho měl vypadat i obsah fondu: bible, kancionály, modlitební knížky. Byl to nepochybně špatný stav knihovny, který odradil A. Kaweckou-Gryczowou od jejího podrobnějšího prozkoumání. Dnes soudíme o tomto fondu poněkud jinak. Právě proto, že vznikl sběrem knih (a archiválií) mezi obyvatelstvem vesnic, městeček a samotného města Těšína, může nám dát daleko více informací o kulturním (v širokém slova smyslu) životě lidu na Těšínsku.

Polská národopisná společnost zahájila svou činnost ve městě Těšíně na popud kněze Józefa Londzina (1862–1929) v roce 1901. Do smrti svého zakladatele měla její knihovna asi 1000 svazků. Postupně se sběrem a hlavně hojnými dary všech vrstev obyvatel Těšínska rozrostla a dnes by měla mít na 10 000 svazků²³. Bohužel i tato knihovna byla obdobně jako všechny soubory uložené v historickém oddělení katovické Slezské knihovny v Těšíně postižena tím, že značná část knih z 19. a 20. století byla přerazena do nového fondu knihovny v Těšíně. Pozdějším mimořádným úsilím se sice podařilo v přírůstkovém protokole zachytit nové signatury takto postižených knih, ale porovnání protokolu se současným katalogem knih národopisné společnosti ukázalo některé nepřesnosti, hlavně duplicitu evidence téže knížky²⁴.

Mezi starými tisky, kterých by snad mělo být na 500, jsme našli český psaných pouze 54, až na jednu výjimku šlo o knihy náboženské (bible, postily, samotná kázání, kancionály) pocházející z 16.–18. století. Nejstarší dochovanou českou knihou tohoto fondu je *Bibli Česká*, vydaná nákladem B. Netolického a J. Melantricha Rožďalovského v roce 1549 na Menším Městě Pražském. Teprve z 18. století pocházejí knihy, které se jednoznačně hlásí k evangelickému vyznání. Mezi nimi např. i *Menší katechismus doktora Martina Luthera mládeži a lidu obecnému k lepšímu vyrozumění v kratičké otázky uvedení* od Krystiana Hentssela, služebníka Slova Božího při kostele Augšpurské konfessi před Těšínem, přivázaný

²² A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich* ..., s. 88.

²³ Srovnej K. Szelong: *Książnica Cieszyńska* ..., s.15–16. Svě sehrálo i spojení knihoven národopisné společnosti a Městského muzea.

²⁴ Ze 470 českých knih evidovaných ve fondu, bylo 141 přerazeno do nového fondu Těšínské knihovny. V sedmi případech jsme našli kartoteční listky ještě i v katalogu knižního fondu národopisné společnosti.

ke knize vytištěné v roce 1725 ve slezském Břehu (Brzeg). V devíti exemplářích se však ve fondu dochovala často citovaná jako první místní polonikum v Opavě vytištěná *Pravdživa Jedžina do Nieba z Pisma Świentego...*, která byla mezi lidem velmi rozšířená.

Zdá se, že totéž jako o starých tiscích platí i o českých rukopisech tohoto fondu, jmenovitě pokud jde o jejich obsah, neboť jde rovněž převážně o opisy náboženských, hlavně modlitebních knih. Obdobně jako v jiných historických fondech Těšínské knihovny tvoří však soubor rukopisů především archiválie nejružnější povahy. Hlásí se datováním až do 14. století, někdy ovšem v opise. Týkají se duchovenstva (od 15. století), cechů (od poloviny 16. století), kontribucí, Těšínské komory, slezské šlechty, evangelické církve (od 18. století) a dokonce i plebiscitu v letech 1919–1921. Není nám však zcela jasno, zda údaj o 9000 jednotlivinách uvedený v publikaci o Těšínské knihovně (Książnicy Cieszyńskiej) se týká jenom tohoto souboru, aneb i druhé části vázaného soupisu (protokolu-inventáře) nazvané *Rękopisy oddziałuabytkowego Biblioteki Śląskiej* (OZBŠ), která obsahuje materiály obdobného typu, ale i novější rukopisy historických prací (nejen o Těšínsku), pozůstalosti Franciszka Popiołka a Ludwika Brożka apod.

Na rozdíl od starých tisků jsou české publikace z 19. a 20. století značně rozmanitější. Z celkového počtu 470 svazků tvoří třetinu (168) kramářské písně z let 1825–1869. Tento soubor je pozoruhodný nejen tím, že se několikrát hlásí k místu, kde byl průběžně nakupován – k Frýdku, konkrétně při poutích ke zdejšímu mariánskému kostelu, na Těšínsku velmi oblíbených, ale i tím, že téměř polovina z nich (74) byla vydána v Těšíně. Ve velké převaze vycházely z těšínské knihtiskárny písně nábožné (sign. 442, 445). Další větší skupinu tvoří drobné knížечky písní ze Skalice na dnešním Slovensku (17), mezi nimi nacházíme již i písně mravoučné (sign. 444, 442). Vedle měst západního Slovenska vyskytují se mezi vydavateli písní tiskaři z měst moravských, slezských a východočeských (sign. 445, 216, 390).

Zbývající české knihy nové části fondu mají rozmanitější obsah. Právě tato různorodost a očividná náhodnost sběru podává svědectví o vzniku fondu. V 19. století mají mezi českými stále ještě převahu knihy náboženské (53,6%), za nimi se řadí česká beletrie (20,6%) a práce historické (14,7%). Z 20. století pochází ve větší míře česká krásná literatura (37,5%), dějiny nejružnější povahy (26,5%) a jen ojediněle i náboženské knihy (7,8%). Nově se objevují české turistické průvodce, učebnice jazyků a jazykové slovníky, slovníky naučné, tištěné zprávy z regionu aj. K tomuto posunu dochází i u českých silesiak a mění se i místa jejich vydání. Ve 20. století to není již jen Těšín a Opava, ale především Moravská Ostrava, Český Těšín, Frýdek, Orlová, Karviná, Třinec, Raškovice, Komárov a Štítina u Opavy a další. Obdobně jako u knih pojednávajících o Slezsku a o Těšínsku neslezské provenience jde však o díla běžně dostupná, jejichž přítomnost ve fondu má však dokumentační význam.

***

Vedle Szersznikovy knihovny je v odborné literatuře nejvíce pozornosti věnováno knihovně evangelického sboru v Těšíně, která má jméno po svém ve-

likém donátorovi z 18. století – Tschammerova knihovna (Biblioteka im. Tschammera w Cieszyńie). Gottlieb Rudolf Tschammer (1711–1787) nebyl však zakladatelem knihovny, ta vznikla při těšínském evangelickém kostele již v roce 1709 a po jeho dostavbě v roce 1750 byla přestěhována na druhou pavlač v levé části kostela, kde se nachází dodnes²⁵. Advokát Tschammer předal knihovně na 500 svazků hlavně právnické, historické a politické literatury a také finančně ji zajistil. Knihovna rostla především z darů a pozůstalostí místní šlechty, funkcionářů sboru, pastorů a učitelů. Když měla kolem poloviny 19. století na 3700 svazků, šlo s velkou převahou o knihy v německém jazyce, jen málo bylo mezi nimi knih českých a polských. Teprve za působení knihovníka Jana Šliwky v letech 1866–1874 a hlavně v době, kdy téměř po půlstoletí spravoval knihovnu sekretář evangelického sboru Andrzej Macura (zemřel v roce 1933), přibýlo ve fondu polských i českých knih.

Před knihovnou stál od počátku zásadní úkol: zpřístupnění jejího knižního bohatství. Zdá se, že se s tímto úkolem beze zbytku nevyrovnala dodnes. Nedá se říci, že by knihovna postrádala katalogy. Nejstarší část fondu knihovny evangelického sboru – vlastní Tschammerova knihovna – byla zinventarizována Janem Wantulou v letech 1931–1942 a později, po roce 1968 Janem Brodou. Spolu s druhou částí knihovny zahrnující polonika a bohemika a s třetí, obsahující přírůstky hlavně poválečné, mělo by jít o soubor asi 16 500 svazků. Třebaže jsou k dispozici informační pomůcky, je v jejich evidenci mnoho nepřesností, jejichž ověřování spojené často s rekatalogizací si vyžádá dosti času.

Do knihovny těšínského evangelického sboru směřovaly knihy dvěma proudy, první sledoval posílení evangelického vyznání, druhý měl širší informační a dokumentační poslání. A právě v první zmíněné skupině nacházíme nejvíce českých knih vlastně až do let druhé světové války. Pozoruhodný je především soubor českých rukopisů, zpravidla opisů českých náboženských a právních tisků ze 16. a 17. století. U většiny neznáme datum opisu, ani jeho pořizovatele, lze však předpokládat, že v druhé polovině 17. století již existovaly. Zřejmě zůstaly dochovány i přes pronásledování v době protireformace hlavně v knihovnách drobné těšínské šlechty. Jejich přechovávání však muselo být prováděno ve vší tajnosti, vždyť obava z pronásledování vedla i majitele tištěných knih k odstraňování titulních listů a všech sigel, které by mohly prozradit jejich obsah.

Výskytem bohemik mezi rukopisy a starými tisky Tschammerovy knihovny se zabýval ve svém příspěvku z roku 1972 Jan Broda²⁶, nebudeme jim proto věnovat větší pozornost. Při srovnání autorových údajů se záznamy inventárního soupisu a katalogů jsme však zjistili určité rozpornosti. Ani ne tak u rukopisů, o kterých přináší Jan Broda díky jejich bezprostřednímu studiu řadu doplňkových informací, jako spíše u starých tisků. Nejen že nesouhlasí jejich počty, podle ka-

²⁵ J. Broda: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszyńie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej”, R. 14, 1969, s. 83–88. Nověji G. Ciompa-Wucka: *Biblioteka im. Tschammera w Cieszyńie*. In: *Cieszyńskie księgozbiory historyczne...* Warszawa 1993, s. 23–28. Srovnej také A. Kawecka-Gryczowa: *Wrażenia z bibliotek cieszyńskich ...*, s. 85–87.

²⁶ J. Broda: *Bohemica w Bibliotece im Tschammera w Cieszyńie*. „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” R. 17, 1972, s. 84–90.

talogů by jich mělo být více, ale odlišné je např. i datování některých citovaných knih. Přes evidenční nedostatky je však nesporné, že Tschammerova knihovna chová ve svém fondu pozoruhodnou sbírku českých rukopisů a starých tisků dokumentující reformaci v českých zemích a její vliv na náboženské a kulturní poměry na Těšínsku až do 19. století. Podle Jana Brody je její součástí i české silesiakum (těšiniakum?) vytištěné v roce 1597: Skrbenského *Rejestrík písem svatých*.

Rovněž mezi knihami Tschammerovy knihovny pocházejícími z 19. a 20. století nacházíme relativně mnoho českých tisků, dokumentujících reformaci v českých zemích i na samotném Těšínsku. Skvostem této části fondu je řada 22 vydání evangelických kancionálů Jiřího Třanovského *Cithara sanctorum* a *Phiala sanctorum* z let 1736 (Lipsko) až 1863 (Pešt). Početná je i literatura o tomto slovanském Lutherovi, jak bývá Jiří Třanovský někdy nadneseně nazýván. Postupem let ubývá mezi českými publikacemi těšínské evangelické knihovny knih s náboženskou tematikou či s náboženským posláním ve prospěch prací historických, pedagogických a především české krásné literatury. Po druhé světové válce české knihy tohoto obsahu již ve fondu zcela převažily.

***

Tschammerova knihovna snad nejplastičtěji ze všech historických fondů, které jsme se pokusili z aspektu výskytu české knihy v nich charakterizovat, podává svědectví o pronikání na Těšínsko od 16. století nejdříve české, poté německé a latinské a od 19. století ve zvýšené míře i polské knihy. Ještě v minulém století měla mezi tisky i rukopisy těšínských knihoven převahu literatura náboženská. Dodnes se v ní odráží již zmíněný proces poněmčování populace těšínských měst, proces, který však díky českým modlitebním knihám a od 17. století i kněžím přicházejícím z polského prostředí ušetřil obyvatelstvo zdejších vesnic a městeček. Nepřerušovaný výskyt českých knih v těšínských knihovnách i v posledních dvou stoletích prokazuje, že si nová polská reprezentace tohoto kraje i nadále uvědomovala význam české knihy pro Těšínsko a historické propojení obou slovanských kultur ve zdejší společnosti. Výsledky šetření historických fondů tak zcela potvrdily předpokládaný význam knihy pro kulturní a národnostní vývoj těšínské populace, zmíněný v úvodu.

Pokusili jsme se porovnat dochovanost českých knih ve všech těšínských historických fondech a udivilo nás, že až na několik jednotlivin, neexistuje mezi nimi duplicita. Dokonce i kancionály Jiřího Třanovského uchovávané v knihovně Městského muzea jsou z jiných let než zmíněný soubor v Tschammerově knihovně. Jednotlivé knihovny, tak odlišné svým původem a posláním, vytvářejí tak – z aspektu výskytu v nich českých knih – jakýsi celek, který má mimořádný význam pro poznání historie nejen Těšínska, ale i dalších regionů v českých zemích.

V případě ostatní, jmenovitě německé a polské literatury takovou návaznost nepředpokládáme, i když ji rovněž nelze vyloučit, vezmeme-li v úvahu odlišná hlediska, která vedla jednotlivé knihovny při budování jejich fondů. Takováto propojenost je obdivuhodná a nebývá na území jednoho města tak častá. Jistou

snad nepřekonatelnou překážkou je skutečnost, že historické fondy těšínských knihoven jsou ve správě pěti organizací, z nichž nejvýznamnější je Těšínská knihovna (Książnica Cieszyńska). Doporučovali bychom, aby mezi správci knihoven byla uzavřena dohoda, která by umožňovala jak soustředění informací o knihách v jednom centru, tak i ujednacení jejich odborného zpracování a řádného uložení. Není pochyb, že takovýmto centrem by měla být právě Těšínská knihovna, třebaže i ona se v současnosti potýká s mnoha vlastními problémy. Je totiž svým personálním obsazením jedinou zárukou odborného vedení všech historických knihoven ve městě a uchování tak národního bohatství, které tyto knihovny bezesporu představují.

To, co především jednotlivé fondy (snad až na dva) spojuje, co je pro jejich obsah nejvíce příznačné, je především výskyt v nich náboženské literatury nejružnějšího typu a poslání. Neudivuje to, když zvážíme, že správcem tří z knihoven jsou církevní organizace a jaký význam měla právě tato literatura pro společenský život na Těšínsku. Domníváme se proto, že vydávání inventárních přehledů kancionálů, modlitebních knih, postil, kázání i teologických pojednání by mělo být prvním úkolem, na kterém by se těšínské knihovny ve svém úsilí spojily. Je pochopitelné, že by nešlo o jednorázovou akci, ale o sérii publikací podle jednotlivých typů této literatury. Šlo by nepochybně o závažný čin, který by přispěl i současněmu ekumenickému hnutí křesťanských církví.

Zpřístupnění knižního bohatství by nemělo zohledňovat jakýkoliv jazyk tištěných či psaných knih a periodik. Jako příklad z novějších částí fondů uvádíme významný soubor polských těšiniak Wincenty Zajace z 19. a 20. století. Vydání jeho inventáře by se nepochybně setkalo se zájmem po obou stranách řeky Olzy-Olše. Ovšem i u tohoto druhu literatury lze využít žádoucí spolupráce všech knihoven v Těšíně a společně vydávat tématické informační pomůcky např. k sociálně demokratickému dělnickému hnutí, které dnes vyžaduje nové přehodnocení, k národnostnímu vývoji, jehož hroty by již měly být v současnosti překonány a pod. Zájem o informace tohoto typu by určitě překračoval hranice, když zvážíme, že Těšínsko lokalizováno na pomezí tří, v minulosti dokonce čtyř států má svým kulturním bohatstvím co říci i jejich vývoji.

Třebaže očekáváme, že iniciativní a vůdčí postavení ve zpřístupnění historických fondů knihoven ve městě by měla mít Těšínská knihovna (Książnica Cieszyńska), má i ona svá specifika. Problémem, který bude třeba dořešit do konce, je již zmíněné narušení novějších částí jejich fondů. Bude třeba definitivně stanovit, které knihovní jednotky zůstaly či zůstanou uchovány v rámci jednotlivých souborů (včetně jejich fyzické revize) a jak budou evidovány (pravděpodobně pomocí výpočetní techniky) ty části souborů, které přešly do „živého“ fondu knihovny.

Historické sbírky Těšínské knihovny nejsou bohužel obecně známy a bude proto třeba přistoupit k širší mezinárodní spolupráci na jejich propagaci. Uvedme pro příklad alespoň některé možnosti, pokud jde o české vědecké instituce:

1. Pomineme-li staré tisky a rukopisy, neboť na možnosti spolupráce s německými, polskými a českými specialisty při jejich zpřístupnění upozorní očekávaně další účastníci šetření, jmenujme na prvním místě archivní (tzv. rukopisný) materiál uchovávaný jako součást téměř všech historických fondů kniho-

vny. Nejednou bylo sice již z něho čerpáno, ale jako celek není stále dostatečně znám. Jeho informační bohatství má však pro dějiny Těšínska, jeho jednotlivých částí a vlastně celého bývalého rakouského Slezska mimořádný význam. Předpokládáme, že knihovna se při jeho zpřístupnění neomezí jen na spolupráci s těšínským státním archivem (Archiwum Państwowe w Cieszynie), ale naváže kontakt se Slezským zemským archivem v Opavě a se státními archivy ve Frýdku-Místku a v Karvině.

2. Ve sbírce knih a časopisů Tadeusza Regera se nacházejí nezastupitelná pramenná díla pro poznání vývoje české i německé sociálně demokratické strany v českých zemích (a v Rakousku) od osmdesátých let 19. století až do druhé světové války. Obdobný soubor se nachází v Ústřední knihovně Slezského zemského muzea v Opavě, na jejím hradyňském pracovišti. Doporučovali bychom ve spolupráci s touto knihovnou vydání společného tematického přehledu vlastní literatury k dějinám sociálně demokratického hnutí na Těšínsku, v Polsku a v českých zemích.

3. Zmínili jsme se o významném souboru kramářských písní uchovávaném ve fondu Polské národopisné společnosti. Protože je známo, že kompletací poznatků o české kramářské písni se již po řadu let zabývá Knihovna Národního muzea v Praze (PhDr. Eva Ryšavá)²⁷, nepochybně i tato instituce uvítá spolupráci na tomto úseku s Těšínskou knihovnou. Obáváme se totiž, že těšínské pohraniční území mohlo uniknout pozornosti knihovny.

Jakmile Těšínská knihovna (Książnica Cieszyńska) bohatstvím svého knižního fondu vejde v obecnou známost i v českých zemích, objeví se časem i další možnosti spolupráce s českými institucemi. Věříme, že právě současným šetřením udělala knihovna na této cestě zásadní krok.

Lubomír Bajger

THE CZECH BOOK IN CIESZYN SILESIA AND THE HISTORICAL BOOK COLLECTIONS OF CIESZYN LIBRARIES EXPERT'S OPINION

Summary

The primary proof of the significance of the Czech culture for the social life in Cieszyn Silesia is the Czech book, kept today in the historical sections of the libraries in Cieszyn. It was widely used in the Church in the 16th- and 17th-centuries, afterwards it lived only in the religious songs and prayers of the inhabitants of the local small towns and villages. The Czech book was universally replaced with the German and Latin book, and since the 19th-century – also (and above all) with the Polish one.

The sweeping changes which the population of Cieszyn Silesia has undergone in the recent centuries have led to a gradual decrease in the number of new Czech books appearing in the collections of the local German and Polish organisations, but not among their

²⁷ E. Ryšavá: *Zpracování a využití kramářských tisků – současný stav a výhledy*. „Z knihovnické praxe. Zpravodaj knihoven severní Moravy“. 112, Olomouc 1991, s. 15–17.

readers and users outside those institutions. The Czech book has been most effectively replaced in the Tschammer Library and the library of Polish Ethnographic Society, which have been accumulating books as the documents of the region's historical development, as well as in the library of Tadeusz Reger, whose social activities transcended the state boundaries. However, also in those collections Czech books are represented, which attests to the fact that in the 19th- and 20th-centuries Cieszyn Silesia had an awareness of the Polish-Czech cooperation.

Książnica Cieszyńska, the biggest library in Cieszyn, would take initiative in the joint undertaking of the city's libraries consisting mainly in preparing informative surveys regarding their own collections, with a view to a religious, political and nationalist development not only of Cieszyn Silesia but also of the last Silesian (and in our case – also Czech) regions. To this end Książnica Cieszyńska has to establish cooperation with Czech archives (in Opava, Frydek-Místek, Karwin etc.) and scientific libraries (in Prague, Opava, Czech Cieszyn etc.).

Hanna Łaskarzewska

Warszawa

PROPOZYCJE PRAC BADAWCZYCH I EDYTORSKICH ZGŁOSZONE W EKSPERTYZACH I DYSKUSJI

W trakcie dyskusji poświęconej m.in. perspektywom badań nad cieszyńskimi księgozbiorami historycznymi oraz programowi opracowania różnych kategorii zbiorów zabytkowych z bibliotek Cieszyna, a także edycji ich inwentarzy i katalogów, wyłonił się zestaw konkretnych potrzeb badawczych. Wspierały go propozycja i sugestie zgłaszane w poszczególnych ekspertyzach. Można je zgrupować w kilku blokach, dotyczących: opracowania zbiorów, edycji źródeł, monografii tematycznych, prac bibliograficznych, interdyscyplinarnych prac badawczych (z pogranicza historii, socjologii, pedagogiki itp.), stworzenia programu mikrofilmowania zbiorów, rozwoju Książnicy Cieszyńskiej w kierunku „biblioteki studyjnej”.

Jako najważniejszy, pierwszoplanowy cel perspektywicznych prac Książnicy, jak i pozostałych bibliotek z bogatymi księgozbiorami historycznymi, uznano – szybkie wprowadzenie do obiegu naukowego podstawowych informacji o wszystkich kategoriach zbiorów zgromadzonych w tychże bibliotekach. Aby to osiągnąć należy przygotować wspólny program (wraz z kalendarium) opracowania zbiorów, gdyż dotychczasowy stan tego opracowania jest niezadowolający i uniemożliwia pełną orientację w bogactwie i różnorodności cieszyńskich zasobów bibliotecznych.

Dla Książnicy Cieszyńskiej ustalono następujące priorytety w opracowaniu zbiorów:

1. przygotowanie przewodnika po zbiorach rękopisów (obejmującego główne zespoły wraz z krótką ich charakterystyką);

2. opracowanie rejestru rękopiśmiennych inwentarzy i katalogów bibliotecznych, który umożliwiłby – w dalszej kolejności – przygotowanie planu edycji tych ważnych źródeł bibliologicznych;

3. opracowanie i publikowanie katalogów różnych kategorii druków (według podziałów chronologicznych lub tematycznych), np. inkunabułów, poloników, bohemików, germaników, cieszyńskich itd.;

4. efektem opracowania kolejnych partii zbiorów Książnicy (przy założeniu, iż analogiczne prace będą prowadzone w pozostałych bibliotekach cieszyńskich) powinno być stworzenie centralnego banku danych o zbiorach, czyli centralnego katalogu książek, sukcesywnie rozszerzanego o informacje dotyczące także innych rodzajów zbiorów (czasopism, kartografii, ikonografii, druków ulotnych itp.);

5. prowadzenie kartotek: proveniencji, notatek użytkowników ze zbiorów starych druków, a także książki zabytkowej XIX i XX w.;

6. w konsekwencji zaprowadzenie katalogu rozproszonych kolekcji, których fragmenty znajdują się w zbiorach Książnicy, jak również pozostałych bibliotek cieszyńskich.

W zakresie edycji źródeł zalecano wybór materiałów według sugestii badaczy z Czech, Niemiec i Polski. Oprócz wzmiankowanych już katalogów oraz inwentarzy księgozbiorów, wymieniano także relacje z podróży o charakterze naukowym po Śląsku, szczególnie z uwzględnieniem opisów zwiedzanych bibliotek. Jako ważną dla Regionu uznano edycję zbioru cieszyńskich, wyjątkowo bogatą w bibliotece Muzeum Cieszyńskiego.

Dla badań nad przebiegiem kontrreformacji na Śląsku Cieszyńskim za istotne wskazano przygotowanie do druku *Diariusza Misji Katolickiej* Tempesa.

Wśród bogatej i różnorodnej kategorii opracowań monograficznych, za najpilniejsze potraktowano przygotowanie całego zespołu prac, ogólnie nazwanych „szersznikanami”. Do nich zaliczono przygotowanie do druku autobiografii ks. Leopolda Jana Szersznika, reedycję jego wcześniej wydanych drukiem prac, wydanie dokumentów Fundacji Szersznika oraz miscelaneów. Wszystkie proponowane publikacje powinny być edycjami dwujęzycznymi (z zachowaniem języka oryginału, czyli niemieckiego, oraz tłumaczeniami na język polski).

Ze szczególnym naciskiem wskazywano, jak ważne jest opracowanie biografii L. J. Szersznika, monografii jego biblioteki wraz z rekonstrukcją jej podstawowego zrębu, upowszechnienie wiedzy o działalności i zasługach cieszyńskiego fundatora, którego zbiory stanowią dziś trzon kolekcji zabytkowych Miasta. Ich obecni opiekunowie i badacze Regionu winni są to człowiekowi, którego księgozbiór jest chlubą Cieszyna.

Z dużej różnorodności prac bibliograficznych, które można przygotować biorąc za punkt wyjścia cieszyńskie zbiory, do bardzo potrzebnych zaliczono opracowanie śląskiej retrospektywnej bibliografii bibliologicznej. Wskazano również na bogate materiały w cieszyńskich księgozbiorach dla retrospektywnej i bieżącej bibliografii regionalnej.

Kolejnym punktem katalogu prac badawczych prowadzonych z wykorzystaniem cieszyńskich zasobów bibliotecznych mogą być studia z antropologii historycznej, analizujące koegzystencję wielonarodowościowej i wielowyznaniowej społeczności. Na swego badacza czekają dzieje szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim i zestawienie wykazu szkół działających na tych terenach. Upomniano się również o opracowania biograficzne ludzi książki śląskiej oraz regionalnych słowników biograficznych.

Za priorytetowy uznano także program mikrofilmowania cennych i rzadkich zbiorów Książnicy i pozostałych placówek.

Bardzo interesująca propozycja dotyczyła przygotowania i realizowania przez Książnicę serii wydawniczej pod auspicjami międzynarodowego kolegium redakcyjnego. Seria obejmowałaby zarówno edycję źródeł, jak i publikację prac przygotowanych z wykorzystaniem materiałów ze zbiorów bibliotek cieszyńskich, a także jakąś formę wydawnictwa ciągłego. Projekt ten postanowiono przedysku-

tować na najbliższym posiedzeniu Rady Programowej Książnicy Cieszyńskiej i zastanowić się nad formułą tego przedsięwzięcia.

Aby sprostać tym wszystkim oczekiwaniom i zamierzeniom Książnica Cieszyńska powinna zmierzać w swoim rozwoju w kierunku „biblioteki studyjnej”, czyli instytucji, która stałaby się centrum i koordynatorem różnorodnych prac badawczych, dokumentacyjnych, bibliograficznych – prowadzonych nie tylko przez własnych pracowników, lecz przede wszystkim przez specjalistów z różnych dziedzin, reprezentujących pozacieszyńskie, w tym czeskie i niemieckie, instytucje i środowiska naukowe. W związku z tym należałoby znaleźć i zachęcić sponatorów krajowych i zagranicznych, gotowych ufundować stypendia naukowe, zaktywizować środowiska akademickich studiów bibliotekoznawczych, szczególnie z terenu Śląska, by już na etapie prac seminaryjnych, a następnie magisterskich i doktorskich popularyzować wśród studentów i młodych pracowników nauki możliwości badawcze tkwiące w bibliotecznych zbiorach cieszyńskich.

Hanna Łaskarzewska

PROPOSALS FOR RESEARCH PROJECTS AND PUBLICATIONS SUBMITTED IN EXPERTS' REPORTS AND DISCUSSIONS

During a discussion devoted to, among others, the opportunities of research into Cieszyn historical book collections and the projects to scientifically describe the various categories of the historical collections from the libraries in Cieszyn as well as to compile their inventories and catalogues, a set of concrete research needs was identified. It was supported by the proposals and suggestions stipulated in individual expert's reports. The needs can be grouped into several classes: source description and edition, thematic monographs, bibliographical works, inter-disciplinary research projects (combining history, sociology, pedagogy etc.), creation of a collection microfilming programme, the development of Książnica Cieszyńska into a „studio library”.

It was agreed that the foremost objective of the long-term activities carried out by Książnica and other libraries with rich historical book collections was the introduction into the scientific circulation of basic information concerning all the various categories of books kept by those libraries. In order to achieve the aim, it was necessary to formulate a joint programme (including a schedule) of the scientific description of the collections, as the existing description was inadequate and did not enable researchers to acquire a comprehensive knowledge of the richness and variety of the Cieszyn book collections.

The following priorities regarding the scientific description of the collection of Książnica Cieszyńska were established:

1. preparation of a guide around the manuscript collection, specifying its principal sections and providing their brief characteristics;
2. compilation of a register of hand-written library inventories and catalogues, which would enable, at a later date, the publication of those important bibliological sources;
3. preparation and publication of catalogues of the various categories of prints (according to chronological or thematic classification), e.g. incunabula, historical documents regarding Poland, Bohemia, Germany, Cieszyn etc.;

4. the result of classifying and describing the Książnica collections (assuming that parallel work will also be conducted in the other libraries in Cieszyn) should be the setting up of a central database of the collections, i.e. a central catalogue of the books, gradually expanded to include information about other categories represented in the collections (magazines, cartographies, iconographies, occasional prints etc.);

5. maintaining catalogues of: proveniences, notes by the users of the old print collections, and the 19th- and 20th-century historical books;

6. compilation of a catalogue of the scattered collections whose fragments are kept in Książnica Cieszyńska and in other Cieszyn libraries.

As regards the edition of the sources, it was recommended that the materials be selected as suggested by Polish, German and Czech researchers. Apart from the aforementioned catalogues and inventories, they also named accounts of journeys around Silesia possessing scientific value, with a special emphasis on the descriptions of the libraries visited by the travellers. It was stressed that the collection of the historical documents concerning Cieszyn, exceptionally rich in the Cieszyn Museum Library, is of special importance.

It was agreed that the preparation of *Diariusz Misji Katolickiej* (*Catholic Mission Diary*) for publication is of particular significance to the study of the Counter-Reformation in Cieszyn Silesia.

Within the rich and varied category of monographs, it was indicated that the most urgent task was to deal with the whole group of works collectively referred to as „szersznikiana”, e.g. to prepare for publication the autobiography of priest Leopold Jan Szersznik, to re-edit his previously published works, to publish the Szersznik Foundation documents and miscellanea. All the proposed publications should be bilingual editions, presenting the original (German) version along with the Polish translation of the text.

A special emphasis was placed on the importance of preparing a L. J. Szersznik's biography, a monograph of his library, including a reconstruction of its general content, the dissemination of knowledge about the work and contribution of that Cieszyn founder, whose collection constitutes today the base of the city's historical collections. It was felt that their present-day keepers and the region's researchers have such a duty towards a man whose book collection is Cieszyn's pride.

It was indicated that among the group of various bibliographic works which can be prepared on the basis of Cieszyn collections of the most importance is a retrospective and present-day regional bibliography.

Another item in the catalogue of the research projects based on the book collections in Cieszyn can be historical anthropology studies analysing the coexistence of the multinational and multi-creed community. A matter to be researched is the history of the educational system in Cieszyn Silesia; a list of schools operating in the region is waiting to be compiled. The need for biographies of the people connected with the Silesian book and for regional biographical dictionaries was also expressed.

It was also agreed that microfilming valuable and rare collections of Książnica Cieszyńska and other establishments is a priority issue.

A very interesting proposition concerning the preparation and publication by Książnica of a publishing series under the auspices of an international editing team was put forward. The series would consist of edited sources, works prepared on the basis of the material from Cieszyn libraries as well as some form of a regular publication. It was decided that the project would be discussed at the next meeting of the Książnica Cieszyńska Programme Council.

In order that Książnica Cieszyńska could meet all the above expectations and implement all its plans it should become a „studio library”, i.e. an institution fulfilling the role

of a centre and co-ordinator of various forms of research, documentation and bibliographic projects led not only by its own employees but, above all, by specialists representing Czech, German and other Polish institutions and academic circles. To that end, it would be necessary to find domestic and foreign sponsors ready to award scientific scholarships, and to activate library science academic circles, especially from Silesia, in order that the research opportunities connected with the book collections of Cieszyn be exploited already by students within their seminar projects, and later by people writing their graduation and doctoral theses.

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie: Krzysztof Szelong	5
Kazimiera Maleczyńska, Krzysztof Migoń, Anna Tokarska:	
Stan polskich badań nad śląskimi księgozbiorami historycznymi	11
The current status of Polish research into the historical book and document collections in Silesia. Summary	26
Alfred G. Świerk: Śląskie księgozbiory historyczne w świetle historiografii niemieckiej	27
Silesian historical book collections in the light of German historiography. Summary	45
Jaromír Linda: České výzkumy slezských historických knižních fondů	47
Czech research into Silesian historical book collections. Summary	54
Krzysztof Szelong: Stan badań nad księgozbiorami historycznymi z terenu Śląska Cieszyńskiego	57
Status of research into historical book collections from the Cieszyn Silesia region. Summary	71
Barbara Bieńkowska: Wartość zbiorów cieszyńskich dla kultury i nauki. Ekspertyza	73
Importance of Cieszyn collections to culture and science. Expert's opinion. Summary	87
Józef Szczepaniec: Księgozbiory historyczne w Cieszynie – ich wartość i potrzeby badawcze. Ekspertyza	89
Historical book collections in Cieszyn – their value and research needs. Expert's opinion. Summary	109
Jelko Peters: Die Handschriften- und Buchbestände zur Geschichte und Kultur Schlesiens in den Teschner Bibliotheken. Expertise	111
Manuscripts and books in Cieszyn libraries regarding the Silesian history and culture. Expert's opinion. Summary	136
Alfred G. Świerk: Die historischen Bibliotheksbestände der Stadt Teschen. Versuch einer Beschreibung und Bewertung. Expertise	139
Historical book collections of the city of Cieszyn. An attempt at description and evaluation. Expert's opinion. Summary	148
Anežka Baďurová: Historické knižní fondy v Cieszynie – jejich význam pro české a slezské písemnictví. Expertiza	149
Historical book collections in Cieszyn – their importance for Czech and Silesian literary output. Expert's opinion. Summary	166

Lubomír Bajger: Česká kniha na Těšínsku a historické fondy knihoven na území města Těšína (Cieszyn). Expertiza	169
The Czech book in Cieszyn Silesia and the historical book collections of Cieszyn libraries. Expert's opinion. Summary	184
Hanna Łaskarzewska: Propozycje prac badawczych i edytorskich zgłoszone w ekspertyzach i dyskusji	187
Proposals for research projects and publications submitted in experts' reports and discussions.	189

PUBLIKACJE KSIĄŻNICY CIESZYŃSKIEJ

I. CIOMPA-WUCKA Grażyna, SPYRA Janusz, SZELONG Krzysztof

Zabytkowe biblioteki Cieszyna : wystawa : Galeria Książnicy Cieszyńskiej Cieszyn Rynek 18, 28 IX-17 XII 1996 = Historické knihovny v Těšíně : výstava = Die altertümlichen Büchersammlungen in Teschen : Ausstellung / [teksty Grażyna Ciompa-Wucka, Janusz Spyra, Krzysztof Szelong ; opisy bibliograficzne Jadwiga Picha, Anna Rusnok, Jolanta Sztuchlik; tł. na j. niem. Leon Miękina, tł. na j. czes. Danuta Branna ; oprac. graf. Wiesław Łysakowski ; reprodukcje fot. Piotr Borowicz]

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, 1996 (Cieszyn : „Akant”). - 24 s. : il. ; 29 cm

Równoległe tekst pol. oraz przekł. niem. i czes.

Bibliogr. przy rozdz.

ISBN 83-902888-5-0

II. Ogólnopolskie seminarium i warsztaty na temat ochrony zbiorów zabytkowych w regionie : Cieszyn 20-22 września 1995 : materiały / [red. Barbara Bieńkowska, Alicja Nowicka]; Książnica Cieszyńska, Dom Narodowy w Cieszynie

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, 1995 (Cieszyn : Oficyna Drukarsko-Wydawnicza „Akant”). - 86 s. : il. ; 24 cm

ISBN 83-902888-4-2

III. SZELONG Krzysztof

Cieszyn Historical Library / [text Krzysztof Szelong ; bibliographical descriptions Jadwiga Picha, Jolanta Sztuchlik ; transl. from Pol. Małgorzata Danel ; reproductions Piotr Borowicz ; design Wiesław Łysakowski]

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, [1995] (Cieszyn : Oficyna Drukarsko-Wydawnicza „Akant”, 1995). - 55 s. : il. ; 24 cm

Bibliogr. s. 26-[27]

ISBN 83-902888-3-4

SZELONG Krzysztof

Haus des Teschner Buches / [Text Krzysztof Szelong ; bibliographische Beschreibung Jadwiga Picha, Jolanta Sztuchlik ; übers. aus dem Poln. Leon Miękina ; Reproduktionen Piotr Borowicz ; plastischer Entwurf Wiesław Łysakowski]

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, [1995] (Cieszyn : Oficyna Drukarsko-Wydawnicza „Akant”, 1995). - 55 s. : il. ; 24 cm

Bibliogr. s. 26-[27]

ISBN 83-902888-2-6

SZELONG Krzysztof

Książnica Cieszyńska / [tekst Krzysztof Szelong ; opisy bibliograficzne Jadwiga Picha, Jolanta Sztuchlik ; reprodukcje Piotr Borowicz ; projekt graficzny Wiesław Łysakowski]

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, [1995] (Cieszyn : Oficyna Drukarsko-Wydawnicza „Akant”, 1995). - 55 s. : il. ; 24 cm

Bibliogr. s. 26-[27]

ISBN 83-902888-1-8

IV. Z problemów ochrony, konserwacji i rejestracji regionalnego dziedzictwa piśmienniczego / pod red. Idziego Panica

Cieszyn : Książnica Cieszyńska, 1994 (Cieszyn : „Offsetdruk”). - 112 s. ; 24 cm;

Materiały z II Letniej Szkoły Bibliotekoznawstwa, Cieszyn 13-14 września 1994 r.

ISBN 83-902888-0-X

„Publikując materiały będące owocem programu badań nad księgozbiorami historycznymi Cieszyna, ufamy, że sięgać do nich będą nie tylko ludzie odpowiedzialni za politykę kulturalną miasta i opiekunowie poszczególnych cieszyńskich bibliotek, ale także wszyscy badacze kultury Śląska oraz czytelnicy zainteresowani możliwością skorzystania z przechowywanych w Cieszynie zbiorów. W zamierzeniu bowiem niniejszy tom stanowić ma nie tylko podstawę programową rozwoju cieszyńskich bibliotek zabytkowych, ale – zanim ukażą się drukiem postulowane przez ekspertów inwentarze i katalogi poszczególnych fragmentów zbiorów – powinien spełnić również rolę przewodnika po ich zasobach. Przynosi on ponadto obfity materiał bibliograficzny, przydatny w badaniach nad historią i kulturą Śląska, a zatem stać się może w tych dziedzinach cenną pomocą warsztatową” [*Wprowadzenie* – K. Szelong].